

પ્રમ-પ્રભાવ

સેખર
ટી.પી.
એડિટર

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કોપીરાઈટ ટ્રિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૫૨૫૩ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ પ્રેમપ્રભાવ

વિષય

શ્રી
શ્રીમતી સુવર્ણકુમારી દેવી (મીસીસ ઘોસલ)ના
' ધી ફેટલ ગાર્લેન્ડ ' ઉપરથી
(તેમની ખાસ અનુમતિથી)

પ્રેમ પ્રભાવ

(એક રસમય ઐતિહાસિક નવલકથા)

લેખક અને પ્રકાશક:

તારાચંદ્ર પોપટલાલ અડાલજી.

એલ. ટી. એમ.

' વીરની વાતો ', ' અન્નમિલ ' કિંવા ' ગરીબનું નસીબ ગરીબ ',
' હાયવણાટ ' વિ. ના લેખક.

કોઠી પાસે, વડોદરા.

' હર્ષ શું ઝિન્દગીમાં ને હર્ષ શું હોત મૃત્યુમાં,
પ્રેમના રંગથી જો ના રંગાયું વિશ્વ હોત આ ! '

સચિત્ર આવૃત્તિ પહેલી

વિ. સં. ૧૯૮૬]

પ્રત ૧૧૦૦.

[ઇ. સ. ૧૯૩૦

મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

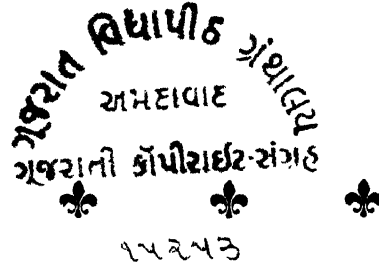

સોલ એજન્ટસ:

આર. આર. શેઠની કું. બુકસેલર્સ,

કેશવપાગ, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

[સર્વ હક્ક લેખકને સ્વાધિન.]

બન્ધનાનિ સ્વલુ સન્તિ બહુનિ
પ્રેમરજ્જુકૃતબન્ધનમન્યત્ ॥
દારુમેદનિપુણોઽપિ ષડ્ઙ્ગિ
નિર્ધિક્રયો ભવતિ પઙ્કજકોષે ॥

મહાકવિ.

અર્થાત:—દુનિયામાં બંધનો અનેક પ્રકારનાં હોય છે, પણ પ્રેમરૂપ દોરીનું બંધન કોઈ બુદ્ધિજન પ્રકારનું છે. લાકડાનો ભેદ કરી બહાર નિકળવાને માટે ચતુર એવો લમરો (પ્રેમ બંધનમાં બંધાઈ ગયેલો) કમળની કળીમાંથી બહાર નિકળવાને કિયારહિત બની જાય છે. મતલબ કે પ્રેમનું બંધન અને તેનો પ્રભાવ સર્વ કરતાં જબરો છે.

૧

અમદાવાદ-ધી/કાયમંડ ન્યુબિલી પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં
પરી. દેવીદાસ છગનલાલે છાપ્યું.

નિવેદન

પ્રભુકૃપાથી ‘ત્રેમ-પ્રભાવ’ અમારા સુર વાંચકોને લાંબો વખત સુધી રાહ જોવરાવીને પણ અંતે પ્રગટ થવા પામે છે.

સચિત્ર ‘ત્રેમ-પ્રભાવ’ પ્રગટ કરવાનું અમે જાહેર કર્યું ત્યારે ‘વીરની વાતો’ના અમારા અનેક કદરદાન ગ્રાહકોએ અગાઉથી થનાર ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવી અમારા પ્રયાસની કદર કરી હતી. એ પુસ્તક તરતજ પ્રગટ કરવાની અમારી ઉમેદ હતી, છતાં ‘વીરની વાતો’ની લોકપ્રિયતાને લીધે તેના ત્રણ ભાગો અને ઉપરાઉપર આવૃત્તિઓ પ્રગટ કરવી પડી તેથી ‘ત્રેમ-પ્રભાવ’ માટેની તૈયારી કરવાનો સમય મળી ન શક્યો, અને મનમાન્યા ચિત્રા મેળવવાની મુશ્કેલીએ એ વિલંબમાં વૃદ્ધિ કરી. આમ ગ્રાહક બંધુ-ઓની ધીરજને કસોટીએ ચડાવવા જેવું બન્યું છે, છતાં છેવટે સારામાં સારાં ચિત્રા, સ્વચ્છ છાપકામ અને અનુપમ રૂપરંગ સાથે પુસ્તક બહાર પડે છે તેથી તેનો ખંગ વળી રહેશે એવી અમને શ્રદ્ધા છે.

ત્રેમ-પ્રભાવ એક ઐતિહાસિક નવલકથા છે. બંગાળાનો ઇતિહાસ એમાં ગુંથી લેવામાં આવ્યો છે. એની ઝૂલગુંથણી એક કુશળ કલાકારને હાથે થઇ છે. એ કલાકાર તે શ્રીમતી સુવર્ણકુમારી દેવી. સાહિત્ય અને કળા જે કુટુંબને વરી છે એવા ટાગોર કુટુંબના એ પનોતા પુત્રી. વિશ્વવિખ્યાત કવિવર શ્રી. રવિન્દ્રનાથ ટાગોરના એ સગાં બહેન. બંગાળી સાહિત્યની સેવામાં એ સંસ્કારી લેખિકાએ હુંદર ફાળો આપ્યો છે. આ પુસ્તકમાં આપેલા ‘પરિચય’ ઉપરથી તેમની વિદ્વતા, સાહિત્યસેવા અને લેખિકા તરીકેની તેમની લોકપ્રિયતાની પ્રતીતિ થાય છે.

‘ધી ફેટલ ગાર્લેન્ડ’ નામની બંગદેશના ઇતિહાસની તેમની

નવલકથા એટલી બધી લોકપ્રિય નીવડી છે કે તેની એક કરતાં વધુ આવૃત્તિ બહાર પડી છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ પરદેશમાં પણ તે અત્યંત આદરને પાત્ર થઇ પડી છે. આવી સુંદર નવલકથાનો લાભ ગુજરાતી વાંચકોને મળે એ અભિલાષા અમારા અંતરમાં જગી, એ માટે અમે શ્રીમતીની પરવાનગી માગી અને તેમણે હર્ષપૂર્વક તે આપી. શ્રીમતીની આ ઉદાર ભાવના માટે અમે તેમના ઓશિંગણ છીએ.

મૂળ પુસ્તકનો અક્ષરસઃ અનુવાદ કરવો એ અમને ઉચિત ન લાગતાં ભાષા રસમય બને અને મૂળ પુસ્તકના ભાવમાં ન્યૂનતા ન આવે એવી વર્ણન શૈલી અમે ગ્રહણ કરી છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ નવલકથાને વિશેષ રસમય બનાવવા માટે કોઇ કોઇ સ્થળે ફેરફાર અને વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો છે, જે વાંચકોને વિશેષ રસિકર થઇ પડશે.

આ ઐતિહાસિક નવલકથામાં શ્રીમતિએ પ્રેમના અલૌકિક પ્રભાવનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. પ્રેમને માટે પ્રાણપાપણ કરતાં પણ મનુષ્યો પાછી પાની કરતા નથી એ પ્રેમના સનાતન સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરતાં વાર્તામાં ગુંથી લીધેલા પ્રસંગોનું હૃદયંગમ વર્ણન કરીને, પાને પાને અવનવી રસિકતા રેડીને તેમણે નવલકથામાં વીર શ્રંગાર કરણ અને લાસ્યરસની અદ્ભુત જમાવટ કરી છે. તેથીજ અમે તે અમારા વાંચક બંધુઓના કરકમળમાં મુકવાનો પ્રયાસ કર્યો છે.

સચિત્ર સાહિત્યનો શોખ દિવસે દિવસે વધતો જાય છે. દૂધ અને સાકરના મીઠા મેળની પેઠે સાહિત્ય અને કલાનો સુંદર મેળ વાંચકોના અતિ આદરને પાત્ર નીવડે છે અને સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિમાં કારણરૂપ બને છે. પ્રેમ-પ્રભાવને સચિત્ર બનાવવામાં અમારા ચિત્રકાર બંધુઓએ કરેલા સહકારનો નોંધ લેતાં અમને અતિ આનંદ થાય છે.

લલિતકળાના પરમ ઉપસક ગર્ભશ્રીમંત કલાકાર શ્રીમાન પુરુષોત્તમની પીંછી ભાવભર્યાં ચિત્રો માટે મશહૂર છે. અમારી લેખન શૈલી માટે તેમને પક્ષપાત છે અને એ માટે ચિત્રો બનાવવામાં તેઓ મોજ માને છે.

‘ત્રેમ-પ્રભાવ’જોધને તેમણે જણાવેલું કે ‘આમાં તો પાને પાને ચિત્ર દોરી શકાય તેવા પ્રસંગો છે !’ અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓમાંથી પણ સમય મેળવીને તેમણે ત્રેમ-પ્રભાવ માટે જે ત્રિરંગી અને બીજા ત્રણ અતિ આકર્ષક ચિત્રો ખાસ તૈયાર કરી આપ્યા તે માટે અમે અંતઃકરણ પૂર્વક તેમના આભારી છીએ.

કળામંદિરના અનન્ય ઉપાસક અને છાયાચિત્રોમાં પારંગત થયેલા શ્રી. કનુ દેસાઈએ પણ ત્રેમ-પ્રભાવના પુંઠા ઉપરનું ભેરંગી ચિત્ર તૈયાર કરીને પોતાની સર્વગ્રાહી શક્તિનો પરિચય કરાવ્યો છે. તેમનાં બીજા ભેરંગી અને એકરંગી ચિત્રો પણ એટલાંજ આકર્ષક છે.

અને જેમના કલાકૃતિના સુંદર નમુનાઓ ‘કાઠિયાવાડની દંત-કથાઓ’માં અમે આપ્યા હતા તે ચિત્રકળાના ક્ષેત્રમાં અજબ ઉત્સાહથી ધુમનાર યુવાન ચિત્રકાર શ્રી. કલાબિંધ્યે ખાસ મમતાપૂર્વક ત્રેમ-પ્રભાવને પોતાની સુંદર ચિત્રકળાથી શણગારવામાં કશી મણા રાખી નથી. એમના ચિત્રો એ વાતની સાક્ષી પૂરે છે.

આમ પૂરતી તૈયારી સાથે ત્રેમ-પ્રભાવને સુંદર સ્વરૂપમાં પ્રગટ કરવાના અમારા પ્રયાસને અમારા સુગ્રાહકો સત્કારશે એવી અમારી દૃઢ શ્રદ્ધા છે.

‘અમારો વીરાંગનાની વાતો’ માટે અધીરા બનેલા ગ્રાહકો જાણીને ખુશી થશે કે તેને માટે બધી તૈયારી થઈ ચૂકી છે. ‘વીરની વાતો’ ને પણ બૂલાવી દે તેવી વીરરસથી ભરપૂર એ ‘વીરાંગનાની વાતો’ હવે થોડાજ સમયમાં પ્રગટ થશે એવી અમે ખાત્રી આપીએ છીએ.

પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા અમારા કદરદાન ગ્રાહકોનો સહભાવ ચાલુ રાખે અને અમને વધુ ને વધુ સાહિત્યસેવા કરવાનું બળ આપે એજ અભ્યર્થના !

દેવશયની એકાદશી
વડોદરા: વિ. સં. ૧૯૮૬

લેખક.

પરિચય.

શ્રીમતિ સુવર્ણકુમારી દેવી.

આર્યભૂમિના સુપુત્રતરીકે—એક આહોશ કવિરત્ન તરીકે વિખ્યાતી પામી ‘નોબલ પ્રાઇઝ’ નો અલભ્ય લાલ ખાટી જનારા શ્રી. રવિન્દ્રનાથ ટાગોર જેવા અંધુનાં ભગિની શ્રીમતિ સુવર્ણકુમારી દેવી તેમના જેવાંજ સંસ્કારી હોય તેમાં શું આશ્ચર્ય ?

શ્રીમતિ, કવિવર રવિન્દ્રનાથ ટાગોરનાં ભગિની અને મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોરનાં પુત્રી થાય. તેમનો જન્મ ૧૮૫૭ માં થયો હતો. જનનાનામાંજ ઉછરેલાં હોઇ તેમનાં લગ્ન સ્વર્ગસ્થ જે. ઘોસલ સાથે કરવામાં આવ્યાં હતાં. વીસ વર્ષની વયે તેમણે પોતાનું નામ ગુપ્ત રાખીને એક નવલકથા પ્રગટ કરી ત્યારથી તેમનું સાહિત્ય-જીવન શરૂ થયું. અલ્પ સમયમાં તેમણે એક બંગાલી માસિક ‘ભારતી’ નું તંત્રીપદ ધારણ કર્યું, અને કુશળતાપૂર્વક તે પદને દીપાવ્યું. સમગ્ર હિંદુસ્તાનમાં પ્રથમ સ્ત્રી પત્રકાર હોવાનું માન શ્રીમતિને ઘટે છે !

જનસમાજની સુધારણાના પરોપકારી કાર્યમાં શ્રીમતિએ ઉત્સાહ ભર્યો ભાગ લીધો છે. કુચિપ્રહારનાં રાજમાતા શ્રી સુનીતિ દેવીના પ્રમુખપણા નીચે તેમણે ૧૮૮૩ માં એક ‘સખી સમીતી’ ની સ્થાપના કરી છે, જે મંડળનો ઉદ્દેશ હિંદુ વિધવાઓ તેમજ પડદા-નશીન સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધારવાનો છે. હિંદુ વિધવાઓને સહાય આપવાના આશયથી ૧૯૦૬ માં એક વિધવા આશ્રમ અને ઉદ્યાગ-શાળા સ્થાપવામાં આવી હતી, જેનું નામ ‘મહિલા શિલ્પાશ્રમ’ રાખવામાં આવ્યું છે. આ આશ્રમની સાથે એક પડદા કલાસ રાખ્યો છે અને જનનાનામાં શીખવવા માટે વિધવાઓને શીક્ષક તરીકે તૈયાર કરવામાં આવે છે.

તેમની સાહિત્યસેવા અમૂલ્ય છે. દીપનીર્વાણુ, ચીનામુકુલ, વીરોહ વીગેરે એકાદ ડઝન નવલકથાઓ ઉપરાંત કાને-અદલ અને

પાકચક્ર નામના પ્રહસન અને રાજકન્યા તથા દેવકંટક નામના નાટકો તેમજ ‘પૃથ્વી’ વીગેરે તેમની કૃતિનાં છે. આ સિવાય ટૂંકી વાર્તાઓ, કાવ્યો અને બાળકો માટે નાનાં પુસ્તકો અંગ્રેજીમાં લખાઈ છેક લન્ડનમાં રસભેર વંચાય એજ એમના લખાણની લોકપ્રિયતાની પ્રતીતિ આપે છે.

શ્રીમતીને અંગ્રેજી પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ જળરો છે, જેમાં જ્યોર્જ ઇલીયટનાં પુસ્તકો વધારે પ્રિય છે. સંગીત અને બાગકામમાં તેઓ બહુ આનંદ લે છે.

‘ધી ફેટલ ગાર્લેન્ડ’ ની બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવનામાં શ્રીમતિ લખે છે કે:—“મારી પ્રથમ નવલકથા ‘દીપનિર્વાણ’ પ્રગટ થયાને આજ ૩૮ અને ‘ભારતી’ નું તંત્રીપદ લીધાને ૩૦ વર્ષ થયા છે. તે સમયે પ્રખ્યાત લેખક અને નવલકથાકાર—મર્ડુમ બંકિમચંદ્ર ચેટરજીના હાથે ચાલતું ‘બંગલેશન’ બંગાળી સાહિત્યમાં નવિન જાત્રિતિ ફેલાવીને બંધ પડ્યું હતું, અને બંગાળના પ્રખ્યાત વિદ્વાન મારા જ્યેષ્ઠ બંધુ દિનેન્દ્રનાથ ટાગોરે સાત વર્ષ સુધી ચલાવેલું ‘ભારતી’ બંધ પડવાની અણી ઉપર હતું તેવામાં મેં તેનું તંત્રીપદ લીધું. તે સમયમાં આવું વિકટ કામ માથે લેવામાં એક નાની વયની બિન અનુભવી અબજાને કેવી-કેટલી હિંમતની જરૂર હતી, અને મારે કેટલી મુશ્કેલી વેઠવી પડી તેનો ખ્યાલ અત્યારે આવવો મુશ્કેલ છે. બંગાળી સ્ત્રીઓની સાહિત્યશક્તિ તે સમયે શીથીલ હતી અને કદાચ દૈવયોગે કોઈ સ્ત્રી એવી શક્તિ ખતાવતી તો જનસમૂહ તેથી આશ્ચર્ય-ચકિત બનતો.

“તે જમાનામાં હિંદુ બાળાઓને અસાધારણ ગણાય એવી કેળવણીના સંસ્કાર મને આપનાર મારા બેહાળ પૂજ્ય પિતા મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ટાગોર હતા, તો પણ મને નીચી લાગતું કે મારા પ્રેમી પતિ તરફથી મળેલી સહાય અને ઉત્તેજન સિવાય હું આટલી બધી આગળ વધી શકત. જગત આજે મને જે સ્વરૂપમાં જુએ છે તે સ્વરૂપમાં

લાવી મુકનાર મારા પતિજ હતા, અને તેમની પ્રેમભરી દેખરેખ નીચે જેમ હુશીઆર તરનારો તોફાની સમુદ્ર તરી જાય તેમ હું સાહિત્ય-જીવનના તોફાની મોજાઓમાંથી સહેલાઈથી અને આનંદથી પસાર થઈ શકી છું. અને જો કે તેઓ દેહ સ્વરૂપે આજે મારી સમક્ષ નથી છતાં તેમનો પરોપકારી આત્મા મને સહાનુભુત છે અને દરેક ચત્તનમાં તેમનો હાથ મને સહાય કરતો હોય, અને દરેક સારા નિશ્ચયમાં તેમનો સ્વર મને ઉત્તેજિત બનાવતો હોય એમ મને જણાય છે. મારા સાહિત્ય તરફના જે તીવ્ર પ્રેમનું તેમણે પોષણ કર્યું હતું તેણે આજના અત્યંત જ્ઞાનસંપન્ન માસિકોમાં ગણાતાં એક માસીકને અલાવવાની જવાબદારી બહોરી લેવાની મને ફરજ પાડી, અને તેમણે આપેલી માનસિક સ્વતંત્રતાના આનંદ વડે મારા સ્વદેશ બંધુઓ અને ભગિનીઓ સાથે હું સહાનુભુત થઈ-આ પ્રગતિવાન જમાનામાં થતા વિકાસ અને જ્ઞાનોદ્ધીપનનો વિસ્તાર કરવાના કાર્યમાં મને પ્રોત્સાહન મળ્યું.

“બંગાળાનું સાહિત્યજીવન અત્યારે પૂર્ણ પ્રગતિવાન છે, તેમાં સ્ત્રીઓ કંઈ ઓછી સેવા બજાવતી નથી; અને જો આ પ્રગતિમાં મેં યથાશક્તિ ભાગ લીધો હોય તો મારી મહેનતનું સાર્થક થયેલું હું સમજું છું.

“પરંતુ મારી આકાંક્ષા આટલેથીજ તૃપ્ત થતી નથી. આપણા સાહિત્ય પ્રત્યેનો મારો પ્રેમ, અને પ્રજાજનો જેઓએ મારા પ્રથમ પ્રયાસોને પ્રોત્સાહન આપી મારાં સાહિત્યજીવનની કસોટી અને મુશ્કેલીઓમાં મને ટકાવી રાખી છે તેઓ મને કંઈક આગળ વધવાની અને મારા પુસ્તકો અંગ્રેજી ભાષામાં રચવાની પ્રેરણા કરે છે.....”

શ્રીમતિનો આટલો હુંકાર પરિચય કરાવ્યા પછી તેમના પોતાના અને તેમના નિકટના એક સખાના શબ્દો ટાંકીશું તો તે અસ્થાને નહિ થઈ પડે:—

રા. અવનીન્દ્રનાથ ટાગોર. સી. આઇ. ઇ. લખે છે કે:—

“ગ્રંથકર્તી—મારાં ફેાષ—અર્વાચીન બંગાળામાં પ્રથમ સ્ત્રી લેખક—તેમની સાહિત્યસેવાઓને માટે અહિં સારી રીતે જાણીતા થયા છે. વીસ વર્ષની વયની અંદર તેમનું સાહિત્યજીવન શરૂ થયું હતું, જે તેમણે ધ્રુવ ઉત્સાહ અને એકનિષ્ઠાથી આજ પર્યંત ચાલુ રાખ્યું છે.”

નીચેના અભિપ્રાયો તેમના ગુણોનું યથેચ્છ વર્ણન આપે છે:—
‘કલકત્તા રિવ્યુ-૧૮૮૦’ તેમના ‘દીપનિર્વાણ’ માટે લખે છે કે:—

‘આજ સુધી બંગાળી સ્ત્રી લેખકને હાથે લખાયલાં પુસ્તકોમાં આ સર્વોત્કૃષ્ટ છે એમ કહેવામાં અમને સંકેચ થતો નથી. એટલુંજ નહિ, પરંતુ બંગાળી સાહિત્યમાં તે ઉત્તમમાંનું એક છે એમ અમે દ્રઢતાથી કહીએ છીએ.’

‘હિંદુ ઓફ મદ્રાસ’ લખે છે કે:—

‘બંગાળામાં આ પહેલાં આવી ઉત્તમ શક્તિવાળી સ્ત્રીલેખક થઇ નથી અને પોતાના દેશના સાહિત્યમાં આવો પ્રકાશ પાડ્યો નથી.’

છેવટ શ્રીમતિને તેમની સાહિત્યસેવા માટે ધન્યવાદ આપી આપણે ઇચ્છીશું કે પરમકૃપાળુ પ્રભુ આપણા ગુર્જરાષ્ટ્રમાં શ્રીમતિ જેવી સન્નારીઓ ઉત્પન્ન કરે, અને તેઓ ગુર્જરગીરાની તેમજ ગુર્જર ભગિનીઓની સેવા કરી જીવનનું સાર્થક કરે !

લેખક.

અનુક્રમણિકા

પ્રકરણ	પૃષ્ઠ
૧ વંસત વિહાર	૧
૨ પ્રેમજ્વળનું બીજરોપણ	૧૦
૩ ઉજવળ ભવિષ્ય	૨૨
૪ શૈયર-પ્રદર્શન	૨૯
૫ કોણ શક્તિ ?	૩૪
૬ બંસીની ધુનમાં	૪૦
૭ ભૂલનો ભોગ	૪૮
૮ આશામાં નિરાશા	૫૫
૯ અમૃતમાં વિષ ! દારણ શ્રાપ	૫૬
૧૦ પુષ્પમાળાને છેવટના પ્રણામ	૬૫
૧૧ વૈર ! બસ વૈર !	૭૪
૧૨ ' તે કદી પણ ત્હારો નહિ થાય ! '	૮૧
૧૩ અસાર સંસાર	૮૭
૧૪ યોગિનીનો ઉપદેશ-કર્મનાં ફળ !	૯૪
૧૫ કાપાલિકની કપટબળ	૧૦૨
૧૬ અવિનાશીની અકળકળા !	૧૦૮
૧૭ વસંતનાં વધામણાં-આનંદોત્સવ !	૧૧૫
૧૮ વિરહવ્યાકુળ વલ્લભા	૧૨૮
૧૯ બહારે ધાયો !	૧૩૫
૨૦ ધમકી !	૧૩૮
૨૧ ચક્રમક ઝરી !	૧૪૫
૨૨ પિતાપુત્ર-પ્રેમના પ્રતિસ્પર્ધી	૧૫૦
૨૩ પારધીની પાશમાં સપડાયલું નિર્દોષ પંખીકું	૧૫૮

૨૪ મહેનત બરબાદ	૧૬૫
૨૫ વિપરીત દશા	૧૭૯
૨૬ ફસાયો !	૧૮૫
૨૭ 'દયા—નહિ કીસીકા સગા'	૧૯૦
૨૮ ચમત્કાર...	૧૯૮
૨૯ વિચિત્ર સ્વપ્ન !	૨૦૩
૩૦ સૌ સૌના તાનમાં !...	૨૧૧
૩૧ વનદેવી :...	૨૧૬
૩૨ આશાતંત્ર તુટયો	૨૨૩
૩૩ સ્વાર્થસાધુ કુતૂળ	૨૩૩
૩૪ બેગમ બની.	૨૩૯
૩૫ ભરમ ફુટયો !	૨૪૩
૩૬ ધર્મ સંકટ—સુડી વચ્ચે સોપારી	૨૪૯
૩૭ અનાથનું રક્ષણ	૨૫૪
૩૮. મહેબ્બ ધારે છે શું અને ઇશ્વર કરે છે શું ?	૨૬૧
૩૯ હૃદય વ્યથા	૨૬૯
૪૦ સત્તા માટે ફાંફાં !	૨૭૮
૪૧ સકંળમાં સપડાયલો સિંહ	૨૮૩
૪૨ સેવાનો અનાદર	૨૮૭
૪૩ કારાગૃહનો ત્યાગ	૨૯૨
૪૪ પ્રેમ માટે પ્રાણ !	૨૯૫
૪૫ પ્રેમનો અલૌકિક પ્રભાવ ! સ્વર્ગવિહાર !	૩૦૩
ઉપસંહાર.	૩૧૦

સુધારીને વાંચશો:—પૃષ્ઠ ૪૫ ઉપર ૨૧ મી લીટી ઉપરનું વાક્ય ' આ શબ્દોના ઉચ્ચાર સાથે ગણેશદેવ એકદમ ઉભો થઇ ગયો ' છેકી નાંખશો.

ચિત્રદર્શન:

૧. દીપપતંગ-પ્રેમદર્શન (રેપર ડીઝાઈન)-બેરંગી. પૃષ્ઠ.
૨. પ્રેમપ્રભાવ (વાર્તાવિભાગને મથાળે).
૩. નુતનવર્ષાસિનદંડન.
૪. ખોળામાં ભરેલાં પુષ્પોનો પૃથ્વી પર ઢગલો કર્યો. ૧૩
૫. 'આ મારી રાણી !' (ત્રિરંગી). ૧૬
૬. 'માતાજી ! તમારા લલાટમાં મહારાણી થવાનું નિર્માયું છે.' ૨૬
૭. બંસીના મધુર નાદના અદ્ભુત રસના ધુંટડા પીવા લાગી. (બેરંગી) ૪૬
૮. આવેશમાં ને આવેશમાં તેણે પુષ્પમાળાને તોડી નાંખી. ૭૨
૯. 'નીચ ! દૂર હઠ, મને સ્પર્શ કરવાની હિમ્મત કરનાર તું કોણ ?' ૭૫
૧૦. 'તું કોણ છે ?' ૧૦૫
૧૧. 'જા ! તારા બાદશાહને કહેજે કે તે બાળાને સોંપવાની હું સાફ ના પાડું છું.' ૧૧૩
૧૨. મત્સ્યવિહારનું અનુપમ દશ્ય આનંદપૂર્વક એકી ટોચે જોઈ રહી. ૧૧૬
૧૩. આનંદજ્યેષ્ઠે જીવવા લાગી. ૧૨૦
૧૪. 'કહો બહાલા ! મને ફરીથી કહો કે આપ સદા મારાજ રહેશો.' ૧૩૨
૧૫. 'ચાલો ખસી જાઓ, તમારું જીવન તમને બહાલું હોય તો મારા માર્ગમાંથી દૂર હોડો !' ૧૩૬
૧૬. દરેક દૃષ્ટિમાં એ દિવ્ય દેવાંગનાનું પ્રતિબિંબ પડ્યું. (બેરંગી) ૧૭૧
૧૭. 'ઠાકોર ! આ તમારી પાધડી લઈ જાઓ. કોઈ તમારા બોડકા માથા ઉપર ધા કરશે તો.....' ૨૧૪
૧૮. તે કુલાઈને ફાળકો બન્યો, અને સારંગી વગાડવા-ગાવા લાગ્યો. ૨૧૮
૧૯. બાળકુમારને જોઈ રાજા અને રાણી બંને અત્યંત હર્ષપ્રકુલ બની રહ્યાં હતાં. ૨૨૪
૨૦. 'અય દિલારામ ! આ રાજા અને તાજ તારા ચરણે ધરે છે, તારા પ્રેમની લીલા માગું છું.' (ત્રીરંગી) ૨૪૧
૨૧. 'એ કોમળ કુલ સમાન નિર્દોષ બાળકનો જીવ લેવા ધારો છો ?' ૨૭૩
૨૨. કારાગૃહની એક અંધારી કોટડીની ભોંય ઉપર પડ્યો પડ્યો..... ૨૮૪
૨૩. જમીન ઉપર એક મનુષ્યાકૃતિ ચતીપાટ પડેલી તેની નજરે પડી. ૨૮૭
૨૪. 'ગણેશ ! બહાલા ગણેશ ! તમારા પ્રેમ માટે પ્રાણ વિસર્જન કરું છું.' ૩૦૬*
૨૫. 'ઓ નીચ શયતાન ! તેં આ શો જીવન કર્યો ? ઓહ ! આ કોનું મસ્તક છે ?' ૩૦૬*

* ચિત્ર ઉપર ભૂલથી પૃ. ૩૦૭ અને ૩૧૧ છપાયું

લાખ લાખ રૂપીયાની
 એકેક આકર્ષક વાર્તા કહેનારા કથાકારો
 શ્રોતાઓને છક કરી નાખતા !
 આવી રસમય વાર્તાઓનો
 સુંદર સચિત્ર સંગ્રહ

કાઠિયાવાડની દંતકથાઓ

એ નામથી અમે પ્રગટ કર્યો છે.

૨૭ રસમય વાર્તા : ૨૨ સુંદર ચિત્રો :
 કાપડનું પાકું પુઠું : અનુપમ રૂપરંગ : છતાં

ફિ. ફક્ત રૂ. બે. પાંચ આના.

માત્ર ગણીગાંઠી નકલો બાકી છે.

આજેજ મંગાવો. લખો—

ટી. પી. અડાલજી, કોઠી પાસે, વડોદરા.

[મુંબઈમાં—આર. આર. શેઠની કું. પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ.]

ખાંડાના ખેલ ખેલનારા
તલવારની ધારે પરાક્રમ પરીક્ષા કરનારા
આત્મબળ ઉપર અડગ રહેનારા

અને
પ્રતિજ્ઞાપાલન માટે પ્રાણાર્પણ કરનારા

અટંકી વીરનરો

ની
કીર્તિકથાઓ

વીરની વાતો

ભાગ ૧-૨-૩

દરેક ભાગમાં વીરસથી ભરપૂર વાતો
દરેક ભાગમાં ત્રીરંગી અને રંગબેરંગી ચિત્રો
દરેક ભાગને પાકું પુઠું અને અનુપમ રૂપરંગ
દરેક ભાગની નવી આવૃત્તિ

દરેક ભાગની કિં. રૂ. અઢી : પો. જીદું

જેયું ન હોય તો જરૂર જોજો !

વાંચ્યું ન હોય તો જરૂર વાંચજો !

લખો—ટી. પી. અડાલજી, કોઠી પાસે, વડોદરા

[મુંબઈમાં—આર. આર. શેઠની કું. પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ]

વખત આવતાં

અબળા પણ પ્રબળા બને છે
સ્ત્રી પણ સમરાંગણે સંચરે છે
સત્તાના મદમાં છકેલાને સીધો દોર કરે છે
ભોળી ભામીની પણ ભલભલા બૂપતિને ભૂ પાય છે
ગરીબ ગામડીયણ પણ ગર્વાધ દૂંટારાને હંફાવે છે
વીરેલી વાઘણ સમી વીરાંગના
સિંહ અને દીપડા જેવા હિંસકપ્રાણીને ઠાર કરે છે
રજપૂતાણી રણે ચડે છે
ત્યારે રણચંડીનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે
આ બધું જોવું હોય તો વાંચો—
શ્રી અડાલજ કૃત

વીરાંગનાની વાતો

વીરની વાતોને પણ ટપી જાય એવી વીરરસથી ભરપૂર
વાર્તાઓનો સચિત્ર સંગ્રહ છપાઈ રહ્યો છે :

:: અનેક આકર્ષક ચિત્રો સાથે ::

: હવે થોડાજ વખતમાં બહાર પડશે :

કિં. રૂ. ૩ : પો. જીદુ :

પાછળથી નીરાશ ન થવું પડે માટે અત્યારથીજ નામ નોંધાવો:-

ટી. પી. અડાલજ, કેડી પાસે, વડોદરા

[મુબઈમાં—આર. આર. શેઠની કું. પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ]

કપાસમાંથી કાપડ
બનતાં સુધીની તમામ ક્રિયાનું
: જ્ઞાન મેળવવા માટે વાંચો :

હાથવણાટ ભાગ ૧, ૨.

સંખ્યાબંધ ચિત્રો સાથે સરળ ભાષામાં હાથકંતામણી
અને હાથવણાટની બધી વિધિ સમજાવવામાં આવી છે.

કિં. રૂ. ૧૫ અને રૂ. ૩૫ : પો. જુહુ.

લખો—ટી. પી. અડાલજી, કોઠી પાસે, વડોદરા

‘વીરની વાતો’ના લેખક શ્રી. અડાલજીએ લખેલી
અતિ રસમય સચિત્ર નવલકથા

અન્નમિલ

અથવા

‘ગરીબનું નસીબ ગરીબ’

(ગુજરાતી પ્રેસે પ્રકટ કરેલી)

સચિત્ર ભાગ ૧, ૨. દરેકના રૂ. ૩, બંનેના રૂ. ૫.

‘અમ્ય દિલારામ’ આ રાજ અમે તાજ તારા અમોય ધરં છું.
તારા પ્રેમની બિશ્વા માયું છું.’

[ચિ-શ્રી. પુરુષોત્તમ]

પ્રેમ પ્રભાવ.

[પૃ. ૨૪૧]

પ્રકરણ ૧ લું.

વસંતવિહાર.

What charming graces, what majestic mein
She moves a goddess and she looks a queen.

Pope.

“નિરૂપમા ! જો તો ખરી ! આ પૂર્ણ વિકસીત કમળપુષ્પો કેવાં
મનોહર લાગે છે ! ચાલો આપણે જળાશયમાં જઈએ, અને
થોડાંક ચુંટી-વીણી લાવીએ.”

સત્તાધીશ સમ્રાજી પોતાની અનુચરીને આજ્ઞા કરમાવતી હોય
તેમ પ્રતિબાબર્યો સ્વરથી આ શબ્દો ઉચ્ચારાયા. નિરૂપમા ચમકી,
તેના શરીરમાં કંપ થયો.

વરણાગીયા વસંતના દિવ્ય દર્શનથી પૂર્ણ પ્રદુલ્લ અનેલી બકુલ
વ્રક્ષલતાથી છવાયલી કુંજગલીમાં વનદેવીઓ વસંતવિહાર કરી રહી
હોય તેમ બે બાળાઓ એક બીજા સાથે વાર્તાવિનોદ કરતી-કોઈની

પ્રેમ-પ્રભાવ

સ્પર્ધા કરવા માંગતી હોય તેમ ઉત્સુકતાથી ઉતાવળે પગલે સરોવર તરફ વિહરતી હતી. રતુરાજ વસંત આ વનદેવીઓને વધાવવા જગાસુ હોય તેમ શીતળ, મંદ અને સુગંધિત સમીરલહરીઓની સહાયથી તેઓના શિરે બકુલ પુષ્પોનો વરસાદ વરસાવી રહ્યા હતા.

કુંજગલીને કિનારે આવેલું એક સુંદર સરોવર વસંતોદ્યાનની શાલામાં ઓર વધારો કરી રહ્યું છે. મહિપાળ સરોવરનું જળ અત્યારે ઝાંખુ અને કૃષ્ણવર્ણુ જણાય છે. તેના કિનારા ઉપર ઉગેલાં ઘટાદાર વૃક્ષોની છાયાથી એની સ્યામતામાં અભિવૃદ્ધિ થાય છે.

જળાશય ઉપર થોડે દૂર એક જળતરિણી દ્રષ્ટિગોચર થાય છે. પોતાના લંગર સાથે તે બંધનમાં જકડાયેલી છે. સમીરલહરીઓના સપાટાથી સરોવરનું જળ કંપી ઉઠે છે, અને તેના પટ ઉપર આશ્રય લેતી જળતરિણી પણ અસ્થિર જળતરંગોને આધિન બની અશાંતિથી ઉછાળા માર્યો કરે છે. ઘડીમાં તે કિનારા સાથે અથડાય છે, ક્ષણમાં તે ત્યાંથી જળમાં પાછી ફરે છે. જાણે વિશાળ જળાશય પર પોતાની સ્વતંત્રતા જમાવવાને માટે તે જીવનસમર્પણ કરવા-તુડી જવા-ટુકડે ટુકડા થઈ જવા ઉત્સુક ન હોય ! પરંતુ જનાનામાં જકડાયેલી સુંદરી કદી મૂળ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે ? તેની જગાસા-તેનો આત્મનાદ જનાનાની દિવાલો સાથે અથડાઈ-અફળાઈને ભગ્ન થાય છે, તે રમણીને પોતાના સહભાગ્યવશાત્ જે અલ્પ ઇચ્છિત છુટ મળે તેનાથીજ સંતોષ માની જીવન ગાળવું પડે છે; તેમ આ નાની તોફાની જળતરિણીને તેનું પાષાણહૃદયી પ્રારબ્ધ કૃપા કરી જેટલા વિસ્તાર ઉપર તેને છુટથી રમણ કરવા દે તેટલાથીજ સંતોષ માનવો પડે છે !

વાર્તાલાપમાં તક્ષીન બનેલી બાળાઓ સરોવર નટ ઉપર આવી પહોંચી. પરિશ્રમ નિવારવા માટે તેઓએ બકુલવૃક્ષોની ઘટાદાર છાયાનો આશ્રય લીધો. સરોવરની રમણીયતા જોઈ હૃદય પ્રક્રુલ્લ બન્યું. જળ-ઉપર નૃત્ય કરતી જળતરિણીએ તેઓનું લક્ષ ખેંચ્યું.

એકાએક તેઓના મુખ ઉપર શોકછાયા છવાઈ. જગતરિણી અંધનમાંજ હતી. તેનો અધિષ્ઠાતા ત્યાં નહોતો ! વિચારગ્રસ્ત સ્થિતિ-માં-મૌન અવસ્થામાં બન્ને બાળાઓ શુન્ય દ્રષ્ટિથી તે તરિણી તરફ જોઈ રહી.

અંતે મૌનનો ભંગ થયો, “ સખી ! રાજકુમાર હજી કેમ નહિ આવ્યા હોય ? ”

રૂપાની ઘંટડીના રણુકાર જેવાં મધુર વચનો કર્ણોન્દ્રિયમાં પ્રવે-શતાં સખી સાવધ બની. તેનું હૃદય પારખવાનો યત્ન થતો હોય તેમ સખીની દ્રષ્ટી તેનાં મુખ ઉપર ઠરી રહી.

કર્ણપ્રિય શબ્દો ઉચ્ચારનાર બાળા સૌંદર્યવતી નિરૂપમા હતી. વયમાં તે દસ વર્ષની હોવા છતાં તેના શબ્દો નાના બાળક સમાન પ્રિય લાગતા હતા. બાળકની માફક કંઈક અચકાધતે કાહુંકાહું બોલ-વાની તેને ટેવ હતી. તેના અવાજમાં અજબ મોહિની હતી. સમાન વયી સખીઓ તેની મોહક વાણીની પ્રશંસા કરતી, અને તેના કાલા-કાલા બોલો સાંભળવાનું બહુ ગમતું હોવાથી સૌ કોઈ તેના તરફ આકર્ષાતું.

જગતમાં દરેક વસ્તુને અપવાદ હોય છે તેમ નિરૂપમાના વચનોની પ્રિયતામાં પણ અપવાદ હતો. જગતમાં એક એવું મનુ-ષ્ય હતું કે જેને નિરૂપમાના શબ્દો કર્ણકટુ-અપ્રિય થઈ પડતા. તે મનુષ્ય નિરૂપમાની સહચરી-શક્તિ હતી. જ્યારે જ્યારે નિરૂપમા કંઈ પણ બોલતી ત્યારે ત્યારે શક્તિ તેના તરફ અદ્ભુતસ્ય કરતી, તેને મશ્કરીઠંકામાં ઉડાવતી અને ચીડવતી. લાંબા સમયે આવા વર્તનની નિરૂપમા ઉપર માફી અસર થઈ. જ્યારે પણ નિરૂપમાને શક્તિની પાસે રહેવાનો પ્રસંગ આવતો ત્યારે શક્તિથી તે બહુ બહીતી. શક્તિથી તે દબાયેલીજ રહેતી. શક્તિનો સંગ કરવા નિરૂપમાનું હૃદય ખંચાતું હતું. તેની સાથે રહેવાને તે નારાજ હતી. આમ છતાં પણ દેવી પ્રેરણાથી આ બંને બાળાઓ પ્રકાશ અને પ્રતિષ્ઠાયાની પેઠે-દેહ અને

પ્રેમ-પ્રભાવ

છાયાની પેઠે પ્રતિદિન એક ખીજ સાથેજ દ્રષ્ટિએ પડતી. કોઇ અદ્રશ્ય શક્તિથી-કોઇ ભેદી મંત્રપ્રભાવથી શક્તિ તરફ આકર્ષાતી હોય તેમ સંદોહિત નિરૂપમા શક્તિની સાથેજ નજરે પડતી !

સરોવર પાસે કમનીય કુંજકુટીર અને ઉપવનો આવેલાં હતાં. રાજવાટિકામાં સંધ્યા સમયે સમાનવયી સખીઓનું સંમેલન થતું, અને તેમાં સૌથી પહેલાં શક્તિજ આવતી. પ્રથમ આવનાર શક્તિ જવામાં સૌની પાછળ રહેતી. નિરૂપમા કોઇ અલૌકિક પ્રેરણાથી-જાદુગરની જેષ્ટિકાના પ્રભાવની માફક શક્તિની પાછળ આકર્ષાઈ તેની સાથેજ ત્યાં આવતી. બંને સખીઓનું અભીષ્ટ એકજ હતું. આ રાજવાટિકામાં બંનેનું આગમન એકજ ઇચ્છાથી થતું હતું. યુવરાજ રાજકુમાર અહોનિશ આ સરોવર ઉપર આનંદ અને શાંતિનું આસ્વાદન લેવા આવતો. જેને માટે બંને સખીઓનાં મન ઉત્સુક રહેતાં, ચક્ષુઓ ચંચળ બનતાં, તે રાજકુમાર આજ હતો. અત્યારે પણ બંને સખીઓ આ સ્થળે રાજકુમારનાં દર્શન કરવા-નેત્રાને તૃપ્ત કરવા આવી હતી.

સરોવરના કાંઠે આવેલો બાગ રાજ્યે ખાસ રાજવંશીય ઉપયોગ અર્થેજ બનાવરાખ્યો હતો. સામાન્ય પ્રજાવર્ગથી તેનો ઉપયોગ થઈ શકતો નહોતો. રાજકુટુંબ અને અમીર ઉમરાવાનાં બાળકો વિદ્યારસથાન તરીકે તે વાપરતાં. અનેક પ્રકારનાં સુરભિવંત પુષ્પો, રંગબેરંગી લતાપત્રો અને ઉત્તમ મનોહર ધ્રુવદ્વંદ્વિથી લચી પડતાં વૃક્ષોથી આ રાજવાટિકાની શોભા અલૌકિક બની રહેતી, અને નિર્દોષ બાળકો સંધ્યા સમયે આ અલાકિક સૌંદર્યનું નિરીક્ષણ કરી નેત્રને અને મનને શાંતિ અને આનંદ આપવા ત્યાં હમેશાં આવતાં. વસંતઋતુનો સમય હતો, એટલે સોજે શૃંગાર પરિધાન કરીને દેદિધ્યમાન દેખાતી સુંદરી સમાન આ રાજવાટિકા પણ વસંતની સહાયથી અનેક કુદરતી શાલુગારો ધારણ કરવાને-વિશેષ રમ્ય અને મનોહર બનવાને લાગ્ય-

શાળા નિવડી હતી. વનદેવી સમાન શક્તિ અને નિરૂપમા પોતાની સમવયસ્ક સખીઓ સાથે સંધ્યાસમયે અહીં આવતી અને વરણાગી વસંતને વધાવતી.

હૃદયોર્મી સમાવી ન શકવાથી નિરૂપમાના મુખમાંથી ઉપરના શબ્દો સ્વાભાવિક નીકળી પડ્યા, પરંતુ તરતજ તેને સંકોચ થયો. તેના મુખ ઉપર શરમના શેરડા પ્રકટી નિકળ્યા. તેને ખાતરી હતી કે શક્તિ એ શબ્દો ઉચ્ચારવા માટે અવશ્ય તેની મસ્કરી કરશે અને ખીજવશે. ભયથી વ્યાકુળ બની પૃથ્વી ભણી નીચી દ્રષ્ટિ કરીને તે મૌન ધરીને ઉભી રહી.

ભીરૂ બાળા ! આ સમયે તારે ભય રાખવાનું કશું કારણ નથી. તારા જિજ્ઞાસુ કાલાકાલા પાણુ પ્રભુતાભર્યા શબ્દો તરફ શક્તિ લક્ષ આપે એમ નથી. તે માટે આ સમયે તને ઠપકો મળનાર નથી !

પોતે જાણે કંઈ સાંભળ્યું જ ન હોય તેમ શક્તિએ નિરૂપમાના પ્રશ્નનો ઉત્તર વાળવાની દરકાર કરી નહિ. તે તો નિરૂપમાના મુખ ભણી એકીટસે જોઈને તેનું હૃદય વાંચવાનો પ્રયાસ કરતી હતી.

નિરૂપમા પોતાનો મનોભાવ ન જાણી શકે તે માટે શક્તિએ વાતનું વળું બદલ્યું. પ્રકરણના પ્રારંભમાં જણાવ્યા પ્રમાણે કમળ-પુષ્પો ચુંટી લાવવાની સૂચના-આજ્ઞા કરનાર આ શક્તિજ હતી.

જળમાં પડવું અને તેમાંથી કમળપુષ્પો ચુંટી લાવવાં ? પ્રશ્ન ! પ્રભુ ! નિરૂપમા બહીકણુ-ભીરૂ સ્વભાવની બાળા હતી. જળમાં પડવાની તે હિમ્મત કરી શકી નહિ. ઠીલા મનથી લથડતી જીભે તે બોલી, “હું જળમાં નહિ આવું. કદાચ સરોવરમાં કુબ્જી જાઉં તો ? ના બા, હું તો અહીંજ બેસી રહીશ અને આ બકુલપુષ્પની માળા પરીવીશ.”

આજે આ શું ? નિરૂપમા પોતાની ઈચ્છાનો અનાદર કરે ? આવો અનુભવ શક્તિને આજેજ થયો. તેણે બ્રકુટી ચડાવી, અને

પ્રેમ-પ્રભાવ

અધિકારસૂચક સ્વરથી તે બોલી, “ શું તું નહિ આવે ? અહીં નિરૂપમા ! તારે આવવુંજ પડશે ! ”

શક્તિ તેની સખી કરતાં વયમાં માત્ર એએક વર્ષેજ મોટી હતી, તોપણ નિરૂપમા તેનાથી દબાતી — ખેંચીતી હતી. શક્તિને શો ઉત્તર આપવો તે તેને સુઝ્યું નહિ. અંતે તેણે કંઈક હિમ્મત એકઠી કરી અને પોતે પ્રથમ ઉચ્ચારેલા શબ્દોના પ્રતિધ્વનિરૂપે તેના ધ્રુજતા એજ્ઞમાંથી પુનઃ નકાર નિકળ્યો, “ હું તો નહિજ આવું. ”

ઉત્તર તદ્દન અણુધાર્યો હતો. કોઈ મહારાણીનું અપમાન થયું હોય તેવી મુખાકૃતિ ધારણ કરીને શક્તિએ ઉછાંછળા સ્વભાવથી ભવાં ચડાવ્યાં, પગ પૃથ્વીપર પછાડ્યો, અને ત્વરાથી કહ્યું, “ ત્યારે શું તું નહિજ આવે ? ”

“ના.” નિરૂપમાએ અચકાતી જાહે માત્ર એકજ અક્ષર ઉચ્ચાર્યો.

“ નહિ ? તું નથી આવવાની ? તું ગમે તેમ કહે પણ તારે આવવુંજ પડશે ! ” હૃદયને કંપાવે તેવા શબ્દો શક્તિના મુખમાંથી નવાળાની માફક નિકળ્યા, તેણે એ ખેંચીકણ બાળાનો હાથ જોરથી પકડ્યો, અને પોતાની સાથે તેને સરોવર તરફ ખેંચી ધસડવા લાગી.

બાળા અંતે સાહસિક બની. શક્તિના હાથમાંથી પોતાનો હાથ છોડાવવાને તે વ્યર્થ ફાંફાં મારવા લાગી.

તેના હાથમાંથી મુક્ત થવાના યત્નમાં નિષ્ફળ થતાં તેના મુખમાંથી એકાએક ચીસ નીકળી પડી. આર્તનાદ કરી તે બોલી, “ શક્તિ મને છોડ. હું નહિ આવું. ”

નિરૂપમાની ચીસના પ્રતિધ્વનિરૂપે પાસેની કુંજકુટીરમાંથી “ હાં હાં ! ” એવો સ્વર સંભળાયો. સ્વર સાંભળતાંજ શક્તિ સ્થંભી ગઈ. પોતાના માર્ગમાં આ અવરોધ શાનો ? પોતાની ઇચ્છા પાર પાડવામાં વિઘ્ન કરનાર આ વળી કોણ ? શું નિરૂપમાને કંઈ દૈવી સહાય આવી પહોંચી છે ? આશ્ચર્યચકિત બની શક્તિએ જે દિશા-

માંથી એ ખ્વનિ આવ્યો તે દિશા તરફ પોતાનું મુખ ફેરવ્યું. વૃક્ષોની પાછળ એ યુવાન બાળાઓ તેના તરફ આવતી દ્રષ્ટિગોચર થઈ.

બાળાઓએ સાંથીજ ખૂસ પાડી, “શક્તિ ! એ બિચારી ગરીબ ગાય જેવી નિરૂપમાને તું શા માટે પળવે છે ? શા માટે તું તેની પાછળજ લાગેલી છે ? તેને તું ક્યાં ખેંચી જાય છે ? આ બધું તોફાન શાનું માંડયું છે ? ”

શેા ઉત્તર આપવો ? શક્તિ વિચારમાં પડી. તરતજ તેણે નિરૂપમાનો હાથ મુકી દીધો અને ઝંખવાણી પડી ગઈ હોય તેમ મંદ-સ્વરે તે બોલી, “જુઓ તો ખરાં ! મારે થોડાંક કમળ ચુંટી લાવવાનાં હોવાથી હું તેને સરોવરમાં આવવાનું કહું છું, પરંતુ એતો માનતીજ નથી.”

ગરીબ બિચારી નિરૂપમા ! તેના મુખ ઉપર નિરાશા છવાઈ ગઈ. દયાર્દ્ર મુખે તેણે પોતાની એ સખીઓ તરફ દ્રષ્ટિ કરી, અને લથડતા સ્વરે અસ્પષ્ટ શબ્દો બોલી, “મને બહીક લાગે છે. મારાથી સરોવરમાં નહિ ઉતરાય. હું પડી જઈશ.”

શક્તિ હસી પડી, અને ચાળા પાડતી હોય તેમ બોલી, “જોઈ લેજો ! કેમ જાણે પોતે નાની કીકીજ ન હોય ? ખરેખર એ બિચારી પડી જશે ! અહાહા ! શા લાડ ! ”

નિરૂપમાની બહારે ધાનાર સખીઓમાંથી એક-કુસુમ બોલી, “શક્તિ ! ખરેખર એ નાનુક બાળા છે. એને જવા દે. ચાલ હું પોતે તારી સાથે પુષ્પ લેવાને આવું છું.”

શક્તિની ધારણા પાર પડી નહિ. નિરૂપમાને પોતાની સાથે લઈ જવાનો વધારે આગ્રહ કરવાનો સમય નહોતો. નિરૂપમાને ઠપકો આપતી હોય તેમ આરકત નેત્રો કરી તેના તરફ તે જોઈ રહી. કુસુમની દયાળુ વૃત્તિને તે રૂચ્યું નહિ. તેણે શક્તિનો હાથ ખેંચ્યો. નિરૂપમા સામે રોષભરી દ્રષ્ટિ ફેંકીને શક્તિ કુસુમ સાથે ખેંચાઈ.

પ્રેમ-પ્રલાવ

શક્તિ અને કુસુમના કેમળ ચરણરૂપશર્થી સરોવરનું જળ અહોભાગ્ય માનતું હોય તેમ આનંદલહરીએ ચડયું. એક બીજા કરતાં વધારે પુષ્પો ચુંટવાની સ્પર્ધા ચાલી. કેમળપુષ્પો જળથી વિખૂટાં પડવા લાગ્યાં.

કુસુમ સાથે આવનાર સખી-કામિની નિરૂપમાની લયભીત મુખમુદ્રા તરફ દયાભરી દ્રષ્ટિથી જોઈ રહી. તેને આશ્વાસન આપવા તેણે પોતાની સાડીના પાલવથી નિરૂપમાના પોપચાં ઉપર નૃત્ય કરી રહેલાં અશ્રુબિંદુઓને લુછી નાંખ્યાં. શાંતિજનક નમ્ર સ્વરે તે બોલી, “નિરૂપમા ! નિરૂપમા ! ઘેલી ! શા માટે આટલી બધી ગભરાય છે ? આમ આવ, જો ! અહીં કેટલા બધાં બકુલ પુષ્પો ખરી પડ્યાં છે ! આ ભૂમી તેનાથી કેવી સુશોભિત અને રમણીય જણાય છે ! ચાલ, ચાલ, આપણે તે પુષ્પો વીણી લઈએ.”

સ્નેહલય્યા આ પ્રિય વચનો સાંભળતાં નિરૂપમાના કાનમાં અમૃત રેડાયું. તેનાં અશ્રુબિંદુઓ પૂર્ણ સુકાર્ધ જાય તે પહેલાં તે તેના મોહક મુખ ઉપર હાસ્ય પ્રકટી નિકળ્યું, અને કંઈ નવિન વસ્તુ બતાવવા જતી હોય તેમ પોતાના ડાબા હાથની મુઠી ઉઘાડતાં હર્ષપ્રવૃત્તિ બની તે બોલી, “કામિની ! જો હું એક દોરાની દડી લાવી છું. હું શું કરીશ તે તને ખબર છે ? અહીંથી બકુલપુષ્પો એકઠાં કરીને હું તેની સુંદર માળા પરોવીશ, અને તે રાજકુમારને અર્પણ કરીશ.”

દ્વાદશ્યુન માસ ચાલતો હતો. ઠંડીથી કાયાને કંપાવનાર હેમંત ઋતુ વીતી ગઈ હતી. વરણાગી વસંત બકુલવૃક્ષની શાખાઓમાંથી સુગંધમય મકરંદ પ્રસરાવતો હતો, અને પાંદડાંઓ ખડખડાટ કરીને ચંચળ જીવનનાં મધુર ગીત ગાતાં હતાં. આશ્રવૃક્ષ ઉપર મોરનાં ઘટ ઝુમખાઓ જમી રહ્યા હતા, તેના નાળુક રંગબેરંગી કુંપળીયાં ડોકિયું કરતાં હોય તેમ બહાર નિકળતાં હતાં, અને તે ઉપવનમાં

આવનાર આબાલવૃદ્ધને પોતાના સ્વાભાવિક સુવાસથી આવકાર આપતાં હતાં. કોકીલનો તીવ્ર મધુર સ્વર કણ્ઠેદ્રિયને આલ્હાદ આપતો હતો, અને અપાર મુંગંધીત પુષ્પો પૃથ્વીપર ખરી પડતાં હતાં. તેના પ્રભુતાભર્યાં પરિમળમાં, જાણે પૃથ્વીને આશિર્વાદ આપવાનેજ ન હોય તેમ, અર્પેયો પોતાના સુકંઠી ગાનની મધુરતા મિશ્ર કરી દેતો હતો.

આ મનોહર નંદનવન સમાન ઉપવનમાં બંને બાળાઓ ફરવા લાગી, અને તરતના ખરી પડેલાં અકુલપુષ્પોથી પોતાની આઢાળીના અંચળ ભરી લીધા. પુષ્પોની મુંદરતા અને સુગંધને માટે પ્રશંસા કરતી, વિનોદ કરતી તેઓ સરોવર તીરે આવી પહોંચી. નિરૂપમા પોતાનું કાર્ય કરવાને ઉત્સુક હોય તેમ ઉતાવળમાંજ સરોવરથી જરા દૂર આવેલા એક આમૃતવૃક્ષની શીતળ છાયાનો આશ્રય લઇ પૃથ્વી પર પલાંડી વાળીને બેસી ગઇ. કામિનીએ તેનું અનુકરણ કર્યું.

ચંપકકળી સમાન કરાંચુલિયોના સ્પર્શથી કેમળ પુષ્પો પોતાને સુલગ માનતાં હોય તેમ હાસ્ય કરતાં ખીલી રહ્યાં, અને તેઓને વધારે ભાગ્યશાળી બનાવવાને ઉત્સુક હોય તેમ એ બંને લાવણ્યવતી બાલીકાઓના ચારે નાજુક કમળદંડ સમાન હાથો પોતે વીણી લીધેલાં મધમધતાં અકુલપુષ્પોની માળા પરોવવામાં પ્રવૃત્ત બન્યાં !

પ્રકરણ ૨ જી.

પ્રેમવૃક્ષનું ખીજરોપણ.

“ અહો કેવાં પુષ્પો ભ્રમર પર પ્રેમે ઝુટી રહે !
અને કેવાં ચુમ્મે સ્મિત અધરથી સૌ ભ્રમરને !
અહા ! કેવો ગુંજ ફુલ ફુલ પરે ભંગ ભમતો !
અને કેવો ચોંટી કલી કલી મહોંથી રસ પીતો ! ” કલાપી.

સંધ્યા સમય થવા આવ્યો હતો. આખા દિવસના પરિશ્રમથી કંટાળેલા ભગવાન સૂર્યનારાયણ અસ્તાચળમાં ઉતરી પડવાની તૈયારી કરી રહ્યા હતા. પશ્ચિમાકાશ રક્તવર્ણ બની ગયું હતું. તેનો સોનેરી ચળકાટ મહિપાળ સરોવરના સ્થામ જળને આલિંગન આપતો હતો. દિનકરનાં નીચે ઉતરી પડતાં કિરણોએ સરોવરમાં એક મન-મોહક દેખાવ નિરખ્યો, અને તે દ્રશ્યથી વિમુખ થવાને નારાજ હોય તેમ એ કિરણો ક્ષણભર સ્થંભી ગયાં. રમતની ધુનમાં પોતાના ગુલામી ગાલ ઉપર યુવાનીની રતાશ ઉપજવતી બે આર્યબાળાઓ કેમળ કમળોની વચ્ચે તરતી હોય તેમ જણાતું હતું, અને તે વિકસીત કમળ પુષ્પો પોતાની વચ્ચે રમત કરતી બાળાઓના સૌંદર્ય સાથે પ્રાંતસ્પર્શ કરતાં હોય તેમ જળાશયમાં ઉછાળા મારી રહ્યાં હતાં. મનોહર સરો-વર ગંભીર રૂપેરી લહરીઓ ઉપજવી બાળાઓની નિર્દોષ એટા તરફ અદૃહાસ્ય કરી રહ્યું હતું.

લઘુવયની આ બાળાઓ પ્રાચીન આર્યવીરોના વંશજ તરીકે અભિમાન ધરાવતી હતી. ક્ષાત્રતેજ તેમના લબ્ય લલાટને દીપાવતું હતું. મુખમુદ્રા ઉપર કુલીનતાનાં ચિન્હો અંકિત થયાં હતાં. તેમનું લન્નજશીળ લાવણ્ય, ગૌરવયુક્ત મુખાકૃતિ અને ગંભીર વર્તનથી તેમની

ખાનદાની-શ્રદ્ધતા સિદ્ધ થતી હતી. તેઓનું કુળ રાજના કુળ કરતાં ઉતરતી પંક્તિનું નહોતું. તેમના વડીલો રાજદરબારમાં મહાન પદવીઓ ધરાવતા હતા. માત્ર શક્તિના પિતા ઉપર ભાગ્યદેવીની કૃપાદ્રષ્ટિ ઓછી હતી. તે રાજ્યશાસનાગારનો અધ્યક્ષ હતો. દરબારમાં ઉત્તમ પદવીએ ન હોવા છતાં શક્તિનો પિતા અન્ય દરબારીઓ કરતાં પોતાને કાઠપણુ રીતે ઉતરતી પંક્તિનો સમજતો નહોતો. પોતાની રગેરગમાં રાજવંશી લોહીના સંચાર માટે, તેમજ જોધપુરના રાજના એક વંશજ તરીકે તે સ્વાભિમાન ધરાવતો.

જોધપુરના રાજ્યકુટુંબ ઉપર એક સમયે અણુધારી આફત આવી પડી. તે કુટુંબે દિનાજપુરનો આશ્રય શોધ્યો, અને દરેક પ્રકારની અનુકુળતા પ્રાપ્ત થતાં તેઓએ ત્યાંજ નિવાસ કર્યો. સમયના વહેવા સાથે બંને રાજકુટુંબોમાં બેટીવ્યવહાર પણ શરૂ થયો, કન્યાની આપણે થઈ, અને સંબંધ વધે થયો. શક્તિનો પિતા પોતાના જ્ઞાતિમંદુઓના કરતાં રાજ્યમાં હલકી પદવી ધરાવતો હતો, છતાં આથી કુળાભિમાન જરાપણુ નષ્ટ થયું નહિ. કોઈ પણ સ્થળે-ગમેતેવા પ્રસંગે તે પોતાનું ગૌરવ દર્શાવવા ચુકતો નહિ. પોતે ઉત્તમ કુળનો છે એવો અભિમાન-ફળીધર તેના મસ્તકમાં સ્થાન કરી રહ્યો હતો, અને પ્રસંગ આવતાં ધુન્કાડા મારવામાં તે કદી પણ પાછળ પડતો નહિ. ખુદ રાજ પાસે પણ પોતાના કુળની ઉત્તમતા દર્શાવીને પોતે તેના કરતાં કોઈ પણ રીતે ઉતરતી પંક્તિનો નથી એવું સૂચન કરવામાં તે કદી પણ ડગ-મગતો નહોતો. કુદરતના કોપને આધીન થઈને તેને રાજનું દાસત્વ સ્વીકારવું પડ્યું હતું, છતાં પણ હાજી હા કે ખુશામત કરવાની વૃત્તિનો તેને તિરસ્કાર હતો, અને તેથી દરેક સત્ય બાબતમાં સત્ય પંથે વિચરવામાં તે 'તડને ફડ' કરવામાં જરા પણ શંકાતો નહિ. રાજ પણ આ સર્વ જાણતો હોવાથી તેનો યોગ્ય સત્કાર કરવા-તેનું માન જાળવવા સદા સાવધ રહેતો.

પ્રેમ-પ્રભાવ

પૃથ્વીપરથી વીણી લીધેલાં બકુલપુષ્પોની માળા પરોવવામાં બંને બાળાઓ પ્રવૃત્ત બની હતી. પુષ્પો પરોવતાં જાણસુ કામિની પોતાની સખીઓનું કાર્ય જોવાને અત્યંત ઉત્સુક હોય તેમ વારંવાર જળાશય તરફ દ્રષ્ટી ફેંકતી, અને પુનઃ પોતાના કાર્યમાં ગુંથાતી. પરંતુ નિરૂપમાનું ચિત્ત એકજ વસ્તુ ઉપર ચોંટયું હતું. પુષ્પમાળ પરોવવામાંજ તે તલ્લિન બની ગઈ હતી. શક્તિ અને કુસુમ શું કરે છે એ જાણવાની જાણસા કરતાં તેઓ પોતાની પાસે આવે તે પહેલાં પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ કરી બતાવવાની દ્રઢેચ્છાએ તેના અંતરમાં વાસ કર્યો હતો.

અને કમળપુષ્પો વચ્ચે તરતી કુસુમ અને શક્તિ ? તેઓએ પોતાનું મનમોહક કાર્ય પૂર્ણ કર્યું હતું. અવનવા રંગથી સુશોભિત કમળોને સરોવરથી વિખૂટા પડતાં ઉત્પન્ન થનાર ગ્લાનીનો, પોતાની ઈચ્છા તૃપ્ત કરવાની જાણસામાં તેઓને વિચાર પણ આવ્યો નહિ. જળનો ત્યાગ કરવાને નારાજ હોવા છતાં પણ અનુપમ બાળાઓના હસ્તસ્પર્શની આકાંક્ષાથી કમળપુષ્પો તેઓના તરફ લળી પડતાં જણાવા લાગ્યાં, અને આ બાળાઓ તેમના ઉપર ઉપકાર કરતી હોય તેમ તે પદ્મપુષ્પોનો યોગ્ય સ્વીકાર કરવા લાગી.

બંને સખીઓ એક બીજાની સ્પર્ધા કરતી હોય તેમ વધારે ત્વરાથી પુષ્પ ચુંટવા લાગી, અને પોતાની સાડીના પાલવનો બોજો બનાવીને તેમાં પુષ્પોનો સંગ્રહ કર્યો. અંતે કાર્ય પૂર્ણ થયું. એક બીજા કરતાં પુષ્પોની વધારે સંખ્યા એકત્ર કરવા માટે મનમાં મલકાતી એ સખીઓ સરોવરજળને વિંધતી વધારે પુષ્પો ચુંટી સરોવરને શોભારહિત ન બનાવવાની ઉદારતા દર્શાવતી હોય તેમ પદ્મપત્રાજીન જળપટ તરફ કૌતુહલથી દ્રષ્ટિ કરતી સરોવર બહાર નિકળવા લાગી. અહાહા ! કેવો તે સમયનો મનમોહક દેખાવ ! જાણે વિશાળ સમુદ્રમાંથી જળસુંદરીઓ બહાર આવતી ન હોય ? જળથી

ખાળામાં ભરેલાં પુષ્પોના પૃથ્વી ઉપર ટગલો કર્યો.

[ચિત્રકાર શ્રી. કલાઝિધી.]

પ્રેમ પ્રભાવ.

[પૃ. ૧૩.]

તરબોળ થયેલાં વસો તેઓના અંગને ગાઠ આલિંગન આપી તેઓની કાંતિમાં અભિવૃદ્ધિ કરતાં હતાં. સંધ્યાના પ્રકાશમાં તેઓનો કાળા નાગ સમાન કેશકલાપ ચળકાટ ભારી રહ્યો હતો. આકાશમાંથી સાક્ષાત અપ્સરાઓ ઉતરી આવી હોય તેવી સુંદર દેખાતી આ બે સખીઓ ગુલાબી રંગનાં કમળપુષ્પોનો નાજુક ભાર સહન કરતી જળમાંથી બહાર નિકળી. કોઈ ન જાણે તેમ મંદ ગતિથી તેઓ કામિની અને નિરૂપમા માળા પરોવતાં બેઠાં હતાં ત્યાં આવી, અને પોતાના બોળામાં ભરેલાં પુષ્પોનો પૃથ્વીપર ઢગલો કર્યો.†

પદ્મપુષ્પો પૃથ્વીપર પડતાં નિરૂપમા ચોંકી. માળા પરોવવાનું કાર્ય હાણુવાર બંધ પડ્યું. તેની દ્રષ્ટિ ફરી, કમળનો ઢગલો નજરે પડતાંજ તેને મોહ ઉત્પન્ન થયો, અને મોહના આવેશમાંજ તેનાથી બોલી જવાયું, “અહાહા ! આ કમળપુષ્પો કેવાં મનમોહક છે ! કામિની બહેન ! હું તેમાંથી એક લઈશ અને રાજકુમારને અર્પણુ કરીશ.”

આ નિર્દોષ શબ્દો શક્તિને સાલવા લાગ્યા. તે રાત્રીથીજ થઈ ગઈ. આવેશમાંજ તે બોલી, “અરે વાહરે બોળા ! બોળા બાળા ન જોઈ હોય તો જોઈ લેજો આ નમુનો ! બહુ સારી વાત હં ! પુષ્પો ચુંટવાનો શ્રમ લઈએ અમે અને તેનો ઉપયોગ કરવો તારે ! તું તે રાજકુમારને અર્પણુ કરે ! હું જાણું છું કે ‘પારકે પૈસે પરમાનંદ’ કરતાં તને દીક આવડે છે. જા, ત્યારે તો હવે તને આમાંથી એક પણ કમળ નહિ મળે !”

ગરીબ બિચારી નિરૂપમા ! વિદ્યુતચમકારથી અધોર અરણ્યમાં પ્રકાશ પડી પુનઃવિજળી સમાઈ જતાં અંધકાર વ્યાપે છે, મેઘગર્જનાથી રાજી થતો-કેકારવ કરતો મયુર જેમ ગર્જના બંધ થતાં શોકથી છવાઈ જાય છે, તેમ કમળપુષ્પોને જોઈ આનંદીત થયેલી નિરૂપમા

† જુઓ ચિત્ર.

પ્રેમ-પ્રભાવ

શક્તિના શબ્દોથી ઉદાસીન બની ગઈ. શક્તિની સામે બોલવાની તેની હિમત ચાલી નહિ.

કામિનીનું લક્ષ અન્ય વસ્તુ તરફ હતું. પુષ્પપૂંજ પ્રતિ દ્રષ્ટિ કરતાં તે બોલી, “બહેનો ! તમે આજે ઘણાં પુષ્પો વીણ્યાં છે. મને વિચાર થાય છે કે કાલે જ્યારે રાણીને તેની પૂજનસામગ્રી માટે પુરતાં પુષ્પો નહિ મળે ત્યારે શું થશે ? ”

ભયનો શક્તિના હૃદયમાં વાસજ નહોતો. બેદરકારીથી નિશ્ચિત હૃદયે તે બોલી, “વળી થવાનું શું હતું જે ? ફૂલ કોણે તોડ્યાં છે તેની એને ખબર પડે તો ને ? અરે એ કદી જાણવાજ નહિ પામે ને ! ”

કામિનીએ શક્તિનાં વચનો તરફ લક્ષ આપ્યુંજ નહિ. તે આગળ બોલવા લાગી, “માણસો કહે છે કે જો કોઈ સ્ત્રી અહર્નિશ એકસો કમળપુષ્પો શિવને ચડાવી તેમનું પૂજન કરે તો તેનો પતિ તેને આધિન થઈ રહે. મને આશ્ચર્ય થાય છે કે શું આ વાત સત્ય હશે ? ”

કુસુમની વય તેર વર્ષની હતી. કામિની તેના કરતાં એક વર્ષેં મોટી હતી. બંનેનાં લગ્ન થઈ ગયાં હતાં. શક્તિ અને નિરૂપમાની માફક તેઓ નિશ્ચિંત-ઉપાધીમુક્ત નહોતાં. તેમને માથે તો ગૃહસ્તં-સાર ચલાવવાનું દુર્ઘટ કાર્ય આવી પડ્યું હતું. આમ હોવા છતાં લઘુ વયને લીધે તેઓ હજી બાલ્યાવસ્થાનો રમતીઆળ સ્વભાવ બુલી શક્યાં નહોતાં, અને તેથી અવકાશ મળતાં બાળ સદચરિઓ સાથે નિર્દોષ રમતથી કાળક્ષેપ કરવા બહુ ઉત્સુક રહેતાં.

કુસુમે કામિનીની જીજ્ઞાસા તૃપ્ત કરી, “તને આશ્ચર્ય થતું હોય તો ભલે, પરંતુ મને તો મારાં માતૃશ્રી કહે છે કે શિવમંદીરમાં દમેશાં એકસો કમળપુષ્પો અર્પણ કરવાથી રાણીએ પોતાના પતિનો પ્રેમ સંપાદન કર્યો છે. થોડાં વર્ષ પહેલાં રાજાનો તેના ઉપર બિલકુલ પ્રેમ નહોતો; પરંતુ જ્યારથી રાણીએ પુષ્પપૂજન કરવા માંડ્યું

ત્યારથી રાણી સ્વેચ્છાનુસાર રાજને પોતાની હથેળીમાં નાચ નચાવ્યા કરે છે. તારી બહેન પણ પિયરજ રહ્યા કરે છે તેથી જણાય છે કે તેના પતિને પ્રેમ તેના પર જરાય નહિ હોય. જો એમજ હોય તો શા માટે તે મહાદેવની કંઈ માનતા લેતી નથી? શા માટે તે કમળ-પૂજન કરતી નથી? જો તે તેમ કરે તો ઉમાવરતું યજન કરવાથી તેના ધણી તેને વશ થાય અને તે જો કહે તેમાં હાએહા ભણે.”

કામિની વિચારમાં પડી, “એ વાત તો બધી સાચી. પરંતુ તુંજ કહે જોઈએ; એ બિચારી દરરોજ એકસો કમળ કેવી રીતે-ક્યાંથી મેળવી શકે? વળી તું કહે છે તે વાત મને તો સત્ય લાગતી નથી, કારણ કે મારી મા તો મને એમ કહેતી હતી કે રાણી અહ-નિશ પુષ્પપૂજન કરે છે તેનું કારણ બીજુંજ છે. જોશીઓએ એવું ભવિષ્ય લાખ્યું છે કે રાજકુમાર માથે એક ઘાત છે, અને એ ઘાતનું નિવારણ કરવા માટેજ રાણી આવી રીતે શિવપૂજન કરે છે. આ ભવિષ્યવાણીના ભયને લીધેજ રાજકુમારનાં અઘાપી પર્યંત લગ્ન કરવામાં આવ્યાં નથી. સાંભળવા પ્રમાણે એ ઘાત આ વર્ષે ઉતરી જશે અને સર્વ ભય નાશ પામશે.”

આ અશુભ ભવિષ્ય વાણી ઉપર વધારે વિવેચન થયું નહિ. કુસુમનું લક્ષ રાજકુમારના લગ્ન પ્રતિ દોરાયું અને તે મોકળા મને બોલી, “અહાહા! કામિની! જ્યારે રાજકુમારનાં લગ્ન થશે અને આપણને નવી રાણી મળશે ત્યારે કેવી મજા પડશે! અહાહા! ત્યારે કેવી ગમ્મત થશે! મને આશ્ચર્ય થાય છે કે તે નવી રાણી કોના જેવી હશે?”

સર્વ કોઈ વિચારમાં પડી ગયાં, અને એક બીજના વિચાર જાણવાને ઉત્સુક બન્યાં. કામિની સ્મિત હાસ્ય કરીને બોલી, “તે આપણી નિરૂપમા જેવી હોય તો કેવું સાઈ? શું એ આનંદદાયક ન થઈ પડે?”

પ્રેમ-પ્રભાવ

નિરૂપમાના મધુર મુખડા ઉપર શરમના શેરડા ઉત્પન્ન થયા, અને ગાલો ઉપર લજ્જાની રતાશ ફરી વળી. બાલ્યાવસ્થાના નિર્દોષ ઉમંગથી પ્રેરાઈ તે બોલી, “બરાબર, ખૂંદેન, હુંજ રાણી બનીશ.”

છલકાઈ જતા રોહથી કામિનીએ નિરૂપમાના ગાલ ઉપર મૃદુ અંગુલીપ્રહાર કર્યો, અને કહ્યું, “બહુ સાફ, ત્યારે તું રાણી બનજે. ચાલો આજે આપણે ‘રાજા રાણી’ *રમીએ. પ્રિય સખી! તું થા રાણી, હું થઈ રાજમાતા, કુસુમ બનશે અનુચરી અને.....”

આ વાત સાંભળતાં શક્તિના મસ્તકમાં કોપાગ્નિ પ્રજ્વળ્યા કરતો હતો. નિરૂપમા રાણી બને, પોતે હાજર હોવા છતાં નિરૂપમાનું માન વધે, એ તેનાથી સહન કેમ કરી શકાય? તેમાં પણ પોતાને માટે ‘રાજા રાણી’ની રમતમાં યોગ્ય સ્થાન નહિ રાખવાથી તેનો ક્રોધ પરિસીમાએ પહોંચ્યો, અને તે આવેશમાં વચમાંજ બોલી ઉઠી, “અને મારે શું બનવાનું છે?”

હસતાં હસતાં કામિનીએ મસ્કરી કરી, “તું દાસી થા.”

શક્તિની તેજસ્વી કાળી આંખોમાંથી અગ્નિના તણખા ઝરવા લાગ્યા. ક્રોધથી તેનું મસ્તક ધ્રુવવાયું. “નહિ, નહિ, તેમ કદી પણ બનવાનું નથી. હું પોતેજ રાણી બનીશ અને નિરૂપમાને દાસી થવું પડશે.”

ગરીબ બિચારી નિરૂપમા! પોતાના હકનું સમર્થન કરવાને માટે તે પોતાના પ્રવાલ સમાન અધરોષ્ટ ઉઘાડવા જતી હતી, તેવામાં સરોવર ઉપર દૂરથી અંસીનો કર્ણપ્રિય નાદ સંભળાયો. તેની ખિન્ન મુદ્રા પ્રકુલ્લ બની, શોકને બદલે તેના મુખ ઉપર આનંદ છવાયો, અને તેના અંતરમાંથી આનંદોદ્ગાર નિકળી પડ્યો, “લ્યો ! આ રાજકુમાર પોતેજ અહિંયાં આવે છે !”

અંસીના મનમોહક સરોદ કર્ણેન્દ્રિયમાં પ્રવેશતાંજ બાળાઓએ તે

* જેમ બાળાઓ ટીંગલા ટીંગલીની રમત રમે છે તેમ.

પ્રેમવૃક્ષનું બીજરોપણ

સ્વર ઝીલી લીધો. સમાનવયી સખીઓએ એક બીજની કેમળ કરાં-
ગુલીઓના આંકડા ભેરવ્યા, મેંદીથી અલંકૃત થયેલા લાલ પગ ગાય-
નની સાથે તાલ દેતા હોય તેમ નૃત્ય કરવા લાગ્યા, સખીમંડળ પુદ્ડી
ફરવા લાગ્યું, રાસ શરૂ થયો:—

નટવર નૃત્ય કરે, મન મોહ ભરે, ધરી અધર મોરલીરે;
મનમૃગ મત્ત કરે, વળી છેક છળે, વાઈ મધુર વાંસળીરે;
મોહન મોરલી નાદ ત્રિલોકે, રસમય દીધો રેલી;
સુરવર મુનિવર મુગ્ધ બનાવ્યા, ગોપી કીધી ઘેલી—નટવર.
ત્રિભંગી વાળીને ત્રિકમ, હામ સરવર તીરે;
મોર મુગટ માથે છે ધરિયા, સુંદર સ્થામ શરીરે.—નટવર.
ભાન હું ભૂલી, સાન હું ભૂલી, જ્ઞાન લાગિયું મળવા;
વિવિધ ચિકલ્પે, તનમન તલ્પે, માધવજીને મળવા.—નટવર.
નટવર તનમાં, નટવર મનમાં, નટવર આ વન વનમાં;
જ્યાં જોજો ત્યાં નટવર જાળું નટવર ધરા ગગનમાં.—નટવર.

ગાન પૂરું થયું, બંસીનો નાદ બંધ પડ્યો, પરંતુ ‘રાજરાણી’ ની
રમત રમવાના તરંગો કંઈ બંધ પડ્યા નહોતા. કંઈક સ્વસ્થ બનીને
કુસુમ બોલી, “અરે! આપણે નકામી માથાકુટ શા માટે કરવી જોઈએ ?
રાજકુમાર અહીં આવ્યા છે તો હવે તે પોતેજ રાણી પસંદ કરી લેશે !”

કામિનીએ તેના વિચારને પુષ્ટી આપી, “હા, હા, એ યુક્તિ
બહુ મજાની છે.”

બંસીનાદ બંધ પડતાંજ સોળ વરસના સુંદર રાજવંશી યુવાને સરોવર-
તીરે પગ મુક્યો, અને વચંતવિહાર કરતી આ વનદેવીઓ તરફ તે આકર્ષાયો.

તેના મુખમાંથી એક શબ્દ પણ નિકળે તે પહેલાં અધીરી
કામિની બોલી ઉઠી, “રાજકુમાર ! આપની રાણી કેને બનાવશું
તે આપજ કહો, શક્તિને કે નિરૂપમાને ?”

રાજકુમાર આશ્ચર્યચકિત બન્યો. રિમત વદને તે બોલ્યો,
“અરે પણ આ બધું છે શું ? મને તો કંઈ સમજણ પડતી નથી.”

પ્રેમ-પ્રભાવ

“લ્યો ત્યારે હું સમજાવું,” ચીખાવલી કામિની બોલી, “જુઓ, રાજકુમાર, અમે અત્યારે ‘રાજ રાણી’ની રમત રમવાનાં છીએ. હું રાજમાતા થઈશ, કુસુમ અનુચરી બનશે, અને નિરૂપમા.....”

તેના મ્હેં ઉપર કુસુમનો હાથ આવી પડ્યો, મુખ બંધ થયું, શબ્દો મુખમાંજ અટકી પડ્યા. કામિનીને મૌન બનાવીને કુસુમ વચમાંજ બોલી ઉઠી, “સચ્ચર, રાજકુમાર, હવે તો તમારેજ કહેવું પડશે કે રાણી કોણ બને!”

પોતાને કંઈ સમજણ પડતી ન હોય તેવો ડોળ કરીને રાજકુમારે ગંભીરતા ધારણ કરી, “અરે પણ કોની રાણી? રાજ કોણ બનવાનું છે?”

“અરે વાહ! રાજ બીજું કોણ થાય વળી? તમે પોતેજ રાજ!” કુસુમ અને કામિની બંને આનંદાવેશમાં એક સાથેજ બોલી ઉઠ્યાં.

કુમાર બોલ્યો, “શું હું રાજ થવાનો છું અને મારે મારી રાણી પસંદ કરવાની છે?”

“હા. રાજજી! ચાલો હવે આપ આપની રાણી પસંદ કરો. જો જો, વિચાર કરજો, બરાબર ધ્યાન રાખજો, પાછળથી પસ્તાવો ન થાય તે લક્ષમાં લેજો.” બાળાઓ આનંદના તાનમાં તણાતી ગઈ, મસ્કરી વધારતી ગઈ. તેઓને મન તે રમત હતી, યુવાન કંઈ બીજાજ વિચારમાં તણાતો હતો. આ રમતમાં—આ બાળાઓના નિર્દોષ ચાળામાં તેને કંઈક ગાંભીર્ય જણાતું હતું. સમજી અને અનુભવી યુવાન એ રમતની કંઈક વિશેષ મહત્તા વિચારતો હતો. તેને વિચારના વમળમાં ગુંચવાયલો જોઈ બાળાઓ કુતુહલભરી દ્રષ્ટિથી તેના તરફ તાકી રહી.

યુવાને તે જોયું, પળવાર તેનાં નેત્રો સમાધિમાં પડ્યાં હોય તેમ મિચાઈ ગયાં, મસ્તકમાં વિચારમાળા ફરવા લાગી. બંને બાળા તરફ—શક્તિ અને નિરૂપમા તરફ તેણે વારાફરતી દષ્ટિ ફેંકી. ચોક્કસ

चि. - श्रीमान् 'पुष्पानन्द'.

श्रीमा भारी शायली.

श्रीम प्रभाव. ३, १३

નિર્ણય ઉપર આવી ચુક્યો હોય તેમ તરતજ તે ત્યાંથી બે ચાર ડગલાં પાછળ લઢ્યો. જે માળા નિરૂપમાએ અંતરના ઉમંગકાથી પરાવી હતી, રાજકુમારને પહેરાવવા માટે અથાગ પરિશ્રમ લઈ-સારાં સુંદર મધમધતાં બકુલપુષ્પો વીણીને ખાસ ઘેરથીજ સાથે આણેલા દોરામાં ધ્યાનપૂર્વક તેઓને પરાવીને તેની સુંદર માળા બનાવી હતી, જે માળાથી રાજકુમારના કંઠને વિભૂષીત કરીને પોતે તેના પ્રત્યેની પોતાના અંતરની લાગણીઓ પ્રદર્શિત કરવા માંગતી હતી, અને જે માળા રાણી બનવાના વિચારની આનંદધુનથી ઉપજેલી લજ્જાને લીધે નિરૂપમાના હાથમાંથી સરી પડી હતી, તે માળા-તે મનોહર પુષ્પમાળા રાજકુમારે વિજ્ઞાનના ઝખકારાની માફક નિમિષમાત્રમાં પૃથ્વીપરથી ઉપાડી લીધી અને બંને હાથમાં તે ધારણ કરીને આતુર નયને તેના તરફ નિહાળી રહેલી ઉભય બાળાઓ તરફ તે વળ્યો. બંનેના મનમાં સમાન ઈચ્છા હતી, પરંતુ બંનેને વિજય મળે તે અશક્ય હતું. રાજકુમારનો પગ બદ્ધલયો દાસ્યથી છવાઈ ગયેલી શક્તિ તરફ આકર્ષાયો, અને ક્ષણવારમાં તેના હાથોએ શક્તિના શંખપુટ સમાન મોહક કંઠને બકુલપુષ્પની માળાથી વિભૂષીત કર્યો. કુસુમ અને કામિનીને સંબોધતાં તે બોલ્યો, “ હીક, ત્યારે જુઓ, આ મારી રાણી ! ”*

શક્તિનું હૃદય હર્ષથી છલકાઈ ગયું. તેનો મોહક સુંદર ચહેરો મદલયાં આનંદથી ઝળકી રહ્યો. તેના અંતરાત્માએ પ્રેમવૃક્ષનું બીજરોપણ થયેલું માની લીધું. યુવાવસ્થાનાં પ્રારંભચિન્હો તેના સુખ ઉપર પ્રકટી નિકળ્યાં, અને આભાર ભરી છતાં વિજયદર્શક દષ્ટિથી તે રાજકુમાર તરફ જોઈ રહી.

ગરીબ બિચારી નિરૂપમા ! તેના અંતરના ટુકડે ટુકડા થવા લાગ્યા. તેણે નિરાશાનો એક દીર્ઘ નિશ્વાસ નાંખ્યો. અથાગ પરિશ્રમ લઈ રાજકુમારને માટે-પોતે પરાવેલી માળાને રાજકુમારનાજ હાથે

પ્રેમ-પ્રભાવ

શક્તિના કંઠને શોભાવતી જોઈ તેના હૃદયમાં મહાન આઘાત થયો. તેના ચક્ષુઓમાં ઝળઝળાયાં આવ્યાં, અને પોતાની સ્થિતિ છુપાવવાને માટે સજ્જનનેત્રે તેણે પોતાનું મુખ અન્ય દિશામાં ફેરવ્યું.

રમત ગમતની રાણી નક્કી થઈ ચુકી. બાળાઓએ લગ્નક્રિયાને આરંભ કર્યો. મંત્રોચ્ચાર અને વ્યવહારિક ક્રિયાઓનું સ્વરૂપ ખડું કરવાનો તેઓએ બનતો યત્ન કર્યો. રાજરાણીનો-વહુવરનો હસ્તમેલાપ થયો, કુસુમ અને કામિનીએ પુષ્પવૃષ્ટી કરીને શુભાશિર્વાદ રૂપી કન્યાદાન પણ આપ્યું. વરઘોડાના આકારમાં તેઓ વરરાજની આસપાસ ચાલવા લાગી. લગ્નપ્રસંગે ગવાતાં ગીતો પણ બાળાઓના કોમળ કંઠથી ગવાઈ લાગ્યશાળી બન્યાં. કેમ જાણે લગ્ન યથાવિધિ કરવામાં આવતાં હોય ! રાંકરી નિરૂપમા શોકપૂર્ણ હૃદયથી તે આનંદમય ક્રિયામાં ભાગ લેવા લાગી. આસપાસના ઉપવનમાંથી બપૈયાનો મધુર અવાજ જાણે કુદરતી લગ્નગીત હોય તેમ તેઓની કર્ણેન્દ્રિયમાં પ્રવેશ કરી તે પ્રસંગને સંપૂર્ણ ભવ્ય બનાવવા લાગ્યો.

‘રાજરાણી’ ની રમત પૂરી થઈ. બાળાઓની રમતગમતની લગ્નક્રિયા સંપૂર્ણ બની. જાણે સંસારની દાસ્યાત્વ આ બાળસ્વભાવથી ઉપસ્થિત થયેલી લગ્નક્રિયાથી થતી હોય તેમ બાળાઓ આનંદનો દ્લાવો લઈ પોતાને કૃતકૃત્ય માનવા લાગી.

લગ્નક્રિયા પૂર્ણ થતાંજ શાંત સ્વભાવની નિરૂપમા રાજકુમાર પાસે આવી. પોતે રાજકુમારની પસંદગીને પાત્ર નહિ નીવડવાથી રાજપત્ની બની શકી નહોતી એવું જોઈને તેણે પોતાનું જીવન કોઈ અન્ય રીતે રાજકુમારને અર્પણ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે પોતાના મધુરા બાલ્યસ્વરથી બોલી, “રાજકુમાર ! મારી એક વિનંતીનો સ્વીકાર કરો. ભલે શક્તિ તમારી રાણી થાય, પરંતુ મને આપની કિંકરી-ચરણરજની દાસી થવા દો.”

નિરૂપમા ! શું તારું આશામંદિર તુટી ગયું ? શું તારી ધારણાઓ

પ્રેમવૃક્ષનું બીજારોપણ

ધુળમાં મળી ગઈ? શું રાજકુમારની પત્ની બનવાની તારી દ્રઢેચ્છાનું છેદન થયું? શક્તિ! નિરૂપમાને નિરાશાના ખડક ઉપર ધડેલી રાજકુમાર માથે સંસાર સાગરમાં ઝંપલાવવાને શું તું શક્તિવાન નિવડી? શું નિરૂપમાની આશાઓને છિન્નભિન્ન કરવામાં તું વિજયવંત બની? નહિ, નહિ, નિરૂપમા! તું હતાશ બની હૃદયને શોકાગ્નિથી ખાખ કરી ન નાંખ. શક્તિ! તું વિજ્યાનંદથી ગર્વિષ્ટ બની જલકાઈ ન જા. આતો માત્ર બાળસ્વભાવની રમત તે રમતજ છે! એ આનંદ મૃગજળ સમાન છે! કાલે શું બનશે-જગતની દૃષ્ટિએ ગણેશદેવ પત્ની તરીકે કોનો હસ્ત ગ્રહણ કરશે-કોને પોતાના હૃદયની અધીષ્ટાત્રી બનાવશે એ અત્યારથી કેમ જાણી શકાય?

‘ ન જાને જાનકીનાથ પ્રાતઃકાલે કિં ભવિષ્યતિ ! ’

પ્રકરણ ૩ જી.

ઉજવળ ભવિષ્ય.

નીચૈર્ગચ્છત્યુપરિ ચ દશા ચક્રનેમિક્રમેણ.

પડાની ધરીના આરા પ્રમાણે દશા નીચે તથા ઉપર ભય છે.

“ આ એક પાસ ઉતરે શશી અસ્તમાર્ગે,
આ ઉગતા રવિતાણજ કુસુંળી પાદ !
સંસાર આ અહીં દશા-યુગ-અંતરાજે,
જે તેજના ઉદય-અસ્તથી બાંધી રાખ્યો. ”

(શાક્રંતલ)

ચૌ દમા સૈકાના મધ્ય ભાગમાં બંગાળાએ દિલ્લીના દાસત્વનો લ્યાગ કર્યો-તેની સર્વોપરી સત્તાનો અસ્તી-કાર કર્યો. ઇ. સ. ૧૩૩૮ માં સુવર્ણનગ્રના હાકેમ ખહેરામખાનના મૃત્યુ પછી તેની જગ્યાએ આવનાર સરસુખા ફકીરદીને પુર્વ બંગાલમાં સ્વતંત્રતાનો વિજયધ્વજ ફરકાવ્યો, તેજ સમયમાં અલીઉદ્દીન અલીશાહે લખનાવટીના રાજા કાદરખાનને મરણશરણુ કર્યો અને પોતે પશ્ચિમ બંગાલનો બાદશાહ બન્યો. તેણે ગાઊરની પડોશમાં પાન્ડુઆ આગળ પોતાની રાજ્યધાની સ્થાપી. કેટલોક સમય વીત્યા પછી અલીઉદ્દીનના દૂધભાઈ શમસુદ્દીનશાહે ઇ. સ. ૧૩૫૨ માં પુર્વ અને પશ્ચિમ બંગાળા જીત્યો અને આખા રાજ્ય ઉપર પોતાનોજ રાજ્યાધિકાર પ્રવર્તીવ્યો. તે સમયે દિલ્લીના શહેનશાહ ફીરોઝશાહ હતો. આ બનાવથી તે ગભરાયો. શત્રુ પુર્ણ સત્તાથી નિરંકુશ

બની પોતાને વિધ્નકર્તા થઇ પડશે એવી તેને ખ્હીક લાગી અને ઉગતા શત્રુને મુળથીજ દાબી દેવો—સર્પ વિષડંબ મારે તે પહેલાંજ ઝેરની કોથળી તેના મુખમાંથી કાઢી લેવી—એવો નિશ્ચય કરીને તે મોટું સૈન્ય લઇને બંગાળમાં આવ્યો. તેણે પાન્ડુઆ પર હલ્લો કર્યો. બંગાળના બાદશાહે પોતાની રાજ્યધાનીથી વીસ માઈલ દૂર આવેલા એકઠ્ઠલા નામના કીલ્લામાં આશ્રય લીધો. શહેનશાહે તે કીલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો. અનાજથી લઈ પડતા છોડના ખેતરની આસપાસ તીડનાં ઝુંડેઝુંડ ઉભરાઈ જાય તેમ વિજય મેળવવાને ઉત્સુક શહેનશાહનાં સૈનીકો તે કીલ્લાની આસપાસ ઉભરાઈ જવા લાગ્યા. ઘેરો લંબાયો, પરંતુ કીલ્લારૂપી મજબુત કવચ ધારણ કરી રહેલા શમસુદ્દીન શાહના સૈનીકોને બહુ આંચ આવી નહીં. શહેનશાહ કંટાળ્યો. વિજય મળવો મુશ્કેલ છે એમ ધારી તેણે કોલકરાર કરવાની સૂચના કરી. શમસુદ્દીને પણ શહેનશાહી સૈન્ય સામે લાંબો વખત નહીં ટકી શકાય એમ ધારી તે વખતે ‘હાજ હા’ કરવુંજ યોગ્ય ધાર્યું. તહનામું લખાયું, કોલકરાર થયા, અને ફીરોઝશાહ દિલ્લી તરફ પાછો ફર્યો. પરંતુ એ કોલકરાર લાંબો સમય ટક્યા નહિ. થોડાં વરસ પછી ઇ. સ. ૧૩૫૭ માં ફીરોઝશાહને બંગાળની સ્વતંત્રતા કબ્જ કરવાની ફરજ પડી. તે મુલકના બાદશાહે પોતે મેળવેલી ફતેહથી વિજયવાન થઈને બારે ધામધુમ સાથે સુલતાનનું માનનીય પદ ધારણ કર્યું.

આ વિજયના આનંદભર્યા સ્મરણને માટે એ રાજ્યધાનીમાં એક વાર્ષિક આનંદોત્સવ ઉજવવામાં આવતો હતો. એ પ્રસંગે અનેક પ્રકારની રમતગમતના અખાડા ઉભા કરવામાં આવતા, જે જોવાને લોકના થોડે ત્યાં લાગર થતા. આનંદનાં સાધનોમાં મુખ્ય શસ્ત્ર-વિદ્યા હતી. તે દીવસના યુદ્ધવિહારમાં વિજય મેળવનારને બહુ માન મળતું અને સુલતાન પોતે સ્વહસ્તે તેને ઈનામ આપતો.

પ્રેમ-પ્રભાવ

કાળ પોતાનું કાર્ય કરતો જાય છે. ચક્રગતી ધારણ કરનાર વરસોએ પુનઃ વાર્ષિક મહોત્સવનો પ્રસંગ આણ્યો છે. પાન્ડુઆમાં આજે ઉજાણીનો આનંદ દિવસ છે. આજ ત્યાં યુદ્ધવિદાર થનાર છે. મહેલના ચોક ઉપર ત્યાં એકઠા મળેલા મનુષ્યોને સૂર્યના પ્રચંડ તાપથી સંરક્ષવાને એક સભામંડપ ઉભો કર્યો છે, જે અનેક ભલ-કાદાર વસ્તુઓથી શણગારેલો છે અને વિચીત્ર અવનવા રંગના પડદા અને ચંદનીથી અલંકૃત છે. યંગાળના પહેલા સુલતાન શમસુદ્દીન શાહે આ ક્ષાની દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો છે. એના ભવ્ય તખ્ત ઉપર વિરાજનાર તેનો પુત્ર સીકંદર શાહ છે. મંડપના મધ્યભાગે સુલતાનનું તખ્ત ગોઠવ્યું છે. સિંહાસન નક્શીદાર નાજુક થાંભલાઓ ઉપર ટેકાવેલું અને પત્રપુષ્પોથી અલંકૃત કરેલું છે. તેની આસપાસ બંને બાજુએ તેના ખંડીઆ રાજાઓ, ઉમરાવો, જમીનદારો, સામંતો અને નગરશેડો, જેઓ સુલતાનના આમંત્રણને માન આપીને યંગાળના દરેક ભાગમાંથી અહીં આવ્યા હતા, તેઓ પોતપોતાના મોલા અને પદવી પ્રમાણે અનુક્રમે ગોઠવાઈ ગયા છે.

સભામંડપની આસપાસ દુકાનદારોએ નવીન વસ્તુઓનું પ્રદર્શન ભર્યું છે. હિંદુસ્તાન આ વખતે ઉદ્યોગ અને હુન્નરકળામાં શ્રેષ્ઠતાના શીખરે પહોંચ્યું છે. આ દેશની શાળોએ તૈયાર કરેલા પદાર્થો-મુઘ્યવાન રેશમી કપડાં, બારીક મજલીન, ઢાકાનું સરખતી મલમલ વિગેરે વસ્તુઓ જુદી જુદી દુકાનોમાં પ્રદર્શિત કરી છે. ઝવેરીઓ સોના રૂપાના ઉત્તમ કારીગિરીના નમુનારૂપ હીરા મોતીથી જડેલા અલંકારો વેચવા બેઠા છે. એક રથળે રત્ન જડેલાં તરવાર, બાલા, કટારી, ખંજર વગેરે શસ્ત્રોનો સંગ્રહ છે, જ્યારે બીજે સ્થળે સોનેરી જરી-બુટ્ટાનું ભરતકામ સૂર્યપ્રકાશમાં ચળકાટ માર્યા કરે છે. અનેક પ્રકારના સુવાસીક પુષ્પોનું સંગ્રહસ્થાન ચોમેર સુગંધી પ્રસરાવે છે, અને મગજ તર કરી દે છે. ક્ષુધાને શાંત કરવાને, સ્વાદીષ્ટ પકવાનના રસી-

આને રીઝવવાને અને સ્વાદીલા સજ્જનોને સંતોષવાને માટે ત્યાં મીઠાઈ અને અન્ય સ્વાદીષ્ટ વસ્તુઓની હારબંધ દુકાનો સર્વને આમત્રંભુ આપી રહી છે.

આવી ઉજાળીઓમાં-આવા મેળાઓમાં ભવિષ્યવેત્તા વિના કદી પણ ચાલે ખરું કે ? પૂર્વદેશમાં-હિંદુસ્તાનમાં ભવિષ્યવેત્તા વગર ભાગ્યેજ આવાં સ્થળો નજરે પડે છે. નશીબ વાંચનાર કેટલાએક જ્ઞેશીઓએ પણ પોતાના બાંકડા ગોઠવી દીધા છે. અનેક ભોળા શ્રદ્ધાળુ જનો ભવિષ્યમાં અમુક વસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થવાનાં વચનો સાંભળીને તેના બદલા તરીકે પોતે મહામહેનતે ખરા પરસેવાથી મેળવેલા પૈસા તેઓને આપી જાય છે. અહો હો ! આ બધા જ્ઞેશીઓ કરતાં પેલા એક જ્ઞેશી પાસે આટલી બધી ભીડ શાની ? ઉપરા ઉપર ગ્રાહકો તેની પાસે આવના જાય છે. તેની પાસે જવાની પ્રતિસ્પર્ધા કરતાં એક બીજા ધક્કામુક્કી કરી એકમેક ઉપર તૂટી પડે છે !

પોતાને સારી કમાણી પ્રાપ્ત થતી હોવા છતાં માણસોની અનલદ ભીડથી તે ભવિષ્યવેત્તા ગભરાઇ ગયો, અને તેઓ સર્વની યાચના ગ્રુમ કરવાને અશક્ત હોવાથી તે કંટાળ્યો. અસહ્ય કંટાળાને લીધે પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા પૈસાને તે ફેંકી દેવા જતો હતો, તેવામાં એક અલૌકિક મૂર્તિ તેની નાની દુકાન આગળ આવી ચઢી. તે એક યુવાન અને સુંદર સ્ત્રી હતી. નમ્રતાથી મંદ પગલે તે આગળ આવી અને પરીક્ષાને માટે તેણે પોતાનો હાથ જ્ઞેશી આગળ ધર્યો.

સૌંદર્યની ભર્મભેદક શક્તિ મહાન અજબ છે ! અનેક મનુષ્યોની ઠઠથી કંટાળેલા જે જ્ઞેશી તેઓની વિરૂપિતની અવગણના કરવાને અને તેઓને નિરાશ બનાવવાને તત્પર થયો હતો, તેજ ભવિષ્યવેત્તા આ સુંદર સ્ત્રીને ના પાડી શક્યો નહિ. તેણે તેનો હાથ હાથ પોતાના હાથમાં લીધો, અને પલવાર લક્ષપૂર્વક હસ્તરેખાઓ

પ્રેમ-પ્રભાવ

તરફ જોઈ રહ્યા. આશ્ચર્યચકિત થઈ તેણે તેના પ્રતાપી ચહેરાના મોઢા બર્ચાં અનુપમ સૌંદર્ય તરફ દ્રષ્ટિ કરી. ત્યાં ઉભેલા માણસો તેની આ અવસ્થા જાણી ગયા. તેઓના હૃદય ઉપર તે સ્ત્રીના સૌંદર્યની ઉત્તમતાની છાપ પડી હતી, અને તે સુંદર મુખ તરફ જોતાં તેઓને તે ભવિષ્યવેત્તા કરતાં કંઈ ઓછી જાદુઈ અસર થઈ નહોતી. સર્વ કોઈ અંદર અંદર વાતો કરવા લાગ્યા, “ આ બાઈ કોણ ? તે અહીં ક્યાંથી આવી દશે ? ”

“ ભાઈ, આવું મનોહર સૌંદર્ય આગળ કોઈ દિવસ તમે જોયું છે ? ”

“ અરે એતો સાક્ષાત્ લક્ષ્મીનો અવતાર છે. ” એક ભાવિકે તેના તરફ વંદન કરતાં કહ્યું.

એટલામાં એક દોઢડાણો બોલ્યો, “ ઠાકોર + ! તેના મુખ તરફ તમે શું જોયા કરો છો ? તમે તેના ચહેરામાં તેનું નશીબ વાંચી શકો છો ? તમારે જો તેનું નશીબ જોવુંજ હોય તો કાળજી ઠેકાણે રાખીને તેના હાથ તરફ નજર કરો. ”

પોતાની કોણીઓના પ્રહારથી ભીડમાંથી માર્ગ કરતો એક મનુષ્ય બીજાઓનું અનુકરણ કરવાને ફિત્સુક હોય તેમ ત્યાં આવીને ઉતાવળથી બોલ્યો, “ અરે ભાઈ, નશીબ તે કાંઈ એમને એમજ જોવાશે ? એતો જ્યારે ઠાકોરનો પોતાનો હાથ નાણાથી ભરાય છે ત્યારેજ તે બીજાનો હાથ તપાસે છે ! ”

નવીન આગંતુકે તેને પૈસા આપવા માંડ્યા; પરંતુ જોશીએ વિનય સહ તે સ્વિકારવાની ના પાડી અને કહ્યું, “ માતાજી ! તમારા લલાટમાં મહારાણી થવાનું નિર્માયું છે ! * તમારી

+ બંગાળમાં બ્રાહ્મણને અપાત્ર માનવું પદ.

* જુઓ ચિત્ર.

‘તમારા લલાટમાં મહારાણી થવાનું નિર્માયું છે !’

[ચિત્રકાર શ્રી. કલાન્ધિ.] પ્રેમ પ્રભાવ.

[પૃ. ૨૬.

પાસેથી હું એક પાછ પણુ નહિ લઉં. મારામાં જે વિશ્વાસ રહેતો હોય તો આ મારી ઉઠવળ ભવિષ્યવાણી મારા તરફની નજીવી સેવા તરિકે સ્વીકારો. ”

તેજ પળે એક રાજવંશી ઘોડેસ્વાર તે ટોળા આગળથી પસાર થયો. તેની નજર તે સુંદર સ્ત્રી ઉપર પડી. તરતજ તેણે પોતાના અશ્વને અટકાવ્યો. આ દેખાવથી તે આશ્ચર્યચકિત બનેલો હોય તેવો જણાયો. તે સુંદર નવિન મનુષ્યને પોતે જરા પણ ઓળખતો નહોતો, તોપણ તે સ્ત્રીના જેવાજ ચહેરાની એક સ્ત્રી કે જેને તે એક વખત મારી રીતે ઓળખતો હતો પરંતુ હાલ તેને વિસરી ગયો હતો તે ચહેરાની યાદગીરી પુર્વજન્મના સ્વપ્ન પેઠે તેના સ્મરણમાં પ્રગટી નિકળી. જાણે તેની તેજોમય સૌંદર્યતા તેના ઉપર જનદુર્ઘ અસર કરી તેને મોહમુગ્ધ બનાવતી હોય નહિ ! થોડા વખત સુધી તેની દ્રષ્ટિ તે સ્ત્રી ઉપર ઠરી રહી, અને ત્યાર પછી ધીમે ધીમે તે આગળ વધ્યો. સ્મરણશક્તિના તાર ઉપર ગત દિવસોનું ચિત્ર જહેવા લાગ્યું. રૂપેરી જળાશયના કિનારા ઉપર ગ્રીષ્મ ઋતુનો એક દિવસ એકા-એક તેની નજરે ચડ્યો. સરોવર તીરે આવેલા ઉપવનમાં ચાર સુંદર મનોરમાઓ રમતી હતી. આમાંની એક અન્ય સર્વ કરતાં વધારે તેજોમયી અને સુંદર હતી. તેના લાંબા કાળા વાળ સૂર્યતેજમાં ચળકતા હતા. તેનાં બીનાં વસ્ત્રોમાંથી દશ પણ પાણી ટપકતું હતું, કારણ કે તેણે સરોવરમાંથી કમળ પુષ્પો ચૂંટી લીધાં હતાં. અને ત્યાર પછી પોતાના હાથમાં એક નાળુક હાથનો સ્પર્શ જણાયો, અને ત્યાં બાળરમતની લગ્નક્રિયા થઇ. તેના વિચારો તેને વ્યાકુળ બનાવતા હોય તેમ જણાતું હતું, કારણ કે આસપાસના મંજેગો સ્પષ્ટ રીતે તેના ધ્યાનમાં હતા. ઘોડેસ્વારનું મન આવા વિચારમાં ગરકાવ બન્યું હતું, તે આવા વિચારવમળમાં અટવાયલો હતો, પરંતુ તેની ઘોડાની અવસ્થા ભિન્ન પ્રકારની હતી. તેણે પોતાનું

પ્રેમ-પ્રભાવ

શોભાયમાન મસ્તક અધીરાઇથી ઉચું કર્યું, અને તે ખુબ હલુહણ્યો, કારણ કે તેજ પળે વિગ્રહસ્થાનમાંથી પ્રતિસ્પર્ધાઓને લક્ષ્ય બેઠવાને માટે નિશાન આગળ આવવાનું આમંત્રણ કરતો બંદીજનોના રણ-સીંગડાનો અવાજ સંભળાયો. ઘોડેસ્વારે આ અવાજ સાંભળ્યો. તેણે પોતાના વિચારોને હસી કાઢ્યા, પોતાના અશ્વને એડી મારા, અને ઘોડો અને સ્વાર તે ટોળામાંથી અદ્રશ્ય થઈ ગયા.

પ્રકરણ ૪ થું.

શૌર્ય-પ્રદર્શન.

The brave deserves the fair.

યુદ્ધ-વિહારનો થોડોક ભાગ પૂર્ણ થયો હતો. મલ્લયુદ્ધ ને પટાખાજ, બરછી અને ભાલાની રમત, તરવાર ફેરવવાની હરીફાઈ, વિગેરે ધણીએક રમતો રમાઈ ગઈ. હવે માત્ર ધનુર્વિદ્યાનું પરાક્રમ જોવાનું બાકી રહ્યું હતું. સુલતાન સિકંદરશાહ પોતે લવાઈ તરીકે કામ કરવાને તત્પર બન્યો. પોતાને માટે તૈયાર કરી રાખેલા અશ્વ ઉપર આરૂઢ થવાને માટે તે પોતાના ભવ્ય સિંહાસન ઉપરથી નીચે ઉતર્યો. રાજમંડળ અને મહેમાનો વિવેકને ખાતર જરા તેની પાછળ રહી તેની બંને બાજુએ ગોઠવાઈ ગયા.

ધનુર્વિદ્યાને માટે અજબ યુક્તિ રચવામાં આવી હતી. સભા-મંડપથી થોડેજ છેટે નિશાન હતું. સ્ત્રીની આકૃતિના સંગેમરમરના પુતળાએ પોતાના હાથમાં એક પક્ષીને પકડી પોતાના અધરોષ્ઠ પાસે ધરી રાખ્યું હતું. તે પક્ષીની આંખ એ નિશાન હતું, અને તેને આરસપહાણના પુતળાનો સ્પર્શ થયા વિના વિંધવાનું હતું. ખરેખર આવા નિશાનને વિંધવા માટે ધનુર્વિદ્યામાં પૂર્ણ નીપૂણતાની આવશ્યકતા હતી. સર્વ પ્રકારની કસરત અને રમતગમતમાં આ સૌથી વધારે મુશ્કેલ કામ હતું. પ્રેક્ષકવર્ગ તેને આનંદથી વધાવી લેતો હોય તેમ તે કામ જોવાને અત્યંત ઉત્સુક બન્યો.

યુદ્ધવિહારના અધિકારીએ પ્રારંભસુચક વાવટાની નિશાની આપી, અને તરતજ બંદીજન આગળ આવ્યો. તે જીલ્દ અવાજે સર્વને

પ્રમ-પ્રભાવ

સંભળાય તેમ બોલ્યો, “ જે કોઇ માણસને ધનુર્વિદ્યામાં પોતાને નામાંકિત કરવાની ઇચ્છા હોય તેને બાદશાહેઆલમ સુલ્તાન સિકંદરશાહ બહાર પડવાનો હુકમ કરે છે.” આ શબ્દોનો તેણે પુનઃ પુનઃ ત્રણ-વાર ઉચ્ચાર કર્યો.

સર્વ એકબીજાના મુખ સામે જોઈ રહ્યા. નિશાન વિધવાનું દુર્ઘટ કાર્ય કરવાની કોઇની હિંમત ચાલી નહિ. સૌ કોઈ આતુર દ્રષ્ટિથી વાટ જોઈ રહ્યા. તેઓના આશ્ચર્ય વચ્ચે. એક જુસ્સાદાર કૃષ્ણવર્ણનો અશ્વ અધીરાઈથી હણુહણુતો અને પોતાની મહેરાબદાર ગરદન ઉંચી કરતો પ્રેક્ષકવર્ગની હઠમાંથી બહાર નીકળી આગળ આવ્યો. તે અશ્વની પીઠ ઉપર એક ઉમદા દેખાવનો રાજવંશી યુવાન પોતાના હાથમાં ધનુષ્ય અને તીર લઇને બેઠો હતો.

પ્રેક્ષકોમાંથી ઉપરાઉપર આનંદધ્વનિ નીકળવા લાગ્યો. થોડીવારે તે કાન ફાડી નાખે તેવો ધ્વનિ બંધ પડ્યો અને ત્યાં શાન્તિનું સામ્રાજ્ય સ્થપાયું. સઘળાએ પોતાનો શ્વાસ રૂંધી દીધો હોય અને સૌ કોઈ આતુરતાથી ધનુર્વિદ્યા નિરખવાની વાટ જોઈ રહ્યા હોય તેવો દેખાવ થઇ રહ્યો.

તે યુવાન, સુલ્તાન પાસે આવ્યો અને માન ભર્યું નમન કર્યું. જે વખતને માટે સર્વ લોકો આતુર બન્યા હતા તે વખત આવી લાગ્યો. યુવાન લક્ષ્યવેદીને માટે નીર્માયણ સ્થળ ઉપર આવ્યો. તેણે પોતાના ધનુષ્યનો ટંકાર કર્યો. અત્યારે તે દ્રૌપદીના સ્વયંવરમાં આવેલા અર્જુન સમાન લાગતો હતો. ધનુષ્ય ઉપર તીર ચડાવી તેણે બરાબર નિશાન સાંધ્યું. તીર છુટ્યું, વિઘ્ન વેગે તે હવામાં ઉછળ્યું અને સુસવાટ કરતું અધર ચડ્યું. થોડી વાર તો તે નજરે પણ પડ્યું નહિ. એ તીરે પક્ષીની આંખને આબાદ વિંધી નાંખી. આશ્ચર્યચકિત જનસમુહના કર્ણવેધક જયધ્વનિથી વાતાવરણ ગાજી ઉઠ્યું.

ધનુર્વિદ્યાનું ઇનામ જીતાયું હતું. એ નિશાન વિંધનાર બીજો

કોઈ નહિ પણ આપણી નવલકથાનો નાયક દિનાજપુરનો બહાદુર રાજ ગણેશદેવ હતો.

વિજયધ્વનિ ચાલુ રહ્યો, અને જે વખતે તે સુલતાન આગળ જયચિન્હ મેળવવાને માટે જતો હતો તે વખતે તેના ઉપર પુષ્પોનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો.

સુલતાન અશ્વ ઉપરથી નીચે ઉતર્યો, પોતાને હાથેજ તેણે એક અમૂલ્ય રત્નજડીત મુઠવાળી તરવાર તે યુવાનની કમરે બાંધીને તેના પરાક્રમના ઇનામ તરીકે બક્ષીસ આપી, અને તેને મહારાજ બહાદુરનો માનનીય ખિતાબ અર્પણ કર્યો. દિનાજપુરના રાજાએ પોતાની પ્રજા ઉપર મહારાજના પદનો હક્ક ધરાવતા હતા, છતાં પણ બંગાળના નવા રાજ્ય તરફથી તે પદ અઘાપિ પર્યંત માન્ય રાખવામાં આવ્યું નહોતું.

હજી પણ પુષ્પવૃષ્ટિ થવા કરતી હતી. પુનઃ વિજયધ્વનિ સંભળાવા લાગ્યા, અને તે બહાદુર રાજા ઉપર પુષ્પમાળાઓની અરખલીન વૃષ્ટિ થવા લાગી.

તેનાથી થોડે દૂર એક સ્ત્રી ઉભી હતી, જે પહેલેથીજ આ અદ્વિતીય પરાક્રમ જોયા કરતી હતી. તેણે પોતાના મનોહર કંઠની આસપાસ એક કરમાયલી પુષ્પમાળ પહેરી હતી. અંગ સાથે આર્તિ-ગન કરી રહેલી તે પુષ્પમાળ તેણે ગળામાંથી કહાડી અને જમીન ઉપર પડેલા એક નાના કાંકરાની આસપાસ તે વિટાળી દીધી. પુષ્પમાળને દડાના આકારમાં બનાવીને-લવામાં બરાબર ઉડી શકે તે માટે પથ્થરના ટુકડાથી તેને વજનદાર બનાવીને તેણે તે રાજકુમાર તરફ ફેંકી.

પરંતુ અફસોસ! માળા ધારેલા સ્થળે પહોંચી નહિ. નિશાન તાકનારને નિષ્ફળતા મળી. માળા લક્ષ્ય ચૂકી ગઈ અને કુમારના

પ્રેમ-પ્રભાવ

ચરણનો સ્પર્શ કરવાને બદલે તે સુલતાનને અડકી અને પછી જમીન ઉપર પડી.

સુલતાન ચમક્યો. આ સમયે તે યુદ્ધવિહારના વિજેતાને પાણી-દાર મૂલ્યવાન તરવાર બક્ષીસ કરતો હતો. એવા પ્રસંગમાં આવી અડચણ નડવાથી તેના કાર્યમાં વિક્ષેપ પડ્યો હોય તેમ તેણે આશ્ચર્ય, સંકોચ અને મૃદુકોપ સહિત પોતાનું મસ્તક ઊંચું કર્યું. સર્વ કોષ શાંત બની ગયા. દરબારીઓએ પુષ્પવૃષ્ટિ બંધ કરવાનું ઉચિત ધાર્યું, અને મૌન સ્થિતિમાં ભયભિત દ્રષ્ટિથી તેઓ પોતાના બાદશાહ તરફ જોઈ રહ્યા. કેટલાએક મનુષ્યોએ પુષ્પવૃષ્ટી માટે અવનવા રંગથી સુસોભિત પુષ્પોથી ભરેલાં પોતાના હાથ ઊંચા કર્યા હતા તેઓના હાથ આ બનાવ બનતાં એમને એમ અધ્ધર હવામાંજ પુષ્પવૃષ્ટી કરતાં અટકી પડ્યા. સુલતાનનો કોપ વહેારી લેવાનું સાદસ કરવાની કોઈ દિમત કરી શકે એમ નહોતું.

પરંતુ આ સ્થિતિ લાંબો સમય ટકી નહીં, યુવાન શાહજહાનવાખ જ્યાસુદીને તે કરમાયલી પુષ્પમાળ નીચેથી ઉપાડી લીધી અને અર્થસૂચક હાસ્ય કરી કુમાર તરફ ફરીને તે બોલ્યો, “ગણેશ! જોઈ આ પુષ્પપાળ! તને આવી કરમાયલી પુષ્પમાળ સાથે અભિનંદન આપનાર એવું કોણ હશે?”

ગણેશના મુખ ઉપર અવનવી લાગણીઓનાં ચિન્હો ઉપસ્થિત થયાં. ખરેખર સંભ્રમને ભેદનાર આ સમયસૂચક કટાક્ષ હતો. સુલતાને મંદહાસ્ય કરી પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ કર્યું. લોકના થોકના આનંદધ્વનિએ અને દરબારીઓની પુષ્પવૃષ્ટિએ વાતાવરણને ભરી મુકયું. સર્વના મુખ ઉપર આનંદ છવાઈ રહ્યો.

એટલામાં એક આશ્ચર્યજનક કૌતુક બન્યું. પુનઃ સર્વ કોષ આશ્ચર્યમાં લીન થઈ ગયા. ત્યાં એકત્ર થયેલા લોકોની મેદનીમાંથી એકાએક એક ભગવાં વસ્ત્રધારિણી સુંદર યુવાન બાળા બહાર નિકળી

આવી. શાહજહાં પાસે જઈ તેણે સવિનય નમન કર્યું, અને તે બોલી,
“ નવાબ સાહેબ ! કૃપા કરી મને મારી પુણ્યમાળ પાછી આપવાની
મહેરબાની કરશો ?

નવાબજહાં દિગ્મૂઢ બની ગયો. સુલતાન, રાજકુમાર અને
દરબારીઓ વિગેરે સ્નાનદાશ્ચર્યથી ચકળવકળ નેત્રે તેના સામે જોઈ રહ્યા.

શાહજહાંએ વિચાર કરવામાં વખત ગાળ્યો નહિ. તરતજ તેણે
તે સ્ત્રીની વિનંતી માન્ય રાખી. તે સૌંદર્યવાન આગંતુક સ્ત્રીએ એ માળા
લીધી, પળવાર ગેણેશદેવ ઉપર પોતાની દ્રષ્ટિ ઠેરવી, સુલતાન અને
તેના શાહજહાંને નમન કર્યું, અને જેવા નિર્ભય ગૌરવથી તે ત્યાં
આવી હતી તેવાજ ભયરહિત ઓજસ સહિત તે ત્યાંથી પાછી ફરી-
ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૫મું.

કોણ શક્તિ ?

She was a phantom of delight
When first she gleamed upon my sight;
A lovely apparition, sent
To be a moment's ornament;
Her eyes as stars of twilight fair,
Like twilight's, too, her dusky hair;
But all things else about her drawn,
From May time and the cheerful dawn;
A dancing shape, an image gay,
To haunt, to startle, and way-lay.

W. Wordsworth.

સંધ્યાકાળનો સમય હતો. આખા દિવસના પરિશ્રમથી શ્રમિત થયેલો પશ્ચિમ અસ્તાચળમાં ઉતરી પડતો સૂર્ય પવિત્ર લાગી-રથી-પાપમોચની ગંગા નદીના નિર્મળ, મંદધ્વનિ કરતા જળને પોતાના અવશેષ રહેલા સોનેરી કિરણોથી ઉજવળ બનાવતો અને દુરના કિનારા ઉપર આવેલા વૃક્ષોના માથા ઉપર ગેલ કરતો કરતો નીચે અને નીચે ઉતરી પડ્યો, અને અંતે દિનકરનો પ્રકાશ દ્રષ્ટિ-વિમુખ થયો.

આ ગંગા નદીના કિનારે કિનારે એક ઘોડેસ્વાર પોતાના અશ્વને મંદ ગતિથી ચલાવતો અને ધીમેધીમે વિચારમાળાના મણકા ફેરવતો નજરે પડતો હતો.

કોણ શક્તિ ?

તે મનમાંજ વિચારવા લાગ્યો, “ જરૂર આમાં કંઈક ગુપ્ત ભેદ સમાયો છે. તે સુંદર અજ્ઞાન બાળામાં સ્વનિષ્ઠા, ગૌરવ વિગેરે ગુણો હોવા સાથે તે ઉત્તમ કુળની જણાય છે. છતાં તેણે આવાં કંગાળ વસ્ત્રો શા માટે પરિધાન કર્યા હશે ? એતો ઠીક, પરંતુ જીના સમયનો ગાઢ પરિચય હોય તેમ તે ધારીધારીને મારા તરફ શા માટે જોતી હશે ? વળી કરમાયલી પુષ્પમાળનો બનાવ કેવો વિચિત્ર ! જન-સમૂહમાં તે શા માટે ફેંકી હશે ? અને ખુદ સુલતાનના પુત્ર પાસેથી જ તેણે એટલા બધા અભિમાનથી તે શા માટે પાછી માંગી લીધી હશે ? ”

વધારે અને વધારે ચિંતવન કરવા જતાં તે ભેદ વધારે અને વધારે ગંભીર બનતો ગયો. પુનઃ વિચારમાળા ફરવા લાગી, “ ક્યાં એક રાજપુત્રીને છાજતી રીતભાત તથા લબ્ય દેખાવ અને ક્યાં તેણે ધારણ કરેલાં સંન્યાસિનીનાં ભગવાં વસ્ત્રો ! એ બન્નેનો કેવો વિચિત્ર સંયોગ ! ખરેખર આ વિરમયજનક બીના છે ! ના ! ના ! તે સંન્યાસિની તો હોમ શકેજ નહિ. કારણ તેના શરીરે જટા બાંધેલી નહોતી, પરંતુ તેના બારીક વસ્ત્રમાંથી પુષ્કળ સુંવાળા વાળનો દીલો થઈ ગયેલો દરકાર વિના વાળેલો અખોડો દ્રશ્યમાન થતો હતો. આર્ય-યોગિનીનાં લક્ષણો આનામાં નજરે પડતાં નહોતાં. ક્યાં હતી તેની પાસે પવિત્ર રૂદ્રાક્ષની માળા ? ક્યાં હતો સંન્યાસિની જેવો તેનો ખુલ્લો શિરોભાગ ? ક્યાં હતો તેના અંગ ઉપર ભસ્મલેપ ? તેમાંનું કંઈ નહોતું. યોગિનીને આવશ્યક ચિન્હો-જટા, ત્રિશુળ, વિભુતી, રૂદ્રાક્ષ-માળા વીગેરે તેની પાસે કંઈ નહોતું. તેના તેજસ્વી લજ્જાટ ઉપર કાળા રેશમી સુંવાળા વાળોના બુલંદાં આવી રહ્યાં હતાં, અને થોડાંક આડાં અવળાં ગુંચળાં તેની ભ્રમર ઉપર પડી તેના સુંદર મુખની મોહકતામાં અભિવૃદ્ધિ કરતાં હતાં. તેના ધુમટામાં તેના માથાનો થોડોજ ભાગ સંતાઈ રહ્યો હતો, તેનું મુખ-મનમોહક ચહેરો ખુલ્લો હતો ! ”

પ્રેમ-પ્રભાવ

વિચારમાળાનો મેર આવ્યો. મણકાઓ ખીજ દિશામાં ફરવા લાગ્યા, “તે સ્ત્રી કોઈ પવિત્ર તીર્થો તરફ યાત્રાર્થે વિચરતી વિધવા તો ન હોય? નહિ, નહિ, એમ હોયજ નહિ. તેના કોમળ હસ્તનાં કાંડાંને હજી પણ સોનેરી કકણ દીપાવે છે. અરે હું લુલું છું. ધણી-એક દુર્ભાગી આર્ય અખળાઓ પોતાની બાલ્યાવસ્થામાંજ સૌભાગ્યનું સુખ નષ્ટ થયેલું અનુભવે છે અર્થાત વૈધવ્યને પ્રાપ્ત કરે છે. તેમાંની કદાચ આ એક હોય અને તેના માળાપોનું હૃદય આવા સાદા અલંકારો પણ તેની પાસેથી છીનવી લે એવું નિષ્કુર ખતી શક્યું હોય! જો તેનો ધણી હયાત હોય તો પછી તે તેને આવી રીતે એક સ્થળેથી ખીજે સ્થળે રખડવા દે નહીં. પ્રભુ જાણે સત્ય શું હશે અને તો કંઈ સમજાતું નથી. આ ભેદનો પડદો હું ભેદી શકતો નથી.”

વિચારના વમળમાં અટવાયા કરતો તે ઘોડેસ્વાર ખીજે કોઈજ નહિ, પરંતુ આપણી નવલકથાનો નાયક-યુદ્ધવિહારમાં વિજય સહીત માન મેળવનાર રાજકુમાર ગણેશદેવ હતો. યુદ્ધભૂમિનો ત્યાગ કરી પોતાના અશ્વને મંદ ગતિથી ગંગા નદીના કિનારે કિનારે ચલાવતો તે પોતાના ગૃહ પ્રત્યે જતો હતો. અત્યારે તેનું મન સ્વસ્થ નહોતું. સંધ્યાના અવનવા રમણિય રંગો કે સાયંકાળના સૌંદર્ય ઉપર એની દ્રષ્ટિ ઠરતી નહોતી. આજે પોતે મેળવેલાં મહાન વિજય અને તેથી સંપાદન કરેલી પ્રતિષ્ઠાના વિચારો તેના મસ્તકમાં રમતા નહોતા. વારંવાર જ્યારે ત્યારે તેના મનસ્વી સ્વપ્નમાં યોગિનીના વેશમાં રહેલી બાળાજ નજરે પડવા લાગી અને આજે કંઈ ભેદ જણાયો હોય તેમ એ વિચારોમાંજ તે લીન થઈ ગયો. તે વિધવા હશે કે સૌભાગ્યવતી તેનો તે નિર્ણય કરી શક્યો નહીં, તે યોગિની હોય એવું તે માની શક્યો નહીં, તે કોઈ કુમારી કન્યા હશે એવો તેને ખ્યાલ સુદ્ધાં પણ આવી શક્યો નહિ. કારણ એક હિંદુ બાળા આટલો બધો વખત-આવડી ઉમ્મર સુધી કુમારાવસ્થામાં કેમ રહી શકે? અનેક

કોણ શક્તિ ?

તરંગોને અંતે તેણે નિર્ણય કર્યો કે તે કોઇ યાત્રા કરવા જતી વિધવાજ હોવી જોઈએ. નિઃસંશય તે ખાનદાન કુટુંબની અને ઉત્તમ કુળની બાળા હતી, કારણ તેના મ્હેરામાં ગાંભિર્ય, સૌંદર્ય અને પવિત્રતા ઓતપ્રોત જણાઇ આવતાં હતાં; છતાં પણ અમળ્યા પુરૂષ તરફ પરિચય દર્શાવનારી સ્નેહભરી દ્રષ્ટિ શામાટે ? તે તેને ઓળખતો નહોતો, તેને અગાઉ કોઇ દિવસ નજરે જોઇ નહોતી, ત્યારે એ દ્રષ્ટિ-પાતનો અર્થ શો ? ખરેખર આ યુવાન સૌંદર્યભૂતિના ચારિત્રમાં કંઈ ગહન રહસ્ય-કંઈ અદ્ભૂત મર્મ જણાતો હતો !

આવા અનેક તર્કવિતર્ક કરતાં ઉંડા વિચારમાં ઉતરી પડેલા રાજકુમાર અશ્વ સાથે ધીરે ધીરે આગળ વધતો હતો. તેણે લગભગ ઢીલી મુકી હતી, અને અનુભવી અશ્વ પોતાના માત્રિકના મનની સ્થિતિ જાણી ગયો હોય તેમ તેની વિચારપરાયણતામાં વિરોધ ન આવે એવી રીતે સ્વેચ્છાનુસાર મંદગતિથી ચાલતો હતો. અચાનક અશ્વ અટકી પડ્યો. તેના માર્ગમાં અવરોધ થયો. કુમાર ચમક્યો, તેની સામેજ એ અપરિચિત સૌંદર્યભૂતિ મંદહાસ્ય કરતી ઉભી હતી !

એકાએક કંઈ સ્વપ્નદર્શન થતું હોય તેવો તેને આભાસ થયો. ત્યારે શું આખા દિવસની સર્વ ધટના માત્ર સ્વપ્નરૂપજ હતી ? શું હજી પોતે સ્વપ્નવશ હતો ?

તેને વધારે વિચાર કરવાની આવશ્યકતા ન રહી. તે ભૂતિ હસિતવદને તેની તરફ આગળ વધી અને કોકિલકંઠે બોલી, “કુમાર, આપ મને નથી ઓળખતા ? શું આપ બાહ્યાવસ્થાની મંગાતીને વિસરી ગયા છો ? અરે પેલું રાજવાટિકા પાસે આવેલું મહિપાળ સરોવર ભુલી ગયા છો ?”

સ્મરણશક્તિની એકાદ ઊર્મિ ઉછળી આવી અને અર્ધસ્વપ્નવત્ તે મંદસ્વરે બોલ્યો, “કોણ મારી બાળપણની સાથી-શક્તિ ?”

“આપને તો સ્મરણ કરાવવું પડે છે, અને મેં તો જોતાં વેંતજ આપને ઓળખી લીધા.”

પ્રેમ-પ્રભાવ

એકાએક મનોવિકારથી તે પુરુષનું યુવાન હૃદય ખળભળા ઉઠ્યું. આ સરોવર તીરે વૃક્ષવાટિકામાં શક્તિ અને તેની અન્ય સખીઓ સાથે કરેલી નિર્દોષ રમતો એક પછી એક તેના સ્મરણમાં આવતી ગઈ. તે સરોવરનો, તે જળતરણનો, તે વાંસળાનો અને બાળાઓની પુષ્પમાળ પરોવવાની પ્રવૃત્તિનો, લગ્નક્રિયા કરવાનો, અને મધુર ગીતો ગાવાનો પ્રસંગ તેની નજરે તરવા લાગ્યો. વિચાર ઉપર વિચારે તેના મગજમાં સ્થાન લેવા માંડ્યું; પરંતુ તરતજ તે સ્વસ્થ બન્યો. ખરે! તે પોતે ગણેશદેવ હતો અને તે સ્ત્રી શક્તિ હતી, પરંતુ બંનેની વચ્ચે મહાન અંતર હતો. તે પોતાના બાળપણની સૌથી અધિક બહાલી બાળમિત્ર હતી, અને એક વખત યુવાનના પ્રાથમિક પ્રેમથી તેને તે મ્હાતો હતો. પરંતુ હવે તે બીજાની સ્ત્રી હતી. બાલ્યાવસ્થાના મિત્રને મળતાં ઉપજતો કુદરતી આનંદ અને બીજાની સ્ત્રીને આપવા જોઈતા સન્માનની શૌર્યદર્શક લાગણી એ બંનેનો વિગ્રહ થવા લાગ્યો. આવા સંજોગોની વચ્ચે તેને કેવી રીતે સંબોધવી તેની પણ તેને સમજ પડી નહીં.

શક્તિ પુનઃ મિત્રતાના પરિચયથી બોલી, “ગણેશદેવ! બાલ્યાવસ્થાના સખા! તમે નીચે ઉતરશો? આપના વિજયને સર્વ લોકોએ વધાવી લીધો છે, ત્યારે શું હું પણ એ હક ન લઈ શકું? શું મારી માળા કરમાયલી છે તેથી તેનો સ્વીકાર કરવાની આપ ના પાડશો?”

કુમારે સ્વસ્થતા ધારણ કરી અને સ્મીત હાસ્ય કરી કહ્યું, “ત્યારે મારા માનાર્થે કરમાયલી પુષ્પમાળા ફેંકનાર તું પોતેજ કે?”

“આપના સન્માનાર્થે તે પુષ્પમાળા ફેંકવાની મારી મતલબ હતી, પરંતુ તે માળા લક્ષ્ય-નિશાન ચૂકી ગઈ, અને હવે તો તે છુંદાઈ ગઈ છે-તુટી ગઈ છે.”

કોણ શક્તિ ?

રાજા અશ્વ ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને હજી પણ હસતાં હસતાં બોલ્યો, “શક્તિ ! તેં મને કરમાયલી-શુષ્ક બનેલી-મરી ગયેલી માળા શામાટે અર્પણ કરી ? તે સન્માનાર્થે હતી કે મેળા માટે ? મને તો લાગે છે કે એવી માળા ફેંકવાથી માન કરતાં મેળાની લાગણી વિશેષ અંશે દ્રશ્યમાન થાય છે.”

બાળાએ તેના પ્રશ્ન તરફ લક્ષ આપ્યું નહિ, પરંતુ પ્રત્યુત્તરરૂપે કહ્યું “જુઓ ! ત્યાં એક શાંત સ્થાન છે. આપણે ત્યાં નિરાંતે બેસીને વાતચીત કરીશું. મારી સાથે ચાલો. તમારા અશ્વને પણ ત્યાંજ બાંધજો.”

શક્તિ માર્ગ દેખાડવા લાગી, અને કુમાર અશ્વનું ચોકડું હાથમાં રાખીને તેની પાછળ પાછળ ચાલ્યો.

પ્રકરણ ૬ હું.

ખંસીની ધુનમાં.

‘સુંદર વેણુ વાગી ! વેણુ વાગી
વેણુ વાગીને હું જાગી—સુંદર’.

સરિતા કિનારે આવેલા એક આમલીના વૃક્ષોથી છવાયેલા ઉપ-
વનમાં તેઓએ પ્રવેશ કર્યો. કઠિઆરાઓએ એક વૃક્ષને
કાપી નાંખ્યું હતું. તે વૃક્ષ અડધું જળમાં અને અડધું કિનારાપર
પડ્યું હતું. બાળા આ વૃક્ષના થડ ઉપર બેઠી. રાજાએ પોતાના
અશ્વને બાંધી લીધો. તે હવે આ બાળા પાસે આવ્યો અને ધનુષ્ય
ઉપર પોતાનો હાથ ટેકવીને બેઠો રહ્યો. સૂર્ય અસ્ત પામ્યો હતો
છતાં સંધ્યા સમયની ભુરી-ધવલ છાયા પ્રસરવાને લગ્ન વિલંબ હતો.
પશ્ચિમ રેખામાં અઘાપી પર્યંત રક્તવર્ણ વાદળોએ કાળક્ષેપ કરતાં
સૂર્યાસ્તના અંતિમ પ્રકાશને પૃથ્વીપર નાંખતાં હતાં, અને સરિતાના
અસ્થિર મોજાઓમાં ચળકતા સોનાની માફક તેઓનું પ્રતિબિમ્બ
પડતું હતું. આ રક્તવર્ણ વાદળોએ તે વૃક્ષપર બેઠેલી આર્યબાળાને
ચુંબન કરતાં હોય તેમ પોતાના લાલ રંગનો પ્રકાશ તે બાળા ઉપર
ફેંક્યો, અને તેના સૌંદર્યમાં સહઆવધી વૃદ્ધિ કરી મુકી.

તે સંધ્યા પ્રકાશના ચળકાટથી સુંદર બની હતી, તેના ચહેરા
બંગાળાની સુંદર સ્ત્રીઓમાં સામાન્યતઃ નજરે પડે છે તેવો ચંપક-
વર્ણો નહોતો, પરંતુ તેજસ્વી કાન્તિવાન ગુલાબી રંગનો હતો. તેની
આકૃતિ ભવ્ય અને એકાદ મહારાણી હોય તેવી દમામદાર લાગતી
હતી. તેનું લલાટ વિશાળ અને બુદ્ધિશાળી હતું. શુભ્ર લલાટ, શુક-

બંસીની ધુનમાં

અંચુ સમાન નમણું નાક, ચિતાકર્ષક પ્રવાલ સમાન અધરોષ્ટ, નાભુક અને કુપિકાવાળી* હડપચી, હરિણી સમાન અંચળ ચક્ષુઓ, તે ચક્ષુઓ ઉપર ઢળી પડતાં કાળા વાળના ગુંચળાંઓ અને ધનુષ્ય સમાન વળેલી કાળા ભ્રમરો એ સર્વ આ બાળાના સૌંદર્યને વધારે અને વધારે મનોહર બનાવતાં હતાં. ખરેખર પ્રાચીન રાજપૂત કુળમાં ઉત્પન્ન થયેલી આ બાળા ચિતાકર્ષક ચમત્કારી દિવ્ય મૂર્તિ હતી. તેના મુખ ઉપર દિવ્ય કાંતી પ્રસરી રહી હતી, અધરોષ્ટ ઉપર સુખ-મય હાસ્ય નૃત્ય કરી રહ્યું હતું. સુંવાળા વાળના ગુંચળાંઓ તેની ભ્રમરને શણગાર રૂપ થઇ પડ્યાં હતાં. પરંતુ આ સર્વ તેના અંગ ઉપરનાં ભગવા રંગનાં વસ્ત્રો સાથે મહાન વિરોધ પાડતાં જણાતાં હતાં.

રાજની નજર તે લાવણ્યમયી બાળા ઉપરજ ઠરી રહી. પોતાના મનમાં તે એકાંત અરણ્યના આશ્રમમાં વસતી સુંદર રૂપીબાળા શકું-તલાનો વિચાર કરવા લાગ્યો. વસંત રતુના બહારમાં ખીલી નીકળેલા નવપલ્લવ અને સુગંધીપુષ્પોથી લચી રહેલા વૃક્ષોથી સુશોભિત ઉપ-વનમાં લતાપત્રોથી આચ્છાદિત થયેલા એક સાદા પરંતુ સ્વચ્છ આશ્રમ પાસે લજ્જમથી ઘેરાઈ ગયેલી મુગ્ધ બાળા શકુંતલા દુષ્યંત તરફ નીચી નજરે જોઇ રહી છે, અને પોતાના હૃદયમાંનો પ્રેમનો સંદેશો એ દ્રષ્ટિદારા પાઠવવાનો યત્ન કરી રહી છે, દુષ્યંત પણ તેની સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરી મૌન અવસ્થામાં તેના તરફ નીહાળી પોતાના નયનોને તૃપ્ત કરે છે, એવું ચિત્ર તેની સમક્ષ ખડું થયું, અને તે ધુનમાં સહજ જ શકુંતલાના પ્રેમીએ ઉચ્ચારેલો-પ્રેમદર્શક શ્લોક તેના મુખમાંથી નીકળી પડ્યો:—

સરસિજમનુ બિદ્ધં શૈવલેનાપિ રમ્યં
મલિનમપી હિમાશોર્લક્ષ્મ લક્ષ્મીતનોતિ ।

* બંજન પડેલી-ખાડાવાળી.

પ્રેમ-પ્રભાવ

इयमधिकमनाज्ञा वल्कलेनापि तन्वी

किमिवहि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् ॥

शाकुंतल प्रथमोऽङ्कः

અર્થાત:—‘શેવાળથી વિંટાયલું કમળ સુંદર છે. ચંદ્ર મલિન—
ઝાંખો હોય ત્યારે પણ અનુપમ સૌંદર્ય ધરાવે છે. આ બાળા
વલ્કલ વસ્ત્રોમાં સજ્જ બનેલી હોવા છતાં પણ એ બંનેથી અધિક
લાવણ્યવાન છે. આકૃતિના મધુર સૌંદર્ય કરતાં બીજા ઉત્તમ અલં-
કાર શું હોઈ શકે ?’

આ સુંદર યુવાન આકૃતિ તરફ જોતાં ગણેશદેવના સંકલ્પ-
વિકલ્પોને દેશવટો મળ્યો, અને તેની અને પોતાની વચ્ચે કેટલો
બધો અંતર છે તે પણ તે વિસરી ગયો. સરિતા કિનારે આવેલા
જંગલને તેણે પોતાની બાળવયમાં કિડાર્થાન બનાવ્યું હતું, અને
ઘણા દિવસો અગાઉ તે ત્યાં પોતાના બાળજીવનની રાણી શક્તિ
સાથે રમતો હતો. કોઈ પ્રકારના અદ્રશ્ય આકર્ષણથી તે તેની તરફ
ખેંચાયો, અને ભોંભેગા થયેલા તે વૃક્ષ ઉપર શક્તિના પડખે બેઠો.

તે આકર્ષણના પ્રભાવમાંથી તેને સચેત કરનાર મૃદુશબ્દો
તેના કાને અથડાયા અને ત્યાં ફેલાયેલી અગાધ શાંતિનો ભંગ થયો.
“ રાજકુમાર ! હજી તમે આગળની માફક વાંસળી વગાડો છો ખરા
કે ? ”

આ શબ્દોથી કુમારના હૃદયમાં વિચિત્ર પ્રકારનો આઘાત
થયો. તેણે દીર્ઘ નિશ્વાસ સુક્યો. પોતાના મુખને—અરે આખા અંગને
તેણે બીજી દિશામાં ફેરવ્યું, પરંતુ તે ત્યાંથી ઉઠી શક્યો નહીં—ત્યાંને
ત્યાંજ બેસી રહ્યો.

ઉત્તર મેળવવાની જીજ્ઞાસુએ પુનઃ પ્રશ્ન કર્યો, “ રાજકુમાર !
આપ કેમ ઉત્તર આપતા નથી ? તમારી બાહ્યાવસ્થાની મિત્ર-મધુર
બંસી કેમ નજરે પડતી નથી ? કહો, કહો, રાજકુમાર ! તમારી

વાંસળી ક્યાં છે? તમે નાનપણમાં વગાડતા હતા તેમ હવે બંસી વગાડતા નથી?”

આગળનું સ્મરણ ગણેશના હૃદયના ચુરેચુરા કરતું હતું. તેણે એક ઉજ્જવળ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો અને ધીરા સાદે બોલ્યો, “મારી નાની વયમાં? બાળા! મારો બાલ્યાવસ્થાનો કાળ ગયો છે. ગયો સમય કદિ પાછો આવ્યો સાંભળ્યો છે? રાત્રી એક વખત પૂર્ણ થઈ, નિદ્રાસમય પસાર થયો, એટલે સ્વપ્ન કદી ચાલુ રહે છે?”

“પરંતુ રાત્રી તો પાછી ફરે છે.” દુંકાટચ પરંતુ માર્મિક ઉત્તર મળ્યો.

“તે સત્ય છે બાળા! રાત્રી પાછી ફરે છે ખરી, પરંતુ ગયેલું-અદ્રશ્ય થયેલું સ્વપ્ન પાછું લાવવાને માટે તો નહિજ!”

બંનેનાં વચનો માર્મિક હતાં-ગુદાર્થી હતાં. બંનેની હૃદયોમાંથી શબ્દદ્વારા પ્રદર્શિત થતી હતી, પરંતુ બંને એક બીજાની હૃદયવ્યથાથી અજ્ઞાન હતા. વાંચકો જાણી ચુક્યા હશે કે તે તેજઃપુંજની પ્રતિમા બીજી કોઈ નહીં પરંતુ આપણી નવલકથાની નાયિકા શક્તિ હતી!

રાજકુમારના શબ્દો સાંભળી શક્તિનું હૃદય હર્ષાનંદથી ઉલરાવા લાગ્યું.

આ બાળાના હૃદયે સત્વર સત્ય શોધી કાઢ્યું. તેના અંતરમાં પડઘા પડવા લાગ્યા, ‘ખરેખર રાધાની ગેરહાજરીને લીધેજ વંદ્રાવન નિર્જન અને સુનકાર બન્યું છે. રાધા વિના શ્રી કૃષ્ણની બંસી અવાચક અને મૌન બની રહી છે. સત્ય છે! મારી ગેરહાજરીમાં તેને બહુ ખમવું પડ્યું છે અને હું પણ તેને માટે બહુ ટળવળી છું. હું પણ આશાના પ્રવાહમાં તણાઈ છું.’

અને વાત પણ તેમજ હતી. વંદ્રાવનની ઘેલી ગોપીઓની પેટે-શુદ્ધ પ્રેમી રાધાની પેઠે પોતાનું સર્વસ્વ તજીને, દેહનું લાન

પ્રેમ-પ્રભાવ

લુલીને, જેમ ગોપીઓ કૃષ્ણ પાછળ પોતાના સુખાનંદનો ભોગ આપતી હતી, તેમ શક્તિએ પણ ગોપીઓની અવિચળ દ્રઢ શ્રદ્ધા અને ટેકથી ગણેશદેવને માટે પોતાના સુખનો, આનંદનો અને જીવન સર્વસ્વનો ભોગ આપ્યો હતો.

ગરીબ બિચારી બોળી બાળા ! તું ભરમમાં શાને ભરમાય છે ? સત્ય શોધ્યા વિના શાને સંતુષ્ટ બને છે ? અટપટા સંસારથી તું અનુભવહિન છે. ખરેખર સંસારના કડવા અનુભવથી હૃદય ડંખાય છે, જીવન વિષમય બની જાય છે ત્યાં સુધી પ્રેમમાં વસેલો વિશ્વાસ અનંત-અનહદ હોય છે !

શક્તિ હજી પણ હસતાં હસતાં બોલી, “ તેમ પણ બની શકે એમ છે. રાજકુમાર ! જે ઇચ્છા પ્રબળ હોય તો તે જૂનાં સ્વપ્નો પણ પાછાં લાવી શકે છે. શું તમે યુવાવસ્થાના આનંદોનો ત્યાગ કર્યો છે ? ”

ગંભીર મુદ્રાથી તેણે જવાબ આપ્યો, “ સદગ્ધા નહિં તોપણ તેમાંના ઘણાખરા તો મેં તજી દીધા છે. શક્તિ ! તું જાણે છે કે દિવસે દિવસે વયમાં હું વધતો જઈ છું, વખતના વહેવા સાથે હું મોટો ગણાતો જઈ છું, રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવાનું કર્તવ્ય મારે માથે આવી પડ્યું છે. મારી પ્રજાના લક્ષા માટે મારે કાળજી રાખવી પડે છે, અને પ્રજાજનનું હિત સમજી તેઓના ઉત્કર્ષ માટે મારે અહોનિશ તત્પર રહેવું પડે છે. હું હવે મિથ્યા આનંદમાં સમય ગાળવા જેવો નાનો બાળક રહ્યો નથી. ”

ગણેશદેવને હમણાં માત્ર બાવીસ વર્ષજ થયાં હતાં, અને હૃદયમાં તો તે એક બાળક હતો, પરંતુ પ્રસંગ આવતાં તે પુખ્ત વયના મનુષ્યની માફક ગાંભિર્ય ધારણ કરવામાં આનંદમાનતો હતો.

ગણેશદેવ હવે પોતાની વાંસળી માટે દરકાર કરે નહિં એ સંભવિત હતું; પરંતુ શક્તિના સ્મરણમાંથી તે કદી પણ ભૂંસાય તેમ

નહોતું. હજી પણ અંસીનાદ તેના મગજમાં ધુમતો હતો. હજી પણ તે અંસી સાંભળવાની તેની ઇચ્છા સતેજ હતી. તે જીજ્ઞાસાપૂર્વક બોલી, “ રાજકુમાર ! તમે તેનો ત્યાગ કેવી રીતે કરી શકો ? અર્જુનને કદી ધનુષ્ય વગર આપ્યું છે ? કૃષ્ણે કદી અંસીનો ત્યાગ કર્યો છે ? કંદર્પ કામબાણ વિના, અર્જુન ધનુષ્ય વિના અને અંસીધર શ્રી કૃષ્ણ અંસી વિના રહે નહિ, તો પછી ગણેશદેવ વાંસળી વગર રહે એ બનેજ કેમ ? ”

વૃંદાવનની ઘેલી ગોપીઓ અંસીનાદને માટે અસ્વસ્થ સ્થિતિમાં દેહબાન ભુલી કનૈયાની અંસીના મધુર સ્વર તરફ આકર્ષાતી હતી- અંસી ! અંસી ! એજ શબ્દના તાનમાં લીન બની એનુંજ સ્મરણ કર્યા કરતી હતી-તેમ શક્તિનું હૃદય પણ માત્ર રાજકુમારની બાલ્યાવસ્થાની વાંસળીના વિચારમાં લીન હતું. તે અંસીના નાદનો મધુર રસ તેણી કણેદ્રિયમાં રેડાતો હોય, તેથી તે અદ્ભુત આનંદ અનુભવતી હોય એવી કલ્પનાએ તેના મસ્તકમાં સ્થાન લીધું હોય, અને તેથી તે મધુરરસનો આસ્વાદ પુનઃ મેળવવા ઉત્કંઠ બની હોય તેમ તે ગોપીરૂપે રાજકુમારને અંસી બંજવવા વિનવતી હોય તેવો ભાવ તેના શબ્દોમાં પ્રદર્શિત થતો હતો. તેની શ્રદ્ધા વિશુદ્ધ હતી-દ્રઢ હતી.

રાજકુમાર તેના ભાવને પારખી ગયો હોય તેમ દાસ્ય કરી પ્રફુલ્લ વદનથી બોલ્યો, “ તારે જો તેમજ હોય તો હું આજે મારી વાંસળી તરફ નજર કરું છું, અને મારે હવે તેનો કદા પણ ત્યાગ કરવો ન જોઈએ. ” આ શબ્દોના ઉચ્ચાર સાથે ગણેશદેવ એકદમ ઉભો થઈ ગયો. પોતાના રાજવંશી ઝખ્ખામાંથી તેણે લાકડાની નાની વાંસળીના ટુકડાઓ કાઢ્યા અને તેને એક બીજાની સાથે સાંધવા માંડ્યા.

“ ઓહહો ! આ તો તેજ જુની વાંસળી ! ” શક્તિ હર્ષથી બોલી ઉઠી.

પ્રેમ-પ્રભાવ

“ હા, હજી પણ તેજ વાંસળી છે ! ”

એક વખત શક્તિ જ્યારે નાની બાળા હતી ત્યારે તે આ વાંસળી રાજકુમાર પાસે લઇ ગઇ હતી, તેને તે વગાડતાં શિખવું હતું, અને રાજકુમારને માથે તે શિખવાડવાનું કામ આવી પડ્યું હતું. પરંતુ બાળાઓના સામાન્ય સ્વભાવ પ્રમાણે શિખતાં શિખતાં તે કંટાળી ગઇ. રાજકુમારે તે વાંસળી સાચવી રાખી હતી અને જોકે તે સામાન્ય નળી હતી, છતાં પણ તેના સુર મધુરા હતા-કુમારની પોતાની કનકજડીત વાંસળીના સુરથી પણ અધિક મધુરા હતા.

વાંસળી બરાબર ગોઠવાઇ રહી. બેમાંથી કોઈ કાંઇ બોલ્યું નહીં. ગણેશદેવ પોતાની કેમળ આંગળીઓના સ્પર્શથી બંસીના સુર કાઢવા લાગ્યો—એક પરિચિત ગાયનનો રાગ વગાડવા લાગ્યો. શક્તિ સહૃદય, લક્ષ્યપૂર્વક એકાગ્ર વૃત્તિથી તે સાંભળવા લાગી, અને સુર્યાગ્નિથી દગ્ધ અનેલ ભૂમિ તુષારને—ઝાકળને શોષી લે છે તેમ દરેક શબ્દના દરેક લીટીના અને બંસીના મધુરનાદના અદ્ભુત રસના ધુંટડા પીવા લાગી.×

બંસી*

પ્રીતિરસ પ્રભુચે પાતાં પીતાં.....

પ્રેમી વધતા પ્રભુતામાં;

રસકુંજે રસિયા રસ શું રમતાં.....

પ્રેમે શમતાં પ્રભુતામાં—

સ્વર્ગકુંજ સમ રસકુંજેથી

દિવ્ય દીસે જગકુંજ;

શાંતિકુંજ સહ પ્રેમકુંજથી,

પૂજું ભરી હરકુંજ.

હેડાં હછળે હેડાં ઝીલતાં.....

પ્રેમે વધતાં પ્રભુતામાં—

* જુઓ ચિત્ર.

* કાનુડા તારી કમળ કરનારી.....એ રાગમાં ગાઈ શકાયો.

અંસીના મધુર નાદના અદ્ભુત રસના ઘુંટડા પીવા લાગી.

[ચિત્રકાર શ્રી. કનુ દેસાઈ]

પ્રેમ પ્રભાવ.

[પૃ. ૪૬.]

બંસીની ધુનમાં

આછાં ધવલાં કિરણ ચંદ્રનાં,
રમતાં સાગર ઉર;
સ્ફટિક મણિ સમ સાગર છાજે,
મહાવે આનન્દપૂર.

સરિતા અમીની પ્રભુથી સવર્તા.....

પ્રેમે વધતા પ્રભુતામાં—

આત્માના ઓજસ અણુમોલાં,

આંખે હલટયાં આજ;

નવજીવનનો નવ રસ દહાવો,

પામ્યા સીધ્યા કાજ.

પ્રેમી પ્રેમી હૃદયે હૃદયે હસતાં.....

પ્રેમે સરતાં પ્રભુતામાં;

દિવ્યાનંદે સાગર પટ સરતાં.....

પ્રેમે ભળતાં પ્રભુતામાં.

—‘ મમ’વિષ. ’

પ્રકરણ ૭ મું.

ભૂલનો ભોગ.

આશાનાં ભવન આકાશ સુધી રચ્યાં;

મુરખ ! ત્યાં મુળ છે ભીંત કાચી— નરસિંહ રહેતા.

વિયોગે ભુલાયે, પ્રીતિ, જન વૃથાએમ વદતાં,

ભુલાયે ભુંસાયે, પ્રીતિ નહિજ એ સ્વાર્થ સ્વપના ?

કલાપી.

અ હાહા ! તે ગાનતી-અંસીના મધુર સ્વરની કેવી જાદુઈ મોહની ! ગણેશ જ્યારે પોતાની બાલ્યાવસ્થામાં અલ્પવયસ્ક બાળાઓ સહિત મહિપાળ સરોવરમાં રૂપેરી મોજાઓ ઉપર જળતરણીમાં બેસી સહેલ કરતો હતો ત્યારે એ શાન્ત સુખી દિવસોમાં આ મધુર ગાન તે ગાતો હતો. શક્તિએ હવે જાણ્યું કે કુમાર અદ્યાપિ સુધી તેને ચલાય છે. તેનું હૃદય આનંદોર્મિયોથી ઉભરાઈ જવા લાગ્યું. હર્ષાવેશમાં તે બોલી.

“ મહારાજના કરકમળમાં આવી કાષ્ટની સાદી વાંસળી શોભે ! મહારા મનમાં તો જાણે એમ થાય છે કે તમારા હાથમાંથી તે લઈ લઉં, અને આ સરિતાના સ્રોતમાં ફેંકી દઉં ! ”

કુમારનો હાથ રતનજડિત મૂઠવાળી તરવાર-આજ્ઞા વિજયના ધનામ તરફ વળ્યો.

તે સ્પષ્ટ અને ગંભીર અવાજે બોલ્યો : “ શક્તિ, આ સમશેર તરફ જો ! તે અમૂલ્ય વસ્તુ છે, છતાં પણ આ મહારી પુરાણી બાળ-

સખીનો ત્યાગ કંઈ તે પહેલાં આ મૂલ્યવાન તરવારને હું એકદમ ફેંકી દઉં ! એ બંસી માંડે બાલ્ય સમયનું એક જ્ઞાલામાં વહાલું માનીતું સ્મરણ છે. તેના કરતાં માંડે જીવન પણ મને વિશેષ વહાલું નથી. ”

કુમારનાં આ વચનો સાંભળતાંજ શક્તિ પોતાના કંઠ ઉપર વિરાજતી કરમાયલી પુષ્પમાળાનો સ્પર્શ કરીને બોલી, “કુમાર, મારી પાસે પણ તે બાલ્ય સમયનું એક સ્મારક છે. તે સંખ્યા સમય જ્યારે તમે તમારી બાળસખિના કંઠની આસપાસ પુષ્પમાળા ફેંકી હતી તે તમને યાદ છે ? તે સમયથી મેં તે સાચવી રાખેલ છે, અને તેને હું મારા જીવન કરતાં પણ વધારે મૂલ્યવાન સમજું છું. આ કારણને લીધેજ જ્યારે આપને આજના યુદ્ધવિહારના વિજેતા થયેલા જોયા ત્યારે આપના તરફ મેં તે સહર્ષ ફેંકી હતી. કહો ત્યારે હવે રાજકુમાર ! આ કરમાયલી પુષ્પમાળા સન્માનની નિશાની હતી કે અપમાનનું ચિન્હ ? કહો, કહો, શું આપનું અપમાન કરવા-શું આપનું ઉપહાસ કરવા મેં તે ફેંકી હતી એમ આપ માનો છો ? ”

યુવાન રાજકુમારના હૃદયમાં શક્તિનાં માર્મિક અને અપૂર્વ પ્રેમદર્શક વચનો સાંભળી અવનવી લાગણીઓ ઉત્પન્ન થઈ. તેના શરીરમાં રોમાંચ થયો. પરંતુ આ સ્થિતિ માત્ર પળવારજ ટકી, અને નિમિષ માત્રમાં તેની મુખમુદ્રા ઉપર એક પ્રકારની અલૌકિક છાયા પ્રકટી નીકળી. આર્યરીતિનું કાંઈક દિગ્દર્શન થયું. મનુ, યાજ્ઞ-વલ્ક્યાદિ સ્મૃતિકારોની આજ્ઞાને લીધે કે વંશપરંપરા ઉતરી આવેલા રિવાજોને લીધે એવી પ્રણાલિકા બંધાઈ છે કે-પુરૂષ એકજ વખતે એક કરતાં વધારે સ્ત્રીઓને ચાહી શકે,—અરે પોતાની ઇચ્છામાં આવે અથવા અમુક સંયોગોને લીધે આવશ્યક જણાય તો તે એક કરતાં વધારે સ્ત્રીઓ સાથે લગ્ન કરી તેઓને પોતાની પત્ની બનાવી શકે, પરંતુ સ્ત્રીને એ નીતિ માન્ય નથી, તેમજ ગ્રાહ્ય પણ નથી. સ્ત્રી

પ્રેમ-પ્રભાવ

માત્ર એકજ વખત પ્રેમ કરી શકે છે અને તે એક પ્રેમમાંજ પોતાનું જીવન સર્વસ્વ સમર્પણ કરી દે છે. એક વખત સ્ત્રીને પ્રેમ એક પુરૂષને અર્પણ થયો અને તેની સાથે સ્ત્રી લગ્ન કરી તેની પત્ની બની એટલે પછી અવર પુરૂષનો મનમાં વિચાર સુદ્ધાં લાવવો- પોતાના પતિ સિવાય પરપુરૂષને હૃદયમાં સ્થાન આપવું એ ભયંકર અધાર પાપ મનાય છે અને એ પાપકર્મ તે સ્ત્રીને ભીષણ નર્ક-ચાતનાની અધિકારી ઠરાવે છે. શક્તિની મૂર્તિ હજી પણ ગણેશના સ્મરણમાંથી ખસી ગઈ નહોતી, પરંતુ તેને માટે તે પાપકર્મ નહોતું, કારણ કે તે પ્રથમથીજ શક્તિને ચહાતો હતો-નિરપમાનું પાણીગ્રહણ કર્યું તે પહેલાંથી તેને ચહાતો હતો. પરંતુ શક્તિ જો હજી તેને ચહાતી હોય-શક્તિના હૃદયમાં ગણેશ રમી રહ્યો હોય તો તે આ ભવ અને પરભવ માટે પાપનો સંચયજ કરતી હતી !

આ વિચારોની પરંપરા ન્યારે રાજકુમારની કલ્પનામાં ચાલતી હતી ત્યારે તેના મુખપર ગાંભીર્ય છવાયું હતું. કુમારને વિચારગ્રસ્ત જોઈ શક્તિ પણ ગંભીર બની. કુમારના કંઠમાં આરોપવાની ઈચ્છાથી પોતાના કંઠમાંથી કહાડેલી પુષ્પમાળા તેના હાથમાં એમની એમજ લટકતી રહી અને શક્તિ ત્યાંની ત્યાંજ કુમારને એકીટસે જોતી સ્થંભી રહી !

છેવટે કુમાર નિશ્વાસ નાંખી શોકપૂર્ણ હૃદયે બોલ્યો, “આ પુષ્પમાળા આપણે સરોવરતીરે આવેલાં ઉપવનમાં જે માળાથી આળકીડા કરતાં હતાં તે તો નહિ ? શક્તિ ! આળવચના તરંગો ભૂલી જવા જોઈએ, એ તારો ધર્મ છે. અઘાપિ સૂધી એ વિચારો તારા મનમાં કેમ રમ્યા કરે છે ?”

શક્તિના હૃદયને આઘાત થયો. “ત્યારે શું તમે એ બધું વિસરી ગયા છો ?” દીન મુખે તે બોલી અને પ્રત્યુત્તર સાંભળવાને જગાસુ બની કુમાર સામું જોઈ રહી.

“ નહિ શક્તિ ! નહિ, તે સધળું હું લુછી ગયો નથી. અને તેથીજ મને શોક અને દુઃખ થાય છે. શક્તિ ! તું અમને એમ એકદમ અચાનક કાં છોડી ગઇ ? ”

શક્તિનું હૃદય આશાથી ધડકવા લાગ્યું. મધ્ય સમુદ્રમાં વહાણ તૂટી જતાં એકાદ મુસાફરની જેવી સ્થિતિ થાય તેવી સ્થિતિ શક્તિની બની હતી, પરંતુ તેવી સ્થિતિમાં છુડતા મુસાફરને પાટિયું હાથ લાગી જાય અને તેની સહાયથી સિન્ધુ તરતાં તરતાં કિનારો દ્રષ્ટિએ પડતાં તેને જેવો અવર્ણનીય આનંદ થાય તેવો આનંદ શક્તિને થતો જણાયો.

ગણેશદેવે શક્તિને ધર્મનો-કર્તવ્યનો માર્ગ બતાવવા યત્ન કરવા માંડ્યો, પરંતુ સરસ મનના તે કુમારને ખબર નહોતી કે તેમ કરવા જતાં તે પોતાનો પ્રેમ પ્રદર્શિત કરતો હતો. તેનાં વચનનો શક્તિ પોતાની ઇચ્છાનુકુળ અર્થ કરતી હતી. પોતાનાં દુઃખોને તે વિસરી ગઇ.

દુઃખભાર ઓછો થવાથી અને પોતાની આશાનું ખીજ અંકુરિત જાગૃતાથી વીતક કથા રૂપે તે ઉત્તર આપવા લાગી, “ કુમાર ! આપણે અચાનક શા માટે વિખુટાં પડ્યાં તેનું કારણ મારા જાણવામાં કિંચિત્ પણ આબ્યું નહોતું. એક દિવસ પ્રભાતમાં મારા પિતાએ મને કહ્યું, ‘ શક્તિ ! બેટા ! મ્હારો વિચાર યાત્રાર્થે જવાનો થયો છે. તારે પણ મારી સાથેજ આવવું પડશે. જેમ બને તેમ સત્વર તૈયારી કર. જરા પણ વિલંબ કરવાનો નથી. આજેજ-હમણાંજ આપણે રવાના થવું જોઇએ. ’ આપનાં છેવટનાં દર્શન કરવા માટે મારો જીવ લાગી રહ્યો હતો, અને તે માટે રાજમહાલય સુધી આવી જવાની મને તીવ્ર ઇચ્છા થઇ, પરંતુ અફસોસ ! તેમ બની શક્યું નહિ. જવાની બહુજ ઉતાવળ હતી. મારા પિતાના મુખમાંથી ત્વરા ! ત્વરા ! એજ શબ્દનું વારંવાર ઉચ્ચારણ થતું હતું. તેઓ જરા પણ

પ્રેમ-પ્રભાવ

ખોટી થાય એમ નહોતું. મારી ઈચ્છા સ્પષ્ટ રીતે વ્યક્ત કરવા જોટલી હિંમત મારામાં નહોતી એટલે તે ઇચ્છાને અનીચ્છાએ મનમાં જ સમાવવી પડી, અને હું દુભાતે-કચવાતે મને તડકાળ તત્પર બની. અમારે તરતજ અહીંથી વિદાય થવું પડ્યું, એ વાતને આજે પૂરાં છ વર્ષ વીત્યાં છે. છ વર્ષના એ દીર્ઘકાળ સુધી અમે ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે રખડ્યાં છીએ. વારંવાર હું તેમને વતન તરફ-મારી બાલ્યાવસ્થાની રંગબૂમિ તરફ પાછા ફરવાને વિનવતી, પરંતુ મારા પિતાશ્રીના મુખમાંથી હમેશાં એકનો એક નિરાશાજનક ઉત્તર મળતો. તેઓ માર્મિક શબ્દોમાં કહેતા કે-“એટા ! આપણે આપણી યાત્રા પૂર્ણ કરવી જોઈએ”. અદ્ય સમયથી હું પાન્ડુઆમાં આવી રહી છું. કેટલાક દિવસ પહેલાં મારા પિતાશ્રીએ દેહ ત્યાગ કર્યો તે સમયથી એકાન્ત જીવન મને અકાર્ણ થઈ પડ્યું છે, અને વારંવાર મને મારા વતન દિનાજપુરમાં પાછા ફરવાના વિચાર થયા કરે છે. આપ પાન્ડુઆમાં પધારનાર છે એવા સમાચાર મળતાં મને આપના દર્શનની તીવ્ર અભિલાષા થઈ અને તે આજે સફળ પણ થઈ. આટલા વર્ષોમાં-એટલા લાંબા કાળમાં મ્હારે માથે શું શું વીતક વીત્યાં છે-મેં કેવાં કેવાં દુઃખો સહન કર્યાં છે તે માત્ર સર્વવ્યાપી જગન્નિયંતાજ જાણે છે. એ દુઃખી દિવસોમાં માત્ર આ કરમાયલી પુષ્પમાળા મને દિલાસા રૂપ.....”

કુમાર આશ્ચર્યચકિત બન્યા. “શક્તિ ! હું ધારતો હતો કે તું તો વિવાહિત થઈ છે. શું તું હમણા સુધી અવિવાહિત રહે એ શક્ય છે ?”

“ત્યારે શું આર્ય અબળા જે વખત લગ્ન કરી શકે છે ?” સાથે સાથે શક્તિએ કુમારને સ્પષ્ટ ઉત્તર આપ્યો.

સંધ્યાના સોનેરી પ્રકાશમાં શક્તિનું મુખાર્વિદ્ય અત્યારે કેવું સુંદર લાગતું હતું ! તેની દેહીધ્યમાન કાન્તિમાં તેનો અંતર્પ્રેમ પ્રકાશી રહ્યો હતો. કુમાર શક્તિની સત્ય સ્થિતિ સમજનાં નિરૂત્તર બની

ગયો. પશ્ચાત્તાપથી તેનું હૃદય દંશવા લાગ્યું. શક્તિને તેના પ્રત્યે નિઃસીમ પ્રેમ હતો અને તે અઘાપિ સૂધી એકનિષ્ઠ રહી હતી. તે પવિત્ર-અડગ રહી હતી. પોતાનો હાથ ખીજને સમર્પણ કરવાનો તેને વિચાર સુદ્ધાં આવ્યો નહોતો. પરંતુ ગણેશદેવે તેને વિશ્વાસઘાત કર્યો હતો, તેણે અન્ય સ્ત્રીનું પાણીગ્રહણ કર્યું હતું, અને તેના પ્રેમમાં પોતે સુખહિંદોએ હિંચતો હતો. આવા વિચારો એક પછી એક વારા ફરતી તેના મસ્તકમાં ઉભરાવા લાગ્યા, અને તેને દુઃખી કરવા લાગ્યા. પરંતુ માત્ર એક વિચાર-અઘાપિ પર્યંત કોઈ પણ પુરુષ શક્તિને હસ્ત મેળવવા ભાગ્યશાળી નિવડ્યો નહોતો એ વિચાર-થી તેનું હૃદય આનંદથી ઉછળ્યું.

શક્તિના ધૈર્યનો અંત આવ્યો. ગણેશદેવને મૌન જોઈ આવુ-રતાથી તેણે પૂછ્યું, “ કદાચ રાજકુમાર પરણેલા હશે ? ”

ગણેશની ઝબ્હા ખેંચાઈ જતી હોય તેમ તેને લાગ્યું. શો ઉત્તર આપવો ? તેનું મ્હોં સીવાઈ ગયું હોય તેમ એક શબ્દ પણ તે ઉચ્ચારી શક્યો નહિ. થોડા સમય સૂધી ત્યાં શાંતિ રહી. ઉભયમાંથી કોઈ કાંઈ બોલ્યું નહિ. દીર્ઘ શાંતિ ફેલાઈ.

આખરે કુમારેજ શાંતિનો ભંગ કર્યો, “ શક્તિ ! તું એમ અચાનક કાં ચાલી ગઈ ? ”

આટલા શબ્દો પૂરતા હતા. આ પ્રશ્નમાં શક્તિના સ્ત્રી સ્વભાવે પોતાને જોઈતો ઉત્તર જાણી લીધો. જાણતાંજ મુખ નિસ્તેજ થઈ ગયું. આંખમાં ઝળઝળિયાં ભરાઈ ગયાં. શરીર કંપિત થયું. તેનો અવાજ સોકપૂર્ણ બન્યો. ગદગદ કંઠે તે બોલી, “ અને ગણેશદેવ મને વિસરી ગયા ? ”

“ નહિ, શક્તિ, નહિ, એમ બન્યું નથી. ” કુમારના હૃદયમાં ઉત્પન્ન થતી લાગણીઓ તેના અવાજ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવતી

પ્રેમ-પ્રભાવ

હતી. “ મારાં માતૃશ્રીએ મને કહ્યું કે તારાં લગ્ન કરવાને માટે તેને અહીંથી બીજે સ્થળે લઈ જવામાં આવી છે. હું એમજ ધારતો હતો કે તું બીજાની પત્ની બની છે.”

ગણેશનાં વચનો સત્ય હતાં. શક્તિના માઆપનું વતન દિના-જપુરમાં નહોતું, પરંતુ ત્યાંથી કેટલેક અંતરે આવેલા દેવકોટ નામના ગામમાં હતું. આર્યાવર્ત્તમાં એવો સામાન્ય નિયમ છે કે માઆપો પોતાની સંતતિનાં લગ્ન પ્રસંગ પોતાના વતનમાં જઈ કરે છે. ગણેશની માતાએ એવી વાત ફેલાવી હતી કે શક્તિના લગ્ન માટે તેનો પિતા તેને પોતાને વતન લઈ ગયો છે. આ વાત અસંભવિત નહોતી, અને દિનાજપુરના માણસોએ તેનું સત્ય સ્વીકાર્યું હતું.

શક્તિએ પોતાના ઇવનમાં આવી શોકમય પળ કઠી પણ અનુભવી નહોતી. આવી સ્થિતિમાં અન્ય સ્ત્રી કદાચ ધૈર્ય ધરી ન શકત, પરંતુ શક્તિ દ્રઢહૃદયા હતી. દુઃખ સહન કરવાને તે ટેવાઈ ગઈ હતી. જેટલી દ્રઢતાથી તેણે આ સમયે સ્વસ્થતા સાચવી રાખી તેટલી દઢતા અન્ય સ્ત્રી ભાગ્યેજ બતાવી શકે. તેનાં અશ્રુઓમાં અશ્રુબિંદુ ભરાયાં, પરંતુ પોતાની સ્થિતિ કોઈ ન જાણે એ ઇચ્છાથી તે અશ્રુઓ તેણે દબાવ્યાં-છૂપાવ્યાં.

સંધ્યા સમયના સમીરની લહરીઓના સપાટાની પેઠે શક્તિના અધરોષમાંથી ત્વરાથી પ્રશ્ન નિકળ્યો, “ રાણી કોણ છે ? ”

મંદસ્વરે પ્રત્યુત્તર મળ્યો, “ નિરપમા ! ”

પ્રકરણ ૮ મું.

આશામાં નિરાશા.

અન્યથા સ્નેહના રસ્તા ! અન્યથા ગાંઠ પ્રેમીની !
જુભારીને જુવારી છે : અન્યથા પ્રેમની મસ્તી !

કલાપી.

હુ ભાંગી બાળા ! કુમારનો ઉત્તર સાંભળી તેના હૃદયને
આઘાત થયો. પ્રેમના વિષમ વિપાક આસ્વાદવાનો
પ્રસંગ તેણે અનુભવ્યો. તેના શરીરમાં-હૃદયમાં ઇર્ષ્યા
પિશાચીનીનો સંચાર થયો, રગેરગે પ્રત્યેક દ્વેષ વ્યાપી ગયો.

શક્તિનું જીવન કલેશ અને પરિતાપમાંજ વીત્યું હતું. સુખશાં-
તિનાં દર્શન તેને દોષલાં થઇ પડ્યાં હતાં. પરંતુ તેની તેણે ઝાઝી
દરકાર કરી નહોતી. તેનું જીવન ગણેશદેવના પ્રેમની આશામાં ટકી
રહ્યું હતું, ગણેશદેવમાંજ તેનું ચિત્ત રમી રહ્યું હતું, ગણેશદેવનેજ
તે પોતાના હૃદયનો અધિષ્ઠાતા માનતી હતી; પરંતુ અહીં તો બાજુ
બગડી ગઇ હતી. તેની પ્રેમરત્ન તોડી નાંખવામાં આવી હતી.
હમણાંજ તેના જાણવામાં આવ્યું કે જેને પોતાનો પ્રેમ અર્પવામાં
આવ્યો હતો તેણે-કુમારે અન્ય સ્ત્રીનું પાણીમહણ કર્યું હતું !

ઓ જગન્નિયંતા ! તેં સ્ત્રી અને પુરુષ વચ્ચે આટલું મોટું
અંતર કેમ રાખ્યું છે ? શું સ્ત્રીઓનાં અશ્રુશ્રાવનું પુરુષ ઉપદાસ
કરે એ ન્યાય છે ? શું બીજાના હૃદયના રક્તપાનથી જીવનપીપાસા
તૃપ્ત થાય એ ધર્મ છે ?

શક્તિ દ્રઢહૃદયા હતી. તેનો નિશ્ચય નિશ્ચલ-અડગ હતો. હૃદ-
યના ઉંડાણમાંથી ઉદ્ભવ થતી તીવ્ર લાગણીઓથી પ્રેરાયેલી શક્તિના

પ્રેમ-પ્રભાવ

મુખ સામું જોતાં રાજકુમારને કંપ થયો. સ્ત્રી-શક્તિથી તે અજ્ઞાન હતો. માત્ર સ્ત્રી-સ્વભાવના મૃદુતાર ઉપર તેની કલ્પના નૃત્ય કરી રહી હતી. ‘ શું આ શક્તિ પોતાની બાહ્યાવસ્થાના આનંદની સમ-ભાગિની બાળા-જેને સ્મરણમાંથી ખસેડવા તેણે અનેક યત્ન કર્યા હતા-તેજ શક્તિ છે કે કોઈ બીજી ? શું આવી રમ્ય મૂર્તિમાં આવી બીષણતા સંભવે ? ’ કુમાર વિચારમાં પડ્યો.

પરંતુ શક્તિ બોલી-આશા ભગ્ન હૃદયને ‘છેવટે બોલવાની ફરજ પડી. “ વાહ રાજકુમાર વાહ ! તમે બહુ સાઈં કર્યું ! પુરૂષનાં હૃદય આટલે સુધી નિષ્કુર હોય છે તેનું જ્ઞાન મને આજે જ થયું ! જગતમાં સ્ત્રી પુરૂષોનું અસ્તીત્વ હશે ત્યાં સુધી આમજ ચાલ્યા કરશે ? અમે સ્ત્રીઓ વિશ્વાસ ઉપર જીવન ગાળીએ છીએ, તમે પુરૂષો તેઓને છેલ્લે આપો છો, છેતરો છો. અમે તમારા પ્રેમમાં ઝુરી મરીએ છીએ, ત્યારે તમે મધુકર-બ્રમરની પેઠે એક પુષ્પ ઉપરથી બીજા પુષ્પ ઉપર ગુંજારવ કરી જીવનમધુરતાશ્પી મકરંદનું આસ્વાદન કરો છો. આપના પૂજન અર્ચન માટે અમે તમારા ચરણમાં પડીએ છીએ, ત્યારે તમે અમારી કિંચિત પણ દરકાર કર્યા વગર અમને પગતળે કચડી-છુંદી અમારા દેહ ઉપર થઈ ચાલ્યા જાઓ છો. તમારી રમતમાં અમારું મૃત્યુ છે. ખચિત ‘ હાડિયાને મન હસવું અને દેડકાનો પ્રાણ નય ’ એવો જ ન્યાય નજરે પડે છે ! ”

કુમારની જીભા બંધ થઈ હોય તેમ જણાયું ! તે દિગ્મૂઢ થઈ ગયો. તેણે ધાર્યું કે શક્તિનો સ્વભાવ હમણાં સત્ય સ્વરૂપમાં પ્રકાશ્યો છે. કુમાર સંકુચિત બન્યો. પોતાનું શરીર શક્તિથી દૂર ખસેડી લીધું. આ ક્રોધપરિપૂર્ણ મૂર્તિના વિચારોને પળવાર હૃદયમાંથી હડ-સેલી મુકી તે એક અન્ય મૃદુ-રંક સ્વભાવની, વિશ્વાસ ઉપર જીવન ગાળનારી પતિપરાયણ પત્ની જે આ સમયે પણ તેની પધરામ-

ણીની આતુરતાથી માર્ગપ્રતિક્ષા કરી રહી હતી તેના વિચાર કરવા લાગ્યો. કલ્પનામાં બંનેની તૂલના થવા લાગી. કાંઈ પણ નિર્ણય થઈ શકે તે પહેલાં કલ્પનાસૃષ્ટિમાં એક દ્રશ્ય ખડું થયું. જાણે શક્તિ રાણી બની હતી અને બીજી સ્ત્રી-તે નાજુક સંક્રામણ વેલી કચ્છાઈ-દબાઈને પૃથ્વી પર પડી હતી, ધુળમાં આઝોટતી હતી. આ દ્રશ્યથી-કલ્પનાથી કુમારનું સર્વાંગ કંપી ઉઠ્યું.

જેને તે પોતાની ધર્મપત્ની કહેતો હતો તેને હૃદયપૂર્વક પ્રેમ અર્પવાને તે શક્તિવાન થયો નહોતો, કારણ હજી પોતાનો આત્મા-વસ્થાનો પ્રેમ તેના મનમાં ધુન મચાવી રહ્યો હતો. પરંતુ ગત સમયનો પ્રેમ માત્ર સ્મરણશક્તિના સ્વપ્નવત્ તાર સમાન હતો, અને જ્યારે તે નિરૂપમા સમક્ષ રહેતો ત્યારે તે પોતાને સુખી માનતો. ભક્તના હૃદયમાં પરમાત્માની મૂર્તિ વિરાજી રહે તેમ તેના સ્મરણમાં માત્ર સ્વપ્નની પેડે-છાયાની પેડે શક્તિ રમી રહી હતી.

તે ઇચ્છા અને અભિલાષાને અગમ્ય એવી ઉચ્ચ મનોરથ-સૃષ્ટિમાં વિહરતો હતો, પ્રેમની આદર્શમૂર્તિનું પૂજન કરવા ધારતો હતો; પરંતુ નિરૂપમા તેની વિવાહિત પત્ની હતી, તેના બાળકની માતા હતી, તેનાં સુખ દુઃખની ભાગિયણ હતી. તેની પતિપરાયણતામાં સન્માનની કે સ્નેહની કિંચિત પણ ન્યુનતા નહોતી, પરંતુ મનુષ્યનું હૃદય તૃપ્ત બને તે પ્રકારનો પ્રેમ રાજકુમારને તેનામાં જણાતો નહોતો, છતાં પણ આજ સુધી પોતાની પત્નીના મૃદુસ્વભાવ અને તેની પતિપરાયણતાથી કુમાર અમુક અંશે સંતુષ્ટ હતો. પરંતુ આજે જ્યારે તેની મનોરથસૃષ્ટિની અધિષ્ઠાત્રી દેવી તેના ચક્ષુ સમીપ ઉભી હતી, જ્યારે તેના મનતરંગોમાં રમતી આદર્શ મૂર્તિએ પ્રકટ સ્વરૂપે ત્યાં દર્શન દીધું હતું, ત્યારે પોતાના જીવનમાં એક મહાન ન્યુનતા હોવાનું અચાનક તેને લાન થયું. પોતાની સન્નિધિ ઉભેલી મોહિની સ્વરૂપ સૌન્દર્યમૂર્તિના વિચારમાં

પ્રેમ-પ્રભાવ

તે પોતાને, જગતને અને પોતાની ધર્મપત્ની નિરૂપમાને પણ વિસરી ગયો હતો. પરંતુ શક્તિની દેદિપ્યમાન મુખાકૃતિ જ્યારે વૈરથી-છર્ચાથી કલંકિત બની ત્યારે જે જાદુભર્યા મોહે તેને મુગ્ધ બનાવ્યો હતો. તેમાંથી તે જાગૃત બન્યો, અને તે મોહક ઈર્દ્રજાળને દૂર ખસેડી મૂકવા તેણે યતન કર્યો. આ શક્તિ પોતાના સ્વપ્નોમાં સંચરતી દૈવીમૂર્તિ-પોતાની મનોરથસૃષ્ટિની આદર્શ સુંદરી નહોતી ! આ શક્તિનું હૃદય તો કલુષિત વિપાદમય છર્ચાથી ભરેલું હતું ! હવે તેને તે સઘળું સમજાયું. તેની સાથે સરખાવતાં નિરૂપમા કેવી કેટલી પવિત્રહૃદયા હતી ! તેના તરફના પોતાના ધર્મનો શું પળવાર પણ તે ત્યાગ કરે ? નિરૂપમા જે નિઃશીમ પ્રેમ પોતાના તરફ દર્શાવતી હતી તેનો બદલો શું તેની યુવાવસ્થામાં શોક્યનું સાલ લાવીને-પતિના પ્રેમદાનમાં અન્ય સ્ત્રીને અર્ધો દિરસો આપવાની ફરજ પાડીને અપાય ? આમ કરવાથી તેને જે દુઃખાઘાત થાય તેનો વિચાર આવતાં તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. શું કરવું તે તેને સુઝ્યું નહિ. તે મૌનજ રહ્યો.

પ્રકરણ ૯ મું.

અમૃતમાં વિષ ! દારૂણ શ્રાપ !

ઉન્મત્ત પ્રેમસંરમ્ભાદારમન્તે યદંગના ।

તંત્ર પ્રત્યૂહમાધાતું બ્રહ્માડપિ સ્વલ્પ કાતરઃ ॥

મતુંદરિ.

“ સ્ત્રીઓ અત્યંત પ્રેમના વેગથી જે કાર્ય આરંભે છે, તેમાં વિવેક નાંખવાને બ્રહ્મા પણ ડરે છે, એ નિશ્ચય છે.”

હૃદયને હલમલાવી નાંખે એવી દીન વાણીની, ભીષણ પ્રતિજ્ઞા પણ પડતી મૂકાવે એવા મેણાટોણાની અને વજ્રમય હૃદયને પણ પીગળાવી નાંખે એવા દુઃખ-નિવેદનની કુમાર ઉપર કાંઈ પણ અસર થયેલી જણાઈ નહિ. તે તો પાપાણુની જડમૂર્તિ હોય તેમ નિશ્ચળ જણાયો. તેનું હૃદય પાણીમાં ભીંજવેલા ગાંગકુ કઠોળની પેઠે જરા પણ નરમ ન થયું.

જગતના માર્ગો અટપટા છે. ગર્વાભિમાની અને ઉદ્ધત સ્વભાવની સત્તાભિમાની શક્તિ પોતાની પ્રેમમૂર્તિનો નિર્દય, કઠોર, પાપાણુ હૃદયી વિરાગ જોઇને ઠંડીગાર બની ગઈ-હિંમત હારી ગઈ. નભો-મંડળમાં વિહાર કરવા નિકળી પડેલા શિતરશ્મિ ચંદ્રે લગ્નહૃદય શક્તિનાં ચક્રમાંથી ટપકતાં અશ્રુચિંદુઓ જોયાં.

શક્તિનું સ્વરૂપ બદલાયું. આર્તસ્વરે તે વિનવવા લાગી, “રાજ-કુમાર ! મને તરછોડતા ના. આપ પુરૂષ છો. લોકરિવાજને અનુસરીને એક કરતાં વધારે વખત લગ્ન કરવાને આપ સત્તાવાન છો. મારા જેવી દુર્ભાગિની અબળાને તમે આમ શા માટે ટળવળાવો છો ? સર્વત્ર

પ્રેમ-પ્રભાવ

અખિલેશ્વર પ્રભુ સમક્ષ હું આપની ધર્મપત્ની છું. અખિલ વિશ્વમાં માઈ કોઈ હોય તો તે માત્ર આપજો કુમાર! આપ મારી આશાનું વિશ્રામસ્થાન છો. આપ મારા હૃદયના અધિષ્ઠાતા દેવ છો. આપજ મારા ઇષ્ટ અને આપજ માઈ અભીષ્ટ છો. હૃદયેશ! એટલું પણ લક્ષમાં રાખવાનું છે કે મારા પિતા પણ પંચત્વ પામી ગયા છે એટલે આ જગતમાં માઈ અન્ય કોઈ નથી. આપની આશાના અવલંબને આ દેહ જીવનને ધરી રહ્યો છે. સ્નેહવિચ્છેદ કરી આપ મ્હારો ત્યાગ કરશો તો માઈ જીવન વિષમય બની જશે. જો અવર પુરૂષ સાથે લગ્ન કરવાની મને ફરજ પડશે તો મ્હારી લગ્નગ્રંથી અપવિત્ર ગણાશે અને તે પપાકર્મને માટે તમે પોતેજ દોષિત રહેશો.” ચંડસ્વભાવ મીણુની પેઠે પીગળતો ગયો. તેનો આવેશ શોક છાયામાં પરાવર્ત થઈ ગયો. ક્રોધથી દેખાતું રક્તમુખ અત્યારે મૃદુતાના સૌંદર્યથી છવાયલું જણાયું.

શક્તિની આર્તવાદ્ધારા ધીમે ધીમે બંધ પડી. આ સમયે અરણ્ય નીરવ નિઃસ્તબ્ધ હતું. અનિલ પણ સ્થંભી ગયો હતો. અને રાજકુમાર? રાજકુમાર પણ સ્તબ્ધ બની ઉભો હતો. તેને માત્ર એટલુંજ ભાન હતું કે શીતળ ચંદ્રથી પ્રકાશિત, અશ્રુધારાથી અંકિત, શક્તિની ખિન્ન મુખાકૃતિ તે જોઈ રહ્યો હતો. ઉત્કૃષ્ટ રૂપરેખામાંથી પ્રતિભાસ થતા દેવી ભાવથી તે મુખ ગૌરવયુક્ત બન્યું હતું. પ્રકોપ અને સંતાપથી વિરૂપ બનેલું મુખ વિસ્મૃત થયું. સર્વ કાંઈ વિસ્મૃત થયું. રાજમહાલયમાં વિરહ વ્યાકુળ બનેલી જ્ઞાલમની વાટડી જોતી વલ્લભા પણ વીસરાઈ ગઈ. શાન્ત નિર્જન અરણ્યમાં પોતાની પ્રેમ-પ્રતિમા સ્વરૂપ બાળાની સાથે તે એકલોજ હતો, આટલું માત્ર તેના લક્ષમાં હતું.

તે બાળાના આવા પ્રેમાળ હૃદયને આઘાત કરવાને પોતાને પશ્ચાતાપ થતો હોય એમ તેને જણાયું. સ્વાભાવિક પ્રેરણાથી તે એ

અમૃતમાં વિષ ! હાણુ શ્રાપ !

બાળા તરફ ખસ્યો. તેનાં તેજોમય કાળાં ચંચળ ચક્ષુમાંથી પ્રેમબળો-
ત્સના પ્રકાશવા લાગી. પ્રેમ ભરી દ્રષ્ટિએ તે શક્તિ તરફ જોઈ રહ્યો.
તેના હાથ શક્તિ તરફ વળ્યો. શક્તિના મૃણાલદંડ સમાન સુકોમળ
બાહુને પોતાના હાથમાં લીધો. કરસ્પર્શથી કુમારના શરીરમાં રોમાંચ
થયો, હૃદયમાં પ્રેમ ઉછળ્યો, તે બોલવાને અધીર બન્યો. હૃદયમાં
વસી રહેલા પ્રેમને પ્રગટ કરવાને, પ્રેમ ભક્તિનાં ગાન ગાવાને, હૃદયની
તીવ્ર ઈચ્છા, આકાંક્ષા, અભિલાષા-જીવનની આવેશપૂર્ણ વાંચ્છનાઓ
વ્યક્ત કરવાને પ્રેમ વચનો જે દીર્ઘકાળ સૂધી નૂતનજ જળાય છે,
અને જે સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિથી—અનાદિકાળથી પ્રેમીઓના હૃદયમાં વાસ
કરી રહ્યા છે તે પ્રીતિવચનો ઉચ્ચારવાને કુમાર તત્પર બન્યો.

પરંતુ સજીવ, ગણેશદેવ ! તારા મુખમાંથી એક શબ્દ પણ
બહાર નીકળે તે પહેલાં આ અરણ્યની શાન્તિને ભેદનારો કણ્ઠકટુસ્વર
ક્યાંથી આવે છે તે લક્ષપૂર્વક જો અને સાંભળ ! તારી ધારણામાં
અને તેના બોધમાં કેટલો બધો અંતર છે ?

“તારા કુળને કલંકિત ન કર ! પરસ્ત્રીનો સ્પર્શ કરતાં જરા
ભય ધર.” ગણેશે જે દિશામાંથી આજ્ઞાસુચક સ્વર સાંભળ્યો તે
દિશા તરફ મુખ ફેરવ્યું.

આ કોણ ? રાજમાતા ? ગણેશ લગ્નયો, તેના મુખ ઉપર
શરમના શેરડા પરી ગયા. તે રાજ હતો છતાં પણ આર્યશાસ્ત્ર
અનુસાર પોતાની માતાની સમક્ષ તે પુત્ર દમેશાં બાળકજ ગણાય
છે, અંત ગમે તેટલી મ્હોટી વયે પુત્ર માતાની અમન્યા રાખવા
બંધાયેલો છે. રાજમાતા સંધ્યા સમયે શીવપૂજન માટે ગઈ હતી.
ત્યાંથી પાછાં ફરતાં પાપમોચની ગંગાના તીરે તેણે પોતાના પુત્રને
કોઈ સ્ત્રી સાથે બેઠેલો જોયો. ગણેશને ધર્મ વિરુદ્ધ કાર્ય કરતાં તેણે
પકડ્યો હતો. લગ્નથી શરમીદા બનેલા—લેવાઈ ગયેલા બાળકની પેંદ

પ્રેમ-પ્રભાવ

તે નીચી દ્રષ્ટિ કરી ઉભો રહ્યો. ભૂમિ ઉપર ઠરી રહેલી દ્રષ્ટિ તે ઉંચી કરી શક્યો નહિ.

પરંતુ શક્તિના દ્રઢ અંતરાત્માનું સત્ય દિગ્દર્શન થયું. જરા પણ સંકોચ વગર બેઘડક તે ઉભી થઈ. રોષીત રાજમાતા સામે મર્મભેદક દ્રષ્ટિ કરીને તે બોલી, ‘રાજમાતા, હું કોઈ અન્ય પુરૂષની પત્ની નથી. હું તો આ આપના રાજકુમાની ધર્મપત્ની છું. અમારી આત્માવસ્થામાં અમે ઇશ્વર સમક્ષ પરાણી ચૂક્યાં છીએ.’

શક્તિનો અવાજ સ્પષ્ટ અને મજબૂત હતો. અભિમાની રાણીના ક્રોધની સીમા ન રહી. તેનો સ્વર કોપથી કંપતો હતો, ‘ગણેશ ! આ સ્ત્રી કોણ છે ? આ બેનોવરીલાલની પુત્રી તો નહિ ? સાવધાન ! પુત્ર ! સાવધાન રહેજે ! જોજે રખે તેની સાથે પરણવાનો વિચાર કરતો ! તેને સ્વીકારવાથી તો પ્રતાપરાયદેવના કુળને કલંક લાગશે ! બેટા, કદાચ તને ખબર નહિ હોય કે બેનોવરીલાલની બહેને તો પોતાનું-પોતાના કુળનું નામ બોળ્યું છે, અને તેથીજ તે દિનાજપુરને તજી ગયો છે. શું એવા કલંકિત પુરૂષની પુત્રી ત્હારા પુત્રની પત્ની બનશે ? તેવા રખડતા આપની ટીકરી દિનાજપુરની રાણી થશે ? નહિ, નહિ, કદાપિ નહિ. કોઈ કાળે તેમ બનનાર નથી. જ્યાં સુધી આ દેહમાં પ્રાણ છે ત્યાં સુધી તો અત્માંડ ફરે તો પણ આ બનવાનું નથી. ગણેશ ! ત્હારી ઇચ્છા હોય તો તેને રખાત તરીકે ત્હારી સાથે રાખ. તેમાં મને વાંધો નથી. ગણેશ ! આવા અધમ વિચારો કરતાં ત્હારે શરમાવું જોઈએ. ધિક્કાર છે ત્હારી દુર્બુદ્ધિને !”

રાજમાતાના મુખથી પોતાના પિતાની, પોતાના કુળની અને પોતાની નિદાનો વચન સાંભળી શક્તિનો ઉગ્ર સ્વભાવ આવેશના શિખરે પહોંચ્યો. પોતાનું સ્વાભિમાની મસ્તક પાછું ખેંચતા તેણે

અમૃતમાં વિષ ! દારૂણ શ્રાપ !

રાજમાતા તરફ એક તીવ્ર કટાક્ષ ફેંક્યો. તેની ઉન્નત બ્રમરો કોધ, તિરસ્કાર અને માનભંગ ઓજસ્વિતા વ્યક્ત કરતી હતી.

રાજમાતાની અવગણના કરનારા તુચ્છકાર ભર્યા અવાજે તે બોલી, “મહારાણી ! આપના ખાનદાનને—આપના કુળને છાજે તેવાંજ વચનો આપના શ્રીમુખથી ઉચ્ચારાયાં છે. પરંતુ મ્હારે કહેવું જોઈએ—કદાચ આપને તે રૂચશે નહિ—કે પરમકૃપાળુ પરમાત્મા ન્યાયી છે. કર્મના નિર્માણકર્તા જગન્નિયંતાની દ્રષ્ટિમાં રંક અને રાય, નિર્ધન અને શ્રીમંત સર્વ સમાન છે. સૃષ્ટિ સૃજનહાર સમદર્શી છે, તે પ્રાણી માત્રને સમાન ગણે છે, અને જો દૈવી ન્યાય હજી જ્વલંત હોય તો તમારા પુત્રને માટે મારો પ્રેમ નિર્ઝર પેડે અસ્ખલિત વહે છે. તેમના પ્રત્યેના મારા પ્રેમમાં જેટલી એકનિષ્ઠા છે તેટલીજ એકનિષ્ઠાથી તે દૈવી શક્તિ તમારો અને મારો ન્યાય કરશે. રાજમાતા ! અભિમાન કોઈનું ટક્યું નથી. ત્રિલોકને ખળભળાવી નાખનાર રાજા રાવણનો પણ ગર્વ ગળી ગયો તો ખીજનું શું ગળું ? રાજમાતા, હું આપની પાસે ન્યાયની યાચના કરું છું, પરંતુ જ્યાં અભિમાનનો નિવાસ હોય ત્યાં ન્યાયનો વાસ હોતોજ નથી. આજે આપ ગર્વ પ્રફુલ્લ બની પુલાઓ છો, મારા જેવી નિર્દોષ અખળાને અન્યાય કરવા—તેને હૃદયભંગ અને આશાભંગ બનાવવા—આપની સહેમાં દબાવવા તત્પર થાઓ છો, પરંતુ એવો પણ સમય આવી લાગશે કે જ્યારે આપનું અભિમાની કુળ, કલંકી બેનોવરીલાલનું નમ્ર સંતાન જેને તમે આજે હૃદયુત કરી મૂકે છો તેના ચરણમાં પોતાનું મસ્તક નમાવશે—તેના પગે પડવાનો વારો આવશે ! જો દૈવી ન્યાય સત્ય હશે તો આ નિર્દોષ ભગ્નહૃદય અખળાની વાણી સત્ય નીવડશે, અને તેમ નહિ થાય તો પછી પ્રભુના ન્યાયમંદિરને તાળાં લાગેલાં છે—ન્યાયમૂર્તિ પરમાત્મા નિદ્રાવશ થયો છે એમ જગતમાં સિદ્ધ થશે !”

જાણે દૈવીભૂમિમાં સંચાર કરનાર કોઈ દેવાંશી મૂર્તિ બોલી રહી

પ્રેમ-પ્રભાવ

હોય તેવો ગણેશદેવને આભાસ થયો. શક્તિ ફરી, ગણેશદેવ અને રાજમાતા ઉપર વિચારરૂપી જાદુની ભુરકી ફેંકીને છાયાની પેડે અરણ્યની વૃક્ષઘટામાં તે ચાલી ગઈ, જોત જોતમાં અદ્રશ્ય થઈ ગઈ.

શક્તિ ગઈ, પરંતુ તેનો આપ-તે આપની દારણ્ય અસર તો રહીજ. એ આપની ઉત્પાદક રાજમાતા અને તેનો પુત્ર એ ભયભિત ભવિષ્યવાણીથી વિચારશૂન્ય-દિગ્ભ્રૂત બની ઉભાં રહ્યાં. તેઓને એમજ લાગ્યું કે કેઈ દેવાંશી મૂર્તિ પોતાના ઉપર આવનાર આપત્તિની દિવ્ય ભવિષ્યવાણી સંભળાવીને ત્યાંથી અંતર્ધાન-થઈ ગઈ છે !

પ્રકરણ ૧૦ મું.

પુષ્પમાળાને છેવટના પ્રણામ.

બસ કમબખ્ત દિલ ભોળા ! ઉઘામા છોડ ઉલ્લસના;
ન કરું મુક્ત અદસોસી મળશે દાદ ના અહિંયા !

X X X X
જે દિલ ફુલથી બહુ મલકાશે, જે હૈયે ફુલથી અતિ હર્ષ થાશે,
તે હૈયે કાંટાં વુટી ભાંકાશે, તે હૈયું ભોળું વુટી ચીરાશે !
કલાપી.

આ કાશમાં જળહળ ચમકારા મારતો ખરતો તારો પોતાનો તેજભંડાર પરિપૂર્ણતાથી પ્રકાશમાં મૂકી એક વખત ખુબ પ્રકાશી ખરી પડે છે, અને પોતાનીજ દહનક્રિયામાં લય પામી સ્વાહા-દ્વના થઇ જાય છે. પૂર્ણિમાના પનોતાં પગલાંના આનંદમાં ઉલ્લસી, ભરતીના તાનમાં હર્ષધેલો બની, ઘુઘવાટ કરતો, ઉછાળા મારતો સમુદ્ર એટલે થતાં શાન્ત પડી જાય છે. તેવીજ રીતે આવેશની લાગણીથી પ્રેરાયલો મનુષ્ય આવેશની ધુનમાં ઉગ્રતાના અંતીમ શિખરે પહોંચે છે, પરંતુ આવેશનું તત્વ નષ્ટ થતાં-તેની ઉગ્રતા ઉભરાઇ જતાં વિશ્રાંત બની જાય છે, તેનો આવેશ-તેની ઉગ્રતા સમાધિ જાય છે. ‘જે બહુ ચડે છે, તે બહુ પડે છે’ એ જગતનો નિયમ છે. પંચભુતનું પુતળું આત્માને ઉન્નત બનાવવાની ઇચ્છામાં વિવેકને વિસારી, પોતાની બધી શક્તિઓને એકજ કાળે પ્રકાશમાં લાવવાનો વ્યર્થ યત્ન કરી, અંતે નિષ્ફળતા મળતાં નિરાશ થાય છે. અતિ ઉન્નત સ્વભાવ દૈવી શાસનનો ભોક્તા થાય છે.

શક્તિની પણ આવીજ દશા થઈ. પોતાના હૃદયની નિર્દોષતા, પવિત્રતા, પ્રેમપરાયણતા અને તીવ્ર ઉર્મિયો દર્શાવવા અને પોતાના

પ્રેમ-પ્રભાવ

કુળની ઉત્તમતા સિદ્ધ કરવા તેણે પોતાની સર્વ શક્તિનો ઉપયોગ કર્યો હતો. તેના આવેશની બધી પુંજ વપરાઈ ગઈ હતી. તેનો ઉકળાટ સમાધ ગયો હતો. ધીરે ધીરે ધ્રુંધવાયલું મસ્તક શાન્ત પડતું ગયું, સ્નાયુઓ ઢીલા થતા ગયા, તેનું મન અને તન બંને પરિશ્રમિત બન્યાં હતાં.

મધ્યરાત્રિ થવા આવી હતી. રજનીએ અંધકારની ઓઢણી ઓઢી લીધી હતી. જેવો હમણાં વિશ્વમાં રાત્રિનો અંધકાર હતો, તેવોજ અંધકાર શક્તિના હૃદયમાં વ્યાપી રહ્યો હતો. તે ભાન ભૂલી હતી. પોતે ભુલભૂલામણીમાં આવી પડી હોય, ભુલભૂલામણીના અટપટા માર્ગમાં અટવાઈ ગઈ હોય તેવો તેને આભાસ થયો. આખું જગત તેને ફરતું જણાયું, દુનિયા ડોલતી જણાઈ, ને તે પોતે ચક્કર ચક્કર ફરતી હોય, પોતાની આંખે તિમિર આવતાં હોય એમ તેને લાગ્યું. પળમાં પોતાના પગ તળેની પૃથ્વી ફાટી જતી હોય-ચીરે ચીરા થતા હોય અને તેમાં પોતે સમાઈ જતી હોય-ઉંડી ઉંડી ઉતરી જતી હોય એમ તેને જણાયું. તેનું ચિત્ત ચક્રડાળે ચડ્યું હતું. શરીર લથડિયા ખાતું હતું, પગ ફરી-લથડી જતા હતા, ક્યાંક આરામ લેવાને-ચિત્તને સ્વસ્થ કરવાને વિશ્રાંતિ લેવાની તેને જરૂર જણાઈ. પોતાની બધી શક્તિ એકત્ર કરીને-હતું તેટલું બધું જોર વાપરીને તે જેમ તેમ એક વિસ્તૃત વૃક્ષ પાસે આવી પહોંચી અને શરીરમાં ઉભા રહેવા જેટલી પણ તાકાત ન હોય તેમ વૃક્ષ આગળ આવતાંજ તે ધરતી ઉપર ડળી પડી, શક્તિ શક્તિલિન થઈ પૃથ્વી ઉપર ચતીપાટ પડી.

શક્તિના જીવનમાં કોઈ પણ વખતે તે ભાન ભૂલી હોય તો તે આજેજ-અત્યારેજ. નિર્જન અરણ્યમાં મધ્યરાત્રિએ ધોર અંધકારમાં શક્તિની સંભાળ લેનાર-તેની ભાળ કાઢનાર કોઈ નહોતું.

પુણ્યમાળાને છેવટના પ્રણામ

ખિચારી એકલી અટુલી અસહાય અહીં વૃક્ષની છાયામાં તે ખેલાન પડી હતી.

આવી ખેલાન અવસ્થામાં પણ કોઇ કાચું પોચું ભીરૂ માનવી આવા નિર્જન અરણ્યમાં તમરાના તીણા રવ, શૃંગાલોનું રૂદન, જંગલી હિંસક પશુઓનું ગર્જન સાંભળીને અને અંધકારમાં ભયંકર દેખાવ જોઇને ભયથી તરતજ ફાટી પડે અથવા અધમૂઠું બની જાય; પરંતુ શક્તિ સ્વભાવેજ નિડર હોવાથી તેમજ જીવનમાં મેળવેલા કેટલાક દુઃખાનુભવથી ધડાયલી હોવાથી આવા ભયને ગણકારે તેવી નહોતી. તેની ખેલાન અવસ્થા વધારે વાર ટકી નહિ. શરીરના મજબુત આંધાને લીધે કે યુવાવસ્થાના તનમનાટને લીધે તેના દેહમાં સ્ફુર્તિ આવી. ધીમે ધીમે તેનું લોહી શરીરમાં વેગથી વહેવા લાગ્યું, અને ભાન ભૂલેલી શક્તિ પુનઃ શુદ્ધિમાં આવીને સાવધ બની.

તેણે આંખો ઉઘાડી. પ્રચંડ વૃક્ષોની છાયાઓ જાણે રાક્ષસી સ્વરૂપ ધારણ કરી, પિશાચો અરણ્યમાં ઉજાળી કરવા ઉતરી પડ્યાં હોય તેવા ભાસ આપતી હતી. પવનના સપાટાથી વૃક્ષોની કુમળા શાખાઓ ડોલતી, તેની સાથે છાયા પણ ઢાલતી; અને શક્તિનું માન ખંડન થએલું જોઈ, આનંદમાં આવી જઈ, એ છાયાપિશાચો નૃત્ય કરતાં હોય એમ તેને લાગ્યું. તેણે ચોમેર દ્રષ્ટિ દોડાવી. જટાધારી યોગીઓ શક્તિને સમયાનુકૂળ બની જવા-ધૈર્ય ધરવા ઉપદેશ કરતા હોય, મલિન પિશાચો તેને દુઃખી જોઈ દાઝ્યા ઉપર ડામતી પેદ તેનું હાસ્ય કરી રહ્યા હોય, એમ ચોમેર વૃક્ષની ઘટાઓ અને તેની છાયાઓ સિવાય તેને કાંઈ પણ નજરે પડ્યું નહિ. તેની દ્રષ્ટિ ફરી આકાશ ભણી ગઈ. રજની શ્વેત તારલાવાળી વાદળી રંગની સાડી પરિધાન કરી નિશાકર અંદરાજની શોધ કરવા નીકળી પડી હોય તેવી જણાઈ, પરંતુ તેમાં શક્તિને કાંઈ સૌંદર્ય ન જણાયું. પોતાના અધિષ્ઠાતા અંદ્રની ગેરહાજરીમાં તેની ખોટ પૂરી પાડવાનું મથન કરી રહ્યા

પ્રેમ-પ્રભાવ

હોય તેમ તારાગણુ દોડાદોડ કરતા થોડે થોડે બહાર નીકળી પોતાનું કાર્ય પૂર્ણ ઉત્સાહથી બળવવા ચમક ચમક ચમકારા મારી રહ્યા હતા; પરંતુ શક્તિને તો તે નિસ્તેજ જણાયા. તેને કાંધ ગમતું નહોતું. રજનીમાં કાંઈ આનંદ નહોતો, ઉકુગણુમાં કાંઈ પ્રકાશ નહોતો, અરણ્યમાં કાંઈ ભય નહોતો. તેને તો માત્ર એકજ વાતનું ભાન હતું, તેના હૃદયમાં નિરાશાના ભણુકારા વાગી રહ્યા હતા. નિરાશા ! નિરાશા ! સિવાય તેને માટે બીજું કાંઈ હતુંજ નહિ.

તે ઉડી, બેડી થઈ, વૃક્ષના થડને અટેલીને તે બેડી. પૃથ્વી ઉપર, અરણ્ય તરફ, આકાશ પ્રતિ જતી દ્રષ્ટિ હવે અન્ય દિશામાં ગઈ. તેણે પોતાના જમણા હાથ ભણી બેસ્યું. તેની આંખોમાંથી ઉણુ અશ્રુ બિંદુ ખરી પડ્યાં, અને જમણા હાથ ઉપર-હાથમાં રહેલી વસ્તુ ઉપર પડ્યાં. હાથમાં તેની બહાલામાં બહાલી વસ્તુ, જીવનનો આધાર, પ્રેમની પ્રતિમા, આશાની દોરી તેની સખી સમાન થઈ પડેલી બકુલ પુષ્પની માળા-ગણેશદેવે સરોવરને તીરે શક્તિના કંઠમાં આરોપેલી, પ્રેમવૃક્ષનું બીજરોપણ કરનારી પેલી પુષ્પમાળા હતી !

અહા ! તે સમયને અને અત્યારના સમયને કેટલો બધો અંતર ! તે વખતે આ પુષ્પમાળા અમૂલ્ય, જીવનને સ્ફુરાવનાર, હૃદયને આનંદ-દસાગરમાં ડાલાવનાર, હૈડાને પ્રેમથી રસબસ કરી દેનાર હતી. હમણાં તેજ પુષ્પમાળા શક્તિને નિરાશાની ઉડી ખીણમાં ધકેલી દેનાર, તેના આશાના મંદિરને છિન્નભિન્ન કરી નાંખનાર, તેના જીવનને વિષમય કરી દેનાર બની ગઈ. તેણે પુષ્પમાળા તરફ દ્રષ્ટિ કરી. ઓશિયાળા બનતી હોય તેમ દીન મુખે ગદગદ કંઠે તે બોલી, “મારી બાળસખી ! મારા જીવનને ઉન્નત બનાવનાર, મારા હૃદયમાં રાજકુમાર પ્રત્યેના પ્રેમવૃક્ષનું બીજરોપણ કરનાર, તેના પ્રેમની અધિકારિણી બનાવવાની નિશાનીરૂપ બકુલ પુષ્પમાળા ! મારો પ્રેમ તેના પ્રત્યે કેવો અચળ, અડગ અને નિર્મળ છે તેની તું સાક્ષી છે, એ પ્રેમને સજીવન રાખ-

પુષ્પમાળાને છેવટના પ્રણામ

વામાં તુંજ સાધનભુત બની છે. જેટલી કાળજી અને ખંતથી મેં તને સાચવી રાખી છે, તેટલીજ દ્રઢતાથી તે પ્રેમને પણ નિભાવી રાખ્યો છે. પ્રેમવૃક્ષનું બીજરોપણ કરનાર અલી પુષ્પમાળા! એ વૃક્ષ પોષાધને ઝુલીફાલીને મધુરાં મીઠાં ફળ ધરશે, તને સાચવી મંભાળી રાખવાનું મને ફળ મળશે, મારો પ્રેમ અંતે વિજય પ્રેમવશે, એવી એવી કેટલી બધી આશાએ મેં તને રાખી હતી! પરંતુ એ આશાઓ તે માત્ર આશાઓજ રહી ગઈ. મનની મુરદ મનમાંજ સમાઈ ગઈ. ખરે તું પણ ધીરે ધીરે કરમાઈ ગઈ છે. જેમ તું કરમાતી ગઈ તેમ રાજકુમારનો પ્રેમ પણ કરમાતો-ઓછો થતો ગયો છે. નહિ, કેવળ નષ્ટ થયો છે! તને જોઈ જોઈને તારા દર્શનથી મારા પ્રેમને પ્રોત્સાહન મળતું, દુઃખમાં હુબેલી આ અભાગિનીનું હૃદયકમળ પ્રકુલ થતું, આનંદના કંઈક દર્શન થતાં; પરંતુ હવે, હવે તો તારું સત્વ-તારો સુગંધ સર્વ નષ્ટ થયાં છતાં પણ તું હજી હયાતી ધરાવે છે. મારી પેટે-મારા પ્રેમજીવનના આધારરૂપ પ્રેમનું છેદન થવા છતાં ભગ્ન હૃદયે પણ હું હજી જીવું છું તેમ તું તારો પરિમળ, તારી મોહકતા સર્વ ગુમાવીને પણ જીવે છે. તું આવીજ નહોત, રાજકુમારના હાથે મારા કંઈમાં આરોપાઈ ન હોત તો કેવું સાફ થાત! તેમ થયું હોત તો આવો વખત આવતજ નહિ. તુંજ દોષભાગી છે, તારે લીધેજ મારે સહન કરવું પડ્યું છે, જા.....જા.....”

જમણા હાથમાં દડાની પેટે વીંટાળેલી માળાને તે ફેંકવા જતી હતી, તેવામાં કંઈ સુઝી આવ્યું હોય તેમ તેના વિચાર બદલાયા. “ના, ના, તને દોષ શા માટે આવું? દોષ તો રાજકુમારનો! રાજકુમાર! તમને આ શું સુઝ્યું?

લગાડી મોહની પ્યારા કઠણ હૈયું કયું શાને?

અહોહો નાથ કપટીરે! બલિહારી તમારી છે. (કલાપી.)

પ્રેમ-પ્રભાવ

બલિહારી ! ખરેખર તમારી બલિહારી છે ! તમારે માટે આટલા વરસ સુધી દુઃખમાં રઝળી-રખડી તેનું આજ ફળ ! આવુંજ ફળ ! ! અફસોસ !

“ આ દરબાર દરવાજે ડંકા પ્રેમના બાજે;
પરંતુ બેવકાઈના ઉપર નિશાન ફરકે છે ? ”

બેવકાઈનો વિચાર આવ્યો. પ્રેમમાં પોતાને ફરેજ અને દગો થયો જોઈ તેનું હૃદય લલમલી ઉઠ્યું, મનને ઉદ્દેશીને તે બોલી:—

“ કરી ખામોશ પછડામાં; આતો ખ્યાખનાં નખરાં;
આ ગુલઝર જાદુનો, ફરેખીને દગાવાળો !

ખરેખર, દગાવાળોજ ! આનું નામ દગો નહીં તો બીજું શું ? પુરૂષો, તમે નિષ્કુર છો. અમે અબળાઓ તમારે માટે જીવન સર્વસ્વ સમર્પણ કરવા તત્પર બનીએ, ત્યારે તમે જાણે તમારામાં દયાનો, પ્રેમનો અને અનુકંપાનો અંશજ ન હોય તેમ નિર્દય બની અમને છેદ આપો છો, અમારું જીવન વિષમય કરી નાંખો છો. અમે પ્રેમ માટે પ્રાણ પાથરીએ ત્યારે તમે પ્રપંચની જાળ પાથરો છો. અમે તમારે માટે બળીએ, ઝળીએ, તરફડીએ કે મરીએ તેનું તમને કાંઈ નથી ! અમારો એ તરફડાટ, અમારો એ સંતાપ તમારામાં કાંઈ સામર્થ્ય ન હોય તેમ શાન્તિથી જોયા કરો છો, અમારી ઉપેક્ષા કરો છો. પ્રણય ! પ્રણય ! ત્હારો આવોજ પ્રતાપ ! ઓ દેવાંશી પ્રેમ ! શું તારો આવોજ પ્રભાવ ? ઓ અખિલ જગતના સૃજનહાર ! શું તારો આવોજ ન્યાય ?

+ + + અહલદ પ્રભુ ! સ્નેહની આ દશા શી ?
ઓહો કર્તા ! તુજ કરુણીમાં આવી તે કુરતા શી ?
પ્રેમી ભોક્તા પ્રણયી હૃદયે ભોજ્યની પાસ આવે;
તે ભોક્તાનું હૃદય કુમળું, ભોજ્ય તે કેમ બાળે ? ”

પુષ્પમાળાને છેવટના પ્રણામ

પ્રણયીજન નજરે તર્યો. તેને વિનવતી હોય તેમ બોલી “ગણેશ ! તમારાં વચનોમાં મારા પ્રત્યેના પ્રેમ સ્પષ્ટ વ્યક્ત થાય છે. તમે મને ચાહો છો એમ મને સ્પષ્ટ જણાય છે, ત્યારે શા માટે મારો સ્વીકાર કરવા અચકાઓ છો ? શા માટે આ આપના પ્રેમની ખાસી દાસીને ટળવળાવો છો ? સમજી ! સમજી ! પેલી રાક્ષસી, કાળરાત્રિ જેવી કૃત્યા—કુળની ઉત્તમતાના અભિમાનમાં મરડાઈ મરતી રાજમાતાની સત્તા તમને અવરોધે છે ? તેની આજ્ઞા મારી ધમ્મજાનું છેદન કરાવે છે !”

ગણેશદેવને ધમકાવતી રાજમાતાનું ચિત્ર તેની કલ્પનામાં ખડું થયું. તેનું સર્વાંગ કંપ્યું. તેના અભિમાનપૂર્ણ અપમાનકારક નિર્દય શબ્દો તેને હૃદયમાં શલ્ય પેટે ખુંચવા લાગ્યા. તે શબ્દોનું વિષ તેની નસેનસે વ્યાપ્ત થતું જણાયું. પરંતુ તેથી શક્તિ લેશમાત્ર પણ ચળી નહિ. તેનું હૃદય વધારે દ્રઢ બન્યું. ક્રોધાવેશમાં તેણે પોતાના દાંત કચકચાવ્યા, ઓઠ ધ્રુબ્યા, આંખમાંથી અગ્નિ વરસતો જણાયો. “મારા આશામંદિરને તોડી નાંખનાર રાજમાતા ! તુંજ મારી આ બવની દરિણી બની છે. તારેજ લીધે ગણેશ મારો સ્વીકાર કરતાં અચકાય છે. તું છે ત્યાં સુધી એ પ્રેમ મળવાની આશા નથી. શા તારાં મર્મભેદક વચનો ! બસ, એ સર્વથી હવે મ્હારે શું કામ છે ? એ પ્રાણુધાતક પુષ્પમાળા ! ત્હાં પણ હવે મ્હારે શું કામ છે ? ત્હારા દર્શનથી મ્હારો આશાંકુર સચેત રહેતો હતો, તે આશા હવે ગદ્ગદ તો તું પણ જા, વૃથા મ્હારા ચિત્તને બાળીને બાખ ન કર. જગતમાં તું મને બહાલી હતી તેટલીજ હવે તું મને અકારી થઈ પડી. તને જાળવી સંદોદિત બળ્યા કરવું તેના કરતાં તારો વિલય કરવો એજ ઉત્તમ ! જા, મ્હારી દ્રષ્ટિથી દૂર થા ! ભસ્મિભૂત થઈ જા ! મ્હારી બાળસખીરૂપ પુષ્પમાળા ! તને આ દુઃખી પ્રેમદગ્ધ અબળાના છેવટના પ્રણામ !”

આવેશમાં ને આવેશમાં તેણે પુષ્પમાળાને તોડી નાંખી.*
પુષ્પો બિચારાં દિન વદને તેના સામું જોઈ રહ્યાં હોય તેમ એક પછી
એક ખરતાં ગયાં. છુટાં થઈ ગયેલાં-ખરી પડેલાં-કરમાઈ-સુકાઈ
ગયેલાં પુષ્પોને તેણે હાથમાં લીધાં, પોતાની આંગળીઓ વડે તેને
ચોળાને ચૂર્ણવત્ કરી નાંખ્યાં. તે ઉડી. એક વખત એ પુષ્પના ચૂર્ણને
આંખોએ લગાડ્યું. જરાવાર તેના તરફ ચકળ વિકળ નેત્ર જોઈ રહી
અને ઉન્માદ થયો હોય તેમ જુસ્સાથી તે પુષ્પચૂર્ણને ઊરાડી દીધું.
થોડુંક ચૂર્ણ પોતાની પાસે પડેલું હતું તેને તિરસ્કાર ખતાવતી હોય
તેમ પગને છુંદી નાંખી ધુળમાં મેળવી દીધું.

શક્તિ ! શક્તિ ! આ તું શું કરે છે ! દ્રઢહૃદયા પરંતુ આશા-
ભગ્ન દુઃખી અખળા ! તારા જીવનના આધાર રૂપ, પ્રેમની પ્રતિમા
સ્વરૂપ, આશાના ચંકુર સમાન એ સુંદર-દિવ્ય પ્રેમપુષ્પોને હમણાં
તારા જ પગને કચડાતાં જોઈ શું તારા હૃદયમાં દુઃખાઘાત નથી
થતો ? તારી આંખોમાંથી અશ્રુધારા નથી વહેતી ? નિરાશા મનુષ્યનું
લાન ભૂલાવે છે તેનું આ પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ !

શક્તિ જડવત ઉભી રહી. તેના ઓછ દાંતમાં દબાયલા હતા.
તેની આંખો જે સ્થળે પુષ્પચૂર્ણ પગ તળે કચરી નાખ્યું હતું તે
સ્થળે ટગર ટગર જોયા કરતી હતી. ગરીબ બિચારાં પુષ્પો શક્તિની
અત્યારે જે અવસ્થા હતી તેજ અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયાં હતાં !

ક્રોધનો તમામ ઉભરો ખાલી થયો. તેની આંખમાં અશ્રુ આવ્યાં.
શીકા પડી ગયેલા ઓછ નિરાશાથી ઉત્પન્ન થતા દુઃખને લીધે ધ્રુજ્યા.
તેનો ક્રોધ સમાયો, પરંતુ નિરાશા તો ચોમેર મુર્તિમાન દસ્ય થતી
હતી. શક્તિ શક્તિહિન બની, તેને આંખે અંધારાં આવવા લાગ્યાં,
પગ ફગી જવા લાગ્યા, તે જમીન ઉપર ઝેસી ગઈ. ગાંડાની પેઠે
ઘડીમાં શરીરને, ઘડીમાં વાળને પીંખવા લાગી, નાના બાળકની પેઠે

—વારિજના ને —વારિજના તમે પાંચમ યાને તારા તારી,

[૧— શ્રી કલાવત]

અમ અભાવ.

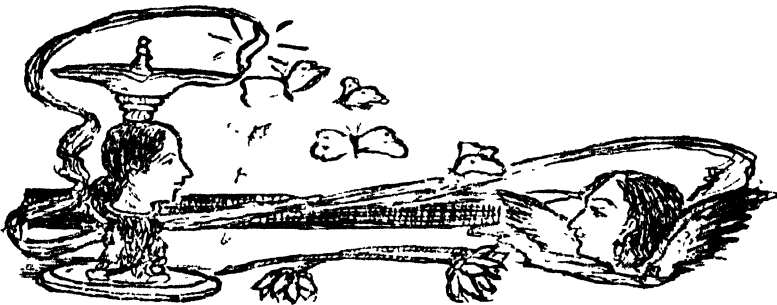
[૨— ૧૦]

પુષ્પમાળાને છેવટના પ્રણામ

તે રોઈ પડી. તેની આંખમાંથી આવળુ ભાદરવો વહેવા લાગ્યો. લલાટને દોષ દેતી હોય તેમ કપાળે હાથ મૂકી તે ચીસ પાડી બોલી ઉઠી, “રાજકુમાર ! રાજકુમાર ! જીઓ, આ તમારા અવિચારી કૃત્યનું પરીણામ !”

દુઃખાવેશમાં તેણે પોતાના હસ્તની બીડેલી મુઠીથી પોતાની જાતીમાં પ્રહાર કર્યો. તેનું ચિત્ત ચળ્યું-ફટક્યું, આંખો ફાટી અને ચિત્તભ્રમિત મનુષ્યની પેટે ઉન્માદવશ બની તે ખૂમ પાડી ઉઠી, “મૂર્ખ કલ્પનાઓ ! નષ્ટ થાઓ ! નિર્બળ વિચારો ! મારાથી દૂર જાઓ ! શું તમે મને નિર્માલ્ય બનાવવા માગો છો ? જાઓ, જાઓ, મારા માર્ગમાંથી દૂર હટો ! મારે તો વૈર જોઈએ છે, હું બદલો માગું છું. વૈર ! ઓ પ્રભુ ! વૈર ! બસ વૈર ! વૈર લઇશ ત્યારેજ મારી ભીષણ જિજ્ઞાસા તૃપ્ત થશે !”

પોતાનાંજ વચનોથી-પોતાના સાદથી તે કંપી ઉઠી, ધડીબર ધીન નિર્જીવ પુતળા પેટે પડી રહી. તેનાં વચનોને ઝીલી લેતો હોય તેમ અરણ્યની વૃક્ષઘટાઓમાંથી પ્રત્યાઘાત થયો, “વૈર ! ઓ પ્રભુ ! વૈર ! બસ વૈર !”

પ્રકરણ ૧૧ મું.

વૈર ! બસ વૈર !

“ માલીકનાં બાળક સૌ, માલીક સૌના શ્રી જગનાથ,
અમે તમે જુદા નથી, સૌ જાયા જનેતાના,
કોણ પોતાનું કોણ પરાયું, સૌ બાળક એક પિતાના.”

ૐ ડા વિચારવમળમાં ઉતરી પડી હોય તેમ શક્તિ શૂન્યવૃત્તિથી
પૃથ્વી ઉપર ચત્તિપાટ પડી હતી. વૈરની ધૂનમાં તેની વૃત્તિયો
જહેર ભારી ગઈ હતી. આકાશમાં આછો પ્રકાશ નાંખવાને યત્ન
કરતા ઉડુગણની ગણના કરવા મથતી હોય તેમ તે આકાશ તરફ
શૂન્યદ્રષ્ટિથી જોઈ રહી હતી, તેવામાં તેના શરીરને કોઈનો સ્પર્શ
થયો હોય તેમ તેને લાગ્યું. તે ચમકી, ચોંકી, સફાળા બેઠી થઈ. કોપિત
સ્વરથી તે બોલી, “કોણ છે ?”

“એતો હું.”

“હું તે કોણ ?”

“એક ફકીર.”

મોડી રાત્રે નિર્જન અરણ્યમાં કોઈ અજાણ્યા પુરુષને-તેમાં
પણ એક મુસલમાન કે જેના તરફ હિંદુઓ તે સમયમાં તિરસ્કારની
દ્રષ્ટિથી જોતા તેવા એક મુસલમાન પુરુષને પોતાની સમક્ષ ઉભેલો
જોઈ કોઈ અન્ય અખળા હોત તો ભયથી હેબકાઈ જાત, પરંતુ
શક્તિ-દુઃખમાં ઉછરેલી આ હિંદુબાળા હિમ્મતવાન અને દૃઢ હૃદય
હતી અને પ્રતિકુળ સંજોગોને લીધે સ્વાશ્રય ઉપર રહેવા ટેવાઈ ગયેલી

‘નીચ’ દૂર હડ, મને સ્પર્શ કરવાની હિમ્મત કરનાર
તું કાણ !’

પ્રેમ પ્રભાવ.

વિ.—શ્રી કલાધિ.

[પૃ. ૭૫]

વૈર ! બસ વૈર !

હતી. આ અપરિચિત પુરૂષને જોઈ તે જરા પણ ડરી નહિ, પરંતુ એક યવન પોતાને સ્પર્શ કરવાની હિમ્મત કરે એ વિચાર આવતાં તેનું મસ્તક ધમધમી ઉઠ્યું. પોતાના શરીરને સંક્રાંતીને તે જરા દૂર ખસી ગઈ અને કંકશ સ્વરે બોલી, “નીચ ! દૂર હો, મને સ્પર્શ કરવાની હિમ્મત કરનાર તું કોણ ?”

મુસલમાન ફકીરે શ્વેતવર્ણની કફની ધારણ કરી હતી, તેના કંઠમાં લાલ અકીકની માળા લટકતી હતી. નમ્ર-મૃદુસ્વરે શાન્તિથી તે બોલ્યો, “બાળા ! તું અહીં બેભાન-મુસ્છાવશ પડી હતી.”

શક્તિના મુખમાંથી ગૌરવભર્યો ઉત્તરનીકળ્યો, “હશે, મુસ્છાવશ હતી તેથી તને શું ? તારે તેની સાથે શું લેવા દેવા ? મ્હારો સ્પર્શ કરવાનું તને શું પ્રયોજન ?”

શક્તિને કાંઈ ઉત્તર ન આપતાં ફકીર પાસેના વૃક્ષના થડ આગળ જઈ બેઠો. માથેથી પોતાની પાઘડી છોડી નાખીને પોતાના બોળામાં મૂકી અને પુનઃ તે બાંધવા લાગ્યો. અ! નિષ્કાળજીભર્યા વર્તનનું કારણ શક્તિ સમજી શકી નહિ.

પાઘડી બાંધી લઈ તે શાન્ત ચિત્તે બોલ્યો, “સૃષ્ટિનો સજ્જનાર માત્ર એકજ છે. તમામ મનુષ્યો ફક્ત એકજ માટીની પયદાશ છે. પંચતત્વનાં પુતળાં સર્વ સમાન છે. હું, તું અને આખું જગત સૌ કોઈ એકજ પિતાનાં સંતાન છીએ. આમજ છે તો તું શા માટે આટલા અભિમાનથી આમ અકકડ રહીને દૂર દૂર ભાગે છે ?”

“ચૂપ, ત્યાંજ ઉભો રહેજે. તું પુરૂષ છે, હું સ્ત્રી છું. તું મુસલમાન છે, હું હિંદુ છું. તું અનાયી છે, હું આર્યા છું. મ્હારું કુળ ઉત્તમ છે, મ્હારો ધર્મ જગતમાં શ્રેષ્ઠ-સર્વોત્કૃષ્ટ છે. એકજ જગત-પિતાએ તને અને મને બનાવ્યાં હશે, પરંતુ એકજ આકૃતિનાં—

●●● ચિત્ર.

પ્રેમ-પ્રભાવ

એકજ સ્વરૂપનાં-એકજ જાતનાં તો નહિજ. તદ્વારા અને મહારામં ક્રોધ પણ પ્રકારનું સામ્ય હોઈ શકેજ નહિ.”

પુરૂષે અટહાસ્ય કર્યું. તેનાં વચનો કટાક્ષમય હતાં, “શું મહાન શક્તિમાન ખુદાએ જગતને માટે જૂદા જૂદા નિયમો બનાવ્યા છે? અવિનાશી પરમાત્મા એકજ છે. તે સર્વવ્યાપી સમદ્રષ્ટા છે. તેની દ્રષ્ટિમાં નિર્ધન અને શ્રીમંત સમાનજ છે. હિંદુ અને મુસલમાન એવો ભેદ તેમની દ્રષ્ટિમાં નથી. તે સર્વવ્યાપક સકળ જગતનો સંચાલક અને નિયામક છે. સૌના ઉપર તેની હકુમત ચાલે છે. ખુદાના દર-આરમાં ભેદભાવ ચાલતોજ નથી.”

શક્તિ વિચારમાં પડી. તેનાં વચનો કેવાં વિચિત્ર, કેવાં મર્મસ્પર્શક હતાં! પોતે-ખુદ શક્તિ માત્ર એકાદ બે ઘડી અગાઉજ આ વચનોનું પ્રતિપાદન કરતી હતી-મહારાણી સમક્ષ અભેદભાવનું સમર્થન કરતી હતી. પોતાનીજ જીભથી જે શાપરૂપી વાણી પોતે ઉચ્ચારી હતી, તેના પડઘા રૂપે આ વચનો ઉચ્ચારાતાં હોય એમ તેને જણાયું. પોતાનું હૃદય વાંચનાર, અંતરની વાત જાણી જનાર આ ભેદુ કેાણુ હશે? તેને સમજ પડી નહિ. પ્રથમ દર્શને તેણે એમજ માની લીધું હતું કે ધર્મને બદલે ધર્તીંગ ચલાવનારા, ધાડ પાડનારા દામ્ભિક સાધુગણો જેઓ આર્ય દેશમાં કીડીની પેઠે ઉભરાઈ જાય છે અને સાધુતાનો ડોળ ધાલે છે તેવોજ આ એક બેભાગ્ય ટોંગી હશે. પરંતુ હવે તેના સંભાષણ ઉપરથી તેની માન્યતા બદલાઈ. તેણે ધાર્યું કે આ ધર્મશ્રી જ્ઞાનમાં ગળેલો કોઈ મહાત્મા હોવો જોઈએ. તેનાં વચનોએ શક્તિને મ્હાત કરી.

ક્ષણભર વિચાર કરીને તે બોલી, “મહાત્મન! જો એમજ છે તો પછી જગતમાં આ સર્વ ભેદભાવ ક્યાંથી ઉપસ્થિત થયો?”

“અજ્ઞાનને લીધે-મોહને લીધે.” ફરીરે ગંભીર સ્વરે ઉત્તર આપ્યો.

વૈર ! બસ વૈર !

“પણ એવો મોહ શા માટે જોઇએ ? પ્રભુ સર્વ શક્તિમાન હોય તો પછી દુઃખ સમુદ્રમાં ગળકાં ખાતા માનવી ઉપરથી મોહપાશ કેમ ખસેડી લેતો નથી ?”

“જગતના અસ્તિત્વને માટે તે આવશ્યક છે. જગન્નિયંતાના ઉદ્દેશોની સિદ્ધિ માટે મોહજાળની અગત્ય છે. જો એ ન હોય, મોહ-માયાનો વિલય થાય તો પછી સૃષ્ટિકૃમ ચાલવો પણ બંધ પડી જાય.” ફરી મોહના અસ્તિત્વનું નિરૂપણ કર્યું.

“ત્યારે શું જગતકર્તા મનુષ્યોના દુઃખમાંજ આનંદ માને છે ? જો એમજ હોય તો પરમાત્માની નિર્દયતાજ ગણાય. પછી દયાની વાતજ ક્યાં રહી ?” શક્તિએ પરમાત્માના કર્તૃત્વમાં વિરોધાભાસ બતાવ્યો.

“ધૈર્ય ધર, બેટા ! ખુદા સર્વ શક્તિમાન છે. દયા અને નિર્દયતા એ બંને તેમની વિલુપ્તિઓ છે. તેમના ફરમાન મુજબ-કુદરતના કાયદા મુજબ ચાલે તો દયા તમારી દાસી બનશે. તેની વિરુદ્ધ વર્તન કરે તો પછી તમારે માટે દુઃખ અને ત્રાસ સરખાવવાંજ છે !”

આ અપરિચિત-અજ્ઞાત પુરુષનાં વચનોનો મર્મ શક્તિ જાણી શકી નહિ. તેના હૃદયમાં દુઃખજવાલા હજી પણ ઉગ્રતાથી ભડભડ બળતી હતી. દીર્ઘ વિચાર કરવાની ભાંજગડમાં ન પડતાં એકદમ તે બોલી ઉઠી, “ત્યારે તો ઈશ્વરને વૈર પણ ગમે ખરું કે ? જો તે સર્વ-શક્તિમાન સર્વવ્યાપી અને સમદર્શી છે તો પછી વૈર એ મહાપાપ શા માટે ગણાય છે ?”

“એ તો તારી પોતાનીજ ભૂલ છે. જો વૈર એટલું બધું અધમ કૃત્ય હોત તો પછી નિરંજન પ્રભુ મનુષ્યને એ લાગણીજ શા માટે આપત ? અન્યાયને માટે કેઈ પણ પ્રકારનો બદલો કે શાસન ન હોય તો પછી જગતકર્તા પોતેજ ન્યાયી ન ગણાય. અન્યાયનો બદલો મોજુદ છે અને તે વૈર છે !”

પ્રેમ-પ્રભાવ

સ્વાભાવિક રીતે શક્તિના મુખમાંથી શબ્દો નીકળી પડ્યા, “વૈર, ઓ પ્રભુ ! વૈર ! મારે વૈર જોઈએ છીએ. વિવાસધાતને માટે -હૃદયભંગને માટે શું બદલો છે તે જગતમાં કોઈ મને કહેશે ? બતાવશે ?”

“રક્તસ્નાવ ! ખૂનામરડી ! લોહી રેડવું એજ !” કંઈ ભવિષ્યકથન ઉચ્ચારતો હોય તેમ ગંભીર સ્વરે તે બોલ્યો, “ખુદ તારો મદદગાર થાઓ !”

શક્તિનો ઉત્તર સ્વભાવ ખળભળી ઉઠ્યો. મુસલમાને તેની કલ્પના સમક્ષ ખડા કરેલા સ્વામ ચિત્રથી તે કંપી ઉઠી. ઉગ્ર કોપાવેશથી તે બોલી, “નહિ, હું રક્તપાનની તરસી નથી. તેના મૃત્યુને હું ઇચ્છતી નથી. હું તો તેના હૃદયને મારું છું-તેના પ્રેમને ચાહું છું. માત્ર આટલું મને એટલે બસ. હું જોઈ સમય ઇચ્છું છું કે જ્યારે ગણેશદેવ મારે માટે સર્વસ્વ લાગી દેવા તત્પર થાય-મારે માટે માતાનો, કુટુંબ પરિવારનો અને રાજ્યવૈભવનો પણ ત્યાગ કરવાને તે તત્પર થાય. હું આવા પ્રકારના વૈરને ઇચ્છું છું. ખીજ કશાથી મને સુખશાન્તિ મળે તેમ નથી.”

મુસલમાન ખડખડ બોલ્યો, “કેવું અજબ ? ત્વોઆ ! ત્વોઆ ! જે ઓરત સંકડો હૃદયને પોતાના પગ તળે કચડી નાંખવાને શક્તિમાન છે, મ્હોટા શહેનશાહે ! જેના ચરણની રજ ચુમ્મવાને તત્પર છે, તેવી સ્ત્રી આમ નિર્મલ્ય બની આવી મામુલી બોટની લિફ્ટા મારે છે !”

અદાલા ! વારંવાર પોતાની કણ્ઠેદ્રિય સાથે અથડાયલા એના એજ શબ્દો ! ભવિષ્યદેવતાએ એક મતે એવું ભવિષ્ય ભાખતા હતા કે શક્તિનું લલાટ તેજસ્વી છે, તેનું કર્મ ઉગ્ર છે. તેની જન્મપત્રિકામાં એવું લખાયું હતું કે અગર વર્ષની વયે એનોવરીલાલની પુત્રી મહાન રાણી થવા સૂન્યથી છે. તેના પિતાને આ વચનો ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો. તેથીજ આટલી વય સુધી તેણે શક્તિને અવિવાહિત રાખી હતી. આજ સુધી શક્તિને પણ આ ભવિષ્ય કથનમાં

વૈર ! બસ વર !

સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા હતી, પરંતુ આજે-આજ રાત્રે તેની એ શ્રદ્ધાના ચુરેચુરા થઇ ગયા હતા. આજે તે આશાભંગ બની હતી. એની એ ભવિષ્યવાણી હમણાં ફરીથી સાંભળતાં તેને કંટાળો ઉપજ્યો, ફરીર ઉપર પણ કોપ ઉપજ્યો અને કટાણું મ્હોં કરીને તે બોલી:—

“જવાહો, જવાહો, એ વાત હવે મ્હારે નથી સાંભળવી. આવી મશ્કરી-આવાં કટાક્ષમય વચનો તમારા જેવા પવિત્ર ધર્માત્માને ઊજળતાં નથી. મ્હારા જેવી હતભાગી અબળા ! જેને હું તનમનથી મ્હાતી આવી છું તેનું હૃદય તો હું જીતી શકી નહિ, ત્યાં વળી સેંકડોના હૃદય ઉપર સરદારી મેળવવાની વાતજ ક્યાંથી ?”

“બાળા, હું મશ્કરી કરતો નથી. અમે ફરીરો કોઇનું દીવ દુભાવીએજ નહિ. હું તો મને સત્ય જણાય છે તેજ કહું છું. તને જગતમાં પયદા કરવામાં ખુદાની એવીજ મુરાદ છે કે તું કોઇને સુખી તો કોઇને દુઃખી બનાવે, કોઇને આનંદ આપે તો કોઇને ગમમાં ગિરફતાર કરે !”

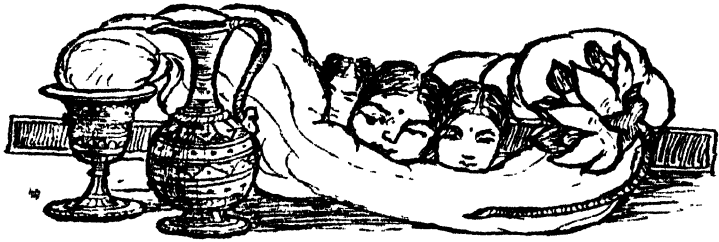
શક્તિએ લુખું લાસ્ય કર્યું, તેના લાસ્યમાં નિરાશા સ્પષ્ટ વ્યક્ત થતી હતી. ધીમા-મંદ સ્વરે તે બોલી, “એક વખત હું પણ તમારી પેઠે એવું ધારતી હતી કે મ્હારે લગ્નાટે કંઈક મહાન કાર્યો થવાનું નિર્માણ થયું છે, પરંતુ આજ રાત્રે મને નિશ્ચય થયો છે કે મ્હારી એ માન્યતા આકાશપુષ્પવત્ મિથ્યા છે. હું તો એક રખડતી રજબની કંગાળ અબળા છું. હું તે વળી રાણી કેવી રીતે બની શકું ? અશક્ય, અશક્ય, તમારું કથન કેવળ અશક્ય છે. ભાવી રાણીના તે વળી આ લાલ હોય ?”

“ત્યાંજ ત્હારી ભૂલ છે. જે ધર્મનું તું આટલું મધું અભિમાન ધરાવે છે, તે ધર્મના શાસ્ત્રરહસ્યથી તું અજ્ઞાત લાગે છે. લગ્નાટના

પ્રેમ-પ્રભાવ

લેખ કોઈ મિથ્યા કરી શકતું નથી, ગમે તેવી હીન સાતિ કે દર-જાની સ્ત્રી હોય, તોપણ જો તેનાં પૂર્વકર્મ બળવત્તર હોય તો તે મહારાણી પદને પામી શકે છે. શું તને ખબર નથી કે, મત્સ્યગંધા-સત્યવતી રંક પિતાની રંક પુત્રી હોવા છતાં-તદન નીચ ઢીમર જાતિની હોવા છતાં-પોતાના પૂર્વ પુણ્યના પ્રભાવથી હસ્તિનાપુરના મહારાજા શાન્તનુની મહારાણી બનવાને લાગ્યશાળી નીવડી હતી?”

શકિત ચમકી. તેનો પિતા તે નાની હતી ત્યારે મહાભારતની કંઈ કંઈ વાતો તેને કહેતો. મત્સ્યગંધા-સત્યવતીનું આખ્યાન તેણે ઘણી વાર સાંભળ્યું હતું અને તેનું આછું સ્મરણ પણ તેને હતું. તેનાં કલ્પનાચક્ષુ સમીપ મત્સ્યગંધા આખ્યાનના કંઈ કંઈ પ્રસંગો ચિત્રરૂપે તરવરવા લાગ્યા. શકિત વિચારવશ બની.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

‘તે કદી પણ ત્હારો નહિ થાય!’

“Knavery’s plain face is never seen till used.”

પ્રહ્લાને ત્યાં મળેલી સભામાં મૂર્તિમંત ગંગાનું વસ્ત્ર પવનથી ખસ્યું, સર્વ કોઈએ નીચું જોયું, પરંતુ મહાભિમ રાજા સામું જોઈ રહ્યો. ગંગા હસી પડ્યાં, પ્રહ્લાએ આપ દીધો કે “બંને મૃત્યુલોકમાં પડી સ્ત્રી પુરુષનો સંસાર માંડજો.”

પ્રવાહરૂપે ગંગામાંથી મૂર્તિમંત ગંગા થયાં. ભારતવર્ષના ચક્ર-વર્તિ રાજા ભારતના પૌત્ર પ્રતીપ મૃગયા કરવા નીકળતાં ભાગીરથીને તીરે બેઠા. મૂર્તિમંત ગંગા નિકળીને પ્રતીપના જમણે ખોજે બેઠી, અને લગ્ન કરવા કહ્યું. પ્રતીપે પરસ્ત્રીને સંગ ન કરવાનો નિયમ દર્શાવ્યો. ગંગાએ પરસ્ત્રી નહિ પરંતુ દેવલોકની કન્યા હોવાનું જણાવ્યું. પ્રતીપે કહ્યું, ‘મારા જમણા સાથળપર બેઠી તો તે સાથળ સંતાન અને પુત્રવધુઓને બેસવાની છે. સ્ત્રીઓને બેસવાની ડાબી સાથળ છોડી દીધી તેથી હું તને સ્ત્રી બનાવી શકતો નથી. મારા પુત્રની સ્ત્રી તું બની શકશે.’ ગંગાએ વચન માગી લીધું કે ‘હું જે કામ કરું તેમાં તમારા પુત્રથી વાંધો ન લેવાય. તેમ થશે તો હું ચાલી જઈશ.’

ત્રણ પુત્રોમાંથી ન્હાના શાન્તનુને રાજ્ય સોંપી પ્રતીપે પુત્રને ગંગા સંબંધી હકીકત જણાવી. શાન્તનુ એક સમયે ભાગીરથી તીરે ફરતા હતા, ત્યાં ગંગા આવી અને પોતાની ઇચ્છા વ્યક્ત કરી. ‘હું કંઈ પણ સાઈ નરસું કરું તેમાં અટકાવવી નહિ’ એવી શરત કબુલ કરાવી ગંગા તેની સાથે પરણી. ગંગાએ સાત પુત્રોને પોતાના પ્રવાહમાં ડુબાવ્યા ત્યાં સુધી શાન્તનુ કંઈ ન બોલ્યો, પરંતુ આઠમા

પ્રેમ-પ્રભાવ

દેવવૃતને વંશનું નામ રાખવા ખાતર પણ જીવતો રાખવા તેણે ગંગાને કહ્યું. શરત પ્રમાણે ગંગા ત્યાંથી ચાલી, દેવવૃત-લીંબને સાથે લઈ પ્રવાહમાં સમાઈ. ધનુર્વેદ બજાવીને ચોવીસ વર્ષ પછી ગંગાએ લીંબને પાછા આપ્યા.

શાન્તનુ વનમાં મૃગયા કરવા નીકળ્યો. વનમાં અલૌકિક સુગંધ પ્રસરેલી જોઈ. આ દિવ્ય સુગંધ શાની? તપાસ કરવાની ઇચ્છા થઈ. એક માછીને ત્યાં કન્યા હતી. આ મત્સ્યગંધાના દેહ-માંથી સ્વર્ગીય સુવાસ નિકળતો હતો અને તે દૂર સુધી ફેલાતો હોવાથી તે યોજનાગંધા કહેવાતી હતી. આ મત્સ્યગંધામાં શાન્તનુ મોહ પામ્યો, અને તેની સાથે લગ્ન કરવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો. માછી પાસે માગણી થઈ. ક્યાં ચક્રવર્તિ રાજા અને ક્યાં માછીમાર? એ યોગ કદી અને? માછીમાર વિચારમાં પડ્યો. ગરીબ માછીની કન્યા રાણી અને? તેને એ અશક્ય લાગ્યું, રાજાએ ખાત્રી આપી. માછીને ખીજો વિચાર થયો. મત્સ્યગંધાને પેટે પુત્ર અવતરે તેને રાજ્યપ્રાપ્તિનું સુખતો નહિજને? દેવવૃત-લીંબને યુવરાજ્યાભિષેક થયો છે તે ટાળીને મત્સ્યગંધાના પુત્રને પાટવી કુમાર ઠરાવો તોજ તેને પરણી શકો એવી લઈ લીધી. શાન્તનુ નિરાશ થયો. તે હંમેશાં ચિન્તાતુર રહેતો. દેવવૃતે સત્ય કારણ જાણી લીધું, માછીને બહુ બહુ સમજાવ્યો, પરંતુ તેણે લઈ પકડી રાખી. ખીજો એક ઉપાય ન મળવાથી પિતૃભક્ત દેવવૃતે રાજ્ય ઉપર પોતાનો ક્રોધ જાતનો લઈ ન રાખવા, અને મત્સ્યગંધાના પુત્રને રાજ્યગાદી આપવા, તેમજ ભવિષ્યમાં તે પુત્રને ક્રોધ જાતનો ભય ન રહે તે માટે પોતે ક્રોધ સ્ત્રી સાથે લગ્ન ન કરવાની અદ્ભુત ભીષ્મપ્રતિજ્ઞા લીધી. ત્યારથી એ લીંબ નામે ઓળખાયા. રંક માછીની કન્યા ભાગ્યજને ચક્રવર્તિ-રાજાની રાણી બની. લીંબે તેને માતા કહી હસ્તિનાપુરમાં લાવી પોતાના પિતાને સર્વ વૃત્તાંત કહ્યો. પિતાએ પ્રસન્ન થઈ પુત્રને વર-

‘ તે કદિ પણ ત્હારો નહિ થાય ! ’

દાન આપ્યું કે ‘ તમને જીવવાની ઇચ્છા હશે ત્યાં સુધી મૃત્યુ તમારો સ્પર્શ કરી શકશે નહીં. તમારી સંમતિ હશે ત્યારે જ મૃત્યુ તમને પ્રાપ્ત થશે. મત્સ્યગંધા શાન્તનુ સાથે પરણી અને રાણી સત્યવતી નામથી પંકાઇ. *

મત્સ્યગંધાની આ વાર્તા સ્મૃતિમાં આવતાં તેની આશા જાગી. મત્સ્યગંધા કેવળ હલકા કુળની હોવા છતાં રાજા શાન્તનુ સાથે લગ્ન કરવા ભાગ્યશાળી થઇ હતી, તો શું પોતાની બાળપણમાં તે અશક્ય બને? ફકીરનાં વચનો ઉપર તેને વિશ્વાસ બેઠો. આવા એક યવનને મત્સ્યગંધાનું દ્રષ્ટાંત દેતો જોઇ શક્તિ આશ્ચર્યચકિત બની. પ્રાચીન હિંદુ પુરાણોનું તેનું જ્ઞાન જોઈ તે સ્થંભી ગઇ. તેના પ્રત્યે તેને પૂજ્યભાવ પ્રકટયો—તેના પ્રતિ વિશ્વાસ વધતો ગયો.

શક્તિને કંઈ પણ પ્રશ્ન કરવાનો સમય આપ્યા વગર તેણે પોતાનું પુરાણ ચલાવ્યું, “ બેટા, મહારાં અંતરચક્ષુ ઉઘડી ગયાં છે. મારી દ્રષ્ટિ આગળ આખો બંગાળદેશ એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી તરી આવે છે અને એ મહાદેશની રાણી તરીકે—બંગાળાની સુલતાના તરીકે હું શક્તિમયીને રાજ્ય કરતી જોઈ છું. ” એકાદ મહાત્મા ધ્યાનસ્થ બન્યો હોય તેમ તેણે પોતાનાં ચક્ષુ બંધ કર્યા હતાં, સમાધિસ્થ બન્યો હોય તેમ તેનો શ્વાસોચ્છાસ કુંડીત બનતો હતો.

શક્તિના પૂજ્યભાવની પરિસીમા થઇ. ફકીર ત્રિકાળદર્શી મહાત્માની પેઠે ભવિષ્યની વાતો કરતો હતો. જાણસાની ધુનમાં શક્તિ પોતાનું દુઃખ ક્ષણભર ભુલી ગઈ. “ શક્તિ—આ અભાગિની શક્તિ બંગાળાની રાણી ? ! ઓ ફકીર સાહેબ ! માફ કરો, હવે એવી આશા માટે મારા હૃદયમાં સ્થાન નથી. અરે એના કરતાં પણ ઓછી આશામાં હું મસ્ત હતી; પરંતુ અરેરે તે પણ આજે ધુળમાં મળી ગઇ છે. ”

પ્રેમ-પ્રભાવ

“ ખુદા જે કરે તે સારા માટે. એ આશા ફળીભૂત ન થઈ તો એથી પણ વધારે સારી આશા તારા માટે તૈયાર છે. શક્તિ, તારો સીતારો યુવંદ છે, તારું ભાગ્ય ખળવાન છે. તારા લલાટમાં એવા સાધારણ મનુષ્યના પ્રેમભોક્તા બનવાને બદલે કંઈ ઓર મોજ મળદ ભોગવવાનું લખાયું છે. સુલતાનના શાહજાદાસાહેબે તને જોઈ છે. તારા મોહખાણથી તેનું ચિત્ત વિંધાયું છે. તારા સૌંદર્યથી તે દિવાનો બન્યો છે. તું તેની બેગમ બને એજ તેની ઇચ્છા અને અભિલાષા છે, અને તેના પ્રેમનો પેગામ પહોંચાડવાને આ સેવક અહીં હાજર થયો છે.”

આત્યાર સુધી શક્તિ ફરીરના કથનનું ગૂઢ રહસ્ય સમજી શક્તી નહોતી. તેનું મસ્તક ગણેશદેવના વિચારથીજ ઘેરાયલું હોવાથી ફરીર કોઈ અન્ય મનુષ્યની વાત કરે છે એવો તેને ખ્યાલ સુદ્ધાં આવ્યો નહોતો. તેથીજ તેની ભવિષ્યવાણી ઉપર વિશ્વાસ રાખતાં તે ડરતી હતી. પરંતુ હવે તેને સ્પષ્ટ સમજાયું કે તે ફરીરના કથનનો નાયક તો કોઈ બીજોજ છે !

હવે શંકા લાવવા જેવું કંઈ નહોતું ! તે કલ્પનાસૃષ્ટિમાં વિહાર કરવા લાગી. તેણે પોતાના ચરણમાં રાખ્ય આવી પડેલું જોયું, બંગાળ દેશની પ્રજા પોતાની સામે હાથ જેડીને ઉભેલી જોઈ. તેણે જોયું કે હવે તે જગતના તિરસ્કારને પાત્ર થયેલી, હડધુત બનેલી, દીનાજપુરના રાજાએ તરછોડી કાઢેલી અને તેની રાજમાતાના અપમાનનો ભોગ બનેલી એનોવરીલાલની પુત્રી નહોતી, પરંતુ પોતાનો તિરસ્કાર કરનારાઓના નશીબની અધિકારીણી બનેલી હતી. સુલ્તાના બનવાની આકાંક્ષા કરતાં આ વિચારથી તેનું હૃદય વધારે ખીલ્યું. બાલ્યાવસ્થાથી જ મહત્વાકાંક્ષા શક્તિના મનોરાજ્યમાં નિવાસ કરી રહી હતી. એક તો રાજકુમાર માટેનો પ્રેમ અને બીજી મોટી માલ મીલકત-વાડી વજીરની અભિલાષા ! આ બંને મહત્વાકાંક્ષા તેણે જીવની પેઠે હૃદયમાં સાચવીને-પાળી પોષીને સજીવન રાખી હતી. તે બેમાંથી

‘તે કદિ પણ તારો નહિ થાય !’

એક મહત્વાકાંક્ષાનું આજ્ઞેન નિર્દયતાથી છેદન થયું હતું. એ અભિ-લાષા હંમેશને માટે તેની પાસેથી છીનવી લેવામાં આવી હતી. ગણે-શદેવ હવે તેનો નહોતો. શક્તિએ તેને ગુમાવ્યો હતો અને પુનઃ પ્રાપ્ત થાય તેવી આશાનું નામ નિશાન નહોતું. પરંતુ જે સત્તા સન્માન સહિત તેના ચરણમાં ધરવામાં આવી હતી તે સત્તાનો હવે સ્વીકાર કરવો કે નહિ તેની ભાંજગડ તેના મનમાં આવી. ચિત્ત ચક-ડોળે ચડ્યું. અવિરી બનવાનું તેણે સાહસ કર્યું નહિ. તે ખુબ વિચાર કરીને બોલી, “તે મુસલમાન છે, હું હિંદુ છું.”

શક્તિના આ ટુંકા પ્રત્યુત્તરમાં લાંબુ રહસ્ય સમાયું હતું. ફકીર સમયસુચકતા વાપરીને અદ્વૈત સિદ્ધાંતના વાક્યો બોલ્યો, “એજ દ્રષ્ટિરાગ છે. ખુદા એકજ છે. હિંદુ અને મુસલમાન સર્વકોઈ તેને જગતકર્તા તરીકે ભજે છે. એ પાક પરવરદિગારની દ્રષ્ટિમાં હિંદુ અને મુસલમાન એવો ભેદ નથી. તેને તો સર્વ સમાનજ છે. તદ્વાત એટલેજ કે જૂદા જૂદા નામથી અને બિન્ન બિન્ન સ્વરૂપે તે પૂજાય છે. માત્ર આટલાજ કારણથી કોઈનો ત્યાગ કરવો એ તો મોટામાં મોટું પાપ ગણાય. આનું નામજ ધર્માંધતા !”

શક્તિનું લક્ષ તેના વચનો તરફ નહોતું. હજી પણ તેના મનમાં ગણેશદેવની પ્રેમમૂર્તિ રમી રહી હતી. તેના વગર રાજપાટ સત્તા અને સાયબી એ સર્વ શા કામનાં ? તેનો અંતરાત્મા કંઈ બેદી સાક્ષી પુરતો હોય-કંઈ પ્રેરણા કરતો હોય તેમ મંદસ્વરે તેના મુખમાંથી વચનો નીકળ્યાં.

“ગણેશદેવ ! મારે તો ગણેશદેવનું કામ છે.”

“તે કદિ પણ તારો નહિ બને !”

“એટલે ? શું કદિ નહિ ?”

“નહિ, કદાપિ નહિ ! કોઈ કાળે નહિ !”

પ્રેમ-પ્રભાવ

“ શું તમે તે ખાત્રીપૂર્વક જાણો છો ? ”

“ ગણેશદેવ કદિ પણ તારૂં પાણીગ્રહણ કરનાર નથી. હવે તારી ઇચ્છા પડે તેમ કર. આખી સસ્તનત તારે માટે તૈયાર છે. તું સમગ્ર બંગદેશની અધિષ્ઠાત્રી સુસ્તાના બનીશ કે.....”

ફરીરનું વાક્ય પુરું થાય તે પહેલાંજ શક્તિ જમીન ઉપરથી ઉડી ઉભી થઇ. તેણે પોતાનું શરીર ફેરવ્યું અને વચ્ચમાંજ બેઠી, “અસ, હું વધારે સાંભળવા માગતી નથી. હવે મારે અહીંથી જવું જોઇએ. આવતી કાલે હું મારો વિચાર જણાવીશ. ”

પ્રકરણ ૧૩ મું.

અસાર સંસાર !

ન જાને સંસારઃ કિમમૃતમયઃ કિં વિષમયઃ

‘ નથી સગળતું કે આ સંસાર અમૃતથી ભરેલો છે કે વિષથી ? ’

કીરને વિચાર કરતો મુકીને શક્તિ અરણ્યમાં આગળ વધી. ચોમેર ભયના ભયંકર ભણુકારા વાગતા હતા. ગાઢ અંધકારમાં ચાલતાં દૂરથી જૂતપિશાચોની પ્રતિમા સ્વરૂપ છાયાઓ તેના સામે ધસી આવતી હોય, તેની પાછળ પાછળ પણ ચાલી આવતી હોય, ચોમેરથી તેને ઘેરી લેવા યત્ન કરતી હોય તેવો તેને ભાસ થતો હતો; અને કીરે ઉચ્ચારેલા શબ્દો શક્તિની મસ્કરી કરવા મોટેજ કોઈ છૂપી શક્તિઓ અદૃહાસ્ય કરી ઘેર ગર્જનાથી ઉચ્ચારી રહી હોય તેમ તેને લાગ્યું. તેના કાન સાથે પવનના સુસવાટમાં પણ એજ શબ્દો ધ્રુજાતા હતા, “ તે કદિ પણ તારો નહિ થાય-કદાપી નહિ, કોઇ કાળે નહિ ! ”

દ્રઢહૃદયા શક્તિ ધ્રુજ. તેનું હૃદય વેગથી ધબકવા લાગ્યું. તેના પગ ત્વરા કરવા લાગ્યા. દોડવાનો યત્ન કરતી હોય તેમ ઉતાવળથી તે ચાલી. વૃક્ષઘટાની ડાળીઓમાંથી દૂરથી દીવા જેવો કંઈ પ્રકાશ આવતો હતો તે તરફ તેણે ચાલવા માંડ્યું.

અરણ્યને સીમાડે જીર્ણ પકુંપકું થઈ રહેલું એક પુરાણું દેવાલય હતું. દેવી કાલિકા એ મંદિરમાં વિરાજતાં હતાં.

શક્તિ ત્યાં આવી. મુખદ્વારનો સ્પર્શ કર્યો. દ્વાર વાસેલું ન હોવાથી હાથનો ધક્કો લાગતાં જ તે ઉઘડી ગયું. શક્તિએ મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો. પ્રથમજ એક મોટો ખંડ હતો. અહીં દેવસ્થાન નહોતું. આખા ખંડમાં કોડીઆમાં બળતા ઝાંખા દીવાના મંદ પ્રકાશમાં

પ્રેમ-પ્રભાવ

મૃગચર્મ ઉપર આસન વાળીને ખેંડેલી એક સ્ત્રી માત્ર નજરે પડતી હતી. તેણે અંગ ઉપર ભગવાં વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં હતાં. તેના મુખ ઉપર શાન્તિ અને ભક્તિભાવની પ્રતિભા ચમકતી હતી. કાલિકાના મંદિરની એ સેવિકા-પૂજારણ હતી.

શક્તિને જ્ઞેતાંજ નરમાશ ભરેલાં વચનોથી ઠપકો આપતાં તે બોલી, “ ખેટા, તારે લીધે મારો જીવ ક્યારનો ચિત્તાતુર-તદ્વપાપડ બન્યો છે. અત્યાર સૂધી ક્યાં હતી બાપુ ? તું આટલી બધી અનિયમિત હમ્મશ એવી મને ખબર નહિ, નહિ તો તને અહીં રાખતજ શું કરવા ? ”

શક્તિના પિતાએ આ મંદિરમાંજ દેહત્યાગ કર્યો હતો. મૃત્યુ-શેયા ઉપર તેણે આ યોગિનીને પ્રાર્થના કરી હતી કે શક્તિની સંભાળ રાખી તેનું પુત્રીતુલ્ય પાલન કરવું. મૃત્યુ સમયની આ માગણીનો યોગિનીએ સ્વીકાર કર્યો હતો. શક્તિ પોતાનું જીવન આ યોગિનીના આશ્રયમાંજ ગાળતી હતી.

શક્તિ મુંઝે મોઢે સાંભળી રહી. દોષનું નિવારણ કરવા કે પોતાનો બચાવ કરવાનો તેણે કંઈ યત્નજ કર્યો નહિ. ટુંકામાંજ તેણે પતાવ્યું, “ રાજકુમાર અહીં આવ્યા હતા. ”

આટલું બધું મોડું થવાનું કારણ યોગિની સમજી ગઈ. રાજકુમાર કોણ હશે તે પણ તેના ખ્યાલમાં આવ્યું. છતાં તે અખણી બની, “ એ રાજકુમાર કોણ છે વળી ? ”

“ મારી બાધ્યાવસ્થાનો સખા ગણેશદેવ, દીનાજપુરનો રાણો ! ” શક્તિએ સ્પષ્ટ જણાવ્યું.

“ દીનાજપુરના રાણા તો સૂર્યદેવ હતા. શું તે કેશસવાસી થયા છે ? ”

હા પાડતી હોય તેમ શક્તિએ માથું નમાવ્યું.

“ પ્રભુ, તેમના આત્માને શાંતિ આપો ! ઝંઝ ! ” મનમાં જ કંઈ ગણગણતાં યોગિની ધ્યાનસ્થ બની.

તેના ધ્યાનમાં વિદ્ય નાંખતાં શક્તિએ પ્રશ્ન કર્યો, “ માતા, તમે તેમને ઝોળખતાં હતાં ? ”

યોગિની મૌન રહી. થોડીવારે તે બોલી, “ બેટા, તું હવે નાની બાલિકા નથી. હવે તો તું ઉમ્મર લાયક સ્ત્રી બની છે. રાજકુમાર તારી બાધ્યાવસ્થાનો સંખા હોય તો હવે તેને મળવું કે તેની સાથે વાતચીતનો વ્યવહાર રાખવો તે યોગ્ય ન કહેવાય. ”

“ અમે તો પરણેલાં છીએ. ”

“ પરણેલાં ! આશ્ચર્ય ! તદ્વારા પિતાએ તો કોઈ વખત મને એ વાત કહીજ નથી. ”

“ તદ્વારા પિતાશ્રી આ વાત બાણતા નહોતા. અમારાં ગાંધર્વ-લગ્ન થયાં હતાં. ”

“ એટલે ? એ કેવી રીતે ? ”

શક્તિએ પોતાની વીતક કથા અથેતિ કહી સંભળાવી. સરો-વર તીરે આવેલા ઉપવનમાં વસંતવિહાર કરતાં બાળ સ્વભાવની રમતની ધુનમાં કુમારે તેને પુષ્પમાળા પહેરાવી હતી અને રાણીનું પદ આપ્યું હતું એ સર્વ વાત નિવેદન કરી. યોગિનીનું હૃદય ભેદાયું. શક્તિના ભોળા સ્વભાવ ઉપર હાસ્ય ઉપજ્યું. “ ભોળા બાળા ! તદ્વારા તરંગોને માટે તને શું દોષ દેવો ? કારણ આ અખિલ વિશ્વ એક પ્રકારની રંગભૂમિજ છે. સર્વ શક્તિમાન શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા પણ અનેક લીલાઓ કરે છે. તું તો ભોળા, અજ્ઞાન, નિર્દોષ બાળા છે. જગતના અટપટા માર્ગોને તને અનુભવ નથી. બાળવિનોદના પ્રસંગને તું સત્ય માની બેસે તેમાં શું નવાઈ ? વાર, પણ રાજકુમાર આ બાળ્યમાં શું કહે છે ? બાધ્યાવસ્થાની રમતની રાણીને તે પોતાની અર્ધાંગના તરીકે સ્વીકારવા અત્યારે તત્પર છે ? ”

પ્રેમ-પ્રભાવ

દુર્ભાગી બાળા ! તેનું હૃદય વાંચનાર જગતમાં કોઈ નહોતું ? યોગિની પણ ગણેશ તેના પતિ અને એ બાબતમાં શંકાશીલ હતી. આજની સંધ્યા સમયનો પ્રસંગ તો હજી યોગિનીથી તદ્દન અજાણ્યો હતો. ત્યારે શું શક્તિ માટે હવે આશાનું એકે કિરણ જ્વલંત નહોતું ? શું કોઈ પણ મનુષ્ય તેને ગણેશની પત્ની તરીકે સ્વીકારવા તત્પર નહોતું ? પ્રત્યેક દિશામાંથી તે નિર્દય-નિષ્કુર વચનો—‘ નહિ, તે કદિ ત્હારો નહિ થાય, કદાપિ નહિ, કોઈ કાળે નહિ ’ એજ પડવા પડતા હતા, આ શબ્દો પિશાચની માફક શક્તિના શિરમાં ભરાયા હતા અને તેને ગાંડી ઘેલી બનાવી મુકતા હતા. નિરાશાના સખ્ત સપાટાથી તેના સ્વભાવની નાજુક લાગણીઓ ખેરે મારી ગઈ અને માથું ડેંચકીને તે બોલી; “અરે, અર્ધાંગના તરીકે મ્હારો સ્વીકાર નહિ કરે તો હું તેને ખુવાર કરીશ.”

હમણાંજ-થોડા સમય પહેલાંજ ફરીરના મુખમાંથી આ શબ્દો નીકળતાં શક્તિનું હૃદય કંપ્યું હતું. અત્યારે એની એ શક્તિ હતી અને સ્વમુખે એ શબ્દો ઉચ્ચારતાં પણ તેને સંકોચ થયો નહિ. હૃદયમાં ઉપજેલા આવેશનું સંયમન કરવા માટે તે જરાવાર મૌન રહી. ચિત્ત શાન્ત થતાં તે બોલી, “ દેવી ! માતા ! હું આપને સર્વ વૃત્તાંત જણાવું છું—આપની પાસે મ્હારું અંતર ખોલું છું. હું તિરસ્કાર પામી છું. મ્હારો ત્યાગ થયો છે. હવે મને વૈર સિવાય બીજી કંઈ અપેક્ષા નથી. મને તો ગણેશદેવ જોઈએ છે, તે મ્હારે પગે પડે એજ હું ઇચ્છું છું. જો તે મને નહિ મળે તો પછી—”

“ શાન્ત બેટા, શાન્ત. સ્ત્રી જાતીને વૈરની વાત શોભે નહિ ! આ અસાર સંસારમાં માનવીની પ્રત્યેક અભિલાષાઓ તૃપ્ત બની એમ કદી સાંભળ્યું છે ? શું એકલા હાથે આ પૃથ્વીને ઉચલપાચલ કરવા તું શક્તિમાન છે ? ત્હારા જન્મ પહેલાં જગન્નિયંતાએ તને એવો લેખ લખી આપ્યો છે કે ત્હારા માર્ગમાં આવનાર પ્રત્યેક અવરોધ દૂર થઈ જાય ?

ત્હારા જીવનરૂપી ગુલાબપુષ્પમાં કોઇ પ્રકારના કંટક ન જ હોય ? બાળા ! ત્હારો ક્રોધાવેશ વ્યર્થ છે. બાળરમતનાં લગ્ન રાજકુમારને જીવનભર ત્હારી સાથે બંધનમાં રાખતાં નથી. એતો માત્ર બે ઘડીની રમત હતી. શું તેથી સત્ય જીવનમાં તે તને અર્ધાંગના બનાવવાને બંધાયેલો છે ! બીલકુલ નહિ. જગતમાં જેઓ દુઃખી થાય છે તે પોતાના ગુણદોષથીજ ! મનુષ્યનું કર્મ તેને દુઃખી કે સુખી બનાવે છે. સુખદુઃખ એ 'કર્મનાંજ' ફળ છે ! તેની દ્રષ્ટિમાં તું રંક લાગતી હઈશ. કહે, એક રંક ભીખારીને એવી મહત્વાકાંક્ષા રાખવાનો કંઈ હક છે ? સત્ય માનજે કે તેણે અન્યાય કર્યો નથી. જરા ઉંડો વિચાર કરીને જુએ તો તને જણાશે કે તું તેના ઉપર તદ્દન ખોટો-ગેરવ્યાજબી દાવો કરે છે. ”

“ ગેરવ્યાજબી દાવો ? ” તેજ શબ્દો લાર દધને તે બોલી અને અભિમાનના આવેશમાં પોતાનું મસ્તક ઉંચું કર્યું. “ મ્હારો હક્ક પ્રથમ પંક્તિનો છે. પ્રેમનો-હૃદયસમર્પણનો મ્હારો હક્ક છે. દાતારની ઉદાર દયા ઉપર વિશ્વાસ રાખીને આંગણે કોઈ ભિક્ષુક આવે અને તેને નિરાશ કરી હાંકી કાઢવામાં આવે એ તો મહાન પાપ ! ત્યારે જે સ્ત્રી પોતાનું તન, મન અને જીવન સર્વસ્વ સમર્પણ કરતી હોય તેનો ત્યાગ કરવો એ પાપ ન ગણાય કે ? માતા આપ કહો છો કે જગતના અન્ય મનુષ્યોની પેઠે સત્યાસત્ય પારખવાની શક્તિ મ્હારામાં નથી, પરંતુ અંતરાત્માની પ્રેરણા તો હું જાણું છું. પ્રભુના આદેશ જેને મ્હારો અંતરાત્મા અનુકૂળ છે તેને પણ હું જાણું છું, અને નિરંજન પ્રભુની દ્રષ્ટિમાં ન્યાય અન્યાય શું છે તે સર્વ હું સારી રીતે જાણું છું. જેણે મ્હારો વિશ્વાસ ભંગ કર્યો છે તેણે પ્રભુના ન્યાયનું ખંડન કર્યું છે, મનુષ્યત્વને કલંક લગાડ્યું છે ને હૃદય ધર્મનું છેદન કર્યું છે, અને પ્રેમ પરત્વે જે મહાન ગંભીર કર્તવ્ય રહ્યું છે તેનો સંહાર કર્યો છે; અર્થાત તે પ્રેમઠોહી, પ્રભુઠોહી, મહાપાપી, મહા અધમ છે ! ”

પ્રેમ-પ્રભાવ

“ એટા ! તું ખોટી છદ્ કરે છે ! ‘હૃદયને રૂચે તે ધર્મ’ એ વાતની હું વિરુદ્ધ જતી નથી. પરંતુ એટા, એટલું પણ ત્હારે લક્ષમાં રાખવાનું છે કે તેની પણ હદ હોવી જોઈએ. અંતરના પ્રેમધર્મમાં ઉભય પક્ષનો સમાવેશ થાય છે, અને ત્હારો પ્રેમ એકલો પડી જતો હોય-જેના ઉપર તે પ્રેમ ઢોળાયો છે તેના તરફથી તે પ્રેમનો પ્રતિ-ધ્વનિ ન થતો હોય તો ત્હારો દાવો ખુલ્લો થઈ પડે છે, ત્હારો સિદ્ધાંત ઉડી જાય છે. અલગત જો બંને પરસ્પર ચડતાં હોય અને તેમાંથી એક વ્યક્તિ વિશ્વાસભંગ કરે, તો પછી હૃદયનો પવિત્ર ધર્મ-વિશ્વાસ-કર્તવ્ય એ સર્વનો ભંગ થયેલો સિદ્ધ ગણાય. આથી પણ એક વિશેષ આવત ને કહું. ધાર કે કોઈ પુરુષ ઢોંગી બનીને લાલસા ઉપજાવે તેવાં કૃત્યોથી કોઈ સ્ત્રીના મનમાં ખોટી આશાઓની પ્રેરણા કરે તો તે સ્ત્રીના શાપનો અધિકારી બને, ખરેખર તે વિશ્વાસઘાતી પુરુષ કહેવાય. બાળા, ત્હારા તરંગોને તું હદ બહાર ન ઢોડાવ. માત્ર બાલ્ય-રમતની એટાથી તે ત્હારી સાથે પ્રેમગ્રંથીથી અંધાયરો છે એવા ખોટા ખ્યાલ ન કર. એક પક્ષીય પ્રેમ કોઈ પણ પ્રકારનો દાવો કરી શકે નહિ. હા, તે નમ્રતાથી કૃપાની યાચના કરી શકે. જે માગણી ન્યાયી હોય તો હક્ક પણ વ્યાજબી ગણાય. પરંતુ જ્યારે કોઈ ગેરવ્યાજબી હક્ક ઉઠાવે ત્યારે તો તેનો અસ્વીકાર થાય તેથી કોઈએ તેનો શોક સંતાપ કરવો ન જોઈએ. ”

“ દેવી ! એ પ્રેમ મ્હારા એકલાનો જ હોય તો તે મને મ્હાતો હોય તેવું વર્તન શા માટે રાખતો હતો ? મ્હારા પ્રત્યે તેના હૃદયમાં પ્રેમ નહોતો તો મ્હારા કંઈમાં પુષ્પમાળા નાખીને મને રાણી શા માટે બનાવી ? ”

“ એતો માત્ર બાલ્યક્રીડા હતી. એક બાળકે માત્ર રમતની ધુનમાં કરેલા કૃત્યને પુષ્પ વચના પુરુષના કૃત્ય જેવી મહત્તા કેમ આપી શકાય ? ”

“હું પણ એ વખતે બાળવયની નહોતી ? છતાં હુંતો તેને ચાહતી અને હજી પણ ચાહું છું. માત્ર તે જ બાળક બનીને છુટી જાય કેમ ?”

“શાન્ત, બેટા, શાન્ત થા, સ્વસ્થ બની હું કહું છું તે સાંભળ. ત્હારા વિચારો ઉમદા છે, પરંતુ સંસાર અસાર છે. ધણુંખરું પુરૂષનો પ્રેમ એ યુવાવસ્થાનો આવેશ છે. તુંજ કહે છે કે પ્રેમવૃક્ષનું બીજરોપણ થયા પછી તું તેને કોઈ દિવસ મળી નથી. ત્હારા પ્રત્યેના તેના પ્રેમને પોષવાનો પ્રસંગજ મળ્યો નથી. બીજને પરસ્પરના પ્રેમ-સિંચનથી પોષણ મળી એ વૃક્ષ ફાટ્યું હોય તો તેના ફળની આશા રહે કેની ? એ પણ ફીક. બીજી વાત તો એ છે કે પતિ પોતાની પત્નીની પસંદગી કરે તેવી રીતે તેણે તને પત્ની તરીકે પસંદ પણ કરી નથી. જગતની કે માનવકર્તવ્યની દ્રષ્ટિએ જોતાં તેણે તને કોઈ રીતે અન્યાય કર્યો નથી. તું સ્વસ્થ બનીને શાંત ચિત્તે વિચાર કરીશ તો એ વાત તને બરાબર સમજાશે.”

“નહિ નહિ માતા, આપની આ માન્યતા ખોટી છે. અરે આજે પણ તેના પ્રત્યેક શબ્દમાં, પ્રત્યેક દ્રષ્ટિપાતમાં, તેના અંતરમાં છુપાયેલો પ્રેમ પ્રકાશિત થાય છે. વાંધો માત્ર એટલોજ છે કે તે બીર છે. પોતાની માતાનો કેાપ જોરી લેતાં તે ડરે છે, અને તેથીજ પોતાના મનમંદિરની મોહિનીનો તે ત્યાગ કરે છે. હડહડતા જૂઠા કલંક ઉપર-જગતની અસત્ય નિંદા ઉપર તે લક્ષ આપે છે. ઐનો-વરીલાલની બહેને પોતાના કુળનું નામ બોળ્યું ? ઓ પાપિણી ! કર્કશા ! તારાં વચનો તદ્દન જૂઠાં છે ! પ્રભુ કરશે તો એવો પણ સમય આવશે કે જ્યારે તારા સંતાનને ઐનોવરીલાલની પુત્રીના ચરણમાં મસ્તક નમાવવું પડશે ! આ મારો દારૂળુ આપ છે, તારા પાપકર્મનો બદલો પ્રભુ તને આપશે !”

પ્રકરણ ૧૪ મું.

યોગિનીનો ઉપદેશ—કર્મનાં ફળ !

નામુક્ત ક્ષયતે કર્મ કલ્પ કોટી શતૈરપિ
અવશ્યમેવં ભોક્તવ્યં કૃતં કર્મ શુભાશુભં ॥

શુભ કે અશુભ કર્મ અવશ્ય ભોગવવું પડે છે. કોટી શતક વિત્યાં છતાં, ભોગવ્યા વિના કર્મનો ક્ષય થતો નથી.

શક્તિનો કેાપાવેશ સીમાનું ઉલ્લંઘન કરી ગયો હતો. ઉસ્કેરા-
યલી મુઘ્ધા આવેશમાં પોતાનું ભાન ભુલી ગઈ હતી. તેનું
હૃદય જોરમાં ધબકારા મારવા લાગ્યું, તેને શ્વાસ ચડી આવ્યો. શ્વાસ
લેવાને, મુંઝાયલા અકળાયલા જીવને શાન્તિ આપવાને તે શાંત બની-
શાંત થવાની તેને ફરજ પડી.

આટલા સમય સુધી યોગિની શાંતચિત્તે સાંભળ્યા કરતી હતી.
શક્તિને સ્વસ્થ જોઈ તે બોલી, “જેટા ! કર્મને માથે આટલો બધો
દોષ ન મૂક, પરંતુ સૃષ્ટિનિર્માણમાં પ્રભુનો હાથ છે એ બાબત
લક્ષમાં રાખ ! તે આપણને દુઃખ આપે તે પણ આપણા હિતને
માટેજ. કહેવાય છે કે, ‘ પ્રભુ જે કરે તે સારા માટે ! ’ કદાચ
કુમાર તને વ્હાતો હોય છતાં તારો તિરસ્કાર થતો હોય તો તે ન્યાય
અને ધર્મના આદેશને આધિન થાય છે એમજ સમજવું. તારા
સુખની સાથે તેણે પોતાના સુખનો ભોગ આપ્યો છે. તને વ્હાતો
હોવા છતાં તેને તારો ત્યાગ કરવો પડે છે તો પછી હવે જીવનમાં
તેને શું આનંદ મળવાનો છે ? તે પુરૂષ ઉપર વૈર વાળવાનો વિચાર
ન કર, પરંતુ તેના તરફ માનભરી દ્રષ્ટિથી જો અને તેના ભલાને માટે
પ્રાર્થના કર. આદિ પુરૂષ જગદાત્મા શ્રી રામચંદ્રજીએ કેવો માર્ગ
અહણુ કર્યો હતો તેજ વિચારી જો ને ? ગણેશદેવ તને પરણત તો

યોગિનીનો ઉપદેશ-કર્મનાં ફળ !

પોતાના કુળને કલંકિત બનાવવાનો તેને ભય હતો, તેથી તેણે તારો ત્યાગ કર્યો, અને તેણે તેમાં કહાપણુજ વાપર્યું છે. ”

યોગિનીનાં વચનોની ઉપેક્ષા કરતી હોય તેવું તિરસ્કારમય હાસ્ય કરી તે બોલી, “ પુરૂષ માટે પ્રેમ કરતાં બીજો કયો બળવત્તર ધર્મ છે ? ભગવાન રામચંદ્રે સીતાનો પોતાના ગૃહમાંથી ત્યાગ કર્યો તેમાં તેમની શી મહત્તા જણાઇ ? તેમની પ્રજાએ તે કાર્ય માટે તેમની પ્રશંસા કરી, તેઓનો તેમના તરફનો પૂજ્યભાવ વધ્યો, પરંતુ સીતાએ કેવી દુઃખમય લાગણીઓ અનુભવી હશે-તેને શું વિચું હશે તે તો માત્ર સ્ત્રીનું હૃદયજ જાણી શકે. કોઇપણ સ્ત્રી રામના એ કાર્યને ઉત્કૃષ્ટ નહિં કહે ! જનસમાજ તેમનાં ગમે તેવાં વખાણુ કરે પરંતુ તેમના એ કૃત્યથી-તેમના એ અન્યાયી આચરણથી તેમનું નામ તો હંમેશને માટે કલંકિત બન્યું છે. ”

ક્ષણભર વિચારમાં પડી પુનઃ તે બોલવા લાગી, “ સીતાદેવી તેમના પત્ની હતાં, તેવીજ રીતે પ્રજા પણ હતાં. પ્રજા જેટલોજ હક્ક સીતાને પણ હતો. રામ જાણુતા હતા કે સીતા નિષ્કલંક-પવિત્ર છે, છતાં પણ પ્રજાની નિંદાના ભયથી તેમણે તેનો ત્યાગ કર્યો. તેમનું આ કાર્ય શું ધર્મપરાયણ ગણાય ? એક રાજા તરીકે-અન્યાયી પુરૂષ તરીકે-પ્રેમી પતિ તરીકે તેઓ આ બાબતમાં તો કર્તવ્યવિમુખ બન્યા છે, મનુષ્ય અને દેવો બંનેની દ્રષ્ટિએ તેઓ પાપમોક્તા થયા છે ! ”

“ પરંતુ..... ”

“ નહિ, માતાજી, નહિ, ‘ પણ ’ શબ્દ મને જોઇતોજ નથી. જે સ્ત્રીએ પોતાનું જીવનસર્વસ્વ અર્પણુ કર્યું છે-જેનો તે હજી પણ વિવાહિત પતિ છે-તે સ્ત્રીનો તે એક અધમ લોકનિંદાથી વહેમાઇ જઇને ત્યાગ કરે છે ! પ્રેમ, હૃદય, ભક્તિ, વફાદારી અરે માફ જીવન સર્વસ્વ મેં તેને અર્પણુ કર્યું છે, અને કુમાર તે સર્વને વજ્ર છાતી-નો બનીને નિર્દય રીતે છાત મારી હવામાં ફેંકી દે છે, ધુળમાં

પ્રેમ-પ્રભાવ

મિલાવી દે છે; છતાં તમે કહો છો કે અંતર્યામીની દ્રષ્ટિએ તે પાપા-ચરણ કરતો નથી. અરે તે પોતાના અને મારા બંનેના આત્માને દુઃખે છે અને પાપી બને છે. આમ હોવા છતાં તમે વળી તેના તરફ સન્માનની દ્રષ્ટિએ જોવાનો ઉપદેશ કરો છો ! તે પણ બહુ સારું ! તે બીર છે, અધમ છે, અન્યાયી છે, પાપી છે ! તેઓ કહે છે કે મારા કુળના એક મનુષ્યે પોતાના નામને કલંકિત કર્યું છે. અને તે મનુષ્ય બીજું કોઈ નહિ પરંતુ મારાં પવિત્રાચરણી ફોધ ! તેઓ તો કૈલાસવાસી અન્યાં છે અને તેમની હાજરીથી સ્વર્ગ પણ પોતાને અતિપવિત્ર ગણી ભાગ્યશાળી બન્યું છે. તદન ખોટું આળ ! હડ-હડતું જુઠાણું ! કેવળ અશક્ય ! ”

શક્તિના ક્રોધ પરિપૂર્ણ વચનોનો ઉન્નત સ્વર શાંત રજનીની શાંતિને દુષિત કરવા લાગ્યો. પરંતુ પુનઃ ક્રોધનો ઉભરો બેસી ગયો. આળા શાંત બની.

યોગિનીનું ચિત્ત તો સ્વસ્થ-શાંતજ હતું. તે તો આગળની પેઠે સ્વસ્થતાથી બોલી, “ બેટા ! શાંત થા. જગતની વાતોથી આટલી બધી ઉશ્કેરાઈ ન જા. સત્ય થટના તો માત્ર થટથટવ્યાપી અંતર્યામીજ જાણે છે. તે તારી ફોઈ કોણ હતી તે તું જાણે છે ? જો શક્તિ, જો ! તારી પાંચક માતા તરફ-આ યોગિની તરીકે ઓળખાતા દેહ તરફ નજર કર. આ કયા તે કલંકનો ભોગ બનેલી તારી ફોધજ છે ! ”

અચાનક તોપનો ધડાકો સાંભળી કોઈ મનુષ્ય ચમકી ઉઠે તેમ શક્તિ ચમકી ઉઠી. તેનું લોહી ઉછળવા લાગ્યું. દિગ્મૂઢ બની તે યોગિની તરફ તાકી રહી, તેના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નિકળી પડ્યા, “ શું આ સાચી વાત ? મારાં ફોઈ હજી જીવતાં છે ? ”

“ સત્ય છે બેટા ! તદન સત્ય છે. તારી આ નિર્ભાગી ફોઈ હજી જીવતીજગતી છે. આ અભાગિનીને સ્વર્ગ મળશે કે કેમ તે તો પરમાત્મા જાણે, પરંતુ અઘાપી નકનો ખુણો પણ મળ્યો નથી.

યોગિનીનો ઉપદેશ-કર્મનાં ફળ !

પ્રભુ જાણે હજી આ અસાર સંસારમાં કેટલા દિવસો કાઢવા પડશે, શું શું જોવું અને ભોગવવું પડશે.”

શક્તિના આશ્ચર્યની અવધિ થઇ. કોઈ જાદુગરના જાદુઈ ખેત્ર જેતાં પ્રેક્ષક અભયજન બની જાય, નાટકનું એકાદ તલેસ્માતીક દ્રશ્ય જેતાં નાના બાળકો દિગ્ધ થઈ જાય, કદી પણ ન બનવા જેવો તદ્દન અસંભવિત બનાવ પણ સત્ય બનેલો નજરે દેખાય, ત્યારે મનુષ્યના મનની જેવી અટપટી સ્થિતિ થાય છે તેવીજ સ્થિતિ શક્તિની થઇ. જે યોગિની સાથે પોતે આટલા બધા દિવસોથી જીવન ગાળે છે, જે માતાના વાત્સલ્યથી પોતાનું પરિપાલન કરે છે, તેજ દયાની મૂર્તિ શું પોતાની ફાઇ છે ? ખરેખર પોતાનો પિતા તેને શરણે પોતાને સોંપી ગયો તેનું કારણ પણ એજ હોવું જોઈએ ! યોગિની તરફનો તેનો પ્રાણ્યભાવ ઉછળી આવ્યો. દીનતાથી તેનાં ચરણો પકડીને તે બોલી, “કોઈ, માતા સમાન સ્નેહાળ ફાઇ, આપની પણ આવીજ સ્થિતિ? બેનોવરીલાલની બહેન અને તે આવા ભગવાં વસ્ત્રોમાં?”

“ બેટા ! એ મારા કર્મનો દોષ. સત્ય કહ્યું છે કે ‘સુખ દુઃખ કર્મના વ્યવહાર.’ મારા જીવનઘટિલાસનાં પૃષ્ઠો અત્યારે હું તારી પાસે ઉકેલું છું. મારા જીવનવૃત્તાંત ઉપરથી તને કંઈ કંઈ શીખવાનું મળશે. અને બેટા ! તેના ઉપરથી તું કંઈક ઉપદેશ લે તે માટેજ મારી કર્મ કથા તને કહી સંભળાવું છું. શક્તિ ! તું અત્યારે જેવા વિચાર કરે છે તેવાજ વિચારો મને તે સમયે આવતા, હું માનતી કે અંતરાત્માનો કાયદો સર્વોત્તમ છે અને એજ ખરો કાયદો છે, મારા મનમંદિરમાં વસેલી રમ્યમૂર્તિ મને પ્રભુ સમાન પ્રાણ્ય હતી. સકળ જગતમાં સૌંદર્ય, સત્યતા, ભલાઈ, પવિત્રતા વિગેરે જે જે સદ્ગુણોના વાસ છે તે સર્વ ગુણો તેમનામાં ઓતપ્રોત ભરાઈ રહ્યા હોય એવા દૈવી ભાવથી હું તેમનું આરાધન કરતી હતી. તેમનાં વચનો મને મૂર્તિમંત સત્ય જણાતાં હતાં, તેમનાં કાર્યો પવિત્રતાની સાક્ષાત

પ્રેમ-પ્રભાવ

પ્રતિભાષણ લાગતાં, તે અન્ય પુરૂષો કરતાં વિરલ જણાતાં, તે સર્વાંશે દૈવી પુરૂષ હોય, તદ્દન નિષ્કલંક હોય એમ હું દ્રઢતાથી માનતી. પરંતુ દુર્ભાગ્ય મારાં કે એ માન્યતા અસત્ય નિવડી. મેં મારી મૂર્તિને મારા પગ પાસે ચુરેચુરા થઇને પડેલી જોઇ, મારો વિશ્વાસ, મારી એકનિષ્ઠતા સર્વ વ્યર્થ ગયાં. શકિત ! તે સમયે તારી પેઠે વૈરની ઇચ્છા હું કરત તો તેનું કળ શું સાઈ મળત ? આ સંસારની ઘટમાળ એમજ ચાલ્યા જાય છે. પ્રભુ પોતે માનવ દેહ ધરીને આ સંસારમાં અવતારી અને તો તેને પણ સૃષ્ટિનિયમને અનુસરવું પડે. સૃષ્ટિના નિયમને અનુસરીને હૃદયનો નિયમ ખનાવતાં શીખીશ, તો પવિત્રતા અને પ્રતિષ્ઠા સચવાઈ રહેશે, પરંતુ નૈતિક અને સામાજિક કાયદાની વિરૂદ્ધ વર્તન કરવા જમ્મશ તો તારા હૃદયમાં રાજ્ય કરી રહેલો કાયદો કદી પણ સિદ્ધ થનાર નથી. ”

“પણ એવો તે એ કેવો કાયદો કે માત્ર સ્ત્રી જાતીને-પવિત્ર, પ્રેમાળ, ભોળા હૃદયની સ્ત્રીનેજ સંઘળું સોસવું પડે છે, આનંદ અને શુભ શાન્તિનો ત્યાગ કરવો પડે છે ? જેઓ પાપ કરે છે તેઓ-આ લુમિના યક્ષો પોતાના ઉપર વિશ્વાસ રાખનાર નિર્દોષ પ્રાણીઓના સુખનું છેદન કરીને જીવનમાં ઇચ્છાવિલાસ ભોગવે છે ! તમારી આવી ગતિ થવાનું કારણ હવે મને સ્પષ્ટ સમજાય છે. ગણેશદેવે જેવી મારી સ્થિતિ કરી તેવીજ સ્થિતિ તેના પિતા સ્મૃત દેવે તમારી કરી છે ! આમ હોવા છતાં હજી તમે તેનું ક્ષુભ ઇચ્છો છો અને તેના આત્માની શાન્તિ અર્થે પ્રભુની પ્રાર્થના કરો છો ? ”

પોતાની ફાઈનાં ઉપદેશવચ્ચનો પૂર્ણ થાય તે પહેલાંજ શકિતએ વચ્ચમાં મારું મારું હતું. તેનાથી વધારે વાર ધીરજ રાખી શકાઈ નહિ. યોગિનીનાં વચ્ચનો વાટ ન જોતાં તે આગળ બોલવા લાગી, “ વૈર, એક વખત નહિ પણ હજાર વખત ! ઓ દીનબંધુ ! શું તારો ન્યાય નિદ્રાવશ બન્યો છે ? તેં સ્ત્રીનો સ્વભાવ નમ્ર બનાવ્યો તે શા

યોગિનીનો ઉપદેશ-કર્મનાં ફળ !

માટે ? શું એટલાજ માટે કે પુરૂષો તેને-નિર્બળ અબળાને લત્તાપ્રહાર કરે અને પગતળે કચડી છુંદી નાંખે ? ”

“ બાળા ! વિધાતાને દોષ ન દે ! કારણ કે જેઓને માટે વિશ્વાધાર દુઃખ નિર્માણ કરે છે તે તેમનું ભલું કરવાને માટેજ. અજ્ઞાન જડવૃત્તીનું જનાવર ત્યારે તેના ઉપર કંઈ જીલ્મ ગુન્જરવામાં આવે ત્યારે પોતાના જોરનો-પશુબળનો આશ્રય શોધે છે, પરંતુ મનુષ્યને પ્રભુએ કંઈ ઉત્તમ હેતુથી સરજેલા છે. જીલ્મ સહન કરવો છતાં પણ આશિષ આપવી-અપકારના બદલામાં ઉપકાર કરવો એ ખરેખર દિવ્ય છે. જેણે તને દુઃખ આપ્યું છે તેના સુખ માટે પ્રાર્થના કર એટલે તારૂં એશ્વર્ય-તારી પ્રભુતા સિદ્ધ થશે. જીલ્મ એ આ જગતનો વારસો છે, પ્રેમ ઈશ્વરના દરબારમાં લઈ જનાર સદાયક છે. તે સ્વર્ગીય દાન છે, દૈવી પ્રસાદી છે. તેની સત્તા મહાન છે, અમાપ છે. તે ખીજનાં દુઃખો આનંદથી સહન કરે છે. દુઃખની તેના ઉપર કંઈ અસર થતી નથી. દુઃખથી તે મંદ પડતો નથી. પરમકૃપાળુ પરમાત્માએ મનુષ્યોને આપેલી બક્ષીસોમાં સાથી અમૂલ્ય બક્ષીસ પ્રેમની છે. ”

“ જેને ક્ષમામાં-સહનશીલતામાં સુખ મળતું હોય તે ભલે સહન કર્યા કરે. જીલ્મ અને અન્યાય મારાથી તો સહન થઈ શકવાનાં નથી. ”

“ બેટા આમ આકળી ન થા ! વૈર પણ પ્રભુની વિભુતિ છે. તે સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ બદલો લેશે. કાળવશ અજ્ઞાન માનવી સાંઈ અને માહું, સત્ય અને અસત્ય પારખી શકતા નથી. સ્ત્રીના સ્વભાવમાં એકનિષ્ઠાનો વાસ છે, અને સત્ય પ્રેમને કદી વૈરનો સંકલ્પ થતો નથી. બેટા ! તે બહુ દુઃખ ભોગવ્યું છે, નિષ્કુળ નિવડેલા પ્રેમના દુઃખની જ્વાલા તારા હૃદયમાં બળ્યા કરે છે એ હું સમજું છું, પરંતુ તું જરા સ્વસ્થ થા. તારા આત્મામાં વસેલી વૈરની ધુનને વશ

પ્રેમ-પ્રભાવ

કર અને જેણે તને દુઃખ આપ્યું છે તેનું શુભ ઇચ્છવાની વાંચના કર. આવી શાન્તિ મેળવવા યત્ન કર એટલે પછી તને બીજો વિચારજ નહિ આવે. ”

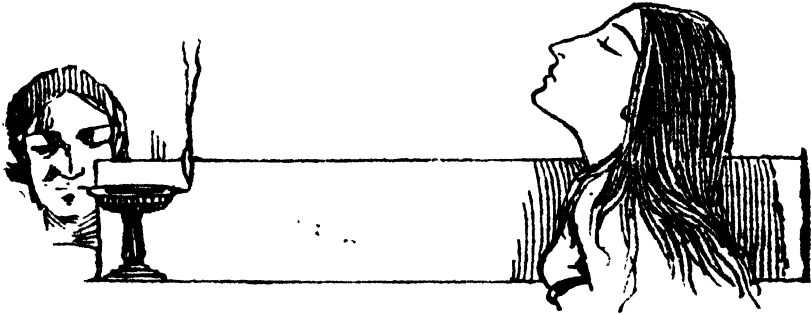
“ જો પરમેશ્વરે મારે માટે આવું નિર્માણ કર્યું હતું તો પછી મારી પ્રકૃતિ પણ એવી બનાવવાની જરૂર હતી, જેથી હું તેને આધિન થઈ શકું. પુષ્પ અને કાંટાઓમાં કેટલો બધો અંતર છે ? જો કે તે બંને એક રોપામાંથી ઉછરેલાં છે અને બંને એકજ કામને માટે—તે ઉત્પાદક રોપાનાં જીવનને સંપૂર્ણ બનાવવાને માટે નિર્માયાં છે, એકજ પ્રભુએ બંનેને સરજેલાં છે, અને તેની એકજ રચનામાં સાફ તેમજ માહું ફળ છે. ગુલાબ પોતાની ખુશબોથી મગજને તર કરે છે, ત્યારે કાંટાઓ દારણુ દુઃખ આપે છે. જેને જગત લલા કે સારા કહે છે તેઓ પવિત્રતા અને નીતિના અન્તરથી પાપની સામે ટક્કર ઝીલે છે, અને જેને જગત ભુંડા કે ખરાબ કહે છે તેઓ જોર જીલમથી અધમ કૃત્યોની સામે થાય છે. પરંતુ નીતિ કે જીલમ બંનેનું એકજ લક્ષ્ય છે, એકજ અંત છે, અને પ્રભુનો ઉદ્દેશ પાર પાડવા માટે બંનેની હસ્તીની જરૂર છે. તમારો જન્મ થયો ત્યારે તમારા લલાટમાં એવું લખાયું હશે કે પવિત્રતા અને સત્કર્મોથી તમારે પાપ ઉપર વિજય મેળવવો. પરંતુ હું પાપને પાપથીજ દબાવી દેવા જન્મી છું. મેં પૂર્વજન્મમાં એવાં તે કર્યા અથવા પાપકર્મ કર્યા હશે કે ઈશ્વરે માફ કર્મ આપું હીણભાગી બનાવ્યું ? ગમે તેમ હોય પરંતુ મારે તો તેમને! ઉદ્દેશ પાર પાડવો જોઈએ. મને તો વૈર જોઈએ છીએ. જો ગણેશ મારો થાય તો તેના સઘળા દેવો! હું ભૂલી જઈશ, નહિતો સાક્ષાત્ કાળમૂર્તિ આ કાલિકા માતાના સોગન લઈ કહું છું કે.....”

યોગિની વચ્ચેનાં બોલી ઉઠી, “ બસ, બસ, એટા, વિચાર કર. કાળી માતા વૈરભાવવાળા મનુષ્યો ઉપર પ્રસન્ન થતા નથી, પરંતુ એ દેવી તો દુષ્કૃત્ય કરનારને દંડ આપનારી છે. જો વૈરને માટેજ

યોગિનીનો ઉપદેશ-કર્મનાં ફળ !

તું દેવતાઓની ઉપાસના કરતી હોય તો તારો પંથ આચુરી છે. શાઓ વૈર લેવાનો ઉપદેશ આપતાં નથી, હિન્દુ ધર્મ-આર્ય ધર્મ-આપણો સનાતન ધર્મ અત્યંત પવિત્ર અને દિવ્ય છે.”

શક્તિના ધૈર્યનો અંત આવ્યો. યોગિનીના ઉપદેશથી તેનું માર્થું ફરી ગયું. મિઝળમાં તે બોલી, “ હજો, જે ધર્મ અન્યાયની શિક્ષાને દેવી માનતો નથી, જે ધર્મમાં આશાભંગનો બદલો નથી, તે ધર્મ હું સ્વીકારી શકતી નથી. નહું હમણાજ દેવી કાલિકા પાસે જાઉં છું. જો તે મારા મનની મુરદબાર લાવશે-મારી નમામ આશા અભિલાષાઓ તૃપ્ત કરશે, તોજ હું હિન્દુ ધર્મ માન્ય રાખીશ, નહિં તો.....” તે જરા વિચારમાં પડી અને બોલી, “ નહિં તો હું તેને સદાને માટે ત્યાગ કરીશ ! ”

પ્રકરણ ૧૫ મું.

કાપાલિકની કપટજળ.

“ પ્રેમ ધર્મની વચ્ચે થઈ ત્રિશંકુ સમાન ગતિ મ્હારી. ”

શક્તિ ઉત્તર સાંભળવાને ઉભી ન રહી. તેણે તે ખંડનો ત્યાગ કર્યો. મકાનની પાછળના ભાગમાં મંદિર હતું. વચમાં માત્ર એક ભાંગીતુટી ઇંટની દીવાલનોજ અંતરપટ હતો. ગર્ભાગારમાં સાક્ષાત કાળમૂર્તિ—ભયંકર સ્વરૂપ દેવી કાલિકાની પ્રતિમા હતી. યોગિની પાસેથી નિકળીને શક્તિ એકલી આ મંદિર પાસે આવી. મંદિરના દાર પાસેલાં નહોતાં. શક્તિનો હાથ અડકતાં તે ઉધડી ગયાં. રાત્રિ મહુ વિતી હતી. ચંદ્ર ક્યારનોએ ક્ષિતિજમાં પેસી ગયો હતો, આકાશમાં ચમકતા તારલાઓ ઉઘાડા આરણ્યમાં આંખો પ્રકાશ પાડતા હતા, અને અંધકાર નજરે જોઈ શકાય એટલું અજવાળું માત્ર પુખ્ત-અલમાં જણાતું હતું. રાત્રિની શાંતિમાં શિથિલ બની ગયેલો ભય પણ બન્યો પતી આંટાફેરા મારતો હેય તેમ દેખાતું હતું.

શક્તિ એ અંધકારને બેદીને ગર્ભાગારમાં આવી અને તારલી-આના તેજથી નજરે પડતા કાલિકાના ભયાનક મુખ તરફ આંખો સ્થિર બનાવી દ્રષ્ટિ આરપાર વિંધવા માંગતી હોય તેમ જોઈ રહી. મૂર્તિની રક્તવર્ણ છલ વૈર માટે તલસી રહી હોય તેમ તેને જણાયું. તેના કંઠમાં લટકતી ખોપરીઓની અમાનુષી મુલકમાળા નૃત્ય કરતી હોય—મસ્કરી કરતી હોય તેવી કલ્પના થઈ. એ મૃત મ્હોડાંઓ શક્તિ તરફ અટકાસ્ય કરી રહ્યાં હોય, તેઓની આંખોના પોકળ ઉડા ઉતરી ગયેલા ખાડાઓ સજીવન બની ધિક્કાર, તિરસ્કાર, ક્રોધ અને કુદરતના અધમ છંદો—હલકામાં હલકા નાદોનું દિગ્દર્શન કરાવતા હોય એમ

ફાટેલા ડોળે શક્તિને ધુરકાવતા જળ્યાયા. મુણ્ડમાળમાં પરોવેલાં લોહીથી ટપકતાં માથાંઓ શક્તિ તરફ એકી ટસે તાકી રહ્યાં હતાં. શક્તિ જડવત્ બની આ સર્વ જોતી હતી. હવે તો તે માથાંઓએ—તે બોપરીઓએ હાડપિંજર સ્વરૂપ ધારણ કર્યું અને એક પછી એક કાલિકાના કંઠમાંથી છુટાં પડી જઈ દેવીની આરાધન કરતાં હોય તેમ ‘વૈર વૈર’ નો બિષણ ધ્વનિ ગળવનાં મૂર્તિની આસપાસ નાચવા કુદવા લાગ્યાં, અને વૈરની ધુન મચાવવા લાગ્યાં. શક્તિ આબી બની. આ સર્વ શું પોતાની મસ્કરી કરે છે ? કે પોતાના કાર્યને સંમતિ આપતાં પ્રોત્સાહન પ્રેરે છે ? ખુદ દેવી પણ પોતાને લોહી રેડવા આરા કરતી હોય તેવી તેને બ્રાંતિ થઈ !

ઝાડની માફક—મૂર્ખાવશ મનુષ્યની માફક શક્તિ મૂર્તિ તરફ તાકી રહી. અધઘેલા મનુષ્ય પેઠે તે પોતાનું જ્ઞાન ભુલી. બિષણ ધ્વનિના પડધા તેની કર્ણેન્દ્રિયમાં પ્રવેશી તેના અંતરાત્માને વશોવી નાંખવા લાગ્યા. જગતનું પણ તેને જ્ઞાન ન રહ્યું. પોતાના હૃદયને પ્રેરનાર દૈવીશક્તિ—દેવી કાલિકાજ તેના મનમાં રમી રહી હતી. તેની પ્રેરણાથી પ્રેરાતી હોય તેવી માન્યતાથી, પરંતુ સત્ય જોતાં તો પોતાની ઘેલછામાં તે બોલી ઉઠી. “વૈર બસ વૈર ! મને તો વૈર જોઈએ છીએ.”

તેનો સ્વર લય પામે—અગાઉ જેવી ચીર શાંતિ પુનઃ સ્થપાય તે પહેલાંજ રાત્રિની લયંકર શાન્તિનો લંગ કરનાર અન્ય સ્વર તેના કાને અથડાયો. આ શું ? આ એકાંત મંદિરમાં સ્વર શાનો ! તે સન્નજ બની ગઈ. તેનું શરીર થીજી ગયું. જરા પણ હાલવાની તેની હિંમત ચાલી નહિ. કર્ણેન્દ્રિય માત્ર પોતાનું કામ કરવા લાગી.

શાન્તિને બેદ તો અવાજ સંભળાયો, “ત્યારે તેમ થવા દે તારી ઇચ્છાઓ સફળ થશે. તેના ઉપર વિનાશ વરસાવવામાં તું સાધનબૂત થા !”

પ્રેમ-પ્રભાવ

શક્તિના ઓષ્ટ ધ્રુજવા લાગ્યા, આંખો ફાટી જવા લાગી, શરીર ઠંડું ઠંડું થઇ જવા લાગ્યું, અને તેની કાયા કંપી ઉડી.

તેની દ્રષ્ટિએ વિકરાળ જડ અચેતન મૂર્તિ સિવાય બીજું કંઈ જણાયું નહિ. આંખો ફાટીને તે મૂર્તિ તરફ જોવા લાગી. રક્તવર્ણ જીભ ધ્રુજતી હોય, પોતાની છેવટની શંકાઓને નષ્ટ કરવાને—ભસ્મભૂત કરવાને ભયંકર આંખોમાંથી અગ્નિનાં કિરણો વરસાની રહી હોય તેવો તેને આભાસ થયો. શક્તિએ દ્રવતાપૂર્વક ભયને દબાવી દીધો. ઘેરા સ્વરે તે બોલી, “ઓ દેવી ! માતા કાલિકા ! હું વૈર ધૃષ્ટું છું, નહિ કે તેનું રક્તપાન ! તેના મૃત્યુને હું ઇચ્છતી નથી. જગતમાં જેના ઉપર મારો પ્રેમ હતો તે પ્રેમ છીનવી લેવામાં આવ્યો છે, હું તો તે બોળું છું. મને તો તેનો પ્રેમ જોઈએ છીએ. મને વરદાન આપો કે તે મારો બને !”

પુનઃ પેલો વિચિત્ર અજ્ઞાત સ્વર સંભળાયો, “તે કદી પણ તારો નહિ થાય, કદાપી નહિ, કોઈ કાળે નહિ !”

શક્તિનો મિળજ ગયો. તેની નસોમાં અગ્નિ સમાન ઉજ્જ્વળ રક્ત ફરકવા લાગ્યું. બહાદુર રજપૂત બાળામાં ક્ષાત્રતેજ પ્રકટ થયું. ભય તેનાથી દૂર નાસી ગયો. નિહરતાથી આજ્ઞાસૂચક સ્વરે તે બોલી, “કાણે બોલે છે એ ? સત્ય કહો ! આ સ્વર માતાજીનો ન હોય !”

મૂર્તિના પાછળના ભાગમાંથી એક મનુષ્ય બહાર નિકળી આવ્યો. લાંબા વખત સુધી અંધકારમાં રહેવાને લીધે તારલાના મંદ પ્રકાશમાં મંદિરમાંની વસ્તુઓ શક્તિ સહેજસાજ જોઈ શકતી હતી. તેણે પોતાની દ્રષ્ટિ સતેજ કરી અને તે મનુષ્યાકૃતિ ઉપર બરાબર નજર તાકી તેને ધારી ધારીને જોવા લાગી. સૂક્ષ્મપણે નિરીક્ષણ કરતાં તેણે જાણ્યું કે તે કાપાલિક* જાતનો કાળીમાતાનો ઉપાસક હતો.

કાપાલિકે સિંદુરીયા રંગની કંથા ધારણ કરી હતી. લલાટમાં

* કાળી માતાને ભયંકર લોગ આપી પ્રસન્ન કરનાર નિદેશ્ય જાતી.

‘તુ’ કોણ છે.’

[ચિ.-શ્રી. કલાધિ.]

પ્રેમ પ્રભાવ.

[પૃ. ૧૦૫]

કુમકુમનું લેપન કર્યું હતું, અને તેના કંઠમાં મનુષ્યની ઓપરીઓની ભયાનક મુદ્ડમાળ લટકતી હતી. આવા ભયંકર દેખાવના કાપાલિકને જોઈ અરણ્યમાં-ઘેર રાત્રિના સમયમાં-એકાંત મંદિરમાં કોઈ સ્ત્રી તો થું પરંતુ પુરૂષ પણ હેઝકાઈ જાય, પણ શક્તિ બિલકુલ ભય પામી નહિ. તે આ વિચિત્ર વેષધારી કાપાલિક તરફ પળવાર ટગર ટગર જોઈ રહી. પુનઃ આગળ ઉચ્ચારેલો પ્રશ્ન તેણે પૂછ્યો, “તું કોણ છે ?”

“હું માતાજીનો-દેવી ચંડિકાનો સેવક છું. તેમની આજ્ઞાથીજ તેમનું ફરમાન જાળવવાને અહીં આવ્યો છું, તારે માટે તેમનો સં-દેશ લાવ્યો છું, અને તેમની પ્રેરણાથીજ હું કહું છું કે, ‘તારા નરીખના ઉજવળ આકાશને આચ્છાદિત બનાવવાને એક કાળું વાદળ’ બન્યા કરે છે. તારા ભવિષ્યરૂપી ધવજચંદ્રને પોતાની છાયાથી રાહ ઘેરી લેવા માગે છે. તે રાહના પંજમાંથી તું મુક્ત થાય નહિં ત્યાં સુધી તારૂં ભવિષ્ય ખુદ છે. તું તારૂં પોતાનું ભલું ધચ્છતી હોય, જો દેવી કલિકાની શક્તિનો અંશ પણ તારા આત્માને પ્રેરણા કરતો હોય તો એકાગ્રચિત્તથી માતાજીની આરાધના કર અને જે વિશ્વાસ-વાતી પુરૂષમાં હજી પણ મૂર્ખતાને લીધે તારો જીવ લાગી રહ્યો છે તેના વિનાશ માટે દેવીની પ્રાર્થના કર ! પરંતુ સાંભળ. જો હજી પણ તું તે માણસની કૃપાની યાચના કરતી હોય, જે માણસે તને આશાભંગ બનાવી છે, જેણે સ્ત્રીજાતીની નાજુક લાગણીઓના ચીરેચીરા કરી નાખ્યા છે, જેણે પોતાને જીવન સર્વસ્વ અર્પણ કરનાર સ્ત્રીને રખડતી રજળતી હાલતમાં તજી દીધી છે, તે એવકા પુરૂષની કૃપાયાચના કરવી હોય તો માર્ગ મોકળો છે. એમજ હોય તો તું તારે માર્ગે ચાલી જા. અહિં તારૂં કામ નથી. નકામી મૂર્ખતા ભરેલી પ્રાર્થનાઓ કરી કલિકામાતાજીનું અપમાન ન કર. જા ! તે પુરૂષ આગળ

પ્રેમ-પ્રભાવ

ચાલી જા ! તેને પગે પડ અને ભિક્ષા માંગ ! જો તે પ્રેમ ન આપે તો તેના તિરસ્કારનો સ્વીકાર કર ! તે તને પત્ની તરીકે નહિ સ્વીકારે, પરંતુ તું તેની..... ”

“અસ ! ચુપ કર ! તારી જીભ વધારે ન લંબાવ !” શક્તિની મ્હકડી ચડી. તેનું અભિમાન ઉછળી આવ્યું. તેજ સંધ્યાકાળે થયેલું અપમાન સ્મરણમાં તાજું થયું. તેનું હૃદય ડંખાયું, “તું કોણ છે ? સન્યાસી કે શયતાન ? હું હવે તેને ઇચ્છતી નથી, એનો વિચાર આવતાં માફ હૃદય હલમલી ઉઠે છે !”

“તારી ઇચ્છા હોય તો પણ તું તેને મેળવી શકનાર નથી. તે કદી પણ તારો થવાનો નથી. ધર્મપત્ની તરીકે તે તને સ્વીકારનાર નથી. કહે શક્તિ, હવે કહે કે તું તારી આશાઓનું છેદન કરનારની દાની બનશે..... ”

“કે મારી પટરાણી બનશે ?”

આ વળી કોઇ બીજોજ સ્વર હતો. તે ધીરે નમ્ર સ્વર શક્તિને કાને પડતાંજ મૂર્તિની પછવાડેથી એક યુવાન બહાર નીકળી આવ્યો. રાત્રિ ધીરેધીરે પસાર થઇ ગઇ હતી, અને અત્યારે ઉષઃકાલ થવા આવ્યો હતો. ઉષાના પ્રથમ દર્શને-પ્રકાશના પ્રથમ કિરણમાં શક્તિ-એ તે યુવાનને સુલ્તાનના શાહબદ્દા ગ્યાસુદ્દીન તરીકે ઓળખી લીધો.

શાહબદ્દો શક્તિ તરફ વધ્યો, અને તેનો હાથ પોતાના હાથમાં પકડીને બોલ્યો, “અય ખૂબસુરત નાજનીન, બોલ, બોલ, શું તું ગંગાજલેશની અધિષ્ઠાત્રિ રાણી બનીશ ? તારા વિના અય પરિહલ ! તારા વિના આ રાજપાટ અને ધનદોલત સર્વ મને અકારાં થઇ પડ્યાં છે. ”

શક્તિ ઝંખવાણી પડી ગઇ. તે સંકલ્પવિકલ્પ કરવા લાગી. અત્યારે તે અટપટી સ્થિતિમાં આવી પડી હતી. એક તરફ પ્રેમ, પ્રતિષ્ઠા, સન્માન અને સત્તા તેની સેવામાં ખડા હતા, બીજી તરફ

કાપાલિકની કપટબળ

ધિક્કાર, અવગણના, અપમાન અને તિરસ્કાર તેના તરફ ધુરડી રહ્યા હતા. એક માણસ તેના માટે સર્વ કંઈ અર્પણ કરવાને તત્પર હતો, બીજો માણસ જેને માટે તે પોતાનો જીવ કાઢી આપવાને પણ ખુશી હતી તે માણસ સદાને માટે તેના હાથમાંથી છટકી ગયો હતો, અને તેને પુનઃ મેળવવાની એકે આશા રહી નહોતી. એકાદ હરણની પાછળ શિકારીઓ પડ્યા હોય અને પ્રાણરક્ષા માટે દોડતું દોડતું તે સમુદ્ર તીરે આવી પહોંચ્યું હોય ત્યારે તે મૃગની જેવી દશા થાય તેવી સ્થિતિ શક્તિની થઈ. મૃગ બિચાઈને આગળ વધે તો સમુદ્રમાં ડુબી મરવાનો ભય. ત્યાં ઉભું રહે કે પાછળ ફરે તો શિકારીનો ભોગ થઈ પડે. આવી સ્થિતિમાં તે બિચાઈશું કરી શકે ? ન આગળ વધે, ન ઉભું રહી શકે કે ન પાછળ હડે. શક્તિ પણ શું કરવું તેના નિર્ણય કરી શકી નહિ. અને તરફ ચુપ્પદુઃખ સમાન હતું. તેનું સ્ત્રી હૃદય ખળભળી ઉઠ્યું. પાપાણુ પ્રતિમા માત્ર યાંત્રિક યોજનાથી બાંધતી હોય તેમ કંઈ પણ ભાન વગર તેના ફિક્કા અધરોષમાંથી અસ્પષ્ટ મંદ શબ્દો નિકળી પડ્યા, “ જલ્દાંપનાહ ! હું આપનીજ છું. ”

શાહબદાએ પોતાના કંઠને શોભાવતી અમૂલ્ય નીલમમાળા કાઢી, શક્તિના શંખપુઠ સમાન ધવલ કંઠમાં તે આરોપણ કરી, અને સ્મિત હાસ્ય કર્યું.

પરંતુ આ શું ? એ નીલમદારનો સ્પર્શ થતાં નિહર બાળાનું હૃદય નિર્બળ બનતું હોય તેમ જણાયું. તેનું મુખ રૂની પુણી જેવું સફેદ ફિક્કું પડી ગયું, અને બીડેલા અધરોષ પવનના ઝપાટાથી કમળની પાંખડીઓ કંપી ઉઠે તેમ ધ્રુજવા લાગ્યા !

પ્રકરણ ૧૬ મું.

અવિનાશીની અકળ કળા !

कर्तापि वा कारयितापि नाहं
भोक्तापि वा भोजयितापि नाहम् ॥.
द्रष्टापि वा दर्शयितापि नाहं
सोऽहं स्वयंज्योतिर नीदगात्मा ॥

“હું કર્તા નથી કે કરાવનાર નથી, ભોક્તા નથી કે ભોગવાવનાર નથી, દ્રષ્ટા નથી કે દેખાડનાર નથી, કરા જેવો નહિ એવો સ્વયંજ્યોતિ આત્મા તે હું છું.”

વિવેક ચૂડામણી.

શકિતને ઉપદેશ આપવાની ધુનમાં યોગિની પોતાના વિચારો આગળ દર્શાવ્યાજ નતી હતી, “દેવતાઓ એવો ધર્મ નથી બતાવતા કે પાપને પાપથીજ દાખી દો-અન્યાયથી ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરો. તેથી તો ઉલટો પાપપૂંજ વધે છે. દુષ્કૃત્યને નિવારવાને માટે દુષ્કૃત્યો આદરવાં એ નીતિ નથી. શાસ્ત્રનાં આ સિદ્ધાંતો છે, અને એક આર્યાબાળા તરીકે આ સિદ્ધાંતો સ્વીકારવા અને ધર્માનુસાર વર્તવું એ તારૂં પરમ કર્તવ્ય છે.”

યોગિની ધ્યાનમુક્ત થઇ હોય તેમ તેણે પોતાના ચક્ષુઓ ઉઘાડ્યાં, અને શું આશ્ચર્ય ! તેને જણાયું કે શકિત ત્યાં નહોતી ! તે ખંડમાં અંધકાર છવાયો હતો, મંદ મંદ પ્રકાશ આપતો દીપક પણ પવનના સપાટાથી એલવાઈ ગયો હતો !

શકિતએ જતી વખતે દાર અંધ કરવાની દરકાર કરી નહોતી ! યોગિનીએ ઉઘાડાં ખારણામાંથી બહાર નજર કરી. ઉપર આલમાં તારલીઆથી ચમકી રહેલા આકાશે જગત ઉપર પોતાની ચાંદલા

અવિનાશીની અકળ કળા !

ભાતની ચંદની પાથરી દીધી હતી, ઉત્તર તરફ વૃક્ષઘટાની પાછળ સંતરૂષિ પુર બહારમાં ભભકી રહ્યા હતા, અને અચળ, દ્રઢ, ચિ-રસ્થાયી જ્યોતિરથ ધ્રુવનો મંદ પ્રકાશ માર્ગદર્શક બની રહ્યો હતો. યોગિની આતુરતાથી આ જોઈ રહી. તે ચકિત બની. પ્રભુની અજબ લીલા, અદ્ભુત કારીગીરી અને ગદનકૃતીનું જાણે પ્રદર્શનજ ભરાયું હોય નહિ? યોગાભ્યાસ વાળા તેના ભાવિક-ભકિતપરાયણ આત્માએ આ પ્રહમંડળ ઉપરથી કંઈ કંઈ અદ્ભૂત સંદેશ જાણી લીધા, તેના ભકિતભાવ ઉછળ્યો, તે પ્રભુનાં યશોગાન ગાવા લાગી.

“ હે દેવાધિદેવ ! સકળ સૃષ્ટિના કર્તા ! મને તારી અદ્ભૂત લીલાનું સંપૂર્ણ જ્ઞાન થવા દે ! અમે આ પાર્થિવ જગત ઉપર વિચરનારાં પ્રાણીઓ કેવાં નિર્બળ છીએ ! શું અમારાં કૃત્યો, અમારા મનોવિકાર અને અમારાં કર્મ ઉપર અમારી કંઈ સત્તા નહિ ? શું પવનના સપાટાથી વિખરાઈ જતા વાદળની પેઠે અમે તારા હાથમાં માત્ર પુતળાં જેવાંજ છીએ કે જેથી બિચારા રખડતા મુસાફરોની માફક આ ભવાન્ધમાં અમારે આવવું અને જવું પડે છે, અને તારી ઇચ્છા અનુસારજ પ્રવૃત્તિવાન કે શિથિલ, કર્તવ્યપરાયણ કે વિમુખ. સુખી કે દુઃખી, હસતાં કે રડતાં રહેવું પડે છે ? શું સત્કર્મ કે દુષ્કર્મ, લાભ અને હાનિ, આનંદ અને શોક, શ્રીમન્તાઈ અને નિર્ધનતા આ સર્વનો એકજ અંતિમ હેતુ-તારી અક્ષરંગી સૃષ્ટિનું પાલન એજ છે કે ? આ સિવાય બીજો હેતુ હોય તો પછી ઓ દયાસાગર ! તેં કર્મ અને કર્તા, ભોજ્ય અને ભોક્તા શા માટે નિર્માણ કર્યાં છે ? શા માટે મનુષ્યના નિર્બળ સંકલ્પથી વિષમ જાણાય તેવી રીતે તેઓનાં સારાં નરસાં કૃત્યો માટે ફળ રૂપી બદલો કે શિક્ષા રાખેલી છે ? અમારાં કૃત્યો પ્રસરતી હવા સમાન છે. કોઈ ચોક્કસ આશયથી અમે તે કરતાં નથી, પરંતુ એક વખત તે કાર્યોનો આ-રંભ કર્યો એટલે તેઓ વિકાસ પામતાં જાય છે અને વૃદ્ધિગત બની

પ્રેમ-પ્રભાવ

અમને વ્યાકુળ બનાવે છે. અમારાં કૃત્યોનો અંત કેવો આવશે તેની અમને ખબરજ પડતી નથી. પિતાનાં પાપકર્મો તેના પુત્રને પણ નડે છે. ત્યારે શું એકના પાપને લીધે બીજાને પણ ભોગવવું પડે ? મારા કર્મોને લીધે આ નિર્દોષ સરલહૃદયા બાળાને શા માટે દુઃખ થવું જાઈએ ? શું તારી આવીજ ઇચ્છા છે ? કે હું મારા અજ્ઞાનને લીધે આપના ઉદ્દેશને સમજી શકતી નથી ? કદાચ તેમ કરવાથી તે બાળા પોતાના પ્રારબ્ધને વશ થતી હશે, કદાચ કર્મદેવેજ તેની અને મારી સંબંધ-સાંકળ જોડી હશે કે જેથી તેના પરભવનાં કર્મોના ફળથી તે મુક્ત થાય.”

તેની વિચારમાળા બંધ પડી. ચક્ષુઓ બંધ કરી તે સમાધિસ્થ બની. તેના અંતરમાં સહસ્રાવધિ તારલાઓ ચમકતા હોય તેવો દિવ્ય પ્રકાશ પડ્યો, અને તે પ્રકાશમાં પ્રભુની અલૌકિક લીલાની, તેમની અજબ કૃતિની અને ગહન રહસ્યની અદ્ભુત ઝાંખી થઈ. તેના શોકમય હૃદયમાં શાંતિ અને આનંદ ઉભરાયાં, પ્રભુદર્શનથી પવિત્ર અનેકો આત્મા ભક્તિગાનમાં લીન બન્યો.

“હે વિશ્વંભર ! હવે મને સત્ય રહસ્ય સમજાય છે. વિશ્વમાં કંઈપણ નિર્ઝંક નથી, મહાન વસ્તુથી તે છેક આજુ સુધી સર્વનો કંઈક આશય-કંઈક હેતુ છે, સર્વ માટે કર્મનું ક્ષેત્ર છે. તારી દ્રષ્ટિમાં કોઈ મોટું કે નાનું નથી. તું ઘટઘટ વ્યાપી અંતર્યામી છે. ધુળના રજકણોમાં તેમજ મોટા ગ્રહમંડળોમાં પણ તારો વાસ છે. માટીમાંનું બીજ-અંશ વૃદ્ધિ પામી વખત જતાં જ્યાં સુધી જીવનનું ઉત્તમ સ્વરૂપ ધારણ કરે છે ત્યાં સુધી વિકાસ પામે છે. સર્વ વસ્તુઓમાં તારો અંશ છે. જગતના જીવો તારી પ્રેરણા અનુસાર સંસાર સાગરમાં આગળ ધબકતા જાય છે, અને તેમ કરવાનો મૂળ ઉદ્દેશ અંતર્જાનમાં લય પામવાનો-આત્મામાં મળી જવાનો છે. આ સંસાર ચક્રની ઘટમાળ અવિશ્રાંત ફર્યાજ કરે છે. તેમાં નાના મોટા સૌ

અવિનાશીની અકળકળા !

આવી જાય છે. અમે અનેક જન્મો ધારણ કરીએ છીએ, અનેક વખત મરણશરણુ થઇએ છીએ. આવી રીતે સૃષ્ટિનો હેતુ સિદ્ધ કરવાને, સુખશાંતિ શોધવાને અને અમારા આત્માના ઉદ્ધાર માટે મુક્તિપદ મેળવવાને અમારે અસંખ્ય જન્મો ધરીને મૃત્યુલોકમાં અવતરવું પડે છે. અમારા આ સંસારસાગરની મુસાફરી દરમ્યાન પાપ અને પુન્ય, વિકાર અને વિરાગ, આનંદ અને શોક એ સર્વ આ દેહરૂપી નૌકાને દુરના બંદરે પહોંચાડવામાં પ્રવૃત્ત બને છે. આ ભવસિંધુમાં મુસાફરોને પાર ઉતરવા માટે ઓ તારણદાર ! તારા અનેક માર્ગો છે, પરંતુ દરેક વ્યક્તિ પોતાની ઈચ્છાનુસાર માર્ગ પસંદ કરી સાગરમાં ધપવા મથે છે. અમે અજ્ઞાન છીએ, અમે સર્વ કંઈ સંકુચિત દ્રષ્ટિથી જોઈએ છીએ, તેથીજ અમને એ સાગરમાં તોફાન અને ભય જણાય છે. સત્ય કહીએ તો અમારી નૌકાના સુકાનનો, હે આદિ પુરૂષ ! તુંજ કણધાર-તુંજ નાવિક છે ! અને તારામાં દ્રઢ શ્રદ્ધા રાખનાર, તારી બાંધ ધરનાર એ ભવસિંધુમાં સલામત છે. પાપમાંથી પણ પવિત્રતા અને આસક્તિમાંથી વિરાગ ઉત્પન્ન કરનાર પણ તુંજ છે. ગર્જના કરતા વાદળમાંથી સૂર્યપ્રકાશ ઝબકારા મારે તેમ કર્મની વિદ્યુલ્લેખામાંથી તારી દયા ચમક્યા કરે છે. તારે મહિમા અગાધ-અમાપ છે. તારી શક્તિ અતંત છે. જે જ્ઞાની છે, જે તારા જ્ઞાનમાં ગળેસો છે, તેજ માત્ર તને કંઈક અંશે ઓળખી શકે છે. પામર પ્રાણીનું આવું ગુઢ ગદન રદસ્ય સમજવાની શા શક્તિ ? હે પતિતપાવન-દીનવત્સલ ! તેં શા માટે મને લજી અ ! અસાર સંસારમાં જીવતી રાખી છે ? તેં આ દેહ ઉપર દયાવૃષ્ટિ કરી છે તો કહે, ઓ અનાથના નાથ ! કે લજી મારું શું કર્તવ્ય બાકી રહ્યું છે ? ”

ચોગિનીની સમાધિમાં અચાનક લંગાણ પડ્યું. ઘોડાના દાખ-ડાના અવાજ સંભળાયા અને આંખો ઉઘાડી અવાજ તરફ દ્રષ્ટિ

પ્રેમ-પ્રભાવ

કરતાં ઉપાના પ્રકાશમાં એક મુસલમાન ઘોડેસ્વાર મંદિરના દ્વાર પાસે ઉભેલો યોગિનીએ જોયો.

તેણે સલામ ભરીને કહ્યું, “ માતાજી સલામ ! જરા અહીં બહાર આવશો ? બાદશાહ સલામતનો એક પેગમ કહેવા હું આવ્યો છું.”

માતાજી દ્વાર પાસે ગયાં. મંદિરથી થોડે દૂર એક વૃક્ષ નીચે સુંદર ભપકાદાર પાલખી પડેલી હતી, અને ત્યાં કેટલાક અમલદારો અને સેવકગણો ઉભા હતા. આ જોતાં માતાજી દિગ્મૂઢ બન્યાં. પ્રવેશદ્વારના ઉંબરા આગળ આવી ઉભેલા યવન અનુચરને તેણે પ્રશ્ન કર્યો, “ આ પાલખી અહીં શા માટે છે ? ”

“ અમારા બેગમ સાહેબાને લઈ જવા માટે. અમારા શિરતાજ જહાંપનાહ સુલતાન સાહેબે આપની સાથે જે પરીશિલ નાજનીન રહે છે તેમની સાથે નિકા પઢવાનો વિચાર કર્યો છે. મહેરબાની કરી તેમને અહીં લાવવાની તરદી ફરમાવશો ? ”

યોગિનીનો સાત્વિક શાંત સ્વભાવ અત્યારે હાથ ન રહ્યો. કોપા-યમાન થઈને તે બોલી, “ શું બાદશાહ જાણતા નથી કે આ બાગા હિન્દુ છે ! તેનો અને બાદશાહનો મેળ કોઈ રીતે મળી શકે જ નહિ. ”

“ અરે તેમાં શું શયું ? મુસલમાન પણ હિન્દુ ઓરત સાથે નિકા કરી શકે છે. અમારો દીન ઉમદા છે. પયગમ્બરનો ધર્મ એ સારી આલમનો ધર્મ સમજવો. મુસલમાન દીનમાં સૌ કંઈ મેળવી શકાય છે.”

“ પરંતુ તે પોતાનો ધર્મ શા માટે છોડે ? સ્વધર્મનો ત્યાગ શા માટે કરે ? અમે હિન્દુઓ તો એવી દ્રઢ માન્યતાવાળા છીએ કે સ્વધર્મે નિધનં શ્રેયઃ પરધર્મે મયાવહઃ સ્વધર્મમાં મરવાનું પણ શ્રેય છે, પરધર્મ હાનિકારક-ભયદાતા છે ! ”

યવને અટકાસ્ય કર્યું. “ એવી મુર્ખ સ્ત્રી આ દુનિયામાં કોઈ નહિ હોય કે જે સુલતાનની બેગમ બનવા માટે પોતાના ધર્મનો

‘જા’ તારા આદશાહને કહેજે કે તે આળાને માંપવાની હું સાદ ના પાડું છું.’

[ચિ.—શ્રી કલાગ્રિધ.]

પ્રેમ પ્રભાવ.

[પૃ. ૧૧૩

ત્યાગ ન કરે. તમારી સાથે હું આવી માથાકુટ કરવા માગતો નથી. હું તો એટલું જ કહું છું કે એ નાજનીનને અહીં લાવો. બીજું બધું ચતું હશે તેમ થઈ રહેશે.”

“તેમ કદિ પણ બનવાનું નથી. તેનો પિતા તેને મારા હાથમાં સોંપતો ગયો છે. મારી ધમ્મજા વિરુદ્ધ કંઈ પણ થઈ શકવાનું નથી. એ બાળા હું કોઈને સોંપનાર નથી.”

યોગિનીનો અવાજ દ્રઢ હતો. યવન આભો બન્યો. તેણે જાણ્યું કે માતાજીને સમજાવી લેવાનું કાર્ય રહેલું નથી. તેણે બીજો માર્ગ ગ્રહણ કર્યો.

“ત્યારે તમે બાદશાહના ફરમાનનું અપમાન કરવા માગો છો એમજ ને ? કે તમને સલુકાઈથી કહીએ છીએ ત્યાં સુધી તમે નહિ માનો ? તે ઓરતને આપવામાં આનાકાની કરશો તો પછી મારે પોતાને મંદિરમાં પ્રવેશ કરવો પડશે.”

“એટલે ? રાજાનો એવો ધર્મ છે કે પોતાની પ્રજાનું સંરક્ષણ કરવું, નહિ કે તેના ઉપર જીલમ કરવો. જા ! તારા બાદશાહને કહેજે કે તે બાળાને સોંપવાની હું સાફ ના પાડું છું”

“માતાજી, માતાજી ! હું હીક કહું છું, મારું માનો. તમારું પોતાનું લલું ચ્હાતાં હો તો તે ઓરત અમને આપી દો નહિ તો...”

“નહિ તો શું ? તું શું કરવાનો હતો ?”

“નહિ તો હું તમને બળવાખોર તરીકે કેદ કરીશ.” આટલું કહેતાંજ ગુસ્સાની ધુનમાં તે યવન સરદાર અશ્વ ઉપરથી ઉતર્યો. યોગિનીનો જીવ ઉડી ગયો, તે ત્યાંથી નાહી, અને દેવાલયના ગર્ભાગાર તરફ દોડવા લાગી. દેવી કાલિકાની મૂર્તિ સિવાય યોગિનીને બીજા કોઈનો આધાર નહોતો !

શ્વાસભેર દોડતી યોગિની ગર્ભાગારમાં પગ મૂકે તે પહેલાં દેવ-

પ્રેમ-પ્રભાવ

સ્થાનમાંથી જે મનુષ્યાકૃતિઓ બહાર નીકળતી તેની નજરે પડી. આ કોણ? શક્તિ સાથે આ અન્નણ્યો પુરૂષ કોણ અને તે પુરૂષ પણ શક્તિનો હાથ પોતાના હાથમાં લઇને નિશ્ચિંતતાથી ચાલનાર? યોગિનીને પોતાની આંખો ઉપર પણ વિશ્વાસ ન આવ્યો. શું આ દ્રશ્ય સત્ય છે? તે બાન બૂલી. આઝ્ઞાસૂચક સ્વરે તેણે પ્રશ્ન કર્યો, “શક્તિ? આ પુરૂષ કોણ છે?”

“શાહજહા ગ્યાસુદીન, મારા પતિ.”

આશ્ચર્યની અવધિ થઇ. તેના પગ જમીન સાથે જકડાઈ ગયા હોય તેમ તે જડ જેવી દિગમૂઢ બની ઉભી રહી. જોતજોતામાં શક્તિ અને શાહજહા મંદિરમાંથી બહાર નીકળી અરણ્યમાં ગયાં અને ધીમે-ધીમે દ્રષ્ટિવિમુખ બન્યાં.

x x x x

દિનમણી જગતને તેજકિરણોથી દિપાવી રહ્યો હતો. યોગિનીએ સુયદેવનાં દર્શન કર્યાં અને ડોક ઉઘી કરીને પૂર્વાકાશમાં ધીરે-ધીરે ઉગતા પ્રકાશના રક્તવર્ણ વર્તુલ તરફ તે જોઈ રહી. પુનઃ તેના અંતરમાંથી ઉદ્ગાર નિકળવા લાગ્યા, “હે જગન્નિયંતા! મારા જીવનનો હેતુ હવે મને સમજાય છે. મારા દેશને આ જુલમ અને ત્રાસની ધુસરીમાંથી મારે મુક્ત કરવાનો છે. આ કાર્ય માફ એકલીનું જ નથી. હું ધારું છું કે આ બાળાને પણ તારા હૃદયનાર રૂપે તે પસંદ કરી છે. તું બંનેને પ્રેરણા કરે છે, એકને ઇચ્છાથી અને બીજાને ત્યાગથી. હે અવિનાશી! તું જગતકર્તા છે, સૃષ્ટિ તારી છે. તું જ્ઞાનસ્વરૂપ છે, મોહસ્વરૂપ પણ તું જ છે. ચેતન આપનાર તેમજ સંયમ અને નિગ્રહ બતાવનાર પણ તું જ છે. તું કર્મ છે, તેનું ફળ પણ તું જ છે. અખીલ વિશ્વ તારા સ્વરૂપમય છે. તું સર્વવ્યાપી છે. ઓ સર્વ શક્તિમાન સર્વેશ્વર! મારા અંતરને તારા જ્ઞાનથી પ્રકાશીત બનાવ! તારો ઉદ્દેશ પાર પાડવાની મને શક્તિ આપ. ઓ!”

પ્રકરણ ૧૭ મું.

વસંતનાં વધામણાં—આનંદોત્સવ !

“ બની શા શોભા અપરંપાર
અહો ઋતુરાજની આજે—
ધૈર્યા શા આમ્ર મોર શિરતાજ
સુરેશ્વર પણ દેખી લાજે—બની.
કરી રહી કોયલ ટીકા સાર
પુકારે જામ નેકી છડીદાર
ગૌરી પર પણ ગૌરવ શું આજ
મદન મહારાજનું ગાજે—બની.

—ચિત્રકાર.

વસંતના પનોતાં પગલાંથી પૃથ્વી સુભગ બની હતી. કુદરતની ઉત્તમ કારીગીરીનું વિશ્વપ્રદર્શન ભરાયું હતું ! કોઇ મહારાજની સ્વારી પધારતાં તેના સત્કાર માટે સેવકો સુસજ્જ અને તેમ ઋતુરાજ વસંતની પધરામણી થતાં તેના સ્વાગત માટે કુદરતના સેવકો પુર બહારમાં ખીલી રહ્યાં હતાં ! દ્રષ્ટિપ્રિય અમ્મરંગી લતા પત્રો વારણ કરનારાં વનવૃક્ષો મંદ સમીરલહરીથી પોતાની શાખાઓને ડોલાવી ઋતુરાજને નમન કરતાં અને તેને વધાવવાને માટે પોતાનાં સુગંધિ પુષ્પોને ભંડાર તેના ચરણમાં ધરતાં. જમીન ઉપર પથરાયેલી દરિયાળી પૃથ્વી ઉપર લીલો ગાલીચો પાથરી દીધો હોય તેવી જણાતી હતી, અને અવનવા રંગના નાના છોડવાઓ એ ગાલીચામાં રંગીન ભાત પાડેલી હોય તેવું ભાન કરાવતાં હતાં. રક્તવર્ણ પુષ્પધારી વૃક્ષોથી વનપ્રદેશ સેંથામાં સિંદુર અને લલાટે કુમકુમથી દિપતી સુંદરી સમાન શોભી રહ્યો હતો. સુગંધી પુષ્પો પોતાનો મધુર પરાગ ફેલાવી રસિક

પ્રેમ-પ્રભાવ

જનોને આદહાદ આપતા હતા. આંખાનો મોર પણ પુષ્પોની પ્રતિ-સ્પર્ધા કરવા માગતો હોય તેમ પોતાનો સુવાસ દવામાં મિલાવી દેતો હતો. સુકંઠી પંખીડાંઓ પણ ઋતુરાજની કૃપા સંપાદન કરવા માટે પોતાના સુકંઠી ગાનથી મધુરાં ગીતડાં ગાઇ રહ્યાં હતાં. કાળી કાયલ હર્ષટલુકા કરી રહી હોય, મેના પોપટ રાસ રમી રહ્યા હોય, બપેયો વિરહવ્યથાનું ગાન ગાઇ રહ્યો હોય તેમ ઉપવન પક્ષીગણોના કલરવથી ગાછ ઉઠ્યું હતું. મદનરાજની સ્વારી મૃગયા કરવા નિકળી પડી હતી. ભગવાન મન્મથના ધનુષ્યમાંથી કામખાણો છુટી રહ્યાં હતાં, કામદેવે પોતાની કળા વિસ્તારી હતી, વસંતે તેને વધારી હતી. વસંતના પ્રતાપે ઉપવનમાં દિવ્ય શોભા છવાઈ રહી હતી.

વિલાસી વસંતના પ્રતાપે વિધવિધ શોભા ધારણ કરનાર ઉપવન આજે તો કંઈ એર દિપ્તિ રહ્યું હતું ! આજે તો ત્યાં રસિક લલનાઓ આનંદોત્સવ કરવા આવી હતી. જીવનરૂપી વસંતના પરિમલભર્યા સુકો-મળ પુષ્પો સમાન આ આનંદ સ્વરૂપ, સૌંદર્યવતી, મોહક મુગ્ધાઓ નિર્દોષ હાસ્યથી ઉપવનને ગળવી મુકતી, પ્રફુલ્લ બનાવતી. દિનાજ-પુરના રણુવાસની આ રમણીઓ કુમાર યુદ્ધવિહાર માટે પાંકુઆ આવવા નીકળ્યે ત્યારે તેની સાથેજ આવેલી હતી.

આર્યાવર્તમાં અદ્ભુત દંતકથાઓનો પ્રવાહ બહુ ચાલે છે. જીર્ણ અસ્તવ્યસ્ત સ્થાનકો, ખંડીયેરો, નાનાં મોટાં જળાશયો, મેદાનમાં ઉભા કરેલા પથ્થરના પાળીઆઓ, અરે વનમાં ઉગનારાં વૃક્ષો પણ પોતાને માટે કંઈને કંઈ દંતકથા ધરાવે છે. આંખાના મ્હોરનો પરિમળ કામ-દેવના મદનખાણુ સમાન ગણાય છે. સતી વૃંદાનાં સતીત્વનું સ્મરણ કરાવતી તુલસી અઘ્રાપિ પૂજાય છે. કદમ વૃક્ષની શીતળ છાયામાં બંસીધર શ્રીકૃષ્ણે રાધીકા સાથે પ્રેમકેલી કરી હતી, અને ગોપિકા વત્સ-હરણુ વખતે કદમ વૃક્ષજ શ્રીકૃષ્ણના ચરણ સ્પર્શથી સુભગ બન્યું હતું. બકુલ વૃક્ષ માટે કહેવાય છે કે:—

વસંતનાં વધામણાં—આનંદોત્સવ !

દિવ્ય સુંદરી જો કરે, બકુલ વૃક્ષ પર ધાર;
મુખથી મધુ—ગંડુષની*, ફાલે તે નટકાળ.

તેમજ:—

નૂપુર-રવથી ઝણકતા, ચરણે કરે પ્રહાર;
અશોકને કદિ સુંદરી, પુષ્પ ગ્રહે તે વાર.

સ્ત્રીના ચરણનો સ્પર્શ થાય નહિ ત્યાં સુધી અશોકવૃક્ષ ફળતું નથી. આ મુગ્ધાઓના ચરણસ્પર્શ માટે અશોકવૃક્ષ જીરામુ ખની રહ્યું હતું. પરંતુ અફસોસી, અશોક ! એ અદ્ભુત રસન જન્મનો વહી ગયો છે ! આ જમાનામાં તો તારે તારી મેળેજ પુષ્પો ધારણ કરવાનાં છે ! આ આનંદોત્સવમાં દંતકથાને વિસારી મુકી તારો સ્પર્શ કોઈ કરતું નથી ! મુગ્ધાઓ તો પોતાના મનસ્વી તરંગોને આધિન થઈ આ પેલા જમરખના વૃક્ષ તરફ આકર્ષાઈ છે. જો ! મેંદીથી રંગેલા નાળુક ચરણોના ભારથી તે જમરખાની કોમળ ડાળાઓ કેવી કંપે છે ?

એક રમતિયાળ સ્વભાવની કુમારિકા જમરખા ઉપર ચઢી ગઈ હતી અને ચંચળતાથી ડાળે ડાળે કુદતી હતી. તેની સહચરીઓ વૃક્ષને ઘેરીને ઉભી ઉભી હંચા ડોક કરીને—આંખો તાણીને તેની પ્રશંસા કરતી હોય તેમ વિસ્મયતાથી તેના તરફ જોઈ રહી હતી. તેની નિડરતા જોઈને કેટલીક સહિયરો હિમ્મતવાન બની, અને તે બાળાનું અનુકરણ કરવા તેમણે પ્રયત્ન કર્યો. વૃક્ષ ઉપર પગ મૂકતાંજ પગ લપસી જવા લાગ્યા. તેમનામાં વૃક્ષ ઉપર ચઢવાનું કૌશલ્ય નહોતું. તેઓના તમામ યત્નો વ્યર્થ ગયા. એક જો પગલાં વૃક્ષ ઉપર મુકતી કે ધપ દઇને તેઓ પૃથ્વીમાતાને ખોળે આવી પડતી અને ઉલટી પોતાની સહચરીઓના હાસ્યને પાત્ર બનતી.

કેટલીક વિનયશીળ નવોદાઓ જેઓએ મર્યાદાના માર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો હતો, તેઓને આ મસ્તાની બાળાની ઉચ્છ્રંખલ વર્તણું-

* ગણદુષ્ક=કોળો.

પ્રેમ-પ્રભાવ

કથી અણુગમો ઉપજ્યો. તેઓએ પોતાનું મ્હોં મચકોડ્યું અને કંઈક રોષભરી દ્રષ્ટિથી તેના સામું જોઈ મૃદુ ઠપકો આપતાં ફાસલાવીને વૃક્ષ ઉપરથી નીચે ઉતરી આવવા સમજાવવા લાગી. આમ કરવાથી તો આ સાહસિક બાળા વધારે ચીખાવણી બની, અને તેઓને વધારે ખીજવવાની ઇચ્છાથી હાસ્ય કરતાં કરતાં વૃક્ષની ડાળીઓ ઉપર જોરથી કુદીને પોતાની સખીઓના મસ્તકે ફજોની વૃષ્ટિ વરસાવવા લાગી.

તેજ સમયે પડખેના વૃક્ષ ઉપરથી આલુ ફળોના ઢગલો જમીન ઉપર ખરી પડ્યો. વૃક્ષની શાખાઓ બહુજ નીચે લટી પડી હતી, અને આ આનંદી સમાજની એક સખીએ ત્યાં ઉભા ઉભા એક ડાળીને હલાવી હતી. વૃક્ષ બિચારું રમણીના નાણુક ચરણોના સ્પર્શ પામવાને સુભગ થયું નહિ, પરંતુ મૃણાલદંડ સસાન સુકોમળ હસ્ત-સ્પર્શથી પણ તે હર્ષપ્રકુલ્લ બન્યું, અને પોતાનો ધન ભંડાર-મધુર ફજો તે બાળાના ચરણે ધરી કૃતકૃત્ય માનવા લાગ્યું. આ ભેટનો સ્વીકાર કરવામાં બાળાઓ પછાત પડે તેમ નહોતી. દ્રૌપદીના અક્ષયપાત્રની પેઠે પૃથ્વીપર પડેલાં અસંખ્ય ફજોને વિણી લેવામાં આ પ્રમદાઓ પ્રવૃત્ત બની, અને એક બીજાની સાથે સ્પર્ધા કરતાં આનંદકલ્લોલ કરવા લાગી.

કેટલીક નવોદાઓને આ વિનોદ રસહિન જણાયો. સ્ત્રીત્વના ઉંબરમાં પ્રવેશ કરતી યુવાવસ્થાની ખીલતી કળી સમાન આ સ્ત્રીઓ હમણાંજ વિવાહીત બની શ્વસુરમહે આવી હતી, અને પતિનો પ્રેમ સંપાદન કરી લેવાને સર્વ કંઈ ઉપાયો આદરવામાંજ તેઓનું લક્ષ્ય ગુંથાયું હતું. આવા આનંદના સમયમાં પણ તેઓના મનમંદિરની મૂર્તિ હૃદયમાંથી ખસી નહોતી. નિજગૃહે જતાં એ મૂર્તિને વધાવી લેવા માટે પુષ્પોને ચુંટી લઈ તેની માળાઓ બનાવવામાં તેઓ તલ્લીન બની ગઈ. કેટલીક લલનાઓને તો ફળ કે પુષ્પ એકેમાં

મત્સ્યવિહારનું અનુપમ દ્રશ્ય આનંદ પૂર્વક અપ્રીતશે જોઈ નહીં.

[ચિત્રકાર શ્રી. કલાગ્નિ]

પ્રેમ પ્રભાવ.

[૫ ૧૧૬.

રસ ન પડ્યો. તેઓની કાળી કામણુગારી કીકીની હલકે લાન ભુલેલા અને જોખનીયાની ભુરકીથી મોહજળમાં સપડાયલા શિકારનું— પોતાના પ્રેમપાત્રનું ચિત્તવન તેઓના ચિત્તમાં ચાલી રહ્યું હતું, કયાંય એન ન પડવાથી પોતાના સ્વાભાવિક નાદને આધિન થયેલી એ લાવણ્યવતી લલનાઓ સરોવર પાસે આવી, જળક્રિડા કરતી રંગ-બેરંગી માછલીઓને ખાજ આપી લલચાવવા રમાડવા લાગી, અને મત્સ્યવિહારનું અનુપમ દ્રશ્ય આનંદપૂર્વક એકી ટશે જોઈ રહી*.

“આપણા કવિરાજ તે દિવસે કહેતા હતા તે યાદ છે કે ?” એક લલના મત્સ્યક્રિડા નિરખવામાં ગુસ્તાન બનેલી પોતાની સખીને ગાલે ચિમટી ખણુતાં બોલી, “અત્યારે તેનો સાક્ષાત્કાર થાય છે.”

બદલામાં એ લલનાના કપોળપ્રદેશ ઉપર સખીની કરાંગુલીનો મંદ પ્રહાર થયો, “શું છે તે ?”

“પેલું તેમનું કાવ્ય:—

(સોરઠો)

‘પ્રથમ કરીને પ્રીત, જળ પાખી દાદુર જીવે;

મચ્છની એહ ન રીત, પ્રાણ તજે પાણી વિના. !”

“કવિરાજને તો બીજે ધંધોજ નથી. પ્રેમ, પ્રેમ ને પ્રેમ ! તેમને તો પ્રેમનાજ લણુકારા વાગે છે. ધરમાંયે પ્રેમ અને બહાર પણ પ્રેમ ! વાતમાંયે પ્રેમ અને ગીતમાંયે પ્રેમ ! આવડી ઉમ્મર થવા છતાં હજી તેમનાં પ્રેમનાં ઝરણાં સુકાતાં નથી. ધરડી ધોડી અને લાલ લગામ !”

વાતમાં રસ પડ્યો. લલનાઓ એકત્ર થઈ ગઈ, “પરંતુ કવિરાજની સ્થિતિની કોઈને ખબર છે ? એ જળ નુથી, પણ મીન છે !”

● જુઓ ચિત્ર.

પ્રેમ-પ્રભાવ

“એટલે ? અમે તો કંઈ ન સમજ્યાં.”

“એટલે એમ કે મત્સ્ય જળ વિના જીવી શકતું નથી. પરંતુ જળ તો મીન વગર રહી શકે છે. ખરી રીતે જોઈએ તો કવિરાજ જળ અને તેની માનીતી પેલી ‘નવી’ માછલી ગણાવી જોઈએ. પરંતુ અહિં તો કવિરાજ પોતેજ માછલી બની ગયા છે અને રંગીનીને જળની ઉપમા આપવા માંગતા હોય તેમ જણાય છે. રંગીની વિના તેમને ઘડી પણ ચાલતું નથી, હા...હા...હા !”

લલનાઓ મસ્કરી ઉપર ચડી, “ખરેખર કવિરાજ તો બડા વિચિત્ર આદમી છે, હો ! મહારાજને આવું રમકડું ફીક હાથ લાગી ગયું છે !”

“અરે, અરે, જવા હો એ વાત. રંગીની સાંભળશે તો ખિન્નવાશે, અને કદાચ આપણી સાથે અમોલા લેશે. પછી પોતાના વહુધેણા વરની વાતો આપણને કાણ કહેશે ?”

x x x x

વૃક્ષ ઉપર વિંટાઈ ગયેલી લતાઓ અને વૃક્ષની ઝુલતી ડાળીઓની ગુંથણીથી કોઈ કોઈ સ્થળે હિંચકા જેવી ગોઠવણી બની ગઈ હતી. હિંડોળાખાટે ઝુલવાની શોખીન રાસિકાઓને આ કુદરતી હિંચકાનો શોખ થઈ આવ્યો, અને બંને હાથોથી લતાને પકડી નાજુક ચરણો હવામાં ઉછાળતી અને કોમળ કંઠમાંથી રૂપાની ધંટડી સમાન તીણા સ્વરથી વસંતના ગાન ગાતી આનંદ ઝૂલે ઝુલવા લાગી.

+ x x x

કામિની અને કુસુમ આંખાવાડીમાં એક સ્ફટિકશિલા ઉપર એસી પુષ્પોની વેણી, કંકણ, બાજુબંધ વિગેરે ભિન્નભિન્ન અલંકાર ગુંથતી ગુંથતી યુવતિઓના સ્નેહભીનાં હૃદયની છાની વાતો એક બીજને કાનમાં કહેતી હતી.

[નિ-શી કુચ દેસાઈ]

આનંદપૂર્વે રૂઝવા આત્મા

[પ્રેમ પ્રભાવ. પ. ૧૨૦]

વસંતનાં વધામણાં—આનંદોત્સવ !

અચાનક કંઈ મધુર નાદથી આંખાવાડી ગાજી ઉઠી. જાણે કોઈ કિતરી કે ગંધર્વકુમારી આ લોકમાં ઉતરી આવી પોતાના દિવ્યગાનથી વસંતને વધાવી રહી ન હોય ? બંને સખીઓનું લક્ષ ખેંચાયું, અલંકાર અધુરા રહ્યા, આ ગાન કોણ ગાય છે તે જાણવાને—જોવાને બંને ઉત્સુક બન્યાં.

‘ ખીલતી કળા ચૌવનખાગ તણી, પ્રિય ચંદ્રમુખી કંઈ વાત કહું...’

ધીરે ધીરે સ્વર આગળ આવતો ગયો. ગાનાર પણ આગળ વધતું હતું. કામિનીની દ્રષ્ટિ ખેંચાઈ, ગાનારની આકૃતિ હવે સ્પષ્ટ જણાઈ, તેનાથી હસી જવાયું, “ અહો, આતો મારી વ્હાલી પેલી પ્રેમધેલી રંગીની ! ”

રંગીની યુવાવસ્થાની ખીલતી કળા હતી. તેનાં લગ્ન દિનાજ-પુરના રાજકવિ સાથે થયાં હતાં. કવિરાજે રંગીની કરતાં બમણાં ચોમાસાં જોયાં હતાં, પ્રૌઢવયના હોવા છતાં તે અતિ રસિક હતા, અને હૃદયથી તો પોતાને યુવાન જ ધારતા. રંગીની રૂપી કુસુમકળીના રસભોગી ભ્રમર હોવાનું તેમના મનમાં અભિમાન હતું, અને હાસ્યસ્પદ રંગીલી ભાષામાં હેઠેરી લાલાની માફક પોતાની ‘ નાનકડી નાજુક નાર ’ ને પ્રેમ દર્શાવવા માટે તે પ્રેમકાવ્યો છોડ્યા કરતા. આંખાવાડી તરફ આવતાં આવતાં આ કવિરાજનું પ્રેમકાવ્ય રંગીની લલકારતી હતી.

સ્ફાટિક શિલા આગળ આવતાં આત્રતરૂવરની છાયામાં બેઠેલી કુસુમ બોલી “ જા, જા, અહિંથી, અમારે તારા બુઢા વરરાજનું પ્રેમગાન નથી સાંભળવું. ”

કુસુમ તરફ આગળ વધતાં રંગીનીએ કહ્યું, “ કંઈ નહિ, ચાલો, કુસુમબા, ત્યારે તમેજ મારા વરરાજા બનેને ? ”

તેણે કુસુમના મુખ ઉપર પોતાનો કામળ હાથ ફેરવ્યો, હડ-

પ્રેમ-પ્રભાવ

પચી હલાવી, જાદુબર્યા નેણુ નચાવ્યા અને તેની સોડમાં ભરાઈ લાડ કરવા લાગી, “કેમ હવે તો માઈ પ્રેમગાન સાંભળવું ગમશેને ?”

આંખાવાડીને ગળવી મુકતી, ડોલાવતી, મદનરાજને પણ મોહ મુગ્ધ બનાવતી રંગીની ગાવા લાગી:—

(સખી સ્વપ્ન મહીં મનમોહન મેં...એ લય)

ખીલતી કળા યૌવન બાગ તણી, પ્રિય ચંદ્રમુખી કંઈ વાત કહું;
તુજ પ્રેમળ કોમળ હસ્ત મહીં, રમતાં રસિકે ! રસમસ્ત રહું—
કમળે જ્યમ જંગ ગુંજે કમળા, તવ પાસ હું ત્યમ ગુંજ્યા કરતો;
ભમરો શરણે તવ આવી પડ્યો, ધરી હાથ હું સાથ રમાડ પ્રિયે !—
સુખ-નાવ રહું જગ-સાગર હું, તુજ દર્શનથી દુઃખ દૂર થતાં;
અધરામૃત પાન કર્યે પ્રમદા, મમ તાપ ત્રિવિધ સમાઈ જતાં—
રતિક્ષેત્ર તણા રસની રમણી, રસ દે રસ લે મમ નેત્રમણી;
નવજીવનને નવ આ નમણી, મળતાં સદ્ભાગી ન કોણ પ્રિયે ?

“કવિરાજ મને આવી રીતે ફેસલાવીને પછી કેવી બનાવે છે તે સાંભળો:—

(કટાવની ચાલ.)

રંગિલી ખ્યારી, રમણી મારી, તુજ પર જઈ હું બલિહારી; નજરથી પળભર હું
દુર જાય, મનમાં મુજને કંઈકેઈ થાય: હું મુજ દોલત, હું મુજ જગીર,
તુજને ગણતો હું મહાભાગી; રાતદિવસ એ વિચાર થાય, રખે કોઈ
તુજને લઈ જાય: હું મુજ જમો, ખુટની જોડી, હું છે મારી પાષપિછોડી;
વર્ષામાં હું છત્રી બને, જે જોઈએ તે તારી કને: મીઠાઈ હું છે, હું છે
સુખડી, તુજને જોઈ ભાંગે ભુખડી; પાનરૂપી હું છે મુખવાસ, સુધાપાન
વળી મળવું ખાસ: કીપક હું છે, ચક્ક હું છે, ઉપાદેવી આજ:સરી
હું છે; વેદ ધર્મના મંત્રો જાણે, ગ્રહતંત્રને ખુબ પિછાણે: આનંદમૂર્તિ
આપે સ્ફુર્તિ, મમમંદિરે રહેજે જીલતી; હાસ્યથી દુઃખ માફ દુર જાય,
જોઈ તને સુખશાંતિ થાય. ”

કામિની હસી પડી, “અરે વાહરે રંગિલી રંગીનીબાઈ ! તમારા

સ્વામિનાથ તો સાક્ષાત પ્રેમમૂર્તિજ જણાય છે ને ! તેમની પ્રીતની રીત તો બહુ રૂપાળી છે હો ! ”

“ હવે તારા પતિરાજ કરતાં તો કંઈક ઠીક ! નર્યો ભગવાનનું માણસ ! જાણે ભકતરાજ ! તેના મુખમાંથી કોઈ દિવસ રસિક ખુબીદાર બાપણજ નિકળતું નથી. તદન યુગચલ ! મારે જો એવો ધણી હોય ને તો તો હું—

સંસાર ત્યાગી, બની વિરાગી, ધરૂં અલખનો પંથ હું.....”

કુસુમથી રહેવાયું નહિ. રંગીની તરફ જોઈ તે બોલી, “ કામિનીનો ધણી તો બડો ખંધો છે. એ તો કોઈ જાણુવા ન પામે એવી રીતે પ્રેમ કરે છે. વાર, રંગીની, તું તારે તારૂં પુરાણ ચલાવ, એકાદ બીજી ચીજ સંભળાવ. ”

“ શું સંભળાવું મારાં કુસુમ ? મારા કવિરાજના પ્રેમગાનનો ઉત્તર તમારે સંભળવો છે ? ઉપરનું ગાન તેમના મુખમાંથી નિકળતાંજ આપણે તો રોકડો જવાબ આપી દીધો ! ”

“ અરે વાહ ! ત્યારે તો તું પણ તારા પતિની માફક કવિ-યાણી બની છે ને શું ! ”

“ હા, હા, મારી કાળજની કોર ! ” રંગીનીએ કુસુમના ગુલાબી ગાલમાં નખપ્રહાર કર્યો અને પોતાની રચનાતું ગાન લલકારવા લાગી:—

“ મનમોહન મસ્તક મોર તમે, ચિત્ત ચાતક ચોર કિશોર તમે,
તન કાંતિ અને મન શાંતિ તમે, મુજ જીવન દોર તમેજ તમે—
જ્યમ દીપક પાસ પતંગ ભમે, મનહું ત્યમ આ તમ પાસ રમે;
તમ દર્શન વિષ્ણુ કશું ન ગમે, સુખ સાગર પાસ તૃષા શું દમે ?—
કરૂણા ભરી દષ્ટિ હસી કરજો, રસિયા ! મહકુંજ રસે ભરજો;
પિંડ રંક તણી પ્રણયે હરજો, વસજો મમ અંતર નાથ ! તમે—

પ્રેમ-પ્રભાવ

“ આ તો માત્ર કવિરાજને છાપરે ચઢાવવા માટેજ હો ! સાંભળવા જેવું તો હવે આવે છે:—

(કઠાવની ચાલ)

મોહન મારા, આંખના તારા, રહેશે ના નયનોથી ન્યારા; ધરની ચિંતા છે તમ શિરે, વાત સાંભળો ધીરે ધીરે. તમે છો વાસણ, તમે છો ધંટી, તમે બાજરો ને વળી બંટી; જ્યાં જોઈ ત્યાં તમને બાણું કામ સમય તમને સંભાળું. તમે છો કાઢુ, તમે છો ગોળા, નિત્ય તમારા એ વરઝાળા; સાંજુસી કડછી તમને ગણું, કહો કહું શું એથી ધણું. તમે છો લોટી, તવી તમે છો, રસોઈ કેરો સાજ તમે છો; પૈસા કેરી પેટી તમે છો, કાપડ કેરી સાજ તમે છો તમે છો. વસ્ત્રાલુપ્ત મારા, દરદાગીના તમે છો મારા, કૃષ્ણતાળી બંસી ગણું તમને, મધુરગાન પણ શોભે તમને. કવિરાજની સ્ત્રીઓ ભારી, કરતી નિત્યનિત્ય મારામારી; સત્ય કહું છું રોષ ન ધરશે, કરશે ના દાસીને ન્યારી ! ”

એક લલિત લલના વૃક્ષની ઓથે છુપાઇને રંગીનીતું દાસ્ય-જનક ગાન સાંભળતી હતી. ગાન બંધ પડતાં ધીરે પગલે તે બદાર નિકળી આવી, અને બોલી, “ અરે વાહરે રંગીની ! તું તો બહુ સુંદર ગાય છે ને શું ? ”

તેને જોઇને બાળાઓ ઉભી થઇ અને નમન કર્યું. ત્યાં આવનાર દ્વિનાજપુરની રાણી નિરૂપમા હતી !

“ ખરેખર તેનું ગાન કૃષ્ણની બંસીના નાદને પણ ભુલાવી મુકે એવું છે. ” કામિનીએ ટાપસી પુરી.

“ રંગીની, આજે તો તારે આ ગાન રાજકુમાર પાસે ગાવું પડશે. ” નિરૂપમાએ હર્ષપ્રદુલ્લ બની કહ્યું.

ગણેશદેવ રાજા બન્યો હતો, છતાં બાલ્યાવસ્થાની ટેવને લીધે તેના મુખમાંથી રાજકુમાર શબ્દજ નિકળી પડતો.

રંગીનીએ તેની મળક કરવા માંડી, “અરે નારે રાણી સાહેબ ! આજે તો તમારેજ તેમને તમારા સુકંઠી ગાનથી રીઝવવા જોઇએ.

વસંતનાં વધામણાં—આનંદોત્સવ !

યુદ્ધવિહારના વિજેતાને યોગ્ય બદલો આપવાનું કર્તવ્ય તમારે શિરે છે !”

નિરૂપમાએ મંદ હાસ્ય કર્યું, તેનું હૃદય ઉલ્લાસ અને ગર્વાનં-
દથી ઉછળ્યું. મુખ ઉપર શરમના શેરડા પડ્યા. લજ્જાથી તે બોલી,
“ તમે સર્વ બાળાઓ મધુર સંગીતથી તેમનો સત્કાર કરજો. હું
તેમને પુષ્પોથી વધાવીશ. ”

અધીરી કુસુમ બોલી ઉઠી, “ ઉભા રહો, ઉભા રહો, પ્રથમ
તમનેજ અમે પુષ્પમાળા આરોપીએ છીએ. આપ આપના કંઠમાં
વિરાજી લાગ્યવંત બનેલી એ માળાથી આપના બહાલમને વધાવજો.”

કુસુમ અને કામિનીએ પોતે તૈયાર કરેલા પુષ્પોના અલંકારો
વેળી, કંકણ, બાજુબંધ અને માળા હાથમાં લીધાં અને રાણીને
પહેરાવતાં તેઓ પ્રેમસ્વરૂપ શ્રી કૃષ્ણનાં વચનો લલકારવા લાગ્યાં:—

× “ રસિલી એ રાધે મારી, પ્રાણથી અધિક ખ્યારી,
પ્રાણથી અધિક ખ્યારી, તુજ પર બંધ વારી. ”

નિરૂપમા રાધિકારૂપે ઉત્તર આપવા લાગી:—

“ જાઓ છો ઠગારા કાના, બતાવો ન ખોટાં બહાનાં,
બતાવો ન ખોટાં બહાનાં, છળો છો નકામા શાના—જાઓં
મીઠું મીઠું મુખે બોલી, તણબલા તુલ્ય તોલી
હું છું સાવ અણમોલી, વચને ન બાળો કાના—જાઓં
ચંદ્રાવલી રૂપ જોઈ, શુદ્ધસાન સધળી બોઈ
રાધા મરે રોઈ રોઈ, તોયે ક્યા ના'વે કાના—જાઓં ”

કુસુમ અને કામિની કૃષ્ણ રૂપે મનાવવા લાગી:—

“ શાને તું રિસાયે રાધે, જરા જે વિચાર કરી
જરા જે વિચાર કરી, વાત મારી ઉરે ધરી—શાનેં
તથા શું દિલે ડરે છે, શંકા ચિત્ત શું ધરે છે.
હું તો છું સદાનો તારો, રસિલી તું રાધે મારી—શાનેં

× તમારો છે સાચો સ્નેહ રઘુપતિ રામ સાથે—એ રાહ.

પ્રેમ-પ્રભાવ

દિવ્ય પ્રેમતણી છાળો, અતરમાં હલશયે
તનમન અર્પણુ આ છે, તુજને એ રાધે ખ્યારી-શાને. ”

અચાનક કંઈક વિચાર આવતાં નિરૂપમા બોલી, “ કુસુમ, આ પુષ્પમાળા કામમાં નહિં આવે. તેમને માટે હું પોતે એક પુષ્પમાળા પરોવીને તૈયાર કરું તોજ હીક. પુષ્પો તો અહિં જોઈએ એટલાં છે, ઓટી માત્ર પરોવવાની જ છે. ”

રાણી સ્ફટિક શિલા ઉપર બેઠી, અને પુષ્પ પરોવવા લાગી. કુસુમ અને કામિની કુતુહલભરી દ્રષ્ટીથી તેના તરફ જોઈ રહી. રાણીની મુખમુદ્રા એકાએક શોક છાયાથી છવાઈ ગયેલી જોઈ તેઓ આશ્ચર્યચકિત બની.

ગત સમયનો એક પ્રસંગ રાણીના સ્મરણમાં તાજો થયો. પોતે પરોવેલી પુષ્પમાળા ગણેશદેવે ઉપાડી લઈને શકિતના કંઠમાં આરોપી હતી તે ચિત્ર તેની કલ્પનામાં ખડું થયું. શકિત ત્યાં ઉભેલી તેને જણાઈ. તેની કાયા કંપી, ભયથી તેણે આસપાસ જોયું. સદ-ભાગ્ય કે શકિત ત્યાં નહોતી ! તેણે છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો, નિશ્વાસ નાંખ્યો, અને પોતાનો કાર્યક્રમ આગળ ચલાવ્યો.

દૂરથી બંસીનો મધુર નાદ આહોઆહો, મંદમંદ સાંભળાવા લાગ્યો. લલનાઓનું લક્ષ ખેંચાયું, વિરહધેલી ગોપીઓની પેઠે તેઓનું ચિત્ત તે બંસીનાદમાં ચોંટયું, તેઓ એકાગ્રચિત્તે સાંભળવા લાગી.

કામિની બોલી, “ જો, જો, કુસુમ, સાંભળ. કેવો કર્ણપ્રિય મધુર બંસીનાદ ! આ તો આપણી બાલ્યાવસ્થાના આનંદનું ભાન કરાવે છે. ત્યાર પછી આવો બંસીનાદ આપણે કદી પણ સાંભળ્યો નથી. હા, એજ-એજ નાદ ! યુવરાણી, આપને દિનાજપુરમાં ગાજેલા સુખી દિવસો યાદ આવે છે ? એક દિવસ આપણે મહિપાળ સરો-વરના તીરે આવેલી પેલી રાજવાટિકામાં ‘ રામરાણી ’ ની રમત રમ્યાં હતાં તે પ્રસંગ આપના સ્મરણમાં આવે છે ? ”

યાદ આવે છે ? ગરીબ બિચારી નિરૂપમા ! તે સર્વ ઘટના બરાબર તેના સ્મરણમાં હતી, અને તેનો વિચાર આવતાં તેનો મુખ-ચંદ્ર શોકરાહુથી ઘેરાઇ જતો હતો. નિરૂપમાએ પોતાની દ્રષ્ટિ ઊંચી કરીજ નહિ. તેના કુમળા જીગરમાં કારી ધા વાગતા હતા.

પુખ્ત પરોવવામાં જ લક્ષ હોય તેવો ડાળ કરી, અસ્પષ્ટ નિશ્વાસ નાંખી, મંદસ્વરે તે બોલી, “ રાજકુમાર હજી કેમ નહિં આવ્યા હોય ? સુદ્ધવિહારની તો સમાપ્તિ થઇ છે. આ બંસી એ પોતે તો નહિ વગાડતા હોય ? ”

હા, હા, બોળી બાળા ! તારી શંકા સર્વાંશે સત્ય છે. લલનાઓ વસંતોત્સવ કરતી કુમારને વધાવી લેવાની તૈયારીઓ કરી રહી હતી ત્યારે ગણેશદેવ શક્તિનો કરકમળ પોતાના હાથમાં લઇને આ આનંદ-રસ રેલાવતી રમણિઓથી કેટલેક અંતરે સરિતા કિનારે બેઠો હતો. નિરૂપમા બિચારી જ્ઞાણમને વધાવવાની વાટ જોઇ રહી હતી, ત્યારે શક્તિની બંસી વગાડતાં વાનાવરણને મધુર બંસીનાદથી ભેદીને કુમાર વનિતાઓનું ચિત્ત વિંધી રહ્યો હતો. બોળી બામિની ! રાજકુમાર અત્યારે તારી પાસે કેવી રીતે આવી શકે ? અત્યારે તો તેને પોતાની બાળસ્નેહી—તેના હૃદયની અધિષ્ઠાત્રી શક્તિનાં દર્શન થયાં છે ! નિરૂપમાને તે અત્યારે ઝોળખતો નથી ! તેનો આત્મા અત્યારે આત્યાવરથાની મિત્ર-પોતાના સુખના સ્વપ્નસ્વરૂપ-આનંદની સાક્ષાત મૂર્તિના વિચારમાં એકાકાર બની રહ્યો છે ! મહિપાળ સરોવરને તીરે આલ્પ-રમનમાં પોતે પોતાની રાણી-મનમંદિરની દેવી પર્મદ કરી હતી, તે સમયે જેવો તે બાળક હતો તેવોજ અત્યારે બાળક સમાન બન્યો છે ! બીજા કશાનું તેને જ્ઞાન નથી—વિચાર નથી—દરકાર નથી ! અફસોસ ! નિરૂપમા ! શું ચુગલીખોર પવન સરિતા કિનારે બનતો બનાવ તને કાનમાં કહી ગયો છે ?—સાનમાં સમજાવી ગયો છે ?

પ્રકરણ ૧૮ મું.

વિરહવ્યાકુળ વલ્લભા.

“ એકલડી તલસે રે બહાલાના વિના
રાતલડી થઈ વેરણુ મારે મન જો!
વાટલડી જોઈને થાકી બહાલડી,
તોય ન આવ્યા નણુદલ વીરા તન જો. ”

× × ×
‘ કામિની કંથવિના અરે, કષણીને ઘડે ઘાટ
વિરહે વ્યાકુળ વલ્લભા, બહાલાની જીવે વાટ. ’

વલ્લભ લમને વધાવવા વરઘેલી વનિતા આતુર થઈ રહી હતી, રાજલંસણી હંસને શોધ્યા કરતી હતી. સ્વાતીખિદ્ધ માટે આતકપક્ષી પેડે, અંદ્રદર્શન માટે કુમુદિની પેડે, સવિતાનારાયણ માટે કમલિની પેડે, આ રસિકા પોતાના રસિક માટે રાહ જોઈ રહી હતી. સરિતા સાગરને ભેટવા વેગવાન બની હતી, પરંતુ સાગર તો દૂર દૂર જતો હતો. રાજલંસ મનમાન્યો મોતીનો ચારો ચરવા ગયો હતો, હંસણીને ભુલી ગયો હતો.

નિરૂપમાએ ઉત્સાહપૂર્વક પોતાના શિરતાજને વધાવી લેવાની સર્વ તૈયારીઓ કરી રાખી હતી. પુષ્પહાર શયનગ્રહમાં એમનો એમ લટકી રહ્યો હતો. પોતાનું કર્તવ્ય બજાવવાને આતુર હોય તેમ પવનનો સપાટો લાગતાં તે ડોલી રહેતો અને નિરૂપમાના હૃદયતંતુઓને ડોલાવતો—બળભળાવી મુકતો હતો. શૃંગારરસિક બનેલી લલનાએ લાડીલાના કોડ પૂરા કરવાને પુષ્પની સુખશૈયા તૈયાર કરી હતી. બરફના દગની માફક સુગંધી શ્વેત પુષ્પોની શૈયા ખિચો-ખિચ ભરાઈ હતી. શયનખંડ સ્વર્ગસદન સમાન બન્યો હતો. માત્ર ભોક્તાનીજ ન્યુનતા હતી !

રાત પડી, ચંદ્ર આકાશે ચડ્યો. રજની ખીલી નિકળી; પરંતુ નિરૂપમાનો ચંદ્ર હજી પ્રકાશ્યો નહોતો. આકાશનો ચંદ્ર આ લલ-
નાના લલિત લાવણ્યનો આસ્વાદ લેવાને આતુર હોય તેમ પોતાનાં
તેજોમય કિરણો તેના ગૌર વદન ઉપર ફેંકતો હતો. સુખકર સમિર
પણ આ વદલભાને, તેની શૈયાને, તેણે તૈયાર કરેલી સર્વ સામગ્રીને
સ્પર્શી જઈ પ્રવૃદ્ધ બન્યો; પરંતુ આ મોહિનીનો માલિક હજી ઝળક્યો
નહિ. સુગંધી સમિર લહરીઓ આ વિરહવ્યાકુળ વદલભાને વધારે વ્યાકુળ
બનાવી તેની વિરહ વ્યથાને વધારવા લાગી. વૃક્ષનાં પાંદડાંનો ખડખડાટ
થતાં, ‘ઓ આવ્યા, ઓ આવ્યા !’ એવા ભણકારા થતા, આંખો દૂર
સુધી ખેંચાતી, પરંતુ બદલામાં માત્ર નિરાશા ! કંઈ કંઈ કદપનાઓ
થવા લાગી, મનમાં અવનવા તરંગો આવવા લાગ્યા, “ શું રિસાયા
હશે ? જાણ્યે અજાણ્યે મારાથી કંઈ દોષ થયો હશે ? હાય, હાય ! શું
હવે નહિંજ ખોલે ? ના, ના, એમ છેક નમેરા તો ન થાય. મારા
હૃદયદાર એવા નિબુર તો ન બને ! ત્યારે કેમ નહિ આવ્યા હોય ?
આવા ઉત્સવ પ્રસંગે અત્યાર સુધી કેમ નહિ પધાર્યા હોય ? ક્યાંક
ફસાયા તો ન હોય ? ના, ના, તે વીરનર છે, સમર્થ છે. હા, પણ
પુરૂષ છે ! મોહજનનમાં કદાચ ફસાય પણ ખરા ! ઈર્ષ ઇદ્રાણીને જુલી
કોઈ અપ્સરામાં લોભાય પણ ખરા ! એમ થાય તોતો.....એ...
.....દયાળુ પ્રભુ ! એવો અવસર આવે તો.....” તેની મતિ મુંઝાઈ.
વિરહવેદના તેને સતાવતી હતી, વિચાર વેદનાએ તેને છેક બદાવરી
બનાવી. કંથ વિનાની કામિની કંઈ કંઈ તર્કવિતર્ક કરવા લાગી,
વિરહવ્યાકુળ વદલભા બ્હાલમની વાટ જોઈ જોઈ થાકી, અંતે નિરાશ બની.

નિરાશાથી મન રસહિન થયું, તન બળહિન થયું, વ્યાકુળ
વામા શૈયા ઉપર પડી; પરંતુ ત્યાં પણ સુખ ન મળ્યું. સુકોમળ
પુષ્પો શૂળ સમાન સાલવા લાગ્યાં, તેને વધારે વ્યાકુળ બનાવવા લાગ્યાં.
વિરહની કેવી વેદના !

x

x

x

પ્રેમ-પ્રભાવ

વસંતોદ્યાનનો આનંદોત્સવ રાજકુમારની હાજરી મેળવવા લાગ્ય-
શાળી બન્યો નહિ. એ આનંદ કરતાં વધારે મૃત્યુવાન આનંદરસના
પાનમાં તે રોકાયો હતો, અને એ રસપાનના તાનમાં તેને પોતાને
માટે રાહ જોઈ રહેલી રમણીનું પણ લાન નહોતું. શક્તિની મોહનીમાં
મુગ્ધ બનેલો કુમાર મોડી રાતે મહાલયમાં આવ્યો. નિરૂપમા પાસે
તે ગયો નહિ, તે તરફ તેનું લક્ષ જ ગયું નહિ. તે તો મહાલયની
અગાશીમાં મંગેમરમરના આસન ઉપર બેઠો, અને શૂન્ય ચિત્તે તારલાથી
ચમકતા ગગનમંડળ તરફ જોઈ રહ્યો.

તેનું મસ્તક આજે ધમધમી ઉઠ્યું હતું, અનેક દુઃખમય વિચાર-
રાએ મગજને ઘેરી લીધું હતું, તેનું હૃદય દુઃખભારથી દબાયું હતું,
અંતરમાં એકજ વિચાર ઘોળાયા કરતો હતો. “ અરરર આ મેં શું
કર્યું ? ” સર્પદંશ થતો હોય, તેનું વિષ રગેરગે વ્યાપી જતું હોય,
એમ તેને લાગ્યું. “ ઓ સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ ! આ મેં શું કર્યું ?
મારા અપરાધને લીધેજ તેને માથે આવાં સંકટો પડ્યાં છે. તેણે
પોતાનું હૃદય મને અર્પણ કર્યું હતું, છતાં મેં તેનો તિરસ્કાર કર્યો !
ઓ દેવાધિદેવ ! મારા આ પાપકર્મ માટે મને ક્ષમા કર ! ક્ષમા કર ! ”

તેની આંખો ઉપર ચંપકકળી સમાન કેમળ કરાંગુલીઓ ફરી
વળી. આંખમિયામણીની રમત રમાતી હોય તેમ તેને લાગ્યું; પરંતુ
અત્યારે રસિકતા તેનાથી દુર નાસી ગઈ હતી. તે વિચારનિમગ્ન
અને હૃદયશૂન્ય બન્યો હતો. તેના મગજમાં તો શક્તિની ધુન
ચાલતી હતી. એ ધુનમાંજ તેનાથી બોલાઈ જવાયું, “ કોણ શક્તિ ? ”

“ જી ના ! એ તો હું આપની દાસી, નિરૂપમા ! ”

કુમાર ચમક્યો. બોલવામાં કેવી ભયંકર ભૂલ થઈ ગઈ ! જેની
પાસે પોતાની સત્ય હકીકત છુપાવવાની ખાસ જરૂર હતી, તેણેજ
પોતાના મનની સ્થિતિ જાણી લીધી ! કુમાર ગુંચવાયો. “ શા જવાબ
આપવો ? ” પરનાયિકા પાસેથી આવેલા-ચોરી છુપીથી પોતાના

નિવાસમાં જઈ સ્વપત્નીની પૃચ્છાનો ભોગ થઈ પડેલા પુરૂષ જેવી તેની દશા થઈ પડી. સત્ય વસ્તુ છુપાવવાનો તેણે યત્ન કર્યો, અને નિરૂપમાને સ્ફટિક આસન ઉપર પોતાની બાજુમાં બેસવાની સંજ્ઞા કરી.

શક્તિનું નામ સાંભળી નિરૂપમાનું હૃદય ડંખાયું. કુમારના વર્તનમાં આજ કંઈક વિચિત્રતા જણાઈ. સત્કાર બહુ લુખ્યો હતો, શબ્દો રસહીન-પ્રેમહીન હતા. પોતાની અવગણના થતી જોઈ તેની આંખમાં ઝળઝળાયાં આવ્યાં. તે જ્યાંની ત્યાં ઉભી રહી.

નિરૂપમા સોળમા વર્ષમાં મ્હાલતી હતી, છતાં તેના બાળપણનો ભોળો વિશ્વાસુ સ્વભાવ ગયો નહોતો ! તેના અનુરાગી પ્રેમમાં ક્ષમાશીળ સ્વભાવની દુધ સાકર પેડે મેળવણી થયેલી હોવાથી મૃદુતા, નૂતનતા અને મીઠાશ ઓતપ્રોત ભર્યા હતાં ! આવી પ્રેમપ્રસાદીનો થાળ ધરવા છતાં મનમંદિરના પ્રભુ તેને હડસેલી મુકે-તેની અવગણના કરે એ કેવી નિર્દયતા !

ગણેશ હજી પણ અસ્વસ્થ હતો. તેને માત્ર એટલુંજ જ્ઞાન થયું કે નિરૂપમા પોતાની પાસે હજી ઉભીજ રહી છે ! સમ્યતાના સ્વભાવિક ધર્મથી પ્રેરાઈ તેણે તેનો હાથ પકડ્યો, અને ખેંચીને સંગેમરમરના કોચ ઉપર પોતાના પડખે બેસાડી. નિરૂપમાએ પોતાનું માથું ગણેશના ખભા ઉપર ઢાળી દીધું, અને તેના વસ્ત્રોમાં મુખ છુપાવીને છાનું છાનું રડવા લાગી. દુઃખી હૃદયના નિશ્વાસ કુમારના કાનમાં સરવા લાગ્યા. થોડાંક અશ્રુબિંદુઓએ શરીરને સ્પર્શ કરી વિચાર-વશ વલ્લભને જાગ્રત કર્યો.

વિબ્હવ વલ્લભાનો વિલાપ સ્વામિના લક્ષમાં આવ્યો. પત્નીને રડતી જોઈ તેના સ્નેહાળ હૃદયમાં ધ્યાનો સંચાર થયો. દુઃખી વિચારોને દેશવટો આપી, નવોઢાના કંઠની આસપાસ પોતાના હાથ વીંટાળી

પ્રેમ-પ્રભાવ

તેને લાડ લડાવતો હોય તેમ તે સ્નેહભર્યા વચ્ચનો બોલ્યો, “મારી લાડકી નિરૂપમા શા માટે રડે છે ?”

કંઈ ઉત્તરજ ન મળે ! પુનઃ તેણે તેજ પ્રશ્ન કર્યો, પરંતુ બોલેજ કોણ ? નિરૂપમાના કપોલ પ્રદેશ ઉપર હાથ ફેરવતાં—પ્રેમકેલી કરતાં પુનઃ પુનઃ ગણેશ તેજ પ્રશ્ન પુછવા લાગ્યો. પ્રેમધેલી પ્રેમદા વધારે રિસામણાં મનામણાંની ભુખી નહોતી. સજળ નેત્રે પતિ સામે જોતાં તે બોલી, “કહો, નાથ, મને કહો કે આપ મને ચાહો છો !”

નિરૂપમાના કાળા ભમર જેવા વાળ પસવારતાં મૃદુ સ્વરથી તે બોલ્યો, “ઓહહો ! એતો મેં તને સેંકડો વખત કહ્યું છે. છતાં ફરીથી એ પ્રશ્ન શા માટે ? ઘેલી, એ ને એ વાત કેટલીકવાર કહેવી જોઈએ ?”

“જો તમે.....જો તમે” નિરૂપમાની જીભ લથડીયાં ખાવા લાગી. કુમારે તેના ધ્રુજતા અધરને ચુંબન કર્યું.

હવે તેને હિંમત આવી. કુમારના ગળામાં હાથ ભેરવીને તે બોલી, “મને શંકા છે, મને ભય લાગે છે કે કદાચ શક્તિમૈયા અહિં હોય તો આપ મને ભૂલી જાઓ.”

નિરૂપમાના નિર્દોષ વદન તરફ કુમાર મૌન ધરી જોઈ રહ્યો.

“કહો, બહાલા ! મને ફરીથી કહો કે આપ મને વિસારી દેશો નહિ, કહો કે આપ સદા મારાજ રહેશો.”* દીન-વદને નિરૂપમાએ ગળગળા સાદે વિનંતિ કરી.

કુમારે તેને ઉડાવવાનો યત્ન કર્યો, “તારો નથી તો હું કોનો છું ? પ્રિયે !”

“તે તો પ્રભુ જાણે. મને કંઈ ખબર પડતી નથી. મને તો માત્ર એટલુંજ લાન છે કે મારું હૃદય શોકભારથી દબાય છે.”

● જુઓ ચિત્ર.

‘કપડો વડાયા મને જવંશી કપડો કે ચા.ત મહા માનક કપડો.’

ચિ-ક્રત્ત ત હરિભક્ત

પ્રેમ પ્રભાવ.

[૩ ૧૨]

ધુન: તેણે પોતાનું મુખ ગણેશના વસ્ત્રોમાં છુપાવ્યું અને ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડવા લાગી.

કુમાર માટે આ કેવો કસોટીનો સમય ? તેની ગરવી પ્રેમાળ પત્ની અનેક તર્કવિતર્ક કરતી, શંકાને સ્થાન આપતી, અશ્રુધારા વરસાવતી હતી, છતાં પણ વિશ્વાસે વળગી રહી હતી. તેની વિચાર-શક્તિ બહાર મારી ગઇ. શક્તિ સાથે લગ્ન કરી તેને પોતાના આવાસ-માં લાવતાં નિરૂપમાનું સ્નેહદ્રાઈ હૃદય લગ્ન થાય તેમ હતું. શક્તિનો ત્યાગ કરવો એ તેને મહા અધમ આચરણ કરવાની દ્રશ્ય પાડવા જેવું હતું—કુમારને હૃદયપૂર્વક પતિ માનવા છતાં અન્ય પુરૂષ સાથે તેને લગ્ન કરવાં પડે એવું હતું.

કંઈ નિર્ણય થઇ શક્યો નહિ. રડતી રમણીને આશ્વાસન આપી જેમ તેમ ભોળી ભામિનીને મીઠા મીઠા શબ્દોથી ભોળવી તે શયન અંડમાં લઇ ગયો. જે ઇચ્છાથી નિરૂપમાએ પુષ્પશૈયા તૈયાર કરી હતી તે ઇચ્છા અધુરી રહી. મનની મનમાંજ રહી ગઈ. નિર્દોષ નિરૂપમા જે ઉછળતા પ્રેમની આજે આશા રાખતી હતી તે મળે તેમ નહોતું. કુમારના લુપ્તાં લાડથી પણ તે રીઝી અને પતિના પડખામાં—પ્રેમીની હૃદયમાં તે નિદ્રાધીન બની.

કુમાર જાગતોજ રહ્યો. પત્નીની અવગણના કરવાથી નિદ્રાદેવી તેના ઉપર રોષે ભરાયાં હતાં. વિચારવાયુ થયો હોય તેમ આખી રાત તેણે કંઈ કંઈ તર્કવિતર્કો કરવામાં ગાળી કઢાડી. ઉપા સમય થયો, પરંતુ કુમારને શાંતિ ન મળી. કંટાળીને તેણે શૈયાનો—શૈયામાં સુતેલી પોતાની નિદ્રાવશ પત્નીનો તે જાગી ન ઉઠે તેવી સાવધતાથી ત્યાગ કર્યો, અને મહેલની બહાર નીકળ્યો. શક્તિને મળીને તેની સાથે છેવટનો નિર્ણય કરવાની તેને ધુન લાગી હતી. શક્તિને મળવા તે અરણ્ય તરફ ચાલ્યો.

અરણ્યને છેડે આવતાં તેણે ઢોલનો અવાજ સાંભળ્યો. સરિ-

પ્રેમ-પ્રભાવ

યામ માર્ગે આવતાં તેણે કેટલાક ઘોડેસ્વાર અને પગપાળા સિપાઈઓને જોયા. તેમની આસપાસ જિગ્રાસુ લોકના થોક એકઠા થયા હતા.

એક સિપાઈ ઢાલ વગાડીને બુલંદ અવાજે ઢંઢરે પોકારતો હતો કે, “નવાબ ગ્યાસુદિને સુલ્તાન વિરુદ્ધ બળવો જગાડેલો હોવાથી બાદશાહ સલામતે તેની સામે યુદ્ધ જાહેર કર્યું છે. જેઓને બાદશાહના પક્ષમાં લડવાની ઇચ્છા થાય તેણે આગળ પડવું.”

ગણેશદેવ પણ જિગ્રાસુ બન્યો. એક ઘોડેસ્વાર સૈનિક પાસે જઈ તેણે પૂછ્યું, “નવાબે શો ગુનો લ કર્યો છે?”

સૈનિકે ઉત્તર આપ્યો, “ગઈ કાલે યુદ્ધવિહારમાં સુલ્તાન સલામતે જે નાજનીનને જોધ હતી તેને પોતાની મહોરદાર બનાવવાની તેઓની મરજી હતી. નવાબને આ કામ પાર પાડવાનું ફરમાન થયું હતું, પરંતુ તેણે સુલ્તાનનું કામ કરવાને બદલે પોતેજ તે પરીરૂદ્ધ સાથે નિષ્ઠા કરી લીધા છે!”

વજ્રઘાત થયો હોય તેમ કુમાર સ્તબ્ધ બની જડવત્ ઉભો રહ્યો!

પ્રકરણ ૧૯ મું.

બહારે ધાયો !

વિપદિ ધૈર્યમથાભ્યુદયેક્ષમા

આપદકળનો ભય મહાત્માને માથે પણ રહેલો છે.

પોતાને કોઈ સાદ કરી બોલાવતું હોય તેવી બ્રાંતિ થતાં કુમાર વિચારગ્રસ્ત સ્થિતિમાંથી જાગૃત બન્યો. એ સાદ કોઈ સ્ત્રીનો જણાતો હતો. તુચ્છકાર ભર્યો એ આર્તનાદ સ્પષ્ટ મંલ-ગાવા લાગ્યો, “ આ કોણ ગણેશદેવ કે ? આપની નજરે સ્ત્રી જાતિનું અપમાન થતું જોઈ આપ બેપરવા બની જોયા કરો છો ? જૂલ્મ અને અન્યાય થતો જોઈ આપનું હૈયું ચલિત થતું નથી ? શરમ છે આપની કીર્તિને ! આપના પૂર્વજો જેઓએ વીર પુરુષોની પેઠે બંગાળની મહત્તા વધારી છે તેના તમે વંશજ છો ? ખરેખર જ્યારે તમારા જેવા પુત્રરત્નો આવું વર્તન કરે ત્યારે બિચારી માતૃભૂમિની અધમ દશા જ થાય ! ”

આશ્ચર્યચકિત બની જે દિશામાંથી સ્વર આવતો હતો તે તરફ જોતાં કુમારે કોઈ પવિત્ર સન્યાસિનીને ચતુર્ભુજ બનાવેલી અને સિપાઈઓના જાપ્તામાં રહેલી જોઈ. આ દ્રશ્ય જોઈ તે ચકિત બન્યો. ઉતાવળથી તે ત્યાં ગયો અને ચોકીદારને પૂછ્યું, “ આ બાઈ કોણ છે ? તેને શા માટે બંધનમાં જકડેલી છે ? ”

સિપાઈઓએ સલામ ભરતાં ઉત્તર આપ્યો, “ સલામ મહારાજ સાહેબ ! ફોજદાર સાહેબે સુલ્તાનને એવા ખબર આપ્યા કે શાહનશા માતાજીના મકાનમાંથી બેગમને છિનવી લઈ ગયા, તેથી સુલ્તાન

પ્રેમ-પ્રલાવ

સલામતે માતાજીને પકડી લાવવાનું ફરમાન કર્યું છે. અમે તો ફક્ત ફરમાનને તાબે થયા છીએ.”

અવગ્તા કરતાં પૂર્ણ તિરસ્કાર સહિત સન્યાસિની બોલી, “ ચોરી કરનાર કોઈ, અને ફાંસીને લાકડે જનાર કોઈ! આ પણ બહુ ઉત્તમ પ્રકારનો ન્યાય થતો જણાય છે ! ”

ગણેશ આગળ ધસી આવ્યો, એકદમ મ્યાનમાંથી તરવાર બહાર કાઢી, અને ચોડીદારોને સંબોધીને આજ્ઞાસૂચક સ્વરે તે બોલ્યો, “ ચાલો ખસી જાઓ, તમારું જીવન તમને બહાણું હોય તો મારા માર્ગમાંથી દૂર હટો ! ”*

કુમારનો વિચાર ચોડીદારો સમજી ગયા. તેમાંથી એક બોલ્યો, “ મહારાજ સાહેબ, જે અમારી ગરદન કપાવવાની દાનત ન હોય તો ખુદાને ખાતર તેમને છુટા કરશો નહિ. ફોજદાર સાહેબ અમારા ઉપર બહુ ગુસ્સે થશે.”

આવી રીતે કરગરતાં પણ ચમકારા મારી રહેલી તરવાર જોઈને તેઓ પાછળ હઠતા ગયા. કુમાર સન્યાસિની પાસે આવ્યો. તેનું બંધન કાપી નાંખ્યું અને તેને મુક્ત બનાવતાં તે લયલિત બનેલા સિપાઇઓને ઉદ્દેશીને બોલ્યો, “ ડરશો નહિ, હું પોતેજ તમારા સરદારને આ વાત કહીશ. તમારા ઉપર કોઈ પ્રકારનો દોષ નહિ આવવા દઉં એ ખાત્રીપૂર્વક માનજો. છતાં કદાચ તે તમને શાસન આપવાની જાદુ પકડે તો તમે ખુશીથી મારી પાસે આવજો. હું તમને મારા સૈન્યમાં દાખલ કરાવીશ. વાર, સરદાર ક્યાં છે ? ”

“ અમને હુકમ આપીને તે આપ મહારાજ સાહેબના મદાલય તરફ ગયા છે.”

ટોલ બંધ પડ્યો. વિવક્ષણ જનસમૂહ સિપાઇઓની આસપાસ ફરી વળ્યો. હાથની ઈસારતથી કુમારે મેદનીમાંથી માર્ગ મેળવ્યો અને

* જુઓ ચિત્ર.

‘...તમારું જીવન બચાવું’ હોય તો મારા માર્ગમાથી દૂર હોજો !

[ચિ.-શ્રી કલાબિંધ.]

પ્રેમ પ્રભાવ.

[પૃ. ૧૩૬

બહારે ધાયો !

અંધનમુક્ત અનેલી સન્યાસિનીતે સંજોધીને જોલ્યો, “ માતાજી, મારી સાથે સાથે ચાલ્યાં આવો. આમાંથી કોઈ તમારો વાળ પણ વાંકો કરી શકનાર નથી ! ”

માતાજીએ ઉત્તર આપ્યો, “ વત્સ ! હું જાણું છું કે તારી સાથે હું છું ત્યાંસુધી મને કોઈ પ્રકારનો ભય નથી. પરંતુ ચાલ મનેજ માર્ગમાં આગળ થવા દે, તું મારી પાછળ ચાલ્યો આવ. અદિના તમામ માર્ગો હું બહુ સારી રીતે જાણું છું. ”

આશ્ચર્યમાં લીન અનેલા મનુષ્યો સ્થંભી ગયા. સિપાઈઓ મ્હો-માંથી એક શબ્દ પણ ઉચ્ચારી ન શક્યા. જોતજોતામાં મદારાજ અને સન્યાસિની અરણ્યમાં અદ્રશ્ય થયાં !

પ્રકરણ ૨૦ મું.

ધમકી !

Fame is the fragrance of heroic deeds
The flowers of chivalry and not of weeds.

. Long fellow.

થો ડોક પંથ કાપ્યા પછી સન્યાસિની ઉભી રહી અને બોલી,
“વત્સ! આ જમણી તરફના માર્ગે જજો, એટલે તારા
બગીચાનો સિમાડો આવશે. તું હમણાં ઘેર જા, હું અલ્પ સમયમાં
આવીને તને મળીશ.”

મહાલય પાસે આવતાં રાજકુમારને આદેશાલના લશ્કરનો સિપા-
હસાલાર અગ્રીમખાં મળ્યો. કુમારને જોતાં તે બોલ્યો, “મહારાજા
સાહેબ, હું અત્યંત અગત્યના કામ માટે આપની પાસે આવ્યો છું.
પિતાપુત્રની વચ્ચે લડાઈ શરૂ થઈ છે. તમે સુલતાનની કુમકે આવવા
એકદમ તૈયારી કરો.”

સરદારની માંગણીનો ઉત્તર ન આપતાં ઉલટો ગણેશદેવે સામો
પ્રશ્ન પૂછ્યો, “સરદાર! તમારાં આવાં કાર્યોનો અર્થ શા? પેલી
સાત્ત્વિક વૃત્તિવાળી નિર્દોષ સન્યાસિનીને શા માટે પકડી હતી?”

“મારે નાઇલાજ તેમ કરવું પડ્યું છે, મહારાજા સાહેબ! ગમે
તેમ તો પણ આપણે તો સુલતાન સાહેબના નોકર રહ્યા! એટલે
તેમની મુનસફી પ્રમાણે કરવુંજ પડે. નામવર આદેશાલ સલામતે તે
ઝોરતને કેદ કરી લાવવાનો હુકમ કર્યો, અને મેં તે હુકમ બજાવ્યો
છે. મને લાગે છે કે ‘તું નહિ’ તો તારી બહેન’ એ કહેવત મુજબ
પેલી શાહઝાદાવાળી ગુલબદન નાજનીન ન મળી એટલે તેને બદલે

આ ઓરત જોઈતી હશે. ગુલેગુલાબ ન મેળવી શકાય તો પછી ગુલે ગુલનારથી પણ સંતોષ માની લેવો જોઈએ. નહિ મામા કરતાં કાણો મામો પણ શું ખરાબ ! હા, હા, હા ! ”

કંઈક ટોળમાં તેણે આ વચનો ઉચ્ચાર્યા. તેણે ધાર્યું કે મહારાજને આ વાતમાં રસ પડશે અને તેથી માથાકુટનો અહિંજ અંત આવી જશે.

પરંતુ આ અધમ વચનોથી કુમારનું હૃદય ખળભળી ઉઠ્યું. કોપાગ્નિ તેની ચક્ષુઓમાં વ્યક્ત થયો. દમામથી તે બોલ્યો, “ અગ્રી-મખાં ! આવી રીતે અયોગ્ય વચનોથી સ્ત્રીજાતિનું અપમાન કરવું એ તમને છાજતું નથી. પવિત્ર સ્ત્રીજાતિની આવી રીતે મરકરી કરવા પહેલાં તમારે પુરતો વિચાર કરવો જોઈએ. બહાદુર પુરૂષો આવું વર્તન કદી પણ કરે નહિ. ”

અગ્રીમખાંને બોલવું ભારે થઈ પડ્યું. મરકરીનું રૂપ બદલાઈ ગયું, પોતે એ વચનો ઉચ્ચાર્યા ન હોત તો સાફ એવો વિચાર થયો, અને બચાવ કરતાં નાત્ર સ્વરે તે બોલ્યો, “ પરંતુ મહેરબાન મહારાજ સાહેબ, ખુદ બાદશાહનો તેવો હુકમ હતો એટલે.....”

“ ગમે તેનો હુકમ હોય, તેને પકડવા માટે કોણે હુકમ કાઢ્યો એ જાણવાની મને જરૂર નથી. મેં તો તે સંન્યાસિનીને બંધનમુક્ત કરી છે. ”

સરદાર મ્હોં ફાડીને ગણેશદેવ તરફ જોઈ રહ્યા, “ શું સંન્યાસિનીને બંધનમુક્ત કરી ? એટલે ? મહારાજ સાહેબ, શું આ આપ સત્ય કહો છો ? મને તો લાગે છે કે આપ મારી મરકરી કરો છો. ”

“ નહિ, હું જે કહું છું તે સત્યજ છે. ફરીથી પણ હું કહું છું કે મેં સંન્યાસિનીને બંધનમુક્ત કરી છે. ”

સરદારનું મ્હોં આ વચનો સાંભળતાં કરીયાતાનો કડવો ધુંટડો પીવામાં આવ્યો હોય તેવું થઈ ગયું; છતાં તેણે મનને મનાવી લેવાનો યત્ન કરતાં કહ્યું, “ હશે, તેમાં કંઈ વાંધો નહિ. જ્યાં સુધી હજી

પ્રેમ-પ્રભાવ

પણ તે અંધીવાન તરીકે છે, ત્યાં સુધી કંઈ કાયદાનો ભંગ થયો ગણાય નહિં.”

ગણેશદેવના મનમાં ‘હજી પણ સરદાર ખાંડ ખાય છે’ એવો વિચાર આવતાં તેના મુખ ઉપર સ્મિત છવાયું, અને તેની ભૂલ ભાંગવા માટે ખરી ખીના જણાવી દીધી, “અરે સરદાર સાહેબ ! હવે વળી તે અંધીવાન શાની હોય ? અંધીવાન રાખવી હોય તો પછી અંધનમુક્ત કરવાથી શો ફાયદો ? તેની શૃંખલા ત્યાં માટે તોડી નાંખવી જોઈએ ?”

“ત્યારે શું તમે એમ કહેવા માંગો છો કે તેનું અંધન તોડાવીને તેને નાસી જવા દીધી ?”

“એમાં શો શક ? એમ ન કરવું હોય તો તેને અંધનમુક્ત શા માટે કરું ?”

“ખરેખર સાહેબ ! તમે મને ખનાવો છો ! પહેલાં વાત એ છે કે તે નાસી શકેજ કેવી રીતે ? તેની ચોકડી માટે મેં મારા સિપાહોની એક ખાસ ટુકડી તેની સાથે રાખી છે.”

“એ સઘળું સત્ય છે, અમીમખાં ! તમારા સિપાઇઓએ તો પોતાના કર્તવ્યનું બરાબર પરિપાલન કર્યું છે. તેમનો આમાં કશો દોષ નથી. અને તમારે તેઓને ઠપકો આપવાનું કંઈ કારણ પણ નથી. મેં જબરાઈથી સન્યાસિનીને અંધનમુક્ત કરી છે અને તેને નિર્ભય સ્થાનમાં મુકી આવ્યો છું.”

સરદાર આભો બન્યો; અત્યંત મુંઝવણમાં આવી પડ્યો હોય, જર સમુદ્રમાં વહાણ ફુટી ગયું હોય તેમ તેનો મહેરો રોતીસુરત જોવો બની ગયો, તેનો અવાજ ગળગળો થઈ ગયો, “મહારાજ સાહેબ, અરે આ તમે શું કર્યું ? એ ઝોરતના મોઢેથીજ સઘળા ખીના જાળી લેવાની બાદશાહ નામવરની ખ્વાહેશ હતી. હવે બને ?”

“ થવાનું હતું તે થઇ ગયું છે, હવે કંઇ બનવાનું નથી. ”

“ તેમ ચાલેજ નહિં, મહારાજ, હમણાંજ-જરાપણ ઢીલ કર્યા વગર તે ઓરત અમને સોંપી દો, નહિં તો તેમાંથી જોયા જેવું પરિણામ આવશે ! ”

“ એટલે ? ”

“ એટલે એમ કે તમને રાજદ્રોહી અને બળવાખોર ગણી પકડવામાં આવશે. ”

“ હશે, હશે, તે તો જે થવાનું હશે તે થશે; પરંતુ અઝીમખાં ! એટલું તો સર્વ કોઇ કબુલ કરશે કે જો બાદશાહ પોતે કોઇ અયોગ્ય હુકમ પસાર કરે તો તેવી ગેરવ્યાજબી આગ્રાનો ભંગ કરવા માટે હું બળવાખોર ગણાઇ શકું નહિ. છતાં સુલ્તાન સાહેબની ઇચ્છા મને બળવાખોર ગણવાની હોય તોપણ તમે તેને મારી વતી એટલો સંદેશો કહેજો કે ગણેશદેવના પિતામહે સુલ્તાનના પિતાની જે અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે તેના બદલામાં આ સ્ત્રી બંધનમુક્ત થાય અને તેને હવે પછી કોઇ પણ રીતે રંજડવામાં ન આવે એવું ગણેશદેવ નમ્રતાપૂર્વક માગી લે છે. ”

સરદાર હસ્યો. “ મહારાજ સાહેબ, તમે હજી ન્હાના છો, બિન અનુભવી છો, જગતનો તમને અનુભવ નથી, દુનિયાના અજબ રંગોથી તમે રંગાયા નથી. કોઇ પણ મનુષ્યને આપેલી સહાયતું તેને સ્મરણ કરાવવું એ તેના દુરમન બનવા જેવું છે. આગળની વાતો યાદ આપવાથી સુલ્તાન સાહેબ રીઝી જાય એવા નથી. તેમની ખફગી બહારી લેવી ન હોય તો તરત જ સન્યાસિની અમને સોંપી દો. ”

“ તેમ કદી પણ બનશે નહિ. અઝીમખાં, તમે મર્દ છો, ખરા દીલથી નિષ્પક્ષપાતપણે મને કહો કે મારે સ્થળે તમે હોત તો આવા પ્રસંગે તમે શું કરત ? તમે મારાથી ઉલટી રીતે વર્તેત ? એક લાચાર નિરાધાર અબળા; તમારું રક્ષણ શોધે તો શું તેને બચા-

પ્રેમ-પ્રભાવ

વવાને ખાતર તમે પણ સુસ્તાનના કોપને આધીન ન થાત ? ”

“ અત્યારે એવી દલીલ કરવાનો સમય નથી. તમારું કૃત્ય ન્યાયી છે કે કેમ તે અત્યારે કોઈ તપાસવા બેસનાર નથી. હું અત્યારથીજ ભવિષ્ય બાબતું છું કે સુલતાનનો કોપ અવશ્ય તમારા ઉપર ઉતરશે. ગમે તેમ હોય પણ મને તો એમજ જણાય છે કે સુસ્તાનના શરીરમાં શયતાન દાખલ થયો છે. આગળની સેવાઓનું સ્મરણ કરાવવાનો કે તેમની સાથે ફિલસુફી ચલાવવાનો અત્યારે સમય નથી. મને તો એવીજ આગાહી થાય છે કે સુસ્તાન સાહેબના હુકમથી તમને કેદ કરવાને હમણાંજ મારે પાછા ફરવું પડશે. આ વાત તમારે ખાસ લક્ષમાં રાખવાની છે. ”

“ કદાચ તેમ પણ હશે, ભવિષ્યમાં જે બનવાનું હશે તે બનશે, પરંતુ તેમને પણ એટલું લક્ષમાં રાખવાનું કહેજો કે જ્યાંસુધી તે અરક્ષિત અબળાઓને રંજડવામાંથી પોતાનો હાથ ઉઠાવશે નહિ ત્યાં સુધી આ ક્ષત્રિય પુત્ર ગણેશદેવ તેની તાબેદારી સ્વીકારશેજ નહિ, અને તેના ખાંડિયા રાજા તરીકે પણ તેની સાથે વર્તશે નહિ. ”

છેલ્લાં વચનો ઉચ્ચારતાં ક્ષાત્રશૌર્ય ગણેશના શબ્દોમાં, તેનાં અક્ષુઓમાં, અને તેની સામાન્ય મુખચર્યામાં સ્પષ્ટ પ્રકટી નિકળ્યું. સરદાર દિગ્મૂઠ બન્યો. મહારાજા સાથે વધારે વાદવિવાદ કરવો વ્યર્થ છે એમ જાણી તરતજ તે ત્યાંથી પાછો ફર્યો. તે જાણતો હતો કે પોતાની ઈચ્છામાં આવે તો ત્યાંને ત્યાંજ ગણેશને બંદીવાન બનાવવાની તેને સર્વ સત્તા હતી, પરંતુ તે શરવીર મર્દ હતો અને મનુષ્યત્વના સદ્-ગુણો તેનામાં વાસ કરી રહ્યા હતા. તેના ઉમદા સ્વભાવે આ યુવાન મહારાજાને પોતાની જાંદગી બચાવવાની એકાદ તક આપવાને પ્રેર્યો. તેને હજી એવી આશા હતી કે સુલતાન કંઈક વિવેક વાપરશે અને ન્યાયપુરઃસર વર્તશે !

તેણે પોતાના અશ્વને એડી મારી, અને અશ્વ પોતાના માલિકને

ચોંકાવનારા ખબર આપવાને અધીરો થઈ રહ્યો હોય તેમ પવન વેગે ત્યાંથી ઉપડ્યો.

સરદાર ગયો. ગણેશ હવે શું કરવું તેના વિચારમાં પડ્યો.

પરંતુ દૈવી સહાય તેના માટે તત્પર હતી. તરતજ સન્યાસિની ત્યાં આવી. રાજકુમારની ચિંતાનું નિવારણ કરવાને તે ખોલી, “ રાજ-કુમાર ! આટલો બધો વિચાર શા માટે કરવો પડે છે ? ન્યાયને માટે ગમે તેવી વિપત્તિ આવી પડે તો પણ તેથી પાછા હટવાનું નથી. છતાં આપણે તેના આશ્રિત છીએ, અને તેના કોપનું બળીદાન થતાં અટકવા માટે આપણે યોગ્ય ઉપાય લેવાજ પડે. આ સ્થળમાં લાંબો વખત રહેવામાં હવે સાર નથી. સુલતાન આપણને ખુવાર કરવા તત્પર થશે એમાં કંઈ સંશય નથી. અહીંથી છટકી જવામાં વિલંબ થશે તો આપણા શત્રુઓ આપણને પકડી પાડશે અને તેમની દયા ઉપર રહેવાનો વખત આવશે. તમારા સૈન્યને સજ્જ કરવાની આજ્ઞા મેં સામંતને આપી દીધી છે. તમારે એક મહત્વનું કાર્ય કરવાનું છે. જાઓ, મહાલયમાંથી તમારા કુટુંબ અને સ્નેહીજનોને ત્વરાથી અહિં લાવો, અને હું જ્યાં જઈ ત્યાં મારી પાછળ પાછળ આવો. હમણાંજ યુદ્ધ થશે એ નિર્વિવાદ છે અને કોઈ સુરક્ષિત સ્થાનમાં જેમ બને તેમ જલદી આપણી છાવણી નાંખવી એ પણ તદ્દન આવશ્યક છે. માટે જાઓ, વિલંબ ન કરો. ”

આવા બારીક સમયમાં એક દિવસ જેટલી તૈયારીને માટે માત્ર એક કલાકનો વખત વિલ્યો. યુદ્ધવિહાર માટે આવતાં, પાન્ડુઆમાં આવેલા જે મહાલયમાં ગણેશદેવે નિવાસ કર્યો હતો તેનો તેણે કુટુંબસહિત ત્યાજ કર્યો. તેઓ ક્યાં ગયા તેની ખબર આપી શકે એવું એકાદ પક્ષી પણ મહાલયમાં બાકી રહ્યું નહિ !

બે ચાર કલાક પછી સરદાર અઝીમખાં દિનાજપુરના મહા-રાજાને કેદ કરવાના સુલતાનના બાદશાહી ફરમાન સાથે પૂર દમામમાં

પ્રેમ-પ્રભાવ

ત્યાં આવ્યો, અને એકદમ મહેલમાં પ્રવેશ કર્યો. પરંતુ અફસોસ ! જે દમામ અને ગર્વથી તે ત્યાં આવ્યો હતો તે પળવારમાં નષ્ટ થયાં, અને તેનો મ્હેરો નિસ્તેજ અને ફિક્કો થઇ ગયો. ફાટેલા સાદે તેણે પોતાના સિપાઇઓને મહેલના દરેકે દરેક ખુણા તપાસવાની આજ્ઞા કરી.

કોઇ માન ખાટવાની આશામાં, કોઈ સૌંદર્ય દેવીઓનાં દર્શનની લાલસામાં, તો કોઇ પુષ્કળ લુટ મેળવવાના લોભમાં તણાઇને મહેલનો દરેકે દરેક ભાગ ફરી વળ્યા, પરંતુ સર્વ વ્યર્થ. તેઓના લલાટે એ લાલ લખાયોજ નહોતો.

અઝીમખાં નિરાશ બન્યો. તેણે ગણેશદેવ ક્યાં ગયો હશે તે બાણવાનો મિથ્યા યત્ન કર્યો અને નિરાશાના આવેશમાં પુનઃ તપાસ કરવા હુકમ આપ્યો, પરંતુ તેઓ કંઈ પણ નિશાની મેળવવા પામ્યા નહિં. મહેલ ઉભજડ હતો !

પ્રકરણ ૨૧ મું.

ચક્રમક ઝરી !

થાયે પ્રતિકૂળ તો દેવ જ્યારે,
થાયે પ્રતિકૂળ તો સર્વ ત્યારે;
ચતુ અને પુત્ર ને મિત્ર સંધા,
ઈચ્છે અકલ્યાણુ રે સ્વાર્થ અંધા.

અં ગદેશ ખળભળી ઉડ્યો હતો. ચોમેર યુદ્ધના તણુખા ઉડી રહ્યા હતા. પોતાનો પુત્ર પોતાની સાથે પ્રપંચ રમ્યો, એ જાણવામાં આવતાં સુસ્તાનના ક્રોધની સીમા રહી નહોતી. પોતાની આશાને નિરાશાના રૂપમાં ફેરવી નાખનાર શાહઝાદાને સખ નસિયત કરવાને સુસ્તાન તત્પર બની રહ્યો હતો. ઇતર સહાયમાં તેને ગણેશ-દેવની કુમક ઉપર વધારે ઇતિઘાર હતો. હમણાં તે તેનાજ વિચારમાં હતો. પોતાના ચીજાવલા અને ઉદ્ધત શાહઝાદાને તેની ભૂલને માટે પોતે કેવી રીતે શિક્ષા આપશે, પોતાના સૈન્ય બગથી તેને કેવો હંફાવશે, અને અંતે માફી માગવા માટે શાહઝાદાનું શિર પોતાના પગમાં કેવી રીતે નમાવશે, એ વિચારતરંગોથી તે મનમાં મલકાતો હતો. પરંતુ તેવામાં ત્યાં એક મનુષ્યના આગમનથી તેના આનંદનો અવરોધ થયો. તે આગંતુકનું વદન મ્હાન લાગતું હતું, તેનો શ્વાસોચ્છ્વાસ નિરાશા સૂચવતો હતો. તે સુસ્તાનને કુરનીસ બગવી નીચું જોઈ ઉભો રહ્યો. પળવાર તો તે કાંઈ બોલી શક્યો નહિ.

કેમ બહાદુર સરદાર, આમ કેમ ? આ ગજરાટ શાનો ? આવા બારીક કટોકટીના મામલામાં તાજું મૌન મારા ધૈર્યનો નાશ કરે છે.

પ્રેમ-પ્રભાવ

બોલ, બોલ, દિનાજપુરનો રાજા આપણી મદદે આવવા તૈયાર છે કે નહિ ? આપણા પ્રત્યે વફાદાર છે કે નહિ ?” શાહે અધિરતાથી પૂછ્યું.

“અફસોસ ! શાહેવાલા, કુદરત આપણી વિરુદ્ધ લાગે છે. ખુદાનો આપણા ઉપર ખૌફ લાગે છે. જ્યાં જઈએ ત્યાં આપણને પાછુંજ પડવું પડે છે.” આગાંતુકે નિરાશાસૂચક ઉત્તર આપ્યો.

“એટલે શું ગણેશદેવને પણ શાહઝાદાએ ફેડ્યો છે ? એમ બનેજ કેમ ? ગણેશદેવ મારો આશ્રિત છે. તે બીજાનો પક્ષ સ્વીકારી શકેજ નહિ. અને કદાચ તે બેવફા થશે તો આ મારી સમશેર તેની નીમકહરામી માટે તેની પાસેથી જવાબ માંગવાને તૈયાર છે.”

“બખ્તાવર બાદશાહ સલામત, મહારાજા ગણેશદેવ એમ બેવફા નીવડે એ કદી પણ બનેજ નહિ. રજપૂતો એવી બાબતમાં બહુજ ટેકીલા હોય છે. પરંતુ વાત જૂદીજ છે. જે સન્યાસિનીને આપ હુજુરે કેદ કરીને અહીં લાવવાનું ફરમાન કર્યું હતું તેને તેણે છૂટી કરીને નસાડી મૂકી છે.”

“ત્યારે શું એ પણ આપણી વિરુદ્ધ ગયો છે ?”

“હજી સુધી તો કાંઈ ચોક્કસ નથી. તે કહે છે કે જ્યાં સુધી સુસ્તાન સાહેબ એવી નિરાધાર અબળાઓ ઉપર જીલ્લમ કરતા બંધ પડે નહિ ત્યાં સુધી હું તેઓનો પક્ષ સ્વીકારી શકતો નથી. વળી એ સન્યાસિનીને છોડી મુકવા માટે તે આપ હુજુરને અર્જ કરે છે.”

“વાહ ! કેવી તઆજુબી ! એ બદમાશ પોતેજ તે સાધુડીને નસાડી, પાછળથી તેને છોડી મુકવા માટે મારી પાસે અર્જ ગુજારે છે ! ‘ચોરીપર સરજેરી’ તે આનુંજ નામ. અઝીમખાં, આ કંઈ માફ નાનું સૂનું અપમાન નથી. એ મગરૂર કાફરને તમારે ત્યાંને ત્યાંજ પકડવો જોઈતો હતો. હું બહુ દિલગિર છું, અઝીમખાં, તમે તમારી ફરજ બજાવવામાં બચકર બૂલ કરી છે.”

આવો ઠપકો સાંભળતાં અઝીમખાં સ્તબ્ધ બન્યો. બચાવ કરવા માટે તેની પાસે કાંઈ બહાનું નહોતું.

મંદ સ્વરે તેણે ઉત્તર આપ્યો. “ જહાંપનાહ ! આપનો કમત-રીન સેવક ઠપકાને લાયક છે એમ મારે કબુલ કરવું પડે છે; પરંતુ સંજોગો પ્રતિકુલ છે. સમય પ્રમાણે વર્તવું એમાં શાણપણ છે. આપ નામવર સારી રીતે જાણો છો કે નવાબશાહની સાથે આપણને યુદ્ધ કરવાનું છે. આવા અશાંત અવસરે જો આપણે દિનાજપુરના મહારાજાને પણ પકડીએ તો તેની સાથે પણ યુદ્ધ કરવાનો વખત આવે. તેને કેદ કરવો એ કાંઈ બાળકની રમત નથી. તેમ કરવા જતાં આપણા સૈન્યની મજબુતી ઢીલી થઈ જશે અને આવા ખારીક મામલામાં તે આપણને નાશકારક નીવડશે. દિનાજપુરનું સૈન્ય જોરાવર અને જંગે બહાદૂર છે, તેથી જો સમજુતીથી કામ લઈને તેને આપણા પક્ષમાં લઈ લઈએ તો હું ખાત્રી પૂર્વક કહું છું કે દુશ્મનને દાખી દેવામાં બિલકુલ મુશ્કેલી નડશે નહિ.”

સુલતાન અત્યારે સારાસારનો વિચાર કરવાને તત્પર નહોતો. અઝીમખાંના કુનેહભર્યાં આવા વચનોથી અને ખુલાસાથી તે વધારે ને વધારે કોંધાયમાન થતો ગયો અને ધમધમી ઊઠ્યો, “ અઝીમખાં ! આ તમે શું બોલો છો ? શું તમે એમ કહેવા માગો છો કે એ નાચીજ મગતરાની મદદ સિવાય હું મારા દુશ્મનને હદાવી શકીશ નહિ ? શું તમે એમ કહેવા માગો છો કે એ નાદાન નીમકહરામ શાહબહાનું અપમાન મારે શાંતિથી સહન કરી લેવું ? નહિ, હરગિજ નહિ. શું મારા જેવા શુરવીર શેરની એ શિયાળ મશકરી કરવા માગે છે ? શું હું ગર્જવાન બનીને તેની પાસે મદદની બીખ માગતો જઉં ? અને તે જે કહે તે મુંગે મોંઠે કબુલ કરી લઉં ? બેવકુફ ! તદ્દન બેવકુફ !! ”

પ્રેમ-પ્રભાવ

લાંબા પરિચયથી અઝીમખાં સુલતાનના સ્વભાવને સારી રીતે જાણી ગયો હતો, સુલતાનની નાડીનો તે વૈદ્ય બની રહ્યો હતો અને બિન્નબિન્ન અવસરે તેની બદલાતી જતી મુખચર્યાનો તે પૂરો પરીક્ષક નીવડ્યો હતો. તેણે બાદશાહનો મનોભાવ જાણી લીધો અને તેની ઇચ્છાને અનુકૂળ થઈ જવા તેણે ફેરવી બાંધી, “કુસુર મચ્છાઈ જહાં પનાહ ! આ સેવકના કહેવાની મતલબ એવી નથી. હું તો આપ ખુદાવિદના ફરમાનનોજ તલબગાર છું.”

“માફ ફરમાન મેં કહી સંભળાવેલુંજ છે. જાઓ ! બનતી તાકીદે જાઓ ! એ બેહયા કાફરને પકડી ગીરફતાર કરી મારી સામે ખડો કરો !”

સુલતાનનાં તિરસ્કાર ભરેલાં વચનો સાંભળીને વહીલે મોઢે ધીમા પગલે અઝીમખાં ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

કેટલાક અનુયાયીઓને સાથે લઈને સુલતાને પોતાના માથે મુકેલો આરોપ નિવારવાની અને ફરમાનનું પાલન કરવાની પોતાની તત્પરતાનો તેને પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરાવવાની ઉમેદમાં તે પુર દમામમાં ગાણેશદેવના રાજમહાલયમાં આવ્યો. પરંતુ ગયા પ્રકરણમાં જણાવ્યા મુજબ મહેલ ઉજળડ જણાયો. ધારેલા કાર્યમાં હતાશ થતાં અઝીમખાં મનોભંગ થઈ ગયો, તેના હાથ હેઠા પડ્યા, અને સુલતાનને હવે શું જવાબ આપવો તેનો વિચાર કરતાં તે લશ્કર સહિત પાછો ફર્યો.

નિરાશાદેવીએ આટલેથીજ તેનો ત્યાગ કર્યો નહિ. તે પણ તેના લશ્કરની સાથેજ કુચ કરી રહી હોય તેમ વારંવાર સરદાર અઝીમખાંને દર્શન આપવા લાગી. રાજમહાલયથી હજી તે બે ત્રણ કોસ દૂર આવી પહોંચ્યો નહિ ત્યાંતો દૂરથી ધુળના ગોટેગોટ ઉડતા જણાયા. તરતજ તે સાવધ બન્યો.

અશ્વને ઉભો રાખી, પેગડામાં પગ ભરાવી, હંચા થઈને દૂર નજર ફેંકતાં લશ્કરની એક ટુકડીને પુર બેસમાં પોતાના તરફ ધસી

આવતી તેણે જોઈ. શત્રુ પક્ષના માણસો હોવાની શંકા થતાં તેણે પોતાના અનુયાયીઓને સાવધ રહેવાનું સુચવી દીધું.

જેતજેતામાં બંને ટુકડીઓનો ભેટો થયો અને એકદમ ઝપા-ઝપી શરૂ થઈ. લડવામાં બંને પક્ષ દ્રઢ રહ્યા, તો પણ બંને પક્ષને પોતપોતાનાં થોડાંથોડાં માણસો ગુમાવવાં પડ્યાં.

સંધ્યાકાળ થયો, રક્તસ્રાવ જોવાથી જીગૃપ્સા ઉત્પન્ન થતી હોય તેમ લગવાન સૂર્યનારાયણ ક્ષિતિજમાં અદ્રશ્ય થઈ ગયા, અને અંધકારથી ભય પામતી હોય અથવા તો નિશાદેવીની આમન્યા પાળતી હોય તેમ બંને ટુકડીઓ જેમ ફાવ્યું તેમ જંગલમાં વેરાઈ ગઈ અને પોતપોતાને માર્ગે પડી.

અરુણોદયની સાથે બાદશાહની પ્રવૃત્તિ પણ બદલાઈ ગઈ. ગત દિવસના પ્રસંગો તેણે ખેદસહિત સાંભળ્યા. અરણ્યનાં ઝાડોની ધટા શત્રુને લાભદાયક નીવડે છે અને ગણેશદેવ તથા શાહઝાદાને હંફાવવાની અનુકૂળતામાં તે અવરોધ કરે છે એવો મનસ્વી તરંગ ઉઠતાં તેણે જંગલની ઝાડીને કાપી નખાવવાનો બાદશાહી પણ મુખર્ષતા ભરેલો હુકમ બહાર કર્યો. ગણેશદેવની છાવણી આ અરણ્યમાંજ આવેલી હતી. તેના લશ્કરમાં હમેશાં માણસોની ભરતી થતી જતી હતી. દિનાજપુર અને અન્ય સ્થળેથી નવી નવી મદદ મળ્યે જતી હતી અને તેનું લશ્કર વધારે દૃઢ અને બળવાન થતું જતું હતું. ગરીબ બિચારો સુસ્તાન ! તેને બે દુશ્મન સામે લડાઈ ચલાવવાની હતી. એક તો તેનો પોતાનોજ પુત્ર-શાહઝાદો અને બીજો દિનાજપુરનો રાણો ગણેશદેવ !

પ્રકરણ ૨૨ મું.

પિતાપુત્ર-પ્રેમના પ્રતિરૂપધર્મી.

“ હસ પરીરૂઢને જો એક ભરે નજરા મારા,
જુસ્કે લગતેહી જગર હો ગયા પારા પારા.”

સ રોવર તીરે મનહર કમળપુષ્પોના ભારથી લચી પડતી જળસું-
દરીઓનાં દર્શન કરી, મધુર ઝંસાનો નાદ સુણી, રાજરાણીની
રમત જોઈ, યુદ્ધવિહારનું નિરીક્ષણ કરી, ગણેશ અને શક્તિની
અવનવી લાગણીઓનો અનુભવ કરી, યોગનીષ્ટ યોગિનીનું ધર્મસંકટ
જોઈ, સુસ્તાન અને શાહજાદા-પિતાપુત્ર વચ્ચે ચક્રમક્ર અરાવી, પ્રિય
વાંચકો ! આપણે વાર્તાપ્રવાહમાં આગળ વધ્યા છીએ; પરંતુ એ ચક્ર-
મક્રના તણખાઓ કેવી રીતે દારણ અગ્નિ ઉત્પન્ન કરે છે તે જોવાની
જિજ્ઞાસાને પળવાર અટકાવીને, આપણને યુદ્ધવિહારના સ્થાન પા-
ન્ડુઆ ઉપર દ્રષ્ટિ ફેરવવી પડશે-તે પ્રસંગે બનેલી એક ઘટનાનું
નિરીક્ષણ કરવું પડશે. ચાલો ત્યારે એકવાર ફરીથી તેજ યુદ્ધવિહારના
સ્થાન તરફ.

સંગેમરમરના કૃત્રિમ પક્ષીનાં ચક્ષુઓ બાણથી વીંધી નાખવાની
કુશળતા બતાવનાર વિજેતા ગણેશદેવના સન્માનાર્થે થયેલી પુષ્પવૃ-
ષ્ટિની સાથે એક કરમાયલી પુષ્પમાળ પણ આવી પડી. સુસ્તાન
અને શાહજાદો બંને આશ્ચર્યચકિત બન્યા, અને તેમાં પણ તે નકામી
-કરમાયલી માળાની માંગણી કરવા આવનાર ભગવા વસ્ત્રોવાળી બાળાને
જોઈને તેઓના આશ્ચર્યનો પાર ન રહ્યો. તે અબળાના અલૌકિક સૌંદર્ય
અને તેના મૃગ સમાન ચંચળ ચક્ષુઓએ શાહજાદા અને સુસ્તાન ઉપર

પિતાપુત્ર-પ્રેમના પ્રતિસ્પર્ધી

ભુરકી નાંખી. તે સુંદરીના સૌંદર્યદર્શનથી પિતાપુત્ર ઉપર મોહનળ ફરી વળી. તે લલનાના લલિત લાવણ્યે તેમના હૃદયને ખળભળાવી મુક્યું. તેની નિર્દોષ કાંતિ આગળ જનનાની બેગમોની ખુબસુરતી નિર્મોહ્ય ઠરી મુકી.

અસ, થયું ! રાજનો મોહ, એમાં પછી કહેવું શું હોય ? ગમે તેમ થાય તો પણ રાજની ઇચ્છા તૃપ્ત થવીજ જોઈએ. પોતાની ઇચ્છા-પછી તે ખવિત્ર હોય કે અપવિત્ર—ન્યાયપુરઃસર હોય કે અન્યાય પરિપૂર્ણ—શક્ય હોય કે અશક્ય, પરંતુ તે તૃપ્ત થવીજ જોઈએ. કેમ જાણે પોતાનું ધાર્યું કરવાનો તેમને પરવાનોજ મળ્યો હોય ! તેમાં પણ આ તો સુલતાન—સર્વોપરી સુલતાન ! તેની ઇચ્છા અતૃપ્ત રહીજ કેમ શકે ? મનનો મનોરથ મનમાંજ કેવી રીતે સમાધ શકે ? સમાય તો તે સુલતાનજ શાનો ? !

સંધ્યાકાળનો સમય હતો. સુલતાન સિકંદરશાહ દિવસે બનેલા બનાવોનું સ્મરણ કરતો, વિચારોની પરંપરા ચલાવતો, શક્તિની મૂર્તિને પોતાની કલ્પનામાં ખડી કરતો, પોતાના બગીચામાં આમ તેમ આંટાફેરા મારતો હતો. તેનું ચિત્ત સ્વસ્થ નહોતું. તેનું ધ્યાન તે સૌંદર્ય પ્રતિમામાં લીન બન્યું હતું. ઉન્માદ થયો હોય તેમ તે મનમાં બબડતો હતો.

“અહા ! કેવી ખુબસુરત નાજનીન ! ખરેખર ખુદાએ પુરસદના વખતમાં તેને બનાવેલી હોવી જોઈએ. હિંદુ ઓરતોમાં પણ આવી ખુબસુરતી હોય છે એ તો મેં આજેજ જાણ્યું. મારો જનાનો—એહ—એમાં શું છે ? કંઈ નહિ, ગમે તેવી ખુબસુરત બેગમ પણ આવી તો નહિજ. આને ને તેને શું લાગે વળગે ! કયા ગદ્દા ઓર થોડા બરાબર ? નહિ, નહિ, એ તો એજ.....

“પણ બેગમ ? તેને ઇર્ષા નહિ થાય ? પોતાને હલકી પડેલી

પ્રેમ-પ્રભાવ

જોઈ શું તે નહિ છાંછેડાય ? આ વાત પણ વિચારવા જેવી છે. એ ઓરત હિંદુ છે એટલે બેગમો તેનાથી છાંછેડાય એ વાત સોએ સો ટકા સાચી ! ત્યારે હવે કરવું કેમ ? જ્યારથી એ હિંદુ નાજનીનની ખુબસુરતી જોઈ છે, ત્યારથી ચિત્ત વ્યાકુળ રહ્યા કરે છે. તેને મેળવવા જતાં આવી મુસીબતો વચમાં નડ્યા કરે છે. ત્યારે તો એ વિચાર પડતોજ મુકવો જોઈએ.

“ છટ ! એ મુસીબતોથી શું ડરવાનું છે ? બેગમ, અરે તેને તો ગમે તેમ સમજાવી લેવાશે. નહિં સમજે તો પણ મારી ઇચ્છા આગળ તેનું શું ચાલવાનું છે ? મારા જેવો સુલતાન આવી નજીવી મુશ્કેલીઓના ખ્યાલથી પોતાની ઇચ્છા પાર પાડતાં પાછી પાની કરે તો પછી તે સુલતાનજ શાનો ? હું કોણ ? બંગાળનો અધિપતિ, સર્વોપરી સુલતાન ! બસ ! એ તો એજ. એ પરીરહને આજને આજ મારી બનાવવી એ નક્કી. એમાં શું છે ? અરે, પણ અગ્રીમખાં હજી કેમ નહિ આવ્યો હોય ? ”

તેજ ક્ષણે લતામંડપની ઓથે છુપાયલો એક મનુષ્ય બહાર આવ્યો, અને સુલતાનને કુરનીસ કરી ઉભો રહ્યો. સુલતાન આશ્ચર્યચકિત થઈ બોલ્યો. “ ઓહો ! અગ્રીમખાં ! તારી જાંઘી પણ બહુ લાંબી જણાય છે. તને યાદ કરતાંજ જાણે કોઈ ફરેસ્તો આસમાનમાંથી મારી મુરાદ બર લાવવા આવ્યો હોય તેમ તું ફીક વેળાસર આવી લાગ્યો. જો સાંભળ, મારે તને એક કામ સોંપવાનું છે ? શું તું તે કરશે ? ”

સુલતાન આતુરતાથી તેના તરફ જોઈ રહ્યો. કામાંધ અવસ્થામાં તે પોતાના અને અગ્રીમખાંના દરજ્જા વચ્ચેનો બેદલાવ આજ વિસરી ગયો. તે છુટથી તેની સાથે વાત કરવા લાગ્યો.

પિતાપુત્ર-પ્રેમના પ્રતિરૂપર્થો

“અસરો ચશ્મ, મારા ખાવિંદ ! આ સેવકને જે હુકમ ફરમાવશે તે અજ્ઞ લાવવા હું તૈયાર છું. ”

“ સામ્રાજ ! જો, ત્યારે સાંભળ. આજે તીરંદાજની રમત વખતે જે હિંદુ ઓરત કરમાયલી ફૂલમાળા લેવા આવી હતી તેને તો તેં જોયજ હશે. ”

અગ્રીમખાંએ સુસ્તાનના મનસ્વી તરંગો લતામંડપમાં છુપાઈને જાણી લીધા હતા, છતાં પણ અજ્ઞાનના બનીને તેના મનની સત્રાંગી વાત જાણી લેવાની ઇચ્છાથી તેણે ‘હાજી હા’ નો ધંધો ચલાવ્યો, અને ડોકું નમાવી તે બોલ્યો, “ હાજી, મેં તેને જોઈ છે તો ખરી.... ”

“ ત્યારે તું કહે કે તેની ખુબસુરતી કોઈપણ મર્દનું દીવ અહેલાવે એવીજ છે કે નહિં ? ”

“ જી હા, એમ છે તો ખરું. ”

“ ફીક ત્યારે જો, બરાબર ધ્યાનથી સાંભળ. જરા આગળ આવ, કારણ કે વાત બહુજ ખાનગી છે. એમ ધાર કે હું તે ઓરતને મારી બેગમ બનાવું તો ફીક કે નહિં ? ”

ધરડે ધડપણ સુલતાનને આવું ચેટક લાગેલું જોઈ અગ્રીમખાંને હાસ્ય ઉત્પન્ન થયું, પરંતુ સુલતાનના ડરથી તેણે તે મનમાંજ સમાવ્યું. ઠાવકું મ્હેં રાખીને તે બોલ્યો, “ નામવર ! બાદશાહ સલામતની જે ઇચ્છા હોય તે વ્યાજખી હોય છે, પરંતુ મારે કેવી રીતે વર્તવું તે જાણવાને હું ઇતેજાર છું. ”

“ એટલું પણ ન સમજ્યો કે ? તારે જે કરવાનું છે તે માત્ર એટલુંજ કે ગમે તે રીતે કળથી કે અળથી તે ગુલબદનને અહિં ઉપાડી લાવવી. ”

“ પરંતુ સુલતાન સાહેબ, તે ઓરત તો હિંદુ છે..... ”

“ તેથી શું થઈ ગયું ? જ્યાંસુધી એ દિલરૂખા નહીં મળે ત્યાં સુધી મને બિલકુલ ચેન પડનાર નથી. માટે હાલતો બસ એજ કે

પ્રેમ-પ્રભાવ

તે ઓરતને કોઈ પણ ઉપાયે અહિં લઈ આવ અને તેને મારી બેગમ બનાવ.”

લાચાર ! સુલ્તાનનું ફરમાન એટલે પછી ના કેમ કહી શકાય ? સુલ્તાનને નમન કરી, જેમ અને તેમ ઝડપથી તે કાર્ય પાર પાડવાનું વચન આપી, અઝીમખાં ત્યાંથી ગયો.

જતાં જતાં સુલ્તાનની મુખર્તા ઉપર તેને અનેક વિચારો આવવા લાગ્યા. “અહો, મોટા એટલા સર્વ મોટા ! સમસ્ત બંગદેશનો ધણી તેના પણ કેવા મનસ્વી તરંગો ? કોઈ રખડતી સાંઘુડી જેવી લિખારણુ, અને તેના ઉપર માત્ર એકજ વખત નજર પડતાં આટલો બધો મોહ ! તેને જોઈએ તો બીજી ખુબસુરત ઓરતોનો ક્યાં તોટો છે ? પરંતુ નહિ, અને તો એજ જોઈએ. તેના મનમાં જે વિચાર આવ્યો એજ સાચો. તે ધારે એજ ખર્ચ. વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ તેને આવા વિચારો ક્યાંથી સુઝતા હશે ? ક્યાં એ જઈ અવસ્થાએ પહોંચેલો ખુદો અને ક્યાં આ જોયનના બહારમાં ખીલી રહેલી નાજુક કળી ? આતો ‘ ધરડી ઘોડી અને લાલ લગામ ’ જેવી વાત ! હશે, ગમે તેમ થાય, તેમાં આપણા બાપનું શું ગયું ? તેનો હુકમ પાળવાને આપણે બંધાયલા એટલે તે સારો હોય કે ખરાબ તો પણ તે પાળવોજ જોઈએ. હા પણ દીક યાદ આવ્યું. આ કામ પાર પાડવામાં શાહઝાદા ગ્યાસુદીનની મદદ લીધી હોય તો સઘળી મુશ્કેલી દૂર થઈ જાય. ઓહહો ! આતો તે પોતેજ આમ આવતા જણાય છે ને શું ? ચાલો શુકન સારા થાય છે.”

રાત્રીએ શયન માટે જતા પહેલાં પોતાના પિતાની સલામે આવી જવાનો શાહઝાદાનો નિયમ હતો, અને તે મુજબ અત્યારે સુલ્તાન પાસે જવા તે નીકળ્યો હતો. અઝીમખાંએ સુલ્તાન સાથે બનેલી સઘળી વાત કંઈક મીઠું મરચું ભભરાવીને—રસ ઉમેરીને કહી સંભળાવી, અને સુલ્તાનની ઇચ્છા પાર પાડવા માટે શાહઝાદા પાસેથી તેણે મદદની માગણી કરી.

પિતાપુત્ર-પ્રેમના પ્રતિક્ષધર્મી

શાહઝાદો આ વાત સાંભળતાં ચમક્યો. તેનું ખરું કારણ અઝી-મખાં સમજી શક્યો નહિ. તેણે તો માત્ર એવીજ અટકળ બાંધી કે શાહઝાદાને પોતાના પિતાનો વિચાર પસંદ નહિ પડ્યો હોય.

પરંતુ વસ્તુસ્થિતિ તેમ નહોતી. શાહઝાદાના ચમકવાનું કારણ કંઈ બીજુંજ હતું. તે પોતે પણ શક્તિને જોધને મોહમાં પડ્યો હતો, અને કોઈ પણ ઉપાયે તેને પોતાની કરી લેવાની પેરવીમાંજ હતો. તેવામાં પોતાના શિકારને માટે બીજા શિકારીની ત્રાપ જોધને તે ચમક્યો-ચેત્યો, અને સાવધ બન્યો. પોતાની મનોવૃત્તિ અઝીમખાં બળુવા ન પામે તેટલા માટે તેણે ઉત્તર આપ્યો, “લાયાર છું અઝી-મખાં કે આ બાબતમાં હું તમને કોઈપણ જાતની મદદ આપી શકતો નથી. તે કાર્ય તમનેજ સોંપાયું છે, અને તે પાર પાડવું તે તમારી ફરજ છે.”

અઝીમખાંએ મુંઝે મોઢે ત્યાંથી ચાલતી પકડી. સુલ્તાનની છુપી વાત શાહઝાદાને જણાવવામાં પોતે ભયંકર ભુલ કરી છે એમ તેને લાગ્યું, અને તે અત્યંત પસ્તાયો. પરંતુ પાછળનો પસ્તાવો વ્યર્થ હતો. એ વાત છુપી રાખવાની વિનંતિ કરવાનું તેણે યોગ્ય ધાર્યું નહિ. આવી વાત કોઈને જણાવવા જેવી મૂર્ખતા શાહઝાદો નહિં કરે એવી તેની ખાતરી હતી અને તેથી કંઈપણ હરકત આવી પડે તે પહેલાં પોતાને સોંપાયેલું કાર્ય પાર પાડવા તે ઉતાવળમાં ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

શાહઝાદો હવે એકલો પડ્યો. પોતાના પિતાની ઇચ્છા જો પાર પડે તો પોતાની મુરાદ મનની મનમાંજ સમાઈ જાય એમ હતું. તે પણ શક્તિના સૌંદર્યથી મોહ પામ્યો હતો, તેના વિચારમાં તે પોતાનું ભાન ભુલ્યો હતો, દીપકના તેજથી અંજાઈ ગયેલા પતંગિયાની માફક તે લલિત લલનાના લાવણ્યમાં લુબ્ધ બન્યો હતો, ધીમે ધીમે યુક્તિ પ્રપંચ વાપરીને તેને પોતાને વશ કરવાનો વિચાર બાંધી બેઠો હતો.

પ્રેમ-પ્રભાવ

પરંતુ જે કાર્ય ધીરજથી કરવાનું હતું તે સત્વર પાર પાડવાનો સમય આવી પડ્યો. પોતાનો શિકાર સુસ્તાન છીનવી જશે એવી શંકાથી તે સાવચેત બન્યો, અને પોતાની ધારણા ધુળ ન મળે એ માટે શું કરવું તેનો વિચાર કરવા લાગ્યો.

“ અરેરે, પેદરે પણ કેવી ખાહેશ રાખી છે ? પોતાની જમક અવસ્થામાં પણ અધટિત ઇચ્છા પાર પાડવા તે તત્પર બન્યા છે એ કેવી અજબ વાત ! એ ગુણબદ્ધ પરી તો મારેજ લાયક છે. હું યુવાન છું, ખુબસુરત છું, જવાંમદ્દ છું અને વળી સત્તાવાન શાહઝાદો પણ છું. વાહ ! કેવી તેની ચમકતી ખુબસુરતી ! કેવું તેનું મધુર હાસ્ય ! ખરેખર જે તે શિકાર હાથમાંથી જાય તો તો મારો આનંદ સદાને માટે હડી જાય. નહિ, નહિ, પેદરની ઇચ્છા હોય તો પણ શું થયું ? તે નાજનીનને નજરે જેતાં મારા દિલને ઇશ્કનો જે કારી ધા લાગ્યો છે તે જ્યાં સુધી તેને હું મેળવું નહિ ત્યાં સુધી રજાવાનો નથી. પણ ત્યારે કરવું શું ? શું મારે મારા પેદરની વિરુદ્ધ જવું ? તેના હરીફ બનવું ? અરે તેમ કરવા જતાં મારી સર્વ સત્તાનો, દ્રવ્યનો, રાજ્યનો—અરે ખુદ મારી જીંદગીનો પણ ત્યાગ કરવાનો વખત આવે. શું એવું જેખમ વ્હોરી લેવું ? કે આ જેખમના બચથી ઇચ્છીત વસ્તુ પ્રાપ્ત કરતાં પાછી પાતી કરવી ? ”

તે ગંભીર વિચારમાં પડી ગયો. બેમાંથી શું સ્વીકારવું ? સુંદરીને જતી કરવી કે સત્તા દ્રવ્ય અને રાજ્યનો ત્યાગ કરવો ? બેમાંથી કયો માર્ગ અહણુ કરવો તે તેને સૂઝ્યું નહિ.

જેમ જેમ વિચારમાં સમય વિતતો ગયો તેમ તેમ તે વધારે આઘ્રહી બનતો ગયો. આજસુધીમાં તેણે કદી પણ પોતાની ઇચ્છા-ઓને રોકી નહોતી. પોતાના યુવાન વિલાસોને વિકસાવવામાં તેણે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા ભોગવી હતી. ત્યારે શું પોતાના પિતાને રાજી રાખવાને માટે પોતાના મનમંદિરની મૂર્તિનો તે ત્યાગ કરે ? કદી નહિ !

પિતાપુત્ર-પ્રેમના પ્રતિસ્પર્ધી

મનમાં જ તે બબડ્યો, “આટલા બધા વિચારો કરવાની શી જરૂર છે ? સુસ્તાન સાહેબ ગમે તેમ કરે, પણ હું મારી ધમ્માએને અટકાવવા બંધાયેલો નથી. શું દરેક બાબતમાં મારે તેમની ધમ્માનેજ આધીન થવું ? નહિ. આ જીંદગી જોખમમાં આવે તો પણ શું થયું ! આ ગ્યાસુદ્દીન કદી પણ પાછી પાની કરનાર નથી—દોલતની સાથે જીંદગી જતી હોય તો પણ પોતાની ધમ્મા ફેરવનાર નથી. બસ ! હવે તો જેમ બને તેમ જલદી તે બુલબુલને મેળવવાનો ઘાટ ધડવો જોઈએ. આજને આજ—રાતમાંજ—સુસ્તાન કંઈ પણ કરી શકે તે પહેલાં મારે સઘળી ગોઠવણો કરી નાંખવી જોઈએ. હા ! પણ કામ જરા સાવચેતીથી લેવું જોઈશે, સુસ્તાન સાહેબ ફાવી ન જાય તે માટે કંઈક ફરેબ રચવો પડશે. એક વખત તે આસમાનની હુરી હાથમાં આવી ગઈ એટલે પંછી બેઠો પાર, અને હું એનો દીલદાર ! પણ ચાલ જીવ, સુસ્તાન સાહેબની સલામી તો લઈ આવીએ, પછી જે ફરેબ લડાવવો હોય તે લડાવીએ. ”

શાહઝાદો સુસ્તાન પાસે ગયો, તેની બબર અંતર પુછી, બાપ દીકરાએ અનેક પ્રકારની વાતચીત કરી. શાહઝાદો સુસ્તાનની મુખ-ચર્યાનું નિરીક્ષણ કરતાં વાતમાં હાએ હા ભણ્યા કરતો હતો. સુસ્તાન બિચારો જાણતો નહોતો કે પોતાનો બેટો સઘળો ભેદભરમ પાઈ ગયો છે, અને પોતાનો આશકાટ તોડવાની તૈયારી કરી રહ્યો છે. અફ-સોસ ! ઇશ્વરે મનુષ્યને એક બીજનાં હૃદય વાંચવાની શક્તિ આપી હોત તો કેવું સાઈ !

પ્રકરણ ૨૩ મું.

પારધીની પાશમાં સપડાયલું નિર્દોષ પંખીડું.

Tremble thou wretch,
That has within thee undivulged crimes,
Unwhipped of Justice.

ન વાળશાહ-શાહજાદો ગ્યાસુદ્દીન સુવર્ણનગરનો સુખો હતો. તેનો સ્થાયી મુકામ ત્યાંજ હતો, પરંતુ મહાન પ્રસંગોએ તેની હાજરી જરૂરી ગણાતી, અને તે મુજબ તે યુદ્ધવિહાર જોવાને રાજ્યધાનીમાં આવ્યો હતો. પોતાના પ્રદેશમાં તે સર્વ સત્તાધીશ હતો. તેની સત્તા સર્વોપરી હતી. ચલણી નાણું પણ તેના નામનુંજ હતું. બાદશાહે આ સત્તા સ્વેચ્છાથી તેને એનાયત કરી હતી, કારણકે ગ્યાસુદ્દીન ગાદી-વારસ હતો, અને વારસ તરીકે-પાટવી કુમાર તરીકે સત્તા વાપરવા દેવાથી પોતાને કોઈ પણ જાતની હાનિનો સંભવ નથી એમ સુલ્તાન માનતો. જે પ્રદેશનો તેને સુખો બનાવ્યો તે પ્રદેશમાં તે કુલ મુખ-ત્યારી વાપરે તેમાં તેને કંઈ વાંધાભરેલું ન લાગતું, એટલુંજ નહિ, પરંતુ એવી સત્તા અમલમાં મુકાયલી જોઈ તે આનંદ પામતો હતો. ઉંમર લાયક થયેલા પુત્રને સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપવાથી તેની કારકીર્દી યશસ્વી નિવડશે એ આશાથી તે શાહજાદાને સ્વતંત્ર રીતે વર્તવા દેતો હતો. પરંતુ આ સત્તા પોતાનેજ હાનિકર્તા નિવડશે એવો તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો.

પોતાના પિતાની ધારણા તોડી પાડવા માટે ગ્યાસુદ્દીન સાવધ-તાથી સર્વ તૈયારીઓ કરવા લાગ્યો. સુલ્તાનની રજા લઈ તે પોતાની છાવણીએ આવ્યો, અને સુવર્ણનગર પાછા ફરવાની તૈયારીઓ તાકીદે ચલાવી. તેજ રાત્રે પોતાના કુટુંબીજનોને, પોતાના લશ્કરનાં

પારધીની પાશમાં સપડાયલું નિર્દોષ પંખીડું

થોડાંક માણસોના રક્ષણ નીચે મોકલી દેવામાં આવ્યાં. લશ્કરનો આકીનો ભાગ તેની સાથે જવાને સજ્જ બન્યો, પરંતુ આસુદીન આતુરતાથી કોઇની રાહ જોઇ રહ્યો હતો. તે માણસ વિના તેનાથી એક ડગલું પણ બરી શકાય તેમ નહોતું.

આવો મહત્વનો પુરૂષ કોણ હશે ? આટલી બધી જિજ્ઞાસાથી તેની રાહ શા માટે જોવાતી હશે ? શું તે તેના લશ્કરનો ઉપરી હશે ? ના, તેવું કંઈ નથી. જે શખ્સની આટલી બધી આતુરતાથી રાહ જોવાય છે તે બીજો કોઈ નહિં, પરંતુ શાહજાદાનો જમણો હાથ-પરમ વિશ્વાસપાત્ર કુતુબ છે. દરેક કાર્યમાં યુવાન શાહજાદો તેના ઉપર સંપૂર્ણ વિશ્વાસ ધરાવે છે. શાહજાદાનાં દરેક કાર્યો-તેની દરેક ઇચ્છાઓ-પછી તે ગમે તેવા પ્રકારની હોય તોપણ તે પાર પાડવામાં કુતુબ અહોનિશ તેને મદદ કર્યા કરે છે. તેને હૃદય નથી, અયોગ્ય કાર્ય કરતાં તેનું હૃદય દુખાતું નથી. આ યુવાન શાહજાદાનો કુદરતી સ્વભાવ જ એવો છે કે પોતાની સર્વ ઇચ્છાઓ તૃપ્ત થવી જ જોઈએ. કુતુબ એ સ્વભાવને પોષણ આપે છે, એટલું જ નહિં, પરંતુ તેના તરફથી એ સ્વભાવને ઉત્તેજન પણ મળ્યા કરે છે. આમ હોવાને લીધે જ તે શાહજાદાનો જમણો હાથ થઈ પડ્યો છે. કોઈ પણ કાર્ય કરવાનું હોય તો તે કુતુબને જ સોંપવાનું, અને તેને હાથે તે પાર પણ પડવાનું જ. કુતુબ શાહજાદાની રગ પારખી ગયો છે. તેને ખુશી રાખવાનો-તેને પ્રિય થઈ પડવાનો માર્ગ તે જાણી ગયો છે, અને તે માર્ગે વિચરવામાં પણ પ્રવિણ બન્યો છે. યુદ્ધવિહારમાં સુંદર શક્તિને જોતાં જ શાહજાદો અકિત બન્યો છે એ વાત શાહજાદાને સારી રીતે પિછાણનાર કુતુબથી અજાણી રહી નથી. તેની મુખચર્યા ઉપરથી જ તે આ વાત જાણી ગયો છે, અને તેથી પોતાના માલિકને ખુશી કરવાને માટે-તે બાળાને પ્રાપ્ત કરવાને માટે-તેનું સ્થાન શોધી કાઢવામાં પ્રવૃત્ત બન્યો છે. પોતાનું કાર્ય પાર પાડીને જ કુતુબ પાછો આવશે એવી શાહજાદાને

એમ-પ્રભાવ

સંપૂર્ણ ખાત્રી છે; કારણ માથે લીધેલા કાર્યમાં કુતૂખ પાછો પડે એવું કદી પણ બન્યું નથી. આમ હોવાને લીધેજ આતુર આશામાં શાહઝાદો કુતૂખની રાહ જોઈ રહ્યો છે, અને પોતાનો જમણો હાથ ક્યારે પાછો આવે તેનુંજ રટણ કર્યા કરે છે. એકેક પણ તેને યુગ સમાન લાગે છે. પવનનો સુસવાટ થતાં પણ ‘ઓ કુતૂખ આવ્યો’ એવા લણકારા થયા કરે છે. એને બીજું કંઈ જાન નથી. ‘કુતૂખ-કુતૂખ’ એજ રટના ચાલી રહી છે. પોતાનો શિકાર લઈને પોતાના પ્રદેશમાં જેમ બને તેમ જલદી પહોંચી જવાના વિચારથી તે વધારે આતુર બન્યો છે. એકવાર ત્યાં પહોંચી ગયા બાદ પોતે પોતાને સુરક્ષિત ધારે છે. પરંતુ એ સર્વ કુતૂખ આવે ત્યારેજ બને !

અંતે શાહજહાને આતુરતામાં અટવાવીને-વારંવાર પોતાનું સ્મરણ કરાવીને કુતૂખ મધ્યરાત્રે ત્યાં આવ્યો, તેની સાથેજ ખુશખબર પણ લાવ્યો. આતુરતામાંજ શાહઝાદો તેનો હાથ પોતાના હાથમાં લઈને બોલ્યો, “બોલ દોસ્ત કુતૂખ ! કેવા સમાચાર, સિંહ કે શીયાળ ?”

“આપ પોતેજ કહોને કે કેવા સમાચાર લશે ! શું આપ ધારો છો કે મારા જેવાથી એ કામ થશે ?”

“જો, કુતૂખ, એમ મને બનાવ નહિ. નાલક તું મને ઇન્તેજાર બનાવે છે. આડીઅવળી વાતે ચડાવી નાલક મને શા માટે સતાવે છે ? દોસ્ત, મારી તો ખાત્રી છે કે તું સિંહ છે તે સિંહજ રહેવાનો. હું તો પહેલેથી નિશ્ચય કરી બેઠો છું કે તું ધાર્યું કામ પાર પાડવાનોજ.”

“આપના મ્હોમાં સાકર, શાહ સાહેબ ! ગમે તેવું દુર્ઘટ કાર્ય હોય તોપણ આપની આજ્ઞા થતાં આ બંદો ક્યાં પાછું પગલું ભરે એમ છે ? હું આપને ખુશખબર દેવાજ આવ્યો છું કે પક્ષી જાળમાં સપડાયું છે. વાર માત્ર એટલીજ છે કે આપણે ત્યાં જઈએ, અને એ શિકારને અહીં લઈ આવીએ.”

પારધીની પાશમાં સપડાયતું નિર્દોષ પંખીડું

“શાઆશ ! આફરીન તારી હુંશીઆરી ઉપર ! પણ કુતૂબ તને ખીજ કંઈ ખબર છે ? આપણા શિકાર ઉપર ખીજ એક શિકારીએ પણ ત્રાપ મારી છે. આપણે બહુ સાવધ રહેવું જોઈએ. રખેને એ બંદીવાન થયેલું બુલબુલ ખીજના પંખમાં સપડાઈ જાય !”

“અરે એ બનેજ કેમ ? શું આપ શાહજાદા સલામત વિરૂદ્ધ ટક્કર ઝિલવાને કોઈ સમર્થ છે ?”

“ધાર કે તેવો કોઈ હોય તો ?”

“હુંતો કોઈ એવો બહાદુર જોતો નથી.”

“છે કુતૂબ, એવો પણ એક છે.”

“કોણ ?”

“મારા પેદર-નામવર સુલ્તાન સિકંદર સાહેબ.”

“હેં !”

“હા, હા, હેં શું ? જો કુતૂબ, આપણે બહુ સાવચેતીથી ચાલવાનું છે. એમની નજર પણ એ હિંદુ નાજનીન ઉપર ઠરી છે, અને તેને પોતાની હજુરમાં ખડી કરવાનો અગ્રીમખાને તેણે હુકમ પણ આપી દીધો છે. મૂખ અગ્રીમખાં મારી મદદ મેળવવાની આ-શામાં સઘળી વાત મારી પાસે બકી ગયો. અને એ પણ ઠીકજ થયું દોસ્ત ! નહિં તો આપણે વિચારમાંજ રહી જાત, અને એ ચોરત મારી નહિ પણ સુલ્તાન સાહેબની થાત.”

“આપ પણ બડા ચાલાક કે આવી રીતે તેની પાસેથી વાત કઢાવી લીધી. હવે કંઈપણ ફિકર કરવા જેવું નથી. એ વાત આપણા જાણવામાં આવી ગઈ છે તો હવે આપણે સાવધ રહીશું અને ધાર્યું કામ આવી રીતે પાર પડે છે તે તેઓને બતાવીશું.”

“એતો ઠીક કુતૂબ, પણ એક વાત ખાસ લક્ષ આપવા જેવી છે. મારો વિચાર એવો છે કે બાળાનું આપણે હરણુ કર્યું છે એવું

પ્રેમ-પ્રભાવ

કાંઈના જાણવામાં આવે તે પહેલાં અમારા નિકા પઢાવવા જોઈએ, અને ત્યાર પછી બાદશાહી દમામમાં પુરતા ઠાઠમાઠથી તેનો સત્કાર કરવો જોઈએ. પરંતુ તેમ કરવામાં એક મુશ્કેલી છે. મારી તો ખાત્રી છે કે મારા પેદર સાથે યુદ્ધ થયા વિના રહેવાનું નથી. ત્યારે એવી સલામત જગ્યા ક્યાં શોધી કાઢીશું કે આપણે એ ગુલબદનને બેગમના પોશાકમાં શણગારીએ અને એ પ્રસંગને જાજતો તેનો સત્કાર કરીએ ? ”

કુતૂબ આ બાબતમાં શું સુચના આપી શકે ? પ્રસંગ બહુ વિકટ હતો. ગ્યાસુદીન એટલો બધો કામાંધ બન્યો હતો કે પોતાના માથા ઉપર જે તરવાર લટકી રહી હતી-જે લયાનક ડર તેની તરફ ડોકીયાં કરી રહ્યો હતો તેનું પણ તે ભાન ભુલી ગયો હતો. તેને પોતાની ઈચ્છાને આધીન થવાની ટેવ પડી ગઈ હતી, અને કામવાસનાની દુષ્ટ સલાહથી તે હમેશાં કુમાર્ગેજ દોરાતો.

કુતૂબને વખત બની જતાં સારી રીતે આવડતું હતું. તરતજ તેને એક એવા સ્થાનનું સ્મરણ થઈ આવ્યું. કુતૂબનો પિતા સુલતાનનો વજીર હતો. તેણે એક એકાંત સ્થાનમાં બગીચો બનાવી તેના મધ્યભાગે એક રોનકદાર મકાન બંધાવ્યું હતું. વૃક્ષોની ઘટામાં એ મકાન સંતાઈ જતું, અને તેમાં બનતાં કર્મો પણ વૃક્ષોની ઓથેજ છુપાં રહી શકતાં. આવા કાર્યને માટે આ સ્થાન ખરાબર યોગ્ય છે એવો તરતજ કુતૂબે નિર્ણય કર્યો. અને શાહબંદાની સંમતિ લઈને પ્રસંગને યોગ્ય સર્વ તૈયારીઓ કરી રાખવાનો તે મકાનના કાર-ભારી ઉપર પેગામ લખી નાંખ્યો. ગ્યાસુદીનનો સેનાધ્યક્ષ હુસેનખાં પોતાની સાથે બાકીનું લશ્કર અને દાસીઓથી રક્ષાયેલી બે પાલખીઓ સાથે એ સંદેશો કહેવાને ત્યાંથી ઉપડી ગયો.

તૈયારીઓ તો થઈ ચુકી, પરંતુ જેને માટે આ તૈયારીઓ

પારધીની પાશમાં સપડાયલું નિર્દોષ પંખીડું

કરવામાં આવતી હતી તેનીજ ગેરહાજરી હતી. એ બિચારી નિર્દોષ નિર્ભાંગી બાળાને એવી શંકા પણ નહોતી કે પોતાને માટે આવી આવી ઘટનાઓ ઘડાય છે !

નવાબશાહ અને તેનો ‘જમણો હાથ’ એક ખાલી મ્યાનો અને છ સ્વારોને સાથે લઇને પોતાનો શિકાર પકડવા છાવણીમાંથી બહાર નીકળ્યા. દેવાલય પાસે આવી લાગતાંજ કુતૂબે તે સ્વારો અને પાલખી ઉપાડનારા ભોધઓને હુકમ આપ્યો, “ધ્યાન રખો. યહ જંગલમે બરાબર સજાલકે છીપ જાઓ. દેખો કોઇ આદમી અપના ભરમ ન જાને ! મેરા દુસરા હુકમ હોવે વ્હાંતક યહ ઝાડી કે બીચમે” છુપાકર બાહોશ રહેના.”

પેટને માટે વેઠ કરનારા બિચારા ભોધઓ અને સિપાઇઓ આડા અવળા છુપાઈ ગયા, અને જે પવિત્ર સ્થાનમાં હિન્દુ સિવાય બીજું કોઇ પણ પગ મુકવાની હિંમત ન કરે તે પવિત્ર કાલિકા મંદીરમાં આ બંને મિત્રોએ ધડકતા હૃદયે, ધીમાપગલે, ચોરની માફક પ્રવેશ કર્યો. અંધકારની છાયાના રક્ષણ નીચે તેઓએ ધર્મનો બિચાર ન કરતાં પોતાને સુરક્ષિત માન્યા. કુતૂબ આગળથીજ આ મંદિરની સર્વ માહિતી મેળવી ચુક્યો હતો. શક્તિ જ્યારે અરણ્યમાં મુસલમાન ફકીરથી ઉશ્કેરાઈને મંદિર તરફ આવી હતી ત્યારે સ્વાર્થ સાધવા માટે ફકીર બનેલો કપટી કુતૂબ તેની પાછળ પાછળ પ્રવેશદાર સુધી આવ્યો હતો. શક્તિ જ્યારે યોગિનીના આવાસમાં દાખલ થઇ ત્યારે તે દેવસ્થાનમાં દાખલ થયો અને યોગિની અને શક્તિની વચ્ચે થયેલી વાતચિત તેણે સાંભળી લીધી. ભાવતું હતું અને વૈદે બતાવ્યું તેમ તેણે શક્તિની ઈચ્છા પોતાને અનુકૂળ જોઇ. પછી શું બાકી રહે ? તેણે એમજ માની લીધું કે શક્તિ હવે શાહઝાદાની બની ચુકી !

શાહઝાદાને ખુશબબર આપવા તે ઉતાવળમાં ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો, અને શાહઝાદાને પોતાની સાથે લઇ પુનઃમંદીર પાસે આવ્યો. કંઈપણ

પ્રેમ-પ્રભાવ

ખેલવા કે અવાજ કરતા જેવો સમય નહોતો. શાહઝાદાને લઈ તે કાળીમાતાની મૂર્તિ પાસે આવ્યો. અચાનક તેને એક વિચાર સૂઝ્યો. અત્યાર સુધી તેના અંગ ઉપર તેણે જે મુસલમાનીન ફકીરનો વેશ અરણ્યમાં શક્તિને ઉશ્કેરવા માટે પહેર્યો હતો તેજ હતો. પરંતુ હવે તે વેશ રાખવાથી હાનિ થાય તેમ હતું. ગમે તે ઉપાયે વેષઘડો કરવોજ જોઈએ. તરતજ કાળી મંદીરમાં પ્રવેશ કરીને તેણે પોતાના કાર્યનો આરંભ કર્યો. કાળીમાતાના કંઠમાં લટકતી લાલપુષ્પની માળાઓ લઈને તેણે પોતાના માથા ઉપર વીંટી તેમજ ગળામાં પહેરી લીધી, મંદિરની દિવાલ ઉપર ટાંગેલી ખોપરીની માળા-લયં-કર મુંડમાળ તેણે ઉપાડી લીધી, અને પોતાના શણગાર તરીકે કંઠમાં નાંખી, અને મૂર્તિના ચરણ પાસે મુકેલા એક વાસણમાંથી કુમકુમ લઈને તેણે પોતાના કપાળ ઉપર તેનું લેપન કર્યું. ખરેખર તે હવે કાળીમાતાના ઉપાસક કુર કાપાલિક હોય તેવો જણાતો હતો. પુરેપુરો વેષ લઈને લેતાં તેણે શાહઝાદાને કહ્યું “ નામવર નવાખ-શાહ ! હવે ખરાખર ધ્યાન રાખજો અને આ સેવક શું શું રંગ જમાવે છે તે જો જો. ”

દિવાલની અંદર પડેલા એક છીદ્રમાંથી યોગિનીના આવાસમાં નજર કરી શકાતી હતી. તરતજ તે નવાખશાહના કાનમાં કહેવા લાગ્યા, “ સાવધાન ! નવાખશાહ, આ મૂર્તિની પાછળ છુપાઈ રહેજો. જોજો જરા પણ અવાજ ન થવો જોઈએ. એ ખાળા અહિં-યાંજ આવતી જણાય છે. ”

અને જણ મૂર્તિની પાછળ મંતાયા. શક્તિ ત્યાં આવી, પોતાની ઇચ્છા દેવીને દર્શાવી. દેવીએ તેનો ઉત્તર આપ્યો. શું એ ઉત્તર દેવીનોજ હતો ? નહિ, એ ઉત્તર આપનાર કાળા કર્મનો કરનાર નરાધમ-દેવીની મૂર્તિ પછવાડે છુપાયેલા કુતૂબજ હતો. ન્યારે પોતાનો વખત આવેલો તેણે જોયો ત્યારે કૃત્રિમ અવાજથી તેણે શક્તિનાં વચનેનો ઉત્તર આપ્યો. ત્યાં શું શું બન્યું તે ગ્રીય વાંચક ! તારાથી અજણ્યું નથી.

પ્રકરણ ૨૪ મું.

મહેનત બરબાદ !

Women have no settled principle ;
They like today, and dislike to-morrow.

શક્તિએ શાદબ્દજ્ઞાને સ્વીકાર્યો, તેને પોતાનો હાથ અર્પણ કર્યો, પોતાની ધુનમાં યોગિનીનો તિરસ્કાર કર્યો. પોતાના પંજમાં સપડાયલા શિકારને જરાપણ વિચાર કરવાનો અવકાશ આપે એવો ભોજો કુતૂબ નહોતો. તરતજ તેણે પોતાના માણસોને બોલાવી શક્તિને પાલખીમાં બેસાડીને ગુપ્તસ્થાને લઇ જવાનો હુકમ કર્યો.

શક્તિમૈયા અત્યારે વઝીરના બાદશાહી મહેલમાં વિરાજે છે. એ શક્તિ આગળની શક્તિ રહી નથી. તે વનવન ભટકતી ભિખારણુ મટીને અત્યારે સર્વોપરી સત્તા ધરાવનાર બેગમ બની છે !

પરંતુ પોતાની દ્રષ્ટિ આગળ ખડા થયેલા ભવ્ય દેખાવથી તે મોહ ખમી નહિ. એ મોહ તેની પાસે ક્ષણવાર પણ ટકે એમ નહોતું, કારણ આવા બાહ્યાડંબરથી મોહ પામે એવું કુદ્દક તેનું મન નહોતું. જે જે ભવ્યરચના રચવામાં આવી છે તે પોતાને યોગ્ય છે એમ તેણે માન્યું. જન્મથીજ તે તખ્ત ઉપર વિરાજવાને સરખાવેલી હતી, તેના લલાટમાં રાણી બનવાનું લખ્યું હતું, પોતાને માટે જે ભવિષ્ય ભાખવામાં આવ્યું હતું તે સત્ય ઠ્યું હતું-તે રાણી બની હતી, અને શું રાણીને આવા બાદશાહી દમામનો હક નથી ?

શક્તિને માટે તે મકાનના મધ્યભાગનો વિશાળ ખંડ ખાસ શણગારમાં આવ્યો હતો. તેની ચારે દીવાલો ઉપર અરીસાઓ જડી

પ્રેમ-પ્રભાવ

દેવામાં આવ્યા હતા. નરમ સુંવાળા મખમલની ગાદીવાળા કોચ ચારે બાજુએ ગોઠવેલા હતા, અને કુંડામાં રોપેલા મનહર વેલાઓ તેની આસપાસ વિંટળાઇ કુદરતની લીલાનું ભાન કરાવતા હતા. થોડે થોડે અંતરે સંગેમરમરના નકરીદાર ડુવારાઓ સુંદર પુષ્પોનાં સહવાસથી શોભી રહ્યા હતા, અને ગુલાબજળની વૃષ્ટિ કરી સુગંધિ પુષ્પોના પરિમલમાં પોતાની દિલખુશ વાસ મેળવી આપ્યા ખંડને સુગંધિથી બહેકાવી રહ્યા હતા. ઉમદા પોશાક ધારણ કરેલી અનેક દાસીઓ શક્તિની સેવામાં હાજર હતી. આ સર્વ દેખાવ જોનાં શક્તિને તો એમજ લાગ્યું કે પોતે રમણિય ઉપવનમાં અસંખ્ય અપ્સરાઓથી ઘેરાયેલી છે. સૂર્યાકિરણ સમાન પ્રતિબિંબ ખેંચતાં દર્પણોને જોઇને શક્તિને એવી ભ્રાંતિ થઇ આવી કે જાણે અત્યારે પોતે સ્વર્ગમાં ખિરાળે છે !

પરંતુ આ શું આશ્ચર્ય ! આવા અલૌકિક દિવ્ય દાઠમાં આ કંગાલ વસ્ત્રધારી સ્ત્રી કેણુ ? આ કંગાલ બાળાનાં અનેક પ્રતિબિંબો તે દર્પણોના ચમત્કારથી તેને જણાયાં. તે લક્ષપૂર્વક વિચાર કરવા લાગી, અને એ કંગાલ બાળા બીજી કોઇ નહિ પરંતુ ખુદ પોતેજ છે એવું ભાન થતાં તેને પોતાના ઉપર હાસ્ય ઉત્પન્ન થયું. એ હાસ્યની સાથે એક પ્રકારનો ગર્વ સંતોષ પણ થયે. આ સર્વ અસાધારણ ધામપુમ માત્ર તેનેજ માટે હતી. તે એક ગરીબ બાળા કે જે યાત્રાળુ વેષે મંદિરે મંદિરે ઠામ ઠામ ભટક્યા કરતી—જેણે પોતાનું ઘર કે વિરામસ્થાન કદી જાણ્યું નહોતું—તે દીન બાળા અત્યારે હજારો મનુષ્યો ઉપર સત્તા ચલાવવાને સમર્થ થાય—અરે પોતાના એક હુકમ માત્રથી—પોતાની કોમળ કરાંચુલીના ચલન માત્રથી જેને હજારો મનુષ્યો પોતાનો શ્રવ આપવાને પણ તત્પર થાય એ શું ઓછી સત્તા ! એ શું ઓછા ગર્વ સંતોષની વાત ?

x

x

x

x

મહેનત બરબાદ !

શક્તિની દાસીઓ તેને સ્નાન કરવા લાઇ ગઇ. ચાર દાસીઓએ તેના ચરણ પાસે બિન્ન બિન્ન રંગના, સાચાં મોતી અને અમૂલ્ય હીરા માણેકથી જડેલા ચાર રાજવંશી ઝબ્લાઓ મુક્યા. તેઓએ તેને નમન કરતાં કહ્યું, “બેગમ સાહેબા ! આમાંથી આપ કયા ઝબ્લાને લગ્નવસ્ત્ર તરીકે પસંદ કરે છે ?”

શક્તિએ એક પછી એક આ અમૂલ્ય ઝબ્લાઓને નિહાળ્યા. ગમે તે કારણ હો, પરંતુ તેના ઓઠ તિરસ્કારથી ધ્રુજવા લાગ્યા. અણુગમે બતાવતાં તે બોલી, “શું આથી વધારે સારો પોશાક તમારી પાસે નથી ?”

દાસીઓ આશ્ચર્યચકિત બની. આવો જવાબ સાંભળી તેઓ સ્થંભી ગઈ. આવો અમૂલ્ય પોશાક જેની જેડી મળવી પણ મુશ્કેલ તે આ નવાં બેગમ સાહેબને પસંદ પડતો નથી ત્યારે શું કરવું ? ઉત્તર પણ શું આપવો ? અંતે એક ચચાવલી દાસીએ બોલવાની હામ બીડી, “અરે બેગમ સાહેબા ! આથી વધારે મૂલ્યવાન પોશાક તે બીજો કેવો હોઈ શકે ? અરે આ ઝબ્લાઓને માટે તો ત્રણ બેગમે કલહ કર્યા કરે છે, અને એક બીજાનાં શત્રુ બન્યાં છે. આમ હોવા છતાં આપ માનવંત સાહેબા એમ કહો છો કે આ પોશાક નકામા છે !”

આ દાસીને બોલતી જોઇ બીજાને પણ શર ચઢી આવ્યું. તે બોલી, “નવાબશાહનાં માતૃશ્રી મહુમ સુલ્તાના સાહેબ આ પોશાક પહેરતાં હતાં. તેમના મરણ પછી ત્રણે બેગમે તે મેળવવાનાં ફાંકાં માર્યા કરે છે; પરંતુ કોણ જાણે નવાબશાહને એમાં શું મોહ લાગ્યો છે કે ત્રણમાંથી કોઇ બેગમને આ ઝબ્લા આપતા નથી. બહુજ સંભાળ-પૂર્વક તેમણે આ સાચવી રાખ્યા છે, અને સહભાગ્ય તમારાં કે આપ સાહેબાને શણગારવાને માટે લગ્નના પોશાક તરીકે તેમણે આ ઝબ્લાઓ આપની હજીર મોકલ્યા છે.”

પ્રેમ-પ્રભાવ

દાસીઓનાં વચનોની અસર આર્યબાળા ઉપર બિલકુલ થઈ નહિ. તેણે શાંત ચિતે જવાબ આપ્યો, “ દીક છે, મારે આમાંથી એકેની જરૂર નથી. ત્રણે બેગમોને આમાંથી એકેક પોશાક નવી બેગ-મની ભેટ તરીકે મોકલી આપો.”

“ ત્યારે આ ચોથા પોશાકનું શું કરવું છે ? ”

“ ચોથો ? હાં...વાર, અત્યાર સુધી કંઈ બેગમ નવાબ સાહેબની વધારે માનિતી છે ? ”

“ મોતીયાબન.”

“ બહુ સાર, ત્યારે આ વધારાનો ઝભો છે તે મોતીયાબનને મોકલાવો.”

દાસીઓના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. તેઓએ એમજ ધાર્યું કે આ બેગમ સાહેબ કાં તો ભિખારી અવસ્થામાંથી આવ્યાં છે એટલે આ ઝભાઓની તેઓને કિંમત નથી, અથવા તો આવો ઉમદા પોશાક પોતાને લાયક ગણતાં નથી. તેઓના મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે ‘ રાજાને ગમી તે રાણી અને છાણાં વીણતાં આણી, ’ તેમ જંગલમાં રખડતી આ સ્ત્રીને બાદશાહી દમામનું શું લાન હોય ? ગમે તેમ હોય, પરંતુ અત્યારે તો તે તેમની રાણી હતી અને સારો કે નરસો ગમે તેવો હુકમ કરવાને શક્તિવાન હતી. તેના હુકમનો અનાદર કરી શકાય તેમ નહોતું.”

“ જેવો આપનો હુકમ, એક દાસીએ નમ્રતાથી ઉત્તર આપ્યો. “ હમણાંજ આપના હુકમ મુજબ આ સઘળા પોશાકો બીજી બેગ-મોને પહેાંચી જશે, પરંતુ કૃપા કરી ફરમાવશો કે અમારાં નવાં બેગમ સાહેબા કેવાં વસ્ત્ર ધારણુ કરશે ? ”

“ શું તમે સાદી નથી રાખતાં ? મને તો માત્ર એક સાદી અને અવગુંથનની જરૂર છે.”

તરતજ દાસી એક પેટી ત્યાં લઈ આવી, અને તેમાંથી રંગ-બેરંગી ઉત્તમ ભરતકામની કારીગરિવાળી સાડીઓ અને અનેક પ્રકારના અવગુંથનો તથા ઓઢણું કાઢી શક્તિએ પોતાને મનગમતાં વસ્ત્રો પસંદ કર્યાં.

હવે સ્નાનનો વિધિ શરૂ થયો. આરસપહાણથી જડી લીધેલા નાના ખંડમાં સ્નાન કરવાની ઉત્તમ યોજના કરવામાં આવી હતી. નવાળા સાહેબની નવી બેગમ ! તેને માટે સાદું જળ ચાલે નહિ ! ગુલાબજળ મિશ્રિત જળકળશો તેને માટે તૈયાર હતા. શરીર ઉપર અનેક સુગંધિઓનું લેપન કરી ખુશબોદાર સાબુ અને ગુલાબ જળની સહાયથી તેનું શરીર સ્વચ્છ અને સુવાસીત બન્યું. એ સ્વચ્છતાએ શક્તિની કાંતિમાં ઓર વધારો કરી મુક્યો.

સ્નાનવિધિ પુર્ણ થતાંજ શક્તિએ પોતે પસંદ કરેલાં વસ્ત્રો પરિધાન કર્યાં, અને વિશ્રાંતીની ધમ્મચાથી મખમલની ગાદીવાળા કોચ ઉપર તે બેઠી. દાસીઓ બેગમની સેવા માટે ખડે પગે તૈયાર હતી. એકે તેના સુંવાળા કેશકલાપને સુકની નાંખ્યો, બીજી તેને જરીકામથી ભરેલા પંખાથી પવન નાખવા લાગી, ત્રીજીએ તેના પગને મેંદીથી રંગ્યા અને બે ચાર દાસીઓ તેના કેમળ દેહ ઉપર ગુલાબજળ અને અત્તરનો મૃદુ છંટકાવ કરવા લાગી.

આ ક્રિયા ચાલતીજ હતી એટલામાં તેનો શણગાર હજી અધુરોજ હોય એવું માનતી બે દાસીઓ ઝવેરાતથી ભરપુર એક પેટી લઈ આવી, અને શક્તિના પગ પાસે મુકી. પેટી ઉઘડી અને એક એકથી ઉત્તમ, મૂલ્યવાન અને કાંતિવાન ધરેણુંઓનો તેના પગ પાસે ઢગલો થયો. દાગીનાઓમાં જડેલાં બહુમૂલ્ય નંગો પાણીદાર હતાં, તેના તેજથી આંખો અંજાઈ જતી હતી, અને તેના નંગ જડવામાં વપરાયેલી કારીગીરી અકથ્ય હતી. નીલમ, માણેક, હીરા, પાના, મોતી વિગેરે ઝવેરાતનો એટલો બધો ઝળહળતો પ્રકાશ પડ્યો કે

પ્રેમ-પ્રભાવ

શક્તિની આંખો તે જોતાં અંઝાઈ ગઈ. હીરાઓ સ્વચ્છ પાણીદાર હતા. અને જ્યારે હમણાંનીજ બનેલી નવી બેગમે એક સો સેરની હીરાજડિત મોહનમાળા ઉપાડીને પોતાનાં ચક્ષુસમીપ ધરી ત્યારે કંઈ દિવ્ય જ્યોતિ પ્રકાશી રહી હોય એવું તેને લાગે થયું. તે માળાની નીચે લટકતા લોલકમાં નાના તારલા જડી લીધા હોય અને એ ઉજ્જવળ નંગો શ્વેત કુધના સાગર તરંગો સમાન ઉછળી રહ્યાં હોય તેવી બ્રાંતી થતી હતી. આ વસ્તુ તેની દ્રષ્ટિએ પડી ત્યારે તેને એવીજ બ્રાંતી થઈ કે હજારો સૂર્યનાં કિરણો પોતાની ચક્ષુસમીપ ગેલ કરી રહ્યાં છે. શક્તિએ કદી પણ ઝવાહીર જોયાં નહોતાં એમ નહોતું. દ્વિનાજપુરના દરબારમાં તેણે હીરામાણેક આદિ રત્નો જોયાં હતાં, પરંતુ આવા સુંદર અને આવા અમૂલ્ય તો કદી નહિ !

એક જુએ ત્યાં એક જુએ એવા દાગીનામાંથી શું શું પસંદ કરવું ? ધણા પસંદ કર્યા અને ધણા પાછા મુક્યા. અંતે પસંદગી થઈ. તે ચળકતા ઢગમાંથી તેણે થોડાક હીરામાણેકજડિત દાગીનાઓ જુદા કાઢ્યા, અને તેનાથી પોતાના દેહને અલંકૃત કર્યો. શક્તિનો શણગાર સંપૂર્ણ બન્યો.

હીરાજડિત રેશમી સાડી, મોતીજડિત અન્ય વસ્ત્રો, અમૂલ્ય નીલમ માણેકના અલંકારો, ઉત્તમ અત્તરની સુગંધિ, ગુલાબજળથી સ્નાન કરેલો ઉજ્જવળ દેહ, એ સર્વ ધારણ કરનાર શક્તિની મૂર્તિ કલ્પનામાં ખડી કરો. આશું ? કાળી માતાના મંદિરમાં બ્રમણ કરતી શક્તિમાં અને અત્યારની શક્તિમાં કેવો મહાન્ અંતર ! ઉપવનમાં તે કંગમલ રંક અવસ્થા ભોગવનાર એક દીન બાળા દેખાતી હતી. હવે ? હવે તો તે બેગમ સાહેબા-નહિ-સ્વર્ગની અપ્સરા રંગા કે મેનકાનોજ અવતાર હોય તેવી જણાય છે. આ અપ્સરા નવાબશાહ ઉપર પ્રસન્ન થઈ છે. તેને ઇચ્છિત પ્રેમદાન દેવા શણગાર સજ્જ તત્પર થઈ છે.

દરેક દર્પણમાં એ દિવ્ય દેવાંગનાનું પ્રતિબિંબ પડ્યું.

[ચિત્રકાર શ્રી. કલાબિંધ.]

પ્રેમ પ્રભાવ.

[પૃ. ૧૭૧.

ભપકાદાર વચ્ચાભુપણે સજીને શક્તિ દર્પણજડિત દિવાનખાનામાં આવી. એ ખડમાં ચોમેર જડેલા દર્પણો આ દેવાંગનાનો સત્કાર કરવા ઉત્સુક હોય તેમ તેની સૌંદર્યભૂતિને પોતાના હૃદયપટ પર પધરાવવા લાગ્યા. દરેક દર્પણમાં એ દિવ્ય દેવાંગનાનું પ્રતિબિંબ પડ્યું.* દર્પણજડિત એ દિવાનખાનામાં અનેક દેવાંગનાઓ દેવલોકમાંથી વિહાર કરવા ઉતરી પડી હોય તેમ આખું દિવાનખાનું દીપી ઉઠ્યું.

શક્તિને બ્રાંતિ થઇ. તે પોતાના સ્વરૂપને વિસરી ગઇ. શક્તિ-વનમાં રઝળતી રખડતી શક્તિ આવી હોય ? ક્ષણભર તે વિચારમાં પડી.

ચોમેર નજર ફેરવીને તેણે પોતાના ભિન્ન ભિન્ન પ્રતિબિંબો જોયા, આજે એનો અવતારજ ફરી ગયો હતો એવી તેની ખાત્રી થઇ. મનમાંજ તે મલકાઈ. હા એજ શક્તિ, પણ જુદા સ્વરૂપમાં થોડા સમય પહેલાં તે બીજાની દયા યાચતી હતી, અત્યારે ? અત્યારે ભલે ભલા તેના પગમાં પડશે, તેની કૃપા મેળવવા માટે આકાશ પાતાળ એક કરશે !

ગર્વભરી આંખે પુનઃ તેણે દર્પણમાં જોયું-એ દર્પણમાંના પ્રતિબિંબો જોયા, અત્યારનો પોતાનો ઠાઠમાઠ અને ઠસો જોઈને તે વિસ્મય પામી. વિધાતાએ એને સૌંદર્ય આપ્યું હતું, આજે એને સત્તા મળશે. પછી બાકી શું રહ્યું ?

પરંતુ એજ ક્ષણે એકાએક આગળના પ્રસંગો તેના સ્મરણમાં તાજ થયા અને તેના મુખ ઉપર શોક છાયા છવાઇ ગઈ. આ શું ? આવા હર્ષના પ્રસંગે આ શોક શા માટે ?

અફસોસ ! શક્તિ પોતાનું સત્ય સ્વરૂપ સમજી શકી છે. આ

પ્રેમ-પ્રભાવ

સર્વ આડંબર—આ શણુગાર કેને માટે ? વિચારની સાથે તેનાં નેત્રો અશ્રુપૂર્ણ બનતાં ગયાં. શું જે લક્ષદ્વિસને માટે તે આટલી બધી આતુર હતી તે લગ્ન દિવસ આજ કે ? દ્રવ્ય, રાજ્ય, સમૃદ્ધિ, સત્તા એ સર્વ તેનાં થઇ રહ્યાં હતાં, છતાં તેનો અંતરાત્મા વિલાપ કરતો હતો. એ સર્વ તેને શા ખપનું ? પોતાના પ્રેમનું છેદન થવા પછી સ્ત્રીને પોતાનું જીવન શા કામનું છે ? ગણેશદેવ તેનો નહોતો—કદી તેનો થનાર પણ નથી. શું તે માત્ર બાહ્યાડંબર માટેજ પોતાનો આત્મા અને પોતાનો દેહ વેચતી નથી ? શું આ કૃત્યથી તે પોતાનું સર્વસ્વ—અરે પોતાનું સ્વમાન પણ ગુમાવતી નથી ? શું જે વેર લેવાને માટે પોતે તદ્દની રહી હતી તે વેર આવાજ પ્રકારનું કે ? આ ભયંકર વેર હવે કેને માથે લેવાય છે ? જે શ્રાપ તેણે ગણેશદેવ માટે નિધાર્યો હતો તેજ શ્રાપ હવે પોતાને માથે આવી પડે છે—પોતાનેજ ભોગવવો પડે છે અને સ્ત્રીઓને દેવી સમાન બનાવનાર સદ્ગુણ સર્વસ્વનું સત્યાનાશ વાળે છે. પોતાની નજરમાં જ પોતે કેવી ભયંકર કુર દેખાય છે ? પોતાના સ્ત્રીત્વને કક્કંક લાગ્યું છે ત્યારે શું હજી પણ પોતે મનુષ્યત્વ ધારણ કરે છે એવી માન્યતા રાખી શકે ?

તેને ભયાનક વિચારો આવવા લાગ્યા, તે પોતે સુંદર સ્વરૂપમાં માત્ર યક્ષિણી—રાક્ષસીજ હતી. પોતાના આગળના સ્વરૂપનો તેણે તદ્દન ત્યાગ કર્યો હતો. પોતાના શાંતિર્મધુઓના સ્નેહનો, આશ્રયનો, વ્યવહારનો તેને મ્તંબ નહોતો. પોતે અત્યારે શાંતિર્મહિષ્કૃત બની હતી, અને પોતાના કાર્યનો વિચાર કરતાં પણ સ્વશાંતિ પોતાનો તિરસ્કાર કરે એ સ્વાભાવિકજ હતું.

દુઃખ માત્ર આટલુંજ નહોતું. આ સર્વથી વધારે વિચાર ગણેશદેવનો હતો. ગણેશ—અરે હજી પણ જેને પોતે ભુલી શકતી નથી એવો ગણેશદેવ પોતાને માટે કેવો અભિપ્રાય બાંધશે ? તે શક્તિનો પ્રેમ સ્વીકારતો

નહોતો, છતાં પણ તે તેને માન આપતો. શક્તિને માટે ગણેશને સંપૂર્ણ સન્માન હતું, પરંતુ હવે તો...ઓ પ્રભુ ! પોતાનું અંતઃકરણ વેચી નાખવાને બદલે આશ્રમ કે ધરખારરહિત રખડતી એકાદ સ્ત્રીની માફક તે શા માટે ન રહી ? અથવા પોતાની ફેર્ષની માફક યોગિની શા માટે બની નહિ ? આવા આવા વિચારો આવતાં તેના સંસ્કારી આત્માને અતુકંપ થયો. તેનું હૃદય તેને ડંખવા લાગ્યું. તે હવે પારાવાર પસ્તાવો કરવા લાગી. પરંતુ ‘ રાંડયા પછીનું ડહાપણ ’ શા કામનું ? અફ-સોસ ! તેનો પશ્ચાતાપ બહુ મોડો હતો !

નવાખ પોતાની પ્રિયાંગનાને ભેટવાને માટે તદ્દપી રહ્યો હતો. નવચૈયના સુંદરી શણુગાર સજીને ક્યારે ગ્રેમદાન આપવાને તત્પર બને તેની વાટ જોઈ રહ્યો હતો. એક દાસી નવાખની આવ્યાકુળતા કળી ગઈ, અને તરતજ શક્તિ વિચારગ્રસ્ત હતી ત્યાં આવી. તેના પગરવથી વિચારના વમળમાં વિંટાયલી શક્તિ સાવધ બની. દાસી નમન કરતાં બોલી, “બેગમ સાહેબા ! નવાખશાહ આપના આગમનની રાહ જુએ છે. આપની આરા હોય તો હું તેમને કહેરાવું કે આપ તત્પર છો. ”

“ હા, તેમને કહે કે ખુશીથી આવે. ” દાસી ત્યાંથી જતાંજ શક્તિએ એ દિવાનખાનાનો ત્યાગ કર્યો, એક બીજી અનુચરીને બોલાવી, અને આરા કરી, “મેં પ્રથમ પહેર્યો હતો તે વસ્ત્રો ક્યાં છે ? લાવો તે વસ્ત્રો અહિં લાવો. ”

પ્રભુ જાણે ! એકાએક શક્તિને આ શું વિચાર થઈ આવ્યો ? પોતાના દેહને દિવ્ય શોભા આપનાર મૂલ્યવાન હીરા, મોતીના અલંકારો તેણે ફેંકી દીધા, જે જે સુંદર રાજવંશી વસ્ત્રો પરિધાન કર્યો હતો તે કાઢી નાંખ્યા, અને એ સર્વ બાદશાહી શણુગાર દાસીના હાથમાં સોંપતી ગઈ.

પ્રેમ-પ્રભાવ

દાસી આશ્ચર્ય પામી—આબી બની ગઇ. આ નવી બેગમ દિવાની તો નથી? આમ ચિત્તભ્રમ કેમ થયા કરે છે? ક્ષણ પહેલાં જે વસ્ત્રો પોતે પસંદ કર્યા તે માત્ર અદ્ય સમયમાં ત્યાગ કરવાનું કારણ?

દાસીને આશ્ચર્યની સાથે લય ઉત્પન્ન થયો. બેગમની આવી સ્થિતિ જોઇ નવાબ સાહેબ શું ધારશે? આનું કારણ પોતાની કસુર તો નહિ ગણાય? તો તો પૂરતી કમબખ્તી! પણ ત્યારે કરવું શું? બેગમ સાહેબાને સમજાવવાં તો જોઈએજ. જરા ધીમે સ્વરે, ડરતાં ડરતાં કહેવા જતી હોય તેમ તે બોલી, “પરંતુ બેગમ સાહેબા! નામવર નવાબશાહ શું કહેશે? તેઓ કેવો વિચાર લાવશે?.....”

“એ માથાકુટ કરવાની તમારે જરૂર નથી. એ માફ પોતાનું કામ છે, મને જેમ યોગ્ય લાગશે તેમ હું કરીશ. જાઓ મેં મંગાવેલાં મારાં વસ્ત્રો લાવો. મારી આજ્ઞાનું સત્વર પાલન કરો! મારે બીજું કંઈ સાંભળવું નથી.”

દાસીની જીભ બંધ થઈ ગઇ. મુંઝે મ્હોંએ તે આજ્ઞાનું પાલન કરવા ચાલી ગઇ. શક્તિએ તેના તેજ રંગ અવસ્થાનાં યાત્રાનાં ભગવાં વસ્ત્રો ધારણ કર્યા, અને દર્પણજડિત દિવાખાનામાં શાહઝાદો તેને માટે તલપાપડ બની રહ્યો હતો ત્યાં ગઇ.

“ઓહ! એ કયા તાબુખી!” શાહઝાદાના મુખમાંથી શક્તિને જોતાંજ આ શબ્દો નિકળી પડ્યા. શક્તિ પોતાની બેગમ બની છે, છતાં હજી આવો વેપ ધારણ કરવાનું—અરે એ વેષમાં પોતાને ભેટવાનું શું કારણ હશે? શક્તિ તરફ પ્રેમપૂર્વક જોતાં તે બોલ્યો, “અય જાનેમન! આનો અર્થ શો? શું આવો પોશાક બંગાળદેશની અધિ-ષ્ટાત્રીને શોભે છે?”

આગળથીજ કંઈ સંકલ્પ કરીને આવી હોય તેમ કંઈપણ વિચાર કર્યા વગર તરતજ શક્તિએ ઉત્તર આપ્યો, “કબ્જય નહિ પણ હોય. હજી હું બંગદેશની મહારાણી બની નથી, બ્યાં સુધી યુદ્ધ

મહેનત બરબાદ !

ચાલુ છે, ન્યાં સુધી તેનું પરિણામ જણાય નહિ, ત્યાં સુધી હું આ વસ્ત્રોનું ધારણુ કરીશ.”

પોતાની અવસ્થા થાય છે, શક્તિ આટલા બધા અભિમાનથી બોલે છે એ જોઈ શાહઝાદાનું હૃદય દગ્ધ બન્યું. શું તેને માટે પોતે આટલી બધી જોહમત ઉઠાવી તેનો આવોજ બદલો? ગમે તેમ પણ તેને સમજાવી લેવી જોઈએ, વખત જાળવી લેવો જોઈએ.

તે શક્તિને સમજાવી, ફેસલાવી પટાવી લેવાનો યત્ન કરતાં નમ્ર સ્વરે બોલ્યો, “અય દિલારામ ! તારે માટે તો મેં રાજ્ય, દોલત અને સુખશાંતિનો પણ ભોગ આપ્યો છે. મારા આવા લયના સમયમાં-મારી વ્યગ્ર અવસ્થામાં તારે મૃદુલાસ્થથી, સ્મિતભર્યાં મુખદર્શનથી અને મધુર વચનોથી મને પ્રેરિત્રાહન આપવું જોઈએ. તારાં પ્રેમભર્યાં વચનોથી, તારાં કામણુગારા કટાક્ષોથી અને તારાં કાંતિપૂર્ણ મુખદર્શનથી હું સર્વ દુઃખ ભુલી જઈશ, મારે માથે જે જે વિપત્તિ આવે તેની સામે ટક્કર ઝિલવાને શક્તિવાન થઈશ પરંતુ તું-અય ખુલ્લુખુલ ! તું આ શું લઈ બેઠો છે? આ હું તારો કેવો વિચિત્ર વેષ જોઉં છું? અરે તારૂં કેવું વિચિત્ર વર્તન જોઉં છું? આવા આનંદના વખતમાં તો તારે પ્રેમથી છલકાતા હૃદયે મને આલિંગન.....”

આ શબ્દો બોલતાંજ કામાંધ શાહઝાદો કોચ ઉપરથી ઉડીને શક્તિ તરફ ધસ્યો. પરંતુ શક્તિ તરતજ પાછળ હટી અને બોલી, “જહાંપનાહ ! મારો સ્પર્શ કરશો નહિ-હું અત્યારે પ્રતિજ્ઞા લઉં છું કે ન્યાં સુધી યુદ્ધ ચાલુ છે ત્યાં સુધી હું કદિ પણ તમારી.....”

શાહઝાદો દિગ્મૂઢ બન્યો. એક નાદાન અબળા શું પોતાનો આવી રીતે તિરસ્કાર કરવાની હિમ્મત કરે? તેની આંખોમાંથી કોપાગ્નિ ઝરવા લાગ્યો. શક્તિ પોતાના શબ્દો પૂરા કરે તે પહેલાંજ તે ત્રાડ મારી બોલ્યો, “શક્તિ બસ કર ! શું તારી આરા પ્રમાણે

પ્રેમ-પ્રભાવ

મારે વર્તવું એમ તું કહેવા માગે છે ? કદિ નહિ-હરગીઝ નહિ. મારે નહિ પણ તારે મારી આરાને આધીન થવું જોઈએ. તું હવે મારી આરાત છે, હું તારો માલિક બન્યો છું. તું ગમે તેમ કહે તે કંઈ કામ આવશે નહિ. મારી ઇચ્છા આગળ તારી ઇચ્છા ક્ષવશે નહિ....”

દ્રઢહૃદયા શક્તિ, તે શું શાહજાદાનાં વચનોથી ડરી જાય એમ હતું ? નહિજ. શક્તિને રથાને બીજી કોઈ બાળા હોત તો તે શાહજાદાની સત્તા, અભિમાન અને ધમકીમાં દબાઈ જાત; પરંતુ શક્તિ તેમ દબાઈ જાય તેવી નહોતી. તેનો દ્રઢ આત્મા અડગ હતો. શાહજાદાની ધમકીથી તે ઉશ્કેરાઈ, તિરસ્કાર તેની આંખમાં વ્યક્ત થયો. તે દ્રઢ મક્કમ સ્વરે બોલી, “ હશે ! આપ ગમે તેમ ધારવાને મુખત્યાર છો. પરંતુ મારે આપ નામવરને એટલું જણાવવું પડે છે કે હું આપની પત્ની નથી અને કદી થઈશ પણ નહિ. મને અહિંથી જવા દો, નહિ તો હું.....”

શક્તિના શબ્દો પૂરા થયા નહિ-તેનો અંતિમ નિશ્ચય શું હતો તે શાહજાદાએ જાણ્યું નહિ, એટલામાં એક દાસી હાંફતી હાંફતી ત્યાં આવી લાગી, અને શ્વાસ લેતી બોલી, ‘ જહાંપનાહ ! કુતૂબશાહે કહેવરાવ્યું છે કે આપ સરકાર સલામત તેને તરતજ મળો. તે બદાર આપની રાહ જુએ છે. તેમના કહેવા મુજબ મહાન ભયનો સમય આવી લાગ્યો છે. ”

હવે શું કરવું ? શક્તિને આવી ઉશ્કેરાયલી હાલતમાં છોડી જવી ? નહિ ! તેમ કરવાથી પોતાની ઇચ્છા પાર પડે તેમ નહોતું. શક્તિને સમજાવી લેવા જેટલો સમય ત્યાં રોકાઈ શકાય તેમ પણ નહોતું. અંતે શક્તિના શ્રેષ્ઠ પ્રતાપને નવાજ આધિન થયો, અને જતાં જતાં તે નમ્રતાથી બોલ્યો, “ ઓ દિલરૂબા ! અય જાનેજીગર ! મને માફ કર ! હું તો હમેશાં તારો ગુલામ બની રહીશ. હમણાં હું જંગ કર-

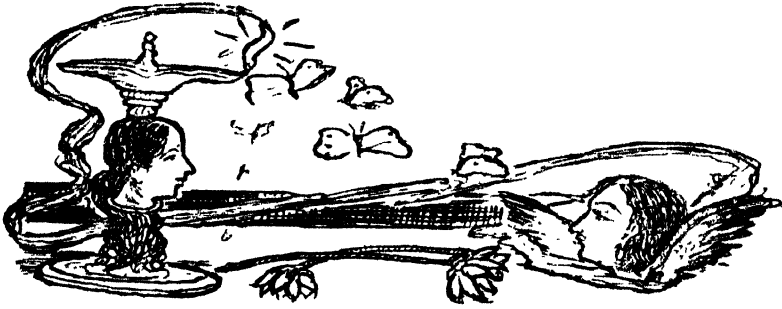
વાજ જઈ છું. ત્યાં ફતેહ મળશે કે શીકરત તે તો ખુદા જાણે ! મારા બહાલા બુલબુલને—તને જોવાને હું જંગમાંથી પાછો ફરીશ કે નહિ તે હું કહી શકતો નથી. શું જેને માટે હું જીવ આપવાને પણ તત્પર બન્યો છું તે સુંદરી પોતાના કામળ બદનથી મને એક વખત પ્રેમાલિંગન પણ નહિ આપે ? ઓ મીઠી માશુક, જે આટલો ઉપકાર કરે, જતાં જતાં મને એક વખત ભેટ, અને પછી મૃત્યુ પણ પોતાનો ઝેરી ડંખ મને મારી શકશે નહિ. ”

બાળા સ્થિર દ્રઢ ઉભી રહી. “ જહાંપનાહ ! મારે મારી પ્રતિજ્ઞા પાળવી જોઈએ. અમે હિંદુઓ જે ‘પણુ’ લખ્યે છીએ તેનો મૃત્યુપર્યંત ત્યાગ કરતાં નથી. હું મારી પ્રતિજ્ઞામાં દ્રઢ છું. જ્યાંસુધી યુદ્ધનો અંત આવશે નહિ, ત્યાંસુધી હું તમારી પત્ની બની શકનાર નથી. જે આપ માફ અને તમાફ હિત ચાહતા હો—અંતેના ઉપર વીપદ વાદળ ઉતારવા માંગતા ન હો તો હવે વધારે દુરાગ્રહ કરવો રહેવા દો, નહિ તો સત્ય માનજો, શાહજાદા સાહેબ, કે તમારા સેંકડો અંગ રક્ષકો પણ મને તમારા જનાનામાં બંદીવાન રાખી શકનાર નથી. ”

બહાર કોલાહલ વધતો જતો હતો. શાહજાદો શું કરવું તેના વિચારમાં તથા સમય ગાળતો હતો કુતુબ આવા બારિક પ્રસંગમાં ધૈર્ય જાળવી શક્યો નહિ. તે મોટેથી રોડ પાડતો દિવાનખાનામાં ધસી આવ્યો અને ફાટેલા સાદે બોલ્યો, “ મારા સરદાર ! મારા માલિક ! ઉતાવળ કરો ! ઉતાવળ કરો ! જે હવે આપ ઢીલ કરશો તો આપણે બંદીવાન બની જઈશું. દાસીઓને પાલખીમાં બેસાડી દીધી છે. નામવર બેગમ સાહેબાને બીજી પાલખીમાં બેસાડી દો. હવે સમય બીલકુલ ખોવાનો નથી. આપણે જેમ અને તેમ સત્વર જંગલમાંથી નાસી જવું જોઈએ ! ”

પ્રેમ-પ્રભાવ

કેવું સુખ? જે સુખને માટે યુવાન શાહજાદાએ કોઈની પરવા કરી નહોતી, સર્વનો ત્યાગ કર્યો હતો, તેજ આ સુખપ્રાપ્તિ? શું તેજ આ લગ્ન દિવસ કે જે પ્રાપ્ત કરવાને તેણે અનેક પ્રયત્નો રચ્યા હતા, જેને માટે અનેક પુરૂષો જમીનદોસ્ત થયા, અને અનેક સ્ત્રીઓ નિરાધાર અને વિલાપ કરતી થઈ? આ સર્વના બદલામાં તેણે શું પ્રાપ્ત કર્યું? તે જે સ્ત્રીનું રક્ત છુટી રહ્યું હતો, જેને માનપૂર્વક પૂજતો હતો, તે સ્ત્રીને કેવળ નિરાશા ભર્યો ઉત્તર! દુર્ભાગ્ય બિચારા શાહજાદાનાં કે આટલી મુસીબતો વેડી, અંતે નિરાશ થઈ, શક્તિ સાથેના પ્રસંગનું સ્મરણ કરતો, પોતાની ઈચ્છા તૃપ્ત કરવા જતાં નિરાશાજનક ઉત્તરથી હૃદયભંગ બનેલો, શોકાતુર અને હતાશ શાહજાદો નવાબશાહ કુતુબના હાથમાં રમકડા રૂપ બની રહેલો ગ્યાસુદીન જે માર્ગેથી લય તેની સામે ધુરંદ્રી રહ્યો હતો તે માર્ગે નિકળી પડ્યો.

પ્રકરણ ૨૫ મું.

વિપરીત દશા.

‘ વખત પલટાય છે જ્યારે, બધું પલટાઈ જાય છે,
બની મગર માનવ ઈ જ્યાં શાને કુલાયે છે. ’

સુલ્તાન સિકંદરશાહ દુરાગ્રહી અને અવિચારી બની ગયો હતો. તેનું વર્તન સર્વ કોઈને વિચિત્ર લાગતું અને એ વર્તનથી તેના નાશની તૈયારી થતી હતી. હદમાં કે પરહદમાં, ઘરમાં કે બહાર સૌ કોઈ તેના દુશ્મન બની રહ્યા હતા. તેના વિચાર સ્થિર નહોતા, તેનો નિશ્ચય ઘટ નહોતો. તેના સેનાધ્યક્ષો આડાઅવળા હુકમથી કંટાળી જીવ ઉપર આવ્યા હતા, અને સર્વત્ર અસંતોષ ફેલાયો હતો. સ્વાભાવિક રીતે આમ હોવાને લીધે પરિણામ બહુ હાનિકારક આવતું, અને એમ થતું ત્યારે જેઓ આદેશાદના હુકમ પ્રમાણે વર્ત્યા હોય તેઓ બિચારાને સુલ્તાનનો સખ્ત ઠપકો ભોગવે પડતો; પરંતુ જ્યારે લાભકારક પરિણામો આવતાં ત્યારે સાંકડા મનનો સુલ્તાન તેનો યશ ખરા લકદારને ખાટી જગ્યા દેતો નહોતો.

સુલ્તાનના આવા વર્તનને લીધે વીર મંડળમાં અસંતોષે ધીમે ધીમે પગ પેસારો કર્યો, અને દિનપ્રતિદિન તેમાં વૃદ્ધિ થતી ગઈ. સૈન્યમાં અનીતિ અને અત્યાચાર ફેલાતો જતો હતો, સૈનિકો નાહિંમત બનતા જતા હતા, ખોરાકી ખુટવા આવી હતી, રાજ્યના કોઠારનું તળિયું આવી રહ્યું હતું, પોતાના અંગબળથી અનાજ નિષ્પન્નવનાર મજબુત શરીરવાળા ગામડિયાઓને સુલ્તાનના લશ્કરમાં શસ્ત્રધારણ કરીને સૈનિક થવાની ફરજ પાડવામાં આવી હતી, અને ખેતીવાડીનું કામ સ્ત્રીઓ અને બાળકોને માથે આવી પડ્યું હતું. બિન

પ્રેમ-પ્રભાવ

અનુભવી બાળકો અને સ્ત્રીઓ કૃષિકાર અને સ્ત્રી અનાજનો પૂરતો જથ્થો ક્યાંથી પ્રાપ્ત થાય ? દેશમાં દુકાળ પડવા જેવું થયું. દુષ્કાળ-પિડિત દેશમાં સૈન્યને યોગ્ય ખોરાક મેળવવાની આશા ક્યાંથી હોય ? તેમને પૂરતો ખોરાક નહોતો મળતો, એટલુંજ નહિ, પરંતુ તેઓનો પગાર પણ નિયમિત ચુકવાતો નહોતો. આવાં સંકટમાં ઘેરાયલા સૈનિકોને જે વખત ખોરાક મેળવવાનું મુશ્કેલ થઇ પડતું. કોઇ સમયે માત્ર એકજ વખત ખાઇને અને કોઇ સમયે તો આખો કડાકો કરીને દિવસ ગાળવા પડતા. આટલું બસ ન હોય તેમ અધુરામાં પૂરું વળી યુદ્ધમાં વિજયદેવીએ તેમની તરફ પીઠ કરી હતી, કારણ કે તેઓ શત્રુઓને હાંકી કાઢવામાં એક વખત વિજયી થતા તો શત્રુપક્ષ તરફથી બદલામાં ત્રણ વખત પરાજય પામતા.

યુદ્ધનો આરંભ થયાને એક વર્ષ વિતી ગયું છે. આવા ખારિક સંજોગોમાં યુદ્ધ વધારે વાર ચાલુ રાખી શકાય એમ નથી, અને ચાલુ રાખવામાં સલામતી પણ નથી. વારંવાર યુદ્ધમંડળ દિનાજ-પુરના રાજ સાથે સુલેહ કરવાની અને તેની સહાયથી શાહજાદાને હંકારવાની સલાહ આપતું. સુલ્તાને અત્યાર સુધી પોતાના દુરાગ્રહને વશ થઇ આ સલાહ તરફ દુર્લક્ષ દાખવ્યું હતું, પરંતુ હવે પોતાની જાદો ત્યાગ કરવાનો અને પોતાના માણસોની સલાહ સ્વીકારવાનો વખત આવી લાગ્યો હતો. ગ્યાસુદીનના લશ્કરમાં પુષ્કળ વધારો થયો હતો, અને મોટા લશ્કરસહિત તે રાજ્યધાની તરફ ધસી આવતો હતો. જગતમાં એવો સાધારણ નિયમ છે કે ભરતામાં ભરતી થાય. મનુષ્યો નિરંતર ઉગતા સૂર્યને પૂજે છે. લોકોએ જ્યારે જોયું કે ગાદીવારસ શાહજાદો તેના બાપ કરતાં ચઢીયાતો નીવડતો હતો, ત્યારે તેઓ તેના લશ્કરની સાથે જોડાતા ગયા. સંખ્યાબંધ મનુષ્યો આવી રીતે શાહજાદાની યુદ્ધપતાકા નીચે એકત્ર થયા હતા. સુલ્તાનના ખીજા સાત પુત્રોએ શાહજાદાના માર્ગમાં અવરોધ કર-

વાના અનેક પ્રયત્નો કર્યા પણ તે સર્વ વ્યર્થ ગયા. તેઓ દરેક વધારે લશ્કરની માગણી કર્યા કરતા હતા. યુદ્ધસભામાં સર્વનો એકમતે એવો અભિપ્રાય થયો કે ગણેશદેવ જે પાયતખતની નળદીકમાં જ છાવણી નાખીને પડ્યો હતો, અને સુસ્તાનના જે કોઈ માણસો હડફેટમાં આવે તેનો પરાજય કરી નસાડતો હતો, તેની સાથે સુસ્તાને સુલેહ કરવી. જે બાદશાહી લશ્કર દિનાજપુરના સૈન્યની સાથે જોડાઈ જાય તો તેઓનું જોર વધે અને નવાબશાહની સામે ટક્કર ઝીલી શકે. સધળી મુંઝવણમાંથી મુક્ત થવાનો માત્ર આ એક જ ઉપાય હતો. આ માર્ગ અદલ કરવાને તેઓએ સુલતાનને આગ્રહ કર્યો. સુલતાન આ સલાહ વ્યાજગી અને વાસ્તવિક છે એમ સારી રીતે સમજતો હતો. પરંતુ પોતે સર્વ સત્તાધીશ સુલતાન હતો, ગણેશ જેવો રાજા તેના પગમાં પડે એટલી પોતાની સન્મા હતી. એવા રાજાની મદદ માગવાનો વખત આવે એ કેટલું દુઃખદાયક! પોતાના આવા દુર્દૈવને શ્રાપ આપતો સુલતાન ધુંવાધુંવા થવા લાગ્યો.

ગમે તો તે દુર્દૈવને શ્રાપ આપે, ગમે તેટલો બળાપો કરે, ગમે તેટલો ઉંચો નીચો થાય, પરંતુ તે સર્વ વ્યર્થ હતું. પોતે અત્યારે લાચાર હતો. જેમ જેમ તે અત્યારે પોતાની સ્થિતિ સ્પષ્ટ સમજતો ગયો તેમ તેમ તેના કોપાગ્નિની જ્વાળા વધારે અને વધારે પ્રકટવા લાગી અને તેનું હૃદય એ કોપાગ્નિમાં બળવા લાગ્યું.

x

x

x

x

આજે યુદ્ધસભા બોલાવવામાં આવી છે. હાલના ખારીક મામલાનો યથાર્થિત ખ્યાલ આપવા માટે સિપાઈસાક્ષર પોતે છાવણીનો ત્યાગ કરીને સભામાં હાજર થયો છે. સુલતાન સાહેબ આજે એવટનો નિર્ણય કરનાર છે.

બાદશાહની મુખમુદ્રા કોપિત છે. કોપાગ્નિથી બળના બાદશાહે

પ્રેમ-પ્રભાવ

પ્રશ્ન કર્યો, “શું હજી પણ મગતરા સમાન નાનકડું દિનાજપુર તમે સર કર્યું નથી? સરદાર, તમે કંઈ કામના નથી, મારો હુકમ અજાવવામાં તમે બહુજ ધીરા છો. જ્યાં જ્યાં હું મારી નજર ફેરવું ત્યાં બેઠરકરી સીવાય બીજું કંઈ પણ જણાતું નથી.”

દુભાગી બિચારો સરદાર! તેને તો ‘લેને ગઈ પૂત ઓર ખો આઈ ખસમ’ જેવું થયું. વસ્તુસ્થિતિ સમજાવવા આવ્યો ત્યાં તેને આવે: અણુધાર્યો ઠપકો મળ્યો. તેના મુખમાંથી સહજ ઉદ્ગાર નીકળી પડ્યો, ‘જશને માથે ભુતીયાં તે આનું નામ!’

સભામાં સર્વ મૌન રહ્યા. કોઈની બોલવાની લિમ્ત ચાલી નહિ, પરંતુ સરદારને ઉત્તર આપ્યા વિના છુટકો નહોતો. “બાદશાહે જહાન! જો અમારું લશ્કર દિનાજપુરમાં માત્ર બે દીવસ વધારે રાખવા દેવામાં આવ્યું હોત તો અમે રાજને તાબે કર્યો હોત, પરંતુ આપ જનાબના હુકમથી અમને ઘેરો ઉઠાવી લેવાની અને સુવર્ણનગ્ર તરફ કુચ કરવાની ફરજ પડી એટલે નિરપાય.”

સરદારને બોલતો જોઈ વૃદ્ધ વજર-અગ્રીમખાંતો પિતા બોલી ઉઠ્યો, “શાહજાદા શરીરુદીન જોને આપે હવે ગાદીવારસ બનાવેલો છે તેણે ગ્યાસુદીનને ખાનગ્રના માર્ગે ઘેર્યો હતો, અને વધારે લશ્કરની મદદ મંગાવી હતી, પરંતુ.....”

બાદશાહ વચમાંજ બોલી ઉઠ્યો, “મારી તો પક્કી ખાત્રી છે કે શરીરુદીન ખોટા સમાચારથી છેતરાયો હતો.”

વજર માથું ધુણાવતાં બોલ્યો, “નહિં સરકાર! આપ જનાબને ખોટા ખબર આપવામાં આવ્યા છે. પુરતા લશ્કરની તંગીને લીધે જળમાર્ગે યા જમીન માર્ગે ખાનગ્રને ઘેરો ધાલવાનું કાર્ય અશક્ય હતું. જો અગ્રીમખાં ત્યાં એક દિવસ વહેલો પહોંચત, તો જરૂર ગ્યાસુદીનને પકડી શકાત.”

વજરે ઉંધું વેતરું. તેના વચનોથી બિચારા અગ્રીમખાં ઉપર તેનો કોપ ઉતર્યો, “અગ્રીમખાં! આ હું શું સાંભળું છું? જો તમે

એક દિવસ વહેલા ગયા હોત તો ફતેહ આપણી થાત. ત્યારે તમે શા માટે મોઢું કર્યું ?”

બાદશાહ સલામત ! જે વખતે હું દિનાજપુરમાં ગણેશની સાથે લડતો હતો તે વખતે બાનગ્રમાં કેવી રીતે જઈ શકું ? શાહજાદા ફરીદશાહને હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો કે તેમણે નવાબ સાહેબ શરીફુદ્દીનની સાથે જોડાઈ જવું.”

“તે ગમે તેમ હોય, પરંતુ મારો હુકમ શું હતો ? શું મેં એવો હુકમ નહોતો કર્યો કે તમારે પણ શરીફુદ્દીન સાથે જોડાઈ જવું, અને તમારી બદલીમાં નવાબ સમસુદ્દીનને રાખી જવા ?”

“એ હુકમ બહુ મોડો આવ્યો હતો, નામવર ! જ્યારે અમને એ હુકમ મળ્યો ત્યારે અમે વેળાસર બાનગ્ર પહોંચી શકીએ એમ નહોતું. હીલ થવાનું પ્રથમ કારણ તો એ કે વરસાદને લીધે કાંડાપુર ઉભરાઈ જતી ખૂર્ણબાગા નદીમાં વેગવાન પુર આવ્યું હતું, અને બીજું એ કે મુશળધાર વરસાદ અને તેથી બગડી ગયેલા રસ્તાઓને લીધે આવજવ ઉતાવળથી થઈ શકતી નહોતી. જ્યારે અમે યુદ્ધભૂમી ઉપર પહોંચ્યા ત્યારે અમને જણાયું કે અમે બહુજ મોડા હતા.”

“અશક્ય ! તદન અશક્ય ! આજ સુધી કોઈ પણ સરદારના મુખમાંથી મેં આવો ખુલાસો સાંભળ્યોજ નથી. મને હવે સાફ સમજાય છે કે તમને સરદાર બનાવવામાં મેં ભારે ભુલ કરી છે.”

સરદારને સલામી વચમાં પોતાનું અપમાન થતું જોઈ ગુસ્સો ચઢ્યો, પરંતુ બાદશાહ સમક્ષ તે ગુસ્સાને વ્યક્ત કરવાની તેની હિંમત થઈ નહિ. વજીર અનુભવી હતો. તેણે જાણ્યું કે આવી અંગત ટીકા-ઓથી લાભને બદલે હાનિ વિશેષ છે. સમયસુચકતા વાપરી બાદશાહ કે સરદાર કંઈ પણ બોલે તે પહેલાંજ તે બોલ્યો, “સુલતાન બદાદુર, ગઈ ગુજરી સંભારવાથી કંઈ પણ લાભ થવાનો નથી. આપણે નાહક આવી રકઝકમાં વખત ગુમાવીએ છીએ, કારણ કે દરેક પળ અમુલ્ય છે. જે વખત જાય છે તે વખતની દરેક ક્ષણે ગ્યાસુદ્દીન વધારે

પ્રેમ-પ્રભાવ

જોરાવર થતો જાય છે. તેનું લક્ષકર રોજ વધતુંજ જાય છે. જે તરતજ તેનો પરાજય કરવામાં નહિ આવે તો રાજ્યનું રક્ષણ કરવું દુર્ઘટ થઈ પડશે. દિનાજપુરના રાજા સાથે સુલેહ કરવી કે નહિ તેનો તરતજ નિર્ણય થવો જોઈએ.”

ગરજ મહા ધુરી ચીજ છે. જેના તરફ દષ્ટિ પણ ન કરતો હોય તેને ગરજના વખતમાં પગે પડવા-તેની આજીજી કરવા મનુષ્ય તત્પર બને છે. કહ્યું છે કે,

‘ગરજ સમ નહિ ચીજ કોઈ ગણી—ગરજ.’

માનવંત નીજ માન સુધી દુશ્મનને પડતા ઢળી—ગરજ.

બળીયા! પણ નિર્બળને નમતા રાય રંક ઘેર જાય

સોંધું પણ સોંધું થઈ બેસે કળા શકાય ન કળી—ગરજ.’

ગરજે સુલ્તાનને પોતાની ટેક છોડવાની ફરજ પાડી. તે વજીરનાં વચ્ચેનાં આધીન થયો, અને પોતાની અનુમતિ દર્શાવતો હોય તેમ કટાણું મ્હોં કરીને બોલ્યો, “બહુ સારું, ત્યારે તમે તેની સાથે સુલેહ કરવાનો સંદેશો કહાવજો; પરંતુ ધ્યાન રાખજો કે તમે પાછા પડો નહિ—તે સુલેહનો સ્વીકાર કરવાની ના પાડી આપણું અપમાન કરે નહિ.”

અત્રીમખાંએ ગણેશદેવની ઇચ્છા જાણી લીધી હતી. આ કજીયાનું મુળ સન્યાસિની હોવાથી ગણેશદેવની શરતો એ હતી કે સન્યાસિનીને હવે કોઈપણ પ્રકારની શિક્ષામાંથી મુક્ત કરવી, અને ગણેશદેવે યુદ્ધમાં જે લાનિ સહન કરી છે તેના બદલા તરીકે દિનાજપુરની ખંડણી માફ કરવી. બીજો કોઈપણ ઉપાય ન સુઝવાથી બાદશાહે આ શરતો કબુલમંજુર રાખી, અને દિનાજપુરના મહારાજને બીજો દીવસે ભરાનાર બાદશાહી દરબારમાં આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું કે જેથી બન્ને પક્ષ તહનામા ઉપર સહી સીક્કા કરે. સંપૂર્ણ વિશ્વાસના ચિન્હ તરીકે સુલ્તાને પોતાના પૌત્ર સાહેબુદીન અને તેના પરિવારને દિનાજપુરની ડાવણીમાં બાનઃ તરીકે રહેવા માટે મોકલાવી આપ્યા.

* કોલકશર પાળવાની ખાત્રીને માટે સ્વાધીન કરેલું માણસ.

પ્રકરણ ૨૬ મું.

ફસાયો !

‘ દગાબાજી રીત હય, કે બાત કરે મુસ્સે ખાય;
જ્યસી પત્તી મેંદીકી, લાલી લીખી ન જાય. ’

રાજ્યધાનીમાં આજે ભવ્ય દરબાર ભરાયો છે. સામાન્ય પ્રસંગે દરબારમાં જે દાદમાદ જોવામાં આવે છે—જે ધામધુમ થાય છે અને જે ઉત્સાહ જણાય છે તેમાંનું આજે કંઈ નથી. સુલ્તાન પોતે, તેના મંત્રીઓ, સેનાધિપતિઓ, અને રાજ્યસેવકો સર્વ કોઈ નિશ્ત્રાહી જણાય છે. ઉત્સાહ, દમામ અને આનંદને બદલે સર્વત્ર ગાંભીર્ય છવાયું છે. સુલ્તાન શન્ય બન્યો છે. પોતાનું ધાર્યું નહિ થવાથી તેને વારંવાર ક્રોધ થાય છે, અને એ ક્રોધ વ્યક્ત કરતા હોય તેમ તેના હોઠ ધ્રુબ્યા કરે છે. આજે સુલ્તાનના માનમર્દનનો દિવસ છે. જે ગણેશદેવને પોતાના પગતજે ચાંપવાની સત્તા ધરાવવાનું તે અભિમાન રાખે છે તેજ ગણેશદેવની સદાય માંગવાનો—તેની મ્હોંમાગી શરતો સ્વીકારવાનો વિષમ પ્રસંગ તેને પ્રાપ્ત થયો છે. એક મિત્ર તરીકે રાજ ગણેશદેવને આ દરબારમાં આવવાનું આમંત્રણ કરવામાં આવ્યું છે.

યુધ્ધમાં પોતાના પાસા અવગા પડતા જોઈ, પોતાના સૈન્યના અધ્યક્ષોની સલાહને આધિન થઈ, ગ્યાસુદીનના વધતા જતા જોર આગળ પોતાનો નાશ કલ્પી, સુલ્તાને ગણેશની સદાય માંગવાનું સ્વીકાર્યું હતું પરંતુ તેના મનમાં કંઈ ખીજાજ વિચારો રમતા હતા, મગજમાં પ્રપંચવિચારો ભમતા હતા.

ગણેશદરબારમાં દાખલ થયો. પ્રૌઢતાથી—ગંભીરતાથી—ગૌરવથી તેણે સભામાં પ્રવેશ કર્યો. પરંતુ સભામાં દાખલ થતાંજ તેનું ગાંભીર્ય હીટી ગયું. તેણે જે મિત્રભાવની આશા રાખી હતી, તેમાંની એકપણ

પ્રેમ-પ્રભાવ

નિશાની તેને જણાઇ નહિ. સભામાં તેને માટે એક પણુ આસન ખાલી રાખવામાં આવ્યું નહોતું. આનો શા અર્થ? શું તેણે સભામાં ઉભા રહેવું? એક સેવકની માફક સુસ્તાનના તખ્ત આગળ ઉભા રહેવું? અને સુલેહપત્ર ઉપર સહી કરી આપની? એ તેને હિણુપત્ર ળગાડનાર જણાયું. તે ચેતી ગયો કે સુસ્તાને જાણીજોઈને પોતાનું અપમાન કરવાની આ યુક્તિ રચી છે. ગણેશ પ્રાચીન સમયમાં નામના કરી ગયેલા વીર પુરુષોના વંશમાં જન્મેલો હતો. ક્ષત્રિય શૌર્ય તેની રંગેરંગે વ્યાપેલું હતું. ક્ષાત્રપ્રભાવ તેના મુખ ઉપર સ્પષ્ટ જણાતો હતો. તેના ભાલ પ્રદેશમાં ક્ષાત્રતેજ ઝગડી રહ્યું હતું. તેથી તેણે સભામાં પ્રવેશ કર્યો તે સમયે તેનો એટલો ખર્ચો પ્રતાપ પડ્યો કે સુસ્તાન પણુ તેના ગૌરવયુક્ત વર્તનને જોઈ ક્રોધ પામ્યો.

સુસ્તાન પાસે આવતાંજ ગણેશે વીરતાથી તેને નમન કર્યું, પરંતુ તેના વર્તનમાં શરણું એક પણુ ચિન્હ નહોતું. બાદશાહ સ્થિર બેસી રહ્યો, તેના નમનનો પણુ ઉત્તર વાળ્યો નહિ, કુંદાડા મારતા સર્પની માફક મનમાંજ પછાડા માર્યા કરતો હોય તેમ તે માત્ર હોઠ કરડવા અને ફફડાવવા લાગ્યો. પોતે આવો મહાન બાદશાહ થઈને આવા નાના રાજકુમારનું અભિમાન ઉતારવાને આજ-સુધી અસમર્થ રહ્યો તેને માટે તેને બહુજ તિરસ્કાર ઉપજ્યો. સુસ્તાનનું આવું વર્તન જોઈ રાજસભા ક્ષોભ પામી. આખી સભામાં શાંતિ અને મૌન છવાયું.

સુસ્તાન કરડાડીમાંજ બોલ્યો, “ ગણેશદેવ તમે શું માંગવા આવ્યા છો ? ”

રાજકુમારની ખાત્રી થઈ હતી કે આજે કંઈપણુ તોફાન જગવાનું છે. છતાં વખત વરતી લેવાના વિચારથી તે ધૈર્યતાથી માનપૂર્વક બોલ્યો, “ મને શું જોઈ એ છે તે મેં કહીજ દીધેલું છે, અને આપ જતાબે મારી માગણીઓ સ્વીકારેલી હોવાથીજ હું સુલેહનામા ઉપર

સહીસિકકો કરવાને અહિં આવ્યો છું. મારી માગણીઓ ફરીથી નિવેદન કરવાની આવશ્યકતા નથી, છતાં પણ આપ જનાબને એ ચર્ચા નવેસર કરવાની ઇચ્છા હોય તો આપની ઇચ્છાનુસાર હું આ સભા સમક્ષ જણાવું છું કે સન્યાસિનીને મુક્ત કરો, અને યુદ્ધમાં મને જે હાનિ થઇ છે તેનો બદલો દિનાજપુરની ખંડણી માફ કરીને વાળી આપો. ”

સુસ્તાને ભત્રાં ચડાવ્યાં અને કહ્યું. “ એતો સમજ્યા, પરંતુ તમારા બંડને લીધે મારે જે નુકશાન વેઠવું પડ્યું છે તેનો બદલો મને કેવી રીતે મળવાનો ? ”

“ શાહઝાદા ગ્યાસુદીન વિરૂદ્ધના યુદ્ધમાં હું આપ સાહેબને સહાય કરીશ. ”

“ એટલે ? એક આશ્રિત સરદાર તેની ઇચ્છા હોય કે ન હોય તોપણ પોતાના આશ્રયદાતાને સહાય કરવા બંધાયલો છે. મારા દુશ્મન સાથેના યુદ્ધમાં મને મદદ કરવાની આનાકાની કરશો તો તમે પોતે શિક્ષાને પાત્ર થશો. તમારા બંડને માટે તમને શું શિક્ષા કરવી ? ”

“ એ વાતનો નિર્ણય હું અહિં આવ્યો તે પહેલાં થવો જોઈતો હતો. આપે મને વિશ્વાસ આપીને અહિં આપની હજુરમાં બોલાવ્યો છે. હવે શિક્ષાના કંઈપણ મિથ્યા વિચારો કરવા એ વિશ્વાસઘાત કરવા જેવું છે. ”

“ કપટનો કપટથી બદલો વાળવો એમાં કોઈપણ પ્રકારનો વિશ્વાસઘાત છેજ નહિ. ‘ થાય તેવા થઇએ તો ગામ વચ્ચે રહીએ ’ એ કહેવત ઉપર મને પુરતો વિશ્વાસ છે. તમારી સાથે હું વિશ્વાસ જાળવી શકતો નથી. સુલેહ જાળવવાને માટે બીજો કોઈ માર્ગજ નથી. અઝીમખાં ! આ ઉદ્ધત યુવાનને, આ અભિમાની રાજાને તરતજ કેદ કરો ”

સભામાં ખળભળાટ થયો. સૌ કોઈ એક બીજના કાનમાં.

પ્રેમ-પ્રભાવ

ગણુગણી પોતાની નાપસંદગી બતાવવા લાગ્યા. પરંતુ કોઈની બોલવાની હિંમત ચાલી નહિ. કોઈને એવો સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો કે સુલતાન આવું અવિચારી વર્તન ચલાવશે.

અઝીમખાં તો જાણે જમીન સાથે જકડાઈ ગયોહોય તેમ જડ જેવો થઈ ઉભો રહ્યો, અને આશ્ચર્યસહ સુલતાન તરફ તાકી રહ્યો. ગણુશદેવની સાથે સંદેશા ચલાવનાર તે પોતેજ હતો, એટલુંજ નહિ, પરંતુ સુલતાનના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખીને ગણુશને દરબારમાં લાવનાર પણ તે પોતેજ હતો. અણુધારી રીતે આ વિશ્વાસઘાતના નિમિત્ત રૂપ તે અન્યો હતો. આવો અન્યાય થતો જોઈ તેનો મિઝજ ડેકાણે રહ્યો નહિ. વધારે વાર તે મૌન ધારી શક્યો નહિ. ગંભીરતાપૂર્વક તે બોલ્યો, “આપ માનવંત જહાંપનાહના વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખીને મદારાજ સાહેબ અત્રે પધાર્યા છે. જો આ વિશ્વાસનો ભંગ કરવામાં આવશે તો આપ નામદારની ઉજ્જવળ કીર્તિને કલંક લાગશે, અને ભવિષ્યમાં કોઈપણ મનુષ્ય આપના વચનો ઉપર વિશ્વાસ રાખશે નહિ.”

“ચુપ રહો. તમે ઉદ્ધત છો. સરદારની પદવી માટે તમે લાયક નથી ! મારો હુકમ-પછી તે વ્યાજખી કે ગેરવ્યાજખી હોય તો પણ મુંગા મ્હોંએ તમારે બળવવોજ જોઈએ. કરીમુદ્દીન, આજથી તમે મારા સરદાર છો. હું તમને મારા સપેહસાહાર તરીકે ફરમાન કરું છું કે આ ઉદ્ધત અઝીમખાંને અને દિનાજપુરના આ બળવાખોર રાજાને એકદમ પકડો. અત્યાર પહેલાંજ આ અભિમાની શખ્સોને સજા થવી જોઈતી હતી.”

કરીમુદ્દીન-પણવારમાંજ સુલતાનના હુકમથી બની ગયેલો સરદાર બોલ્યો, જહાંપનાહ, દિનાજપુરના બળવાખોર રાજાના અંગરક્ષકો મહેલના દ્વાર પાસે ઉભેલા છે, તેઓનું શું કરવું છે ?”

“તેઓને પણ પકડીને એકદમ કેદ કરો.”

બાદશાહનું ફરમાન ! તેનો અનાદર કોણ કરી શકે ? સુલતાનની

આસા અમલમાં મુકાઈ. અગ્રીમખાં અને ગણેશદેવના હાથ ખેડીમાં જકડાયા, અને કરીમુદીનની દેખરેખ નીચે તેઓને ત્યાંથી લઈ જવામાં આવ્યા.

ગરીબ ખીચારો ગણેશદેવ ! કેવી આશ્ચર્યી તે અહિં આવ્યો હતો ! સન્યાસિનીને પોતે સદાને માટે મુક્ત કરાવશે, સુલતાન પાસેથી પોતાની હાનીને બદલે મેળવશે, બળવાન બાદશાહને પોતાના ઉપકાર નીચે દબાવવાનો પ્રસંગ પોતે પ્રાપ્ત કરશે, એવી એવી અભિલાષાઓમાં અટવાતો ગણેશ સુલતાનના વચન ઉપર વિશ્વાસ રાખીને દરબારમાં આવ્યો, પરંતુ અભિલાષા તૃપ્ત થવાને બદલે તે કરીમુદીનના હાથે કેદ પકડાયો, અરે, સુલતાનના વિશ્વાસઘાતનો ભોગ થઈ પડ્યો.

પ્રકરણ ૨૭ મું.

‘દગા—નહિ કીસીકા સગા!’

Fatal ambition what wonderous charms
Delude mankind to toil for thee in arms ?

Rowe.

ગણેશને બંદીવાન બનાવીને સુલતાન મનમાં ‘મલકાયો. તેણે જાણ્યું કે એક નડતર પોતે દૂર કરી છે, પરંતુ તેને ખબર નહોતી કે ગણેશને બંદીવાન બનાવવાથી બીજો શત્રુપક્ષ તેણે ઉત્પન્ન કર્યો છે. આ સર્વ આખત તેના વૃદ્ધ અનુભવી વજીરના લક્ષની બદાર નહોતી. સુલતાનને આવું ઉંધું વર્તન ચલાવતો જોઇ તે નીરાશ બન્યો, લમણે હાથ ઈધ બેઠો, અને વિધાતાને દોષ દેતો હોય તેમ કપાળ કુટી મોટેથી બોલી ઉઠ્યો, “સુલ્તાન સાહેબ, સુલ્તાન સાહેબ, આ તમે શું કર્યું? તમે તો સત્યાનાશ વાળવા બેઠા છો. રક્ષણનો એક પણ ઉપાય તમે હવે બાકી રાખ્યો નથી. એક બળવાન લશ્કરના અગ્રેસરને તમે કેદ કરાવ્યો છે અને તે પણ તેના કંઈ પણ વાંક વગર.”

છંછેડાયલા સિંહની માફક સુલ્તાન ધુરડી ઉઠ્યો, “શું તેનાં કંઈ પણ વાંક વગર? તમે પણ ફીક તેનો પક્ષ ખેંચવા આવ્યા છો. તે તમારો પુત્ર હતો તે કારણને લીધેજ માત્ર મેં તેને આજ સુધી સરદારના હોદ્દા ઉપર કાયમ રાખ્યો હતો. હવે મને સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે પોતેજ આ સઘળા સંકટનું કારણ છે.”

“હજો. મારા બેટાને બદલે બીજો કોઈ તે જગ્યાએ હોત તો પણ એને માટે હું આવાજ વચનો ઉચ્ચારત. તેનો આપ થઇ તેને માટે કાંઈ પણ વધારે દલીલ કરવી એ હું દુરસ્ત ધારતો નથી. પરંતુ દિનાજપુરના રાજાને આપ જનાબે કેદ કરાવ્યો છે તેનું શું પરિણામ

આવશે તેનો કંઈ વિચાર કર્યો ? ગ્યાસુદીન તેમજ દિનાજપુર બંને પક્ષ સાથે આપણે યુદ્ધ કરવું પડશે. આનો અંત કેવો આવશે તે તો ફક્ત ખુદા જાણે ! ”

“ મને લાગે છે કે તમારું મગજ ચક્કરી ગયું છે. વજીર, તમારું હાથપણ બધું ક્યાં ગયું ? ગણેશદેવને મેં કેદખાનામાં પુરેલો છે તો પછી મારી સાથે કેાણ લડનાર છે ? ”

“ તેનું લશ્કર..આપ એમ માનો છો કે તેની માદર-દીનાજ-પુરની રાજમાતા પોતાના પુત્રના કેદ થયાના સમાચાર સાંભળી મુગી બેસી રહેશે ? જ્યાંસુધી તેના રાજ્યમાં એક પણ વીર પુરૂષ જીવતો હશે ત્યાંસુધી તે પોતાના રાગ્નને માટે લડશે અને આપણને જંપવા નહિ દે એ ચોક્કસ. ”

સુલ્તાનના મગજમાં આ વાત ઉતરી. પોતે ભુલ કરી એમ તેને હવે લાગ્યું, પરંતુ પોતાનો દોષ કબુલ કરવાનું તે શીખ્યો જ નહોતો. વજીરને શું જવાબ આપવો તેની મુંઝવણમાં તેને એક વિચાર સુઝ્યો. આગળ પોતાને એવો સંકલ્પ થયો હતો, અને વજીરને ઉત્તર આપવાના કારણે તે તાજે થયો. મનમાં ધ્રુવાર્ધજતાં સુલ્તાન બોલ્યો, “ ધારો કે આપણે ગણેશ ને કેદખાનામાં પુરેા કરી નાંખીએ તો ? ”

યુદ્ધ વજીર સુલ્તાનનો આવો નિર્દય વિચાર સાંભળી કંપી ઉઠ્યો. અત્યારે સુલ્તાનને ઉપદેશ આપવો નિરર્થક હતો. આવા અધર્મી કાર્ય ઉપરથી સુલ્તાન હાથ ઉઠાવે એવી યુક્તિ રચતાં તે બોલ્યો, “ મને લાગે છે કે શાહબંદા સાહેબુદીનને બાન તરીકે શત્રુની છાવણીમાં રાખેલ છે એ વાત આપ નામવર તદ્દન ભુલી ગયા છો. મહારાજના કેદ થવાની અફવા જો બહાર ફેલાશે તો શાહબંદાની જીંદગી જોખમમાં આવી પડશે તેનો કંઈ વિચાર કર્યો ? ”

પ્રેમ-પ્રભાવ

“ ગણેશદેવની સાથે જે સિપાઇઓ આવ્યા હતા તેઓને પણ કેદ કરવામાં આવ્યા છે. તરતમાંજ આ ખબર શત્રુની છાવણી સુધી પહોંચનાર નથી. ત્યાં સુધી જે વખત મળે તેનો લાભ લઇને સાહેબુદીનને છોડાવવાની તજવીજ કરો. ”

વજીર નિરાશ બન્યો. એકેકે વાત સુલ્તાનને ગળે ઉતરતી નહોતી. નિરાશામાંજ તે બોલ્યો, “ પણ સુલ્તાન સાહેબ, તમારો હુકમ કોણ અમલમાં મુકશે? અવસ્થા અને અનુભવથી જેના વાળ પણ સફેદ થઇ ગયા છે એવા આ તમારા વૃદ્ધ સેવકની અરજ ધ્યાનમાં લ્યો, અઝીમખાંને બંધનમુક્ત કરો અને દિનાજપુર સાથે મિત્રતા બાંધો. નહિ તો સત્ય માનજો કે અવશ્ય આપણો નાશ થશે, પણ નહિ, તમે નહિં માનો. મને તો લાગે છે કે તમને ભૂત વળગ્યું છે, કોઈ શયતાન તમારા શરીરમાં દાખલ થયો છે. ”

સુલ્તાનના કોપમાં શી ખામી રહે? લાલચોળ આંખો કરી તે બોલ્યો, “ અસ, ધણું થયું, તમે પોતેજ મારા શયતાન છો. શું તમે નથી જાણતા કે તમારો પુત્ર કુતૂબ ગ્યાસુદીનનો સલાહકાર છે? એને લીધેજ આ સઘળી માથાકુટ ઉભી થઈ છે. ”

“ કશુંજ છે નામવર બાદશાહ, અને તે કારણને લીધે તો મેં તેનો ત્યાગ કર્યો છે. હું તો એમજ માની બેઠો છું કે જ્યાં સુધી ગ્યાસુદીનના પક્ષનો તે ત્યાગ કરે નહિ ત્યાં સુધી તે મારો બેટો નહિ અને હું તેનો બાપ નહિ ! ”

“ પણ તેથી મને કોઈ જાતનો લાભ થતો નથી હું તો ખાત્રીપૂર્વક માનું છું કે અઝીમખાં પણ મારો નાશ કરવા માટે ગ્યાસુદીન સાથે મસલત ચલાવી છુપાં કાવતરાં રચે છે. જો એમ ન હોય તો તમે જ કહોને કે આજ સુધી શત્રુઓ કેમ પરાજય પામ્યા નથી ? ”

વયોવૃદ્ધ વજીરને આ કટુ વચનો બાણ સમાન લાગ્યાં. આવો તિરસ્કાર તે સહન કરી શક્યો નહિ. તેની ધીરજનો અંત આવ્યો. અમમાનનો કારી ડંખ તેને લાગ્યો. લાલ પીળો થઇ જઈને પુર આવેશમાં તે બોલ્યો, “ શરમની વાત છે સુસ્તાન સાહેબ, કે આપ આવી શંકાઓ કરો છો. આવા બહેમી બનવું એ બાદશાહ સલામતને લાજમ નથી. મને લાગે છે કે હવે તો આપ એવું તહોમત મુકશે કે હું પોતે ગ્યાસુદીનના પક્ષમાં બળેલો છું. ”

સીકંદરશાહ પોતાનું બાન ભૂલ્યો હતો. તેને ઉન્માદ પ્રાપ્ત થયો હોય તેમ જણાતું હતું. જરાપણ સંકોચ વગર તેણે ઉતર આપ્યો, “ હા, હા, એ બાબતમાં પણ મને પુરતી શંકા છે. નહિં તો વળી તમારું પોતાનું નિર્દોષપણું સાબિત કરવાને માટે તમે આટલા બધા આતુર શા માટે બનો ? ”

અહા ! જે પુરૂષે આટલાં બધાં વરસો સુધી અડગ ટેકથી અને સંપૂર્ણ વફાદારીથી રાજ્યની સેવા બજાવી હતી, તે ફકીર જેવાં પવિત્ર આચરણવાળા વયોવૃદ્ધ વફાદાર વજીરને માટે ખુદ સુસ્તાનના મુખમાંથી આવાં ખોટાં તહોમત મુકનારા શખ્દો નિકળે એ કેવા વસમા લાગે ! થોડા વખત સુધી તો વજીર દિગ્મુઠ બની રહ્યો. પરંતુ તરતજ તેણે શાંતિ ધારણ કરી અને ગંભીરનાથી ઉતર આપ્યો, “ સુસ્તાન સિકંદરશાહ, ખુદ અદલા પોતે જ તમારી વિરૂદ્ધ હોવા જોઈએ, નહિંતો તમારામાં આવું ઉંધુ ભૂત ભરાત નહિ. હું હમણાંજ મારી નોકરીનું રાજીનામું આપું છું. પરંતુ મારા છેવટના ચેતવણીરૂપ એ બોલ સાંભળી લ્યો, પછી આપને યોગ્ય લાગે તેમ વર્તજો. તમે જે માર્ગ ધારણ કર્યો છે તેનું પરિણામ વિનાશકારક આવશે. હજી પણ ચેતો અને વેળા વીતી નથી તેટલામાં ચોચ ઉપાયો આદરો. ”

પ્રેમ-પ્રભાવ

હેવટની ચેતવણી આપી વજર ઉઠ્યો અને કોઠની તરફ નજર કર્યા વગર ચાલ્યો ગયો. દરબારમાં આવેલા મનુષ્યો સુસ્તાનના દુર્બલત્વથી એટલા બધા ઉશ્કેરાયા હતા કે તેઓ સર્વ મૂર્છા પામ્યા હોય તેમ વિચારશુન્ય બની ગયા હતા. તેમાંથી કોઈએ સલાનો ત્યાગ કરનાર વજરને રોકવાની સુચના પણ કરી નહિ. વજર જ્યારે દાર છોડી બહાર નિકળ્યો ત્યારે આખી સભામાં છુપો અસં-તોષ ફેલાઈ રહ્યો. ત્યાં એકત્ર થયેલા ઉમરાવો સુસ્તાનના વર્તન તરફ નાપસંદગી બતાવતા હોય તેવા ચિન્હો સ્પષ્ટ જણાયાં. સુસ્તાને તે જોયું, પરંતુ તે એકનો એ થયો નહિ. તેણે પોતાનો માર્ગ બદલ્યો નહિ. તરતજ દરબાર બરખાસ્ત થયો, અને બીજો દિવસે ફરીથી યુદ્ધસભા એકત્ર કરવાનું ઠરાવવામાં આવ્યું.

બીજો દિવસે ઠરાવ મુજબ સર્વ સભાસદો યુદ્ધ સભામાં એકત્ર થયા છે. આગલા દિવસે આખી રાત વરસાદ વરસ્યા કર્યો છે. હવા પણ સુસ્તાનના દરબારમાં જે સામાન્ય લાગણી ફેલાઈ રહી હતી તેનું અનુકરણ કરતી જણાતી હતી. ઘરમાં તેમજ બહાર સર્વત્ર ઉદાસી-નના અને અંધકાર છવાયાં હતાં.

પરંતુ આથી પણ વધારે ખરાબ વસ્તુ સુસ્તાનના લગાટે લખાયેલી હતી. તેઓના ઉપર અચાનક એક તોફાનનું વાદળ તુટી પડ્યું. ઉતાવળથી હાંફતો અને ધ્રુજતો એક અંગરક્ષક યુદ્ધસભામાં ધસી આવ્યો અને મોટેથી બોલ્યો, “ બાદશાહ સલામત ! સાવધાન ! નવાબશાહ ગ્યાસુદીન નજદીક આવતા જાય છે. નવાબ જલાલુદીન તેમને આગળ વધતા અટકાવી શકે તેમ નથી. શત્રુઓ હમણાં જ આપણી ઉપર હલ્લો કરશે..”

નિરાશા અને લયને લીધે સુસ્તાનનું મ્હોં ઉતરી ગયું. લથડતા અવાજે તેણે ખૂમ પાડી, “ અઝીમખાં ! અઝીમખાં ક્યાં છે ? બોલાવો તેને ! ”

“ આપ જનાળના ફરમાનથી તે કેદી બનેલો છે ! ” આ ઉત્તર આપનાર બીજો કોઈ નહિ પણ અઝીમખાને કેદ કરનાર કરીમુદીન પોતેજ હતો !

ઉશ્કેરાયલા સુલ્તાનની આંખમાંથી અગ્નિ વરસતો હતો. “ જાઓ, તમારું લશ્કર લઈને જઈ દી કુચ કરો અને જલાલુદીનને મદદ આપો. અઝીમખાને બંધનમુક્ત કરીને અહિં લાજર કરવાની આજ્ઞા આપતા જાઓ. જાઓ ! ”

કરીમુદીન ગયો, પરંતુ તરતજ બાદશાહને ખબર આપવા પાછો ફર્યો. “ અહિં આપણી પાસે જે નાનું લશ્કર છે તે તત્પર અને છે, અને આપ જનાળના હુકમ મુજબ હું તેમની સરદારી લઈને લડવા નિકળી પડીશ. ”

“ અને અઝીમખાં ! તે ક્યાં છે ? ”

“ તે નાસી ગયો છે. ”

“ નાસી ગયો ? ”

“ હાથ. ”

“ ક્યાં ? ”

“ મારા સાંભળવા મુજબ તે નવાબશાહ ગ્યાસુદીનની સાથે જોડાવા ઉપડી ગયો છે. ”

દીન દશામાં ઘેરાયેલો મદાન બાદશાહ પાતનું સત્ય સ્વરૂપ સમજી શક્યો નહિ. તે દિવાનખાનું, તે મહેલ, તે માણસો સર્વ કોઈ તેની ચેષ્ટા કરતા હોય, તેની મુખર્તા ઉપર હાસ્ય કરી રહ્યા હોય તેમ તેની આસપાસ ભમતા જણાયા. નિરાશાદેવી અનેક અમંગળ સ્વરૂપો ધારણ કરી તેના તરફ અટકાસ્ય કરતી નાંડવ તૃત્ય કરી રહી હોય તેવા તેને ભાસ થયો, અને નાના બાળકની પેઠે તે ખૂમ પાડી ઉઠ્યો, “ જાઓ ત્યારે ગણેશદેવને લઈ આવો ! ”

પ્રેમ-પ્રભાવ

“ તે પણ નાસી ગયો છે. ” કરીમુદીનના આ ઢીલાં વચ્ચેનાથી સુસ્તાનના કાનમાં સીસું રેડાયું. પોતાનું જે ખર્ચ નિશાન હતું તેજ ઉઠી ગયું. તેની નિરાશાનો પાર રહ્યો નહિ.

“ શું તે પણ નાસી ગયો ? અરે મારા વજર, મારા વફાદાર વજર, હવે આપણે શું કરીશું ? ”

“ વજર સાહેબ પણ ગયા છે. એવી અફવા સંભળાય છે કે તે પણ આસુદીનનો પક્ષ સ્વીકારવાના છે. ”

હવે હદવાળી. તેની નિરાશાની અવધી થઈ. સુસ્તાનની લાગણી અત્યંત ઉશ્કેરાઈ. ચોમેર તેને નિરાશાનાંજ દર્શન થતા ગયા.

છતાં આવા બારીક મામલાથી તે હિંમત હાર્યો નહિ. તખ્ત ઉપરથી ઉભા થઈ નિરાશાથી ઉશ્કેરાયલા સ્વારે તે બોલ્યો, “ સર્વ ગયા-સૌ કોઈ તજી ગયા. તેમાં શું થયું ? બીજાઓની આપણને શી જરૂર છે. જુઓ આ તમારા સુસ્તાન તરફ નજર કરો ! તે પોતેજ તમારો સરદાર બનશે ! ”

સુસ્તાનના ઉત્તેજન શબ્દોથી મામલો બદલાયો. સલાસદોમાં રાજસેવાનો ઉત્સાહ પુનઃ પ્રકટયો. તેઓએ પોતાના સરદારની નિરાધાર સ્થિતિ જોઈ, તેથી તેઓના રણોત્સાહનો બોલવાઈજતો તણખો પુનઃ સતેજ થયો, અને અગ્નિરૂપે પ્રકાશી નિકળ્યો. તેઓ સધળા ઘુંટ-ણીએ પડ્યા અને સુસ્તાનને નમન કરતાં શૌર્યોત્તેજક દ્રઢ અવાજે એક સાથે બોલી ઉઠ્યા, “ બાદશાહ સલામતકી ફતેહ. ”

ઝટપટ તૈયારીઓ ચાલી રહી. યુદ્ધ ચાલતુંજ હોવાથી લશ્કર ગમે ત્યારે લડવાને તત્પર હતું. માત્ર એક કલાકમાં તો સર્વ તૈયારીઓ થઈ ચુકી. સુસ્તાન સિકંદર પોતે લશ્કરનો સરદાર બન્યો, અને તેઓએ કુચ શરૂ કરી. બીજે દિવસે આખો દહાડો પિતા પુત્ર વચ્ચે-સુસ્તાન અને શાહબદા વચ્ચે દારણુ યુદ્ધ મચ્યું, અને તે ત્રણ દિવસ સુધી ચાલુ રહ્યું.

x

x

x

x

હગા-નહિ કીસીકા સગા !

ત્રીજે દિવસે સિકંદરશાહને મારી નાંખવામાં આવ્યો. તેના મૃત દેહને, સુસ્તાનનું સ્મરણ જાળવી રાખવા માટે ધણા વરસો અગાઉ ખાસ બંધાવેલી ભવ્ય ‘અદીના મસીદ’ માં દફનાવવામાં આવ્યો. તેનો પુત્ર-જાળવાખોર ગ્યાસુદીન પોતાના આપની પાછળ તખ્ત-નશીન થયો અને સુસ્તાન ગયો. લોભને માટે લોકો શું નથી કરતા ?

પ્રકરણ ૨૮ મું.

ચમત્કાર.

જગત્તાંત્રિ રચ્યું જગત આ, ગહનતાથી ભરપૂર;

ચમત્કૃતિથી રસબસ કીધું, કળે ન માનવ સૂર.

પાન્ડુઆની નજદીકમાંજ, ખંસીદરીપુરથી સિમાએ આવેલા અરણ્યના એક ઉન્નત પ્રદેશ ઉપર ગણેશદેવે પોતાની છાવણી નાંખી હતી. શ્વેતરંગના તંત્રુઓ દૂરથી નજર કરનારને આરસપહાણના નાના સરખા મકાનો રચેલા હોય તેવા જણાતા હતા. તંત્રુની અંદર ભાતીગર કપડાઓના બનાવેલા આરકાઓ અને સ્થંભો જોતાં એમજ જણાતું હતું કે લાકડાની કમાનો અને સ્થંભો બનાવીને તેને કુશળ કારીગરોએ સુંદર ચિત્રકામથી અલંકૃત કર્યા છે. તંત્રુઓ ઉપર પચરંગી ધ્વજાઓ પવન સાથે વાત કરતી હોય તેમ ફરફરી રહી છે, છાવણીના મધ્ય ભાગે ગણેશદેવનો પોતાનો-તેના પરિવાર માટે ખાસ રાખેલો કિનખાત્ર જેવા જરકસી કપડાથી દેદી-પ્યમાન દીસતો રાજવંશી તંત્રુ સૌ કોઇનું લક્ષ્ય ખેંચે છે. તે તંત્રુ ઉપર લાલ મખમલની ધ્વજા ફરફરી રહી છે. એ ધ્વજા મૂલ્યવાન છે, સોનેરી રૂપેરી કસળા અને જરીકટોરીથી તે ભરેલી છે, અને ધ્વજાની બંને બાજુએ સમઅશ્વથી જોડાયેલા સ્થંભો ગિરાજેલા સૂર્યદેવની આકૃતિ ભરતકામથીજ ઉઠાવેલી છે. સૂર્યવંશી રાજાઓનું એ રાજ્યચિન્હ છે. સૂર્યવંશનો જ્ય સૂર્યવતી સૂર્યદેવના ચિન્હવાળી એ ધ્વજા ગણેશદેવના તંત્રુ ઉપર તેનો વિજય ઇચ્છતી વાયુદેવ સાથે વાતો કરી રહી છે.

છાવણીની નીચે એક નાનું સરોવર આવેલું છે. તેનું જળ નિર્મળ, મધુર અને પારદર્શક છે. આ સરોવર અલૌકિક છે, તેને માટે અનેક દંતકથાઓ કહેવાય છે. અલૌકિક સરોવરને માટે દંતકથાઓ

ચાલતી હોય તો તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. આર્યાવર્તમાં એતો સામાન્ય વાત છે. આ દૈવી ભૂમીમાં દરેક ઝરામાં, દરેક જળાશયમાં, દરેક વૃક્ષમાં, અરે અનેક પથરાઓમાં પણ કંઈ કંઈ ચમત્કાર રહેલો મનાય છે, અને તે ચમત્કાર સંબંધે અનેક કલ્પિત કથાઓ કહેવાય છે. આર્યજનોની ઉચ્ચ કલ્પનામાં દરેક વસ્તુને માટે કંઈ પણ મહત્વ હોય છે જ, અને એ મહત્વની અસર પણ મન ઉપર સંજ્ઞા થાય છે. આ સરોવરમાં પણ કંઈ ચમત્કાર ન હોય તો પછી તેનું મહત્વ શું ?

એ ચમત્કાર શો હતો ? તેને માટે શું દંતકથા ચાલતી હતી ?

યુદ્ધના આરંભમાં સુલતાન સાહેબે દિનાજપુરના રાજાને બળવાળાર જાહેર કર્યો હતો, અને તેની આજ્ઞાથી અગ્રીમખાં ગણેશદેવને પકડવા નિકળ્યો હતો. ગણેશદેવ પાસે સૈન્ય બહુજ થોડું હતું. અગ્રીમખાંને લશ્કરની પુરતી કુમક હતી. તેની સામે થઈને યુદ્ધ કરી ટક્કર ઝિલવાને ગણેશ શક્તિવાન નહોતો. અગ્રીમ તેની પાછળ પાછળ આવતો હતો. જરા પણ વિશ્રામ લેવાનો અવકાશ નહોતો. લાંબી મુસાફરીથી તેનું લશ્કર થાકી ગયું હતું, ભુખથી પેટમાં ખાડા પડતા હતા, આરામના અભાવે પગ ઉપડતા નહોતા, તરસને લીધે કંઠ સૂકાતા હતા. આવી હાડમારી વેઠતા, મુસલમાનોને દૂર રાખવા મથતા, ગણેશના સૈનિકો ઉપર જણાવેલા સ્થાને આવી પહોંચ્યા.

જળ વગર તેઓના પ્રાણ તરફડતા હતા. લુપ્તા સહન કરી શકાય, પણ તૃષ્ણાને તૃપ્ત કર્યા વગર તેઓથી આગળ ડગલું પણ ભરાય તેમ નહોતું. તેઓ અહિં અટક્યાં અને ચારે દિશામાં પાણીની શોધ કરવા લાગ્યા. પરંતુ જળનું એક ડીપું પણ તેમની દ્રષ્ટિએ પડ્યું નહિ. નિરાશા ! નિરાશા ! ! તેઓ તદ્દન નિરાશ થઈ ગયા.

ગણેશ ચિંતામાં પડ્યો. હવે શું કરવું ? સઘળા સૈનિકોની તૃષ્ણા કેમ છીપાવવી ? એકે ઉપાય ન સુઝ્યો.

પ્રેમ-પ્રભાવ

સૈનિકો વ્યાકુળ બની ગયા હતા. આગળ વધી શકે કે શત્રુ સામે ટક્કર ઝિલી શકે એવી તેમની સ્થિતિ નહોતી. ચોમેર નિરાશાથી ઘેરાયલા ગણેશદેવને શત્રુને શરણે જવાનો વખત આવ્યો. તેની ક્ષાત્રેકને તિલાંજલી આપવાનો સમય આવી લાગ્યો.

એટલામાં તો સંન્યાસીની ત્યાં આવી ચડી. તે અન્નની શોધ કરવા ગઇ હતી. ગણેશનો નિશ્ચય ડગમગવાનો પ્રસંગ આવી લાગ્યો. તેજ ક્ષણે તે અન્ન લઇને ત્યાં દાબર થઇ. સંન્યાસીનીએ સૈનિકોની સ્થિતિ જાણી લીધી. તરતજ તેણે થોડે દૂર આવેલા એક સ્થાન તરફ દ્રષ્ટિ કરી અને રાગને પુછ્યું, ‘શું તમે પેલા સ્થાન આગળ જવા માટે તપાસ કરાવી છે ?’

ગણેશે ઉત્તર આપ્યો કે એટલામાં ચારે દિશાએ સઘળે તપાસ કરાવી છે, પણ નિરાશ થઈ સૌ પાછા આવ્યા છે.

સંન્યાસિની ધ્યાનરથ બની. પોતાની ખાત્રી હોય તેમ બોલી, “હજે ચાલો આપણે ફરીથી તપાસ કરીએ. ઇશ્વરકૃપાથી સર્વ સાફ થશે.”

સૈનિકો તેની સાથે ગયા, અને તેણે બતાવેલા સ્થાન ઉપર દ્રષ્ટિ પડતાંજ ત્યાં નિર્માળ જળનો પટ જણાયો. તેઓના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ. સઘળાએ એક અવાજે હર્ષનાદ કર્યો, અને ધાર્મિક સંસ્કારવાળા સૈનિકો સંન્યાસિનીને સાક્ષત દેવીનો અવતાર માનીને તેના ચરણ આગળ દંડવત કરવા લાગ્યા. તેની આજ્ઞા થતાં તેઓ જળાશય તરફ દોડી જઇ જળપ્રાશન કરી તૃપ્ત થયા.

સરોવરનું જળ શીતળ હતું, અને વળી આ ચમત્કાર ઉપરથી ઉપજેલા પૂજ્યભાવને લીધે તેની અસર પણ ચમત્કારી થઇ. આ સરોવર જળમાં દૈવી પરમાણુઓ હોય તેમ તેનો ગુણ અજબ જણાયો. બીજી કોઇ વસ્તુથી જે શાંતિ અને ઉત્સાહ ન મળે તે આ જળથી

પ્રાપ્ત થયાં. તેઓ પુનઃ સતેજ બન્યા. આમ થવાથી સરોવર તરફની તેઓની પૂજ્યશુદ્ધિ સુદ્રઢ બની. વાત આટલેથીજ અટકી નહિ, પરંતુ આ સરોવરની અસર ગણેશના સૈન્યને સુભાગી નિવડી. કારણ, તે જળપ્રાશન કર્યા પછી તેઓએ એવી ચંચળતા પ્રાપ્ત કરી કે શત્રુઓને જરા પણ મુશ્કેલી વગર વિખેરી નાખવાની તેઓમાં હિંમત આવી. આ કારણને લીધે તેઓએ આ સરોવરને દેવી સરોવર અથવા ચમત્કારી સરોવરનું નામ આપ્યું. આ વખતે તેઓ ત્યાં વધારે વખત ખોટી થયા નહિ, કારણ કે યુદ્ધ ચાલુ હતું, અને શત્રુઓ તેમની પાછળ પડ્યા હતા. પોતાના સૈન્યને સુદ્રઢ બનાવવાને, સૈનીકોનો વધારો કરવાને તેઓ દિનાજપુર ગયા. યુદ્ધદેવી તેમના ઉપર પ્રસન્ન થઈ. ધીમે ધીમે શત્રુઓનો પરાજય કરવામાં અને રાજ્યધાની તરફ આગળ વધવામાં તેઓ વિજયી બનતા ગયા.

ગણેશદેવે નિશ્ચય કર્યો હતો કે પાછા જ્યારે પાન્ડુઆ આગળ આવવાનો વખત આવે ત્યારે આ સરોવર આગળજ છાવણીનો પડાવ નાંખવો, અન્ય કોઈ સ્થળે નહિ. સૈનિકો પણ એવુંજ ઇચ્છતા હતા, અને તેથી નવા સૈન્યબળ સાથે જ્યારે તેઓ ફરીથી પાન્ડુઆ આગળ આવ્યા ત્યારે બંસીહરીપુરના અરણ્યમાં આવેલા આ ચમત્કારી સરોવર આગળ આ પ્રકરણના પ્રારંભમાં જણાવ્યા મુજબ તેમણે છાવણી નાંખી.

છાવણીમાં ધમાલ ચાલી રહી છે. અનેક અશ્વોનો હણહણાટ, શસ્ત્રોનો ખણખણાટ અને મધમાખીઓની માફક આડાવવળા ભમતા એક બીજને હાક મારતા સૈનિકોનો ગણગણાટ છાવણીમાં કોલાહલ મચાવી મુકે છે; સૈનિકો પોતાના હથિયારોને ધસી સાફસુફ કરી પાણી ચડાવે છે; અને રક્તપીપાસુ સમશેરો શત્રુનું લોહી ચાખવાના સમયની રાહ જોતી ચમત્કારા મારી રહી છે.

પ્રેમ-પ્રભાવ

છાવણી નખાયાને એક અઠવાડીયું વેત્યા પછી ગણેશદેવને સુસ્તાનના દરબારમાં સુલેહનામાં ઉપર સહી કરવા માટે બોલાવવામાં આવ્યો. દરબારમાં તે દગાનો ભોગ થયો, અને સુસ્તાનના હુકમથી બંદીવાન બન્યો. જો તે વધારે વખત બંદીવાન રહ્યો હોત તો સુસ્તાનની અધમ આરા તેનો શિરચ્છેદ કરાવત, પરંતુ ‘રામ રામે તેને કેણુ ચાખે’ ? ઈશ્વરના અનુગ્રહથી તે કેદખાનામાંથી મુક્તિ મેળવવા પામ્યો, અને પોતાની છાવણીએ આવી દુષ્ટ દુશ્મન સામે ટક્કર જિલવાની સર્વ તૈયારીઓ કરવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

વિચિત્ર સ્વપ્ન !

“ સખી સ્વપ્ન ભયંકર મુજને લાસ્યું, સુણતાં ઉપજે ત્રાસરે:
ગઈ ગભરાઈ જગી જોયું તો, શન્ય જગત ચોપાસરે. ”

સુધન્વા.

વર્ષાંશુ પૂર્ણ થવા આવી હતી, મધ્યાહ્ન સમયે મેઘરાજાએ મહેર કરી હતી, પરંતુ મેહુલો થોડીવાર દર્શન દઈ પાછો વાદળમાં છુપાઈ ગયો હતો. ભૂમિ ભીની થઈ ગઈ હતી, અને ઠંડી હવા શર-દીનું ભાન કરાવી રહી હતી. વરસાદ બંધ થયો તોપણ આકાશ વાદળાથી છવાયલુંજ રહ્યું. ગ્રીષ્મ રતુમાં ધીમે ધીમે અસ્ત પામતાં સૂર્યનાં સોનેરી કિરણો દિવસના પાછલા પ્હોરને પ્રકાશિત બનાવે છે તેવું આજે નહોતું. દિવસ ઝાંખો લાગતો હતો. કુદરતની અલિહારી બતાવતા ચળકતા લીલા પાંદડાઓ ઉપરથી મેઘજળનાં ટીપાં ટપક્યાં કરતાં હતાં, અને પવનની લહેરો સરોવરની શાંતિનો ભંગ કરતી હતી.

પાણીથી ભરેલા ખાખોચિયાં અને લિલોત્રીમાં દેડકાઓ ફૂં ફૂં ના અવાજ મચાવી રહ્યા હતા, અને મધ્યાહ્ન પછી માત્ર થોડોજ સમય વિતેલો હોવા છતાં તમરાના ઉદાસી ભર્યા અવાજને લીધે સાંજ પડી ગઈ હોય એવો ભાસ થતો હતો. છાવણીની આસપાસ રોન કરતા પહેરેગીરોના મંદ પગલાં ત્યાં સર્વત્ર ફેલાયલા ગાંભીર્યમાં ભળી જતા હતા.

આવે વખતે ગામગપાટા મારીને વખત ગાળવાની ઇચ્છાથી મહારાજના પરિવારની તહેનાતમાં રહેલા નોકર ચાકરો પોતાના કામથી પરવારી બે ઘડી નિરાંત કરવા છાવણીમાંથી બહાર નિકળ્યા. ચમત્કારી સરોવરના પ્રભાવથી પોતાનું અને પોતાના સૈન્યનું રક્ષણ થયેલું જોઈ ગણેશદેવે તે સરોવરને ઘાટ બંધાવ્યો હતો. ગણેશના

પ્રેમ-પ્રભાવ

માણસો કોઇ કોઇ વખત એ ઘાટ ઉપર ખેસી સરોવરનાં નિર્મળ જળને નિહાળી, તેમાં રમણ કરતાં જળચરોને જોઈ, તેઓની નિર્દોષ ક્રિડાથી આનંદ પામી, લહેરી લાલાઓની માફક મનસ્વી તરંગથી ઉદભવેલા ગાયનોની તુટક તુટક છુટી છવાઇ લીંટીઓ લલકારી, મનને સંતોષતા હતા. આજે દિવસની કુદરતી ઉદાસિનતાને ઢાંકી દેવાની ઇચ્છાવાળા નોકરો આ ઘાટનોજ આશ્રય લેવા આવ્યા. તેઓની ગણના સૈનીકામાં કરવામાં આવતી નહોતી, છતાં પણ તેઓએ શસ્ત્ર ધારણ કર્યા હતા, અને યુદ્ધ માટે પુરતી રીતે સજ્જ બન્યા હતા. જરૂર પડતાં તરતજ કામમાં આવે એવા વિચારથી સધળા સૈનીકોને તૈયાર રાખવામાં આવ્યા હતા, અને મહારાજના ખાસ અંગત માણસો પણ કમ્મરે કટાર ખોસી તથા હાથમાં લાલા ધારણ કરીને ખેડા હતા.

ઘાટ ઉપર ખેડેલા મંડળમાં એક ઉસ્તાદજી હતા. પાનકુઆ આગળ ઉપવનમાં વસંતવિહાર કરતી રંગીનીને તો આપણે જોઇ છે. તે રંગીનીના હેતના કટકા-હૈયાના હાર-સૌભાગ્ય શણગાર હતા. લોકો તેને નવીન અધિકારીના નામથી ઓળખતા હતા. નવિન અધિકારી એક નિપુણ નાટકકાર અને 'સંગીત મંડળી'નો કાર્યવાહક હતો. રાજને તેના ગાયનો સાંભળવાનો એટલો બધો શોખ હતો કે તેને 'રાજકવી'ની પદવી આપવામાં આવી હતી. રાજ્યમાં તેનું બહુ સન્માન હતું; તેના સર્વ ગાયનોમાં સૌથી વધુ લોકપ્રિય બનેલું ગાયન 'કૃષ્ણ પ્રેમ યાચના'નું હતું, અને તે એટલું તો પ્રિય થઇ પડ્યું હતું કે આખાલવૃદ્ધ સર્વને તે કંઠાગ્રે હતું. નવિન અધિકારી ચાર સ્ત્રીઓનો પતિ હતો. તેની ઉમર કંઈ બહુ મોટી નહોતી-માત્ર પિસ્તાળીસ ચોમાસાં તેણે જોયાં હતાં! ચાર સ્ત્રીઓનો પતિ થવામાં બિચારા નવિન અધિકારીનો કંઈ દોષ નહોતો! ત્રણ ઝોડીઆ (!) તો તેની લઘુવયમાં તેના માઆપેજ તેને ગળે વળગાડ્યા હતા અને ચોથું રંગીની-રંગીલું રતન તો અનાયાસે વિલક્ષણ સંજોગોમાં તેણે પ્રાપ્ત

કર્તુ હતું. તેના એક પિતરાઇને રંગીની સાથે વેવીશાળ કરવાનો વિચાર હતો, અને તેથી રંગીનીને નજરે જોવા તેમજ આવશ્યક ગોઠવણો કરવા તેણે નવિન અધિકારીને મોકલ્યો. નવીન અધિકારી ઉમરમાં મોટો હોવા છતાં હૃદયમાં હંમેશા નાનોજ હતો, અને પ્રેમ-યાચનામાં તો તે સદા તત્પરજ રહેતો. કહો કે તે પ્રેમધેલો હતો ! તેના પિતરાઇને નવિન અધિકારી ઉપર શંકા શાની હોય ? એ વિશ્વાસનો દુરુપયોગ કરી, આવી સુંદર તકનો લાભ લઈ, આડું અવળું સમજવી, તેણે રંગીનીનું વેવીશાળ પોતાનીજ સાથે નક્કી કર્યું. ‘નામ આપે ભાઈનું અને કામ કરે પોતાનું’ એ ન્યાય તેણે સિદ્ધ કર્યો. જ્યારે જ્યારે રંગીની તેને તેના આ કપટનું સ્મરણ કરાવતી ત્યારે તે પોતાની બહાદુરીના બળુગા પુકતો અને મનમાં મલકાતો. તેની સઘળી જીંદગીજ પ્રેમયાચનામાં ગઈ હતી અને વળી નસીબનો બળિઓ એવો હતો કે ભાગ્યદેવી અને કીર્તિદેવીનો તેના ઉપર અહર્નિશ અનુગ્રહ હતો.

પરંતુ ઉસ્તાદજીનો આનંદ ઉડી જવાનો વખત આવી લાગ્યો. યુદ્ધનો આરંભ થયો ત્યારથી સર્વ કારભાર ફરી ગયો. યુવાન રાણીએ યુદ્ધમાં ગણેશદેવની સાથેજ રહેવાની હઠ લીધી, અને તેના અત્યાગ્રહને આધીન થઈ ક્ષાત્રધર્મ જાળુનાર ગણેશદેવે તેને યુદ્ધમાં પોતાની સાથે આવવાની અનુમતિ આપી. રાણીની માનિતી રંગીની પણ તેની સાથે જશે એવા ભયથી પ્રેમધેલા નવીને તેને યુદ્ધભૂમી ઉપર ઉપજતો ભય, ત્યાં સહન કરવા પડતા સંકટો અને દાણુ દુઃખનો ચિતાર સંગીત દ્વારા સંભળાવ્યો. રંગીનીને માયાળુ સ્વભાવની રાણીથી જૂદાં પડવું ન ગમ્યું. નિરૂપમાના દર્શન વગરનો દિવસ તેને નિસ્તેજ લાગતો હતો. તેણે ઉસ્તાદજીને ચોખ્ખો ચટ જવાબ આપી દીધો. પોતાની સાથે રહેવાની તેને ગરજ હોય તો લશ્કર સાથે સાથે તેણે આવવું એવું સાફ સંભળાવી દીધું, અને રંગીની વગર રહવાયો ફરતો નવીન

પ્રેમ-પ્રભાવ

અધિકારી પોતાની બહાલીનો વિયોગ સહન નહિ કરી શકાય એ વિચારથી નિરૂપાયે તેની સાથે આવવા તત્પર બન્યો. આમ હોવાથી ભોળા ભૂદેવ નવીન અધિકારી પોતાની વાંસળી અને સારંગી ઉપરાંત સમશેર અને ભાલાથી એક સિપાઇ તરીકે સજ્જ બનેલા છાવણી આગળ આપણી નજરે પડે છે !

યુદ્ધના સમયમાં જ્યાં શત્રુઓથી રક્ષણ કરવાના અને શત્રુઓને હંકારવાના વિચારો ચાલી રહ્યા હોય, જ્યાં હૃદયની શાંતિનું નામ નિશાન ન હોય, ત્યાં પ્રેમગાન સાંભળવાનું કોને સુજે ? રાજા અને તેના સલાહકારો યુદ્ધની યુક્તિઓ રચવામાં મશગુલ બન્યા હતા. કવિરાજનું ગાન કોઈ સાંભળતું નહોતું. સાંભળવાનો અવકાશજ નહોતો. કવિરાજ કવચિતજ છાવણીમાંથી બહાર નીકળતા, કારણ કે છાવણીનો ત્યાગ કરવાની ઇચ્છા થાય ત્યારે સિપાઇનો પોશાક પહેરવાની તેને દરજ પડતી. અને આ ભૂદેવને સિપાઈ બનવું ગમે ? સાચો સિપાઇ તો ક્યાંથીજ બને, પરંતુ માત્ર પોશાક પહેરી તેવો આડંબર કરવો એ પણ કવિરાજને મરવા જેવું થઈ પડતું. ત્યારે શું યુદ્ધના સમયમાં-જ્યાં કોઈ પણ માણસ નકામું ન ગણાય અને ગમેતેવા પુરૂષને માટે પણ કામ શોધી શકાય ત્યાં કવિરાજ નવરા બેસી રહે ? એ બનેજ કેમ ? તેને લાયક કામ મોંપવામાં ન આવે તો તેમનું અપમાન ન થાય ? સારંગીના તાર ઉપર રણતકાર ઉપજવવામાં ટેવાઈ ગયેલા નાનુક લાથવાળા કવિરાજ માટે તરવાર અને ભાલાનાં હથિયારો યોગ્ય ગણાય નહિ. તેના નાનુક લાથ માટે નાનુક હથિયાર શોધી કાઢવું જોઈએ, અને તે પણ છાવણીમાં નૈયાર હતું. કવિરાજને ભઠિયારખાનામાં સ્થાન મળ્યું અને ઉસ્તાદશને પોતાની પ્રેમબંસીને બદલે કડછી ધારણ કરવી પડી. પોતે જાતે બ્રાહ્મણ હતા એટલે રસોઈના કામને બરાબર લાયક ગણાયા. જોગ તો ફીક બન્યો. છતાં કવિશ્વરને આ વાત બરાબર રૂચી નહિ. તરવાર અને ભાલા

કરતાં કડછીમાં ઓછું જોખમ અને ઓછો ભય હતો, રંગભૂમિ ઉપર તેને અનેક પ્રકારનાં વસ્ત્રો ધારણ કરવાની ટેવ હતી, ઘણા પાત્રોનો તે વેષ ભજવતો, અનેક વખતે તેણે સ્ત્રીઓનો વેષ પણ ધારણ કર્યો હતો, કારણ કે તેનું સૌથી વધારે પ્રિય પાત્ર રાધીકાની દ્રુતરૂપી અનુચરી વૃંદાનું હતું. છતાં એ વાત જૂદી હતી. એ માત્ર અદ્ય સમયને માટે કૃતિમ વેષ હતો. પરંતુ જ્યારે જિંદગીમાં ખરેખર તેવા અવતાર અનુભવવા પડે, તેમાં પણ રસોયાનું હલકું કામ કરવું પડે ત્યારે તો.....પૂરતી કમખખતી! ઉસ્તાદજી મનમાં કચવાયા, પણ તરવાર કરતા કડછીમાં ઓછું જોખમ હોવાથી એ કડવો ધુંટડો ગળે ઉતારી લીધો.

વાજાંત્રના વ્યસનીને નિરંતર ગોંધાઇ રહેવું કેમ ગમે? આજે રસોડામાં કે છાવણીમાં ક્યાંય તેને એન ન પડ્યું. પોતાની કવિત્વશક્તિ પ્રમળ બની, અને તેથી મેઘરાજની પધરામણી થતાં છાવણીમાંની તૈયારીએ મંદ થયેલી જોઈ, પોતાની ઇચ્છાને સંતોષવાની આ ઉત્તમ તક છે એમ ધારી, વરસાદ બંધ પડ્યા પછી હાથમાં સારંગી લઇને એક વખત ધરાઇને પોતાનાં પ્રેમગાનો ગાવા માટે તે છાવણીમાંથી બહાર નીકળી પડ્યા. ફરજના માર્યા કમર ઉપર લટકાવેલી તરવારથી બહાદુર યોદ્ધા જેવા જણાતા ઉસ્તાદજી સારંગીના તાર ઉપર આંગળીઓને નૃત્ય કરાવતા સરોવરના ઘાટ ઉપર એડેલા મંડળ આગળ આવ્યા અને તેઓમાં ભળી ગયા. ધીમેથી ઘાટ ઉપર આસન કરી, તેણે માથેથી પાઘડી ઉતારીને પોતાને પડખે મુકી દીધી. હજમ હરામના પૈસા ન લઈ જાય એ વિચારથી હોય કે માથા ઉપર ભાર ન વધી જાય એ વિચારથી હોય—ગમે તેમ પણ આખા માથામાંથી તેણે વાગ કઢાવી નાંખ્યા હતા, માત્ર મધ્ય ભાગમાં આર્યશાસ્ત્રના નિયમાનુસાર ચાર પાંચ આંગળ લાંબી ચોટલી ફરફરતી હતી. ચોટલીને છેડે આંટી પાડીને શીખાબંધન કરવાનું કવિરાજ ભૂલી ગયા નહોતા.

પ્રેમ-પ્રભાવ

અચાનક તેને તાન ચઢ્યું. પોતાની ચંચળ આંખો મીંચીને સારંગીના તારોને સુર આપતાં તે પોતાનું બોડકું માથું ધુણાવવા લાગ્યા. તેની કરાંચુલીઓ સારંગીના તાર ઉપર મૃદુનૃત્ય કરવા લાગી, અને ગાન શરૂ થયું:—આ આ આ.....આ.....આ.....

સુખકર શ્રાવણ માસ, સખિરી!.....

સુખકર શ્રાવણ માસ.

સંધ્યા રંગ સમી વાદળિયો, વિલસી રહી આકાશ,

ગાઠ તિમિરે ગગન છવાયું, ઘડી ઘડી તજિત પ્રકાશ—સખિરી!

સુખકર આ.....વ.....ણ.....મા.....સ—સખિરી!

છેલ્લી લીંટી ખુપ આલાપીને, સુર લંબાવીને તેણે ફરીફરીને ગાઈ. ધુનમાં ને ધુનમાં ઉસ્તાદે ગાન ગાયું તો ખરું, પરંતુ આજે તે નિરસ જણાયું. કોઈ તેની કદર કરે એવું ત્યાં નહોતું. કોઈએ તેની પ્રશંસા કરી નહિ. વખાણ તો એક બાજુ રહ્યા, પરંતુ મોટા અવાજથી થતી વાતો અને હસવાના ખડખડાટમાં તેનો રાગ અને સારંગીનો સુર ઢંકાઈ ગયો. કદાચ આ કાવ્ય પસંદ નહિ પડ્યું હોય એમ ધારી કવીરાજ બીજું ગાયન લલકારવા જતા હતા, એટલામાં એક જણ તેને અટકાવીને બોલ્યો, “અરે ઠાકોર, પણ આ રાગડા તાણીને તમે કહેવા શું માગો છો તે તો કહોજી!”

ભૂદેવ ચ્હીડાયા, અને બખડાટ કરતા બોલ્યા, “તમારું કપાળ! મારું કહેવાનું તો એજ છે કે તમે આખી વર્ષાંતરુ સુધી તમારી પ્રાણપ્યારીનો વિયોગ ભોગવો, અને ભગવાન નારાયણ મને આવી રોતીસુરત જેવી સોખતમાં ભળવાનો વખત ન આપો!”

અહર્નિશ અસ્થાનો પટપટારો સાંબળીને જીભનો પટપટારો કરવાની ટેવવાળો રોમશનુ હજીજાઈ બોલી ઉઠ્યો, “મુન્શી મહાશય! તમે પણ આમ શું કરો છો? ભલા માણસ! ઠાકોરને ગાવા દો. અને તેનું ગાન શાંતિથી સાંભળો. ચલાવો, ચલાવો ઠાકોર!

હું ગૃહવિયોગથી ઉદાસીન બન્યો છું. મારા વ્યાકુળ હૃદયને તમારું
ગાન શાંત કરશે. ”

ભુદેવ પ્રસન્ન થયા, અને ગાન વાધ્યું:—

હરણ સમા કેં ઝરણ સહિલના

નૃત્ય કરે નવરંગ,

કવિ હૃદય રસ તરંગ ભળે ત્યાં

સહુ અંતર ઉછરંગ.—સં.

“ શાખાસ, શાખાસ ઠાકોર શાખાસ ! ” પ્રમાણિક વચ્ચમાંજ
માથ ઉઠ્યો, “ લાચાર કે તમારી કદર કરવા માટે તમને કંઈ પણ
આપી શકું એવી વસ્તુ અત્યારે મારી પાસે નથી. નહિં તો.....”

ઠાકોર ઉત્તેજિત બન્યો, અને ધુનમાં ને ધુનમાં ગાતોજ ગયો. પરંતુ
ફરીથી તેને નિરાશ બનવાનો વખત આવ્યો. શ્રોતાજનો કાવ્યરસિક
નહોતા એટલે ‘ ભેંસ આગળ ભાગવત ’ જેવું થયું. તેને શ્રમ વૃથા
ગયો. એ મંડળમાં કોઈને ઉસ્તાદજના ગાયનમાં રસ પડ્યો નહિ.
તેઓનું ધ્યાન તો ગપ્પાં હાંકવામાં હતું.

પ્રમાણિક બોલવામાં બડો ચબરાક હતો, અને તેણે રાતમાં
એક વિચિત્ર સ્વપ્ન જોયું હતું એવી વાત મંડળ સમક્ષ રજુ કરી
હતી. તે સ્વપ્નનું વર્ણન કરવાની પ્રમાણિકને વિનંતી થઈ. તેવામાં
ઉસ્તાદજના પધારવાથી વાત અટકી પડી. સંગીતમાં રસ ન પડ-
વાથી સર્વ કોઈ રાજ્યમાન રોમશત્રુનું સ્વપ્ન સાંભળવા ઉત્સુક બન્યા.
અને તેથી સંગીતમાં વિઘ્ન નાંખીને ભંડારી બોલ્યો, “ ખરેખર
પ્રમાણિકને સ્વપ્નો બહુ આવે છે, અને તેનાં સ્વપ્ન પણ વિચિત્ર
હોય છે. ચલાવ, દોસ્ત, ચલાવ, તારા સ્વપ્નનું વર્ણન થવા દે. ”

મુન્શીએ ટેકા આપ્યો, “ હા, હા, રાતમાં સ્વપ્નમાં તે શું
જોયું તે અમને કહે. ”

“ સ્વપ્નામાં મેં એવું જોયું કે જાણે દક્ષિણ દિશામાં આકાશ
લાલચોળ થઈ ગયું.....”

પ્રેમ-પ્રભાવ

“ ‘અને વળી તેમાંથી રક્તની ધારાઓ વરસી અને પૃથ્વી લોહીથી ઉભરાઇ ગઇ ’ એમ તમે કહેતા હતા નહિં, હેં ? ” કુસ્તીબાજ મલ્લ શ્યામ સરદારે પ્રશ્ન કર્યો.

હજમે વાત આગળ ચલાવી, “ અરે લોહીની તો એવી નીકા ચાલી કે ચારે પાસ રક્તનો સમુદ્ર થઇ રહ્યો, અને તોફાનમાં જેમ ફરીયાના મોજાં ઉછળે તેમ લોહીની છોળો ઉડવા લાગી, અને ત્યારપછી આ મોજાંઓ બદલાઇને માણસો બની ગયા. અને એ આપરે ! હું પોતે પણ એવો એક માણસ હોઉં એમ મને લાગ્યું. હું નાના બાળકની માફક પોકેપોક મુકીને રડવા લાગ્યો. પણ કેવું આશ્ચર્ય ! મારી નજર આગળ મેં એક દિવ્ય સ્વરૂપ જોયું. તે દિવ્યમૂર્તિ તરફ હું ધ્રુજતા હાથો જોડીને વિનંતિ કરતો હોઉં—શરણ માગતો હોઉં તેમ ઉભો રહ્યો. તે મૂર્તિ મનોહર કમળપુષ્પ ઉપર બીરાજેલી દેવી ભગવતી હતી. દેવી મૃદુવાણીથી બોલ્યાં, “ પુત્ર ડર નહિ ! કોઇપણ જાતનો ભય રાખીશ નહિ. ” આ શબ્દો સાંભળીને અભયદાન મળવાથી ઉપકૃત બન્યો હોઉં તેમ હું દેવીને ચરણે પડવા જતો હતો તેવામાં મારી આંખો ઉઘડી ગઇ અને જાગીને જોઉં છું તો કંઈ મળે નહિ ! ”

“ અજબ ! અજબ ! ખરેખર આતો જામરી નવાઇ ! ” સર્વ કોઈ એક સાથે બોલી ઉઠ્યા, “ એ મૂર્તિ કેના જેવી લાગતી હતી ? ”

“ પૂજ્ય સન્યાસિની જેવી ! ”

“ હેં ? ” સર્વ કોઈ આશ્ચર્યમાં લીન થઈ ગયા.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

સૌ સૌના તાનમાં !

“ તાનસેન કે તાનમેં સખી ગાન ગુલતાન,
આપ આપકે તાનમેં ગફાલી મસ્તાન. ”

આવું વિચિત્ર સ્વપ્ન, આવું દુઃખ, તેમાં સહાયાર્થે દેવી ભગવતીનાં દર્શન અને ભગવતી તેજ સન્યાસિનીઃ આવા સ્વપ્નથી સંભ્રમ થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? કોઈ આનું રહસ્ય સમજી શક્યા નહિં. અંતે વિદ્વાન મુન્શી બોલ્યો, “ હા, હા, તે સન્યાસિનીજ હશે. તેણે આપણું એક વખત રક્ષણ કર્યું છે, અને હવે પણ તેની અદ્ભુત શક્તિથી આપણે યુદ્ધમાં વિજય મેળવશું. બેશક આ મંગળકારી શુભ સ્વપ્ન છે. ”

રાજવૈદ્ય નિકુંજસેન પોતાના વિચારમાંજ ત્રિન બની ગયો હતો, અત્યાર સુધી તેના મુખમાંથી વાગ્ધારા વધી નહોતી. અચાનક તે બોલી ઉઠ્યો, “ પ્રભુ તમારી વાણી સફળ કરે. તમારા મ્હોમાં સાકર ! પરમકૃપાળુ પરમાત્મા દુઃખનોનું અભિમાન ઉતારે, અને તે સાથે દંભી હકીમોની મગરબી અને દંભ પણ ટળી જાય તો કેવું સાફ ? દંભ, દંભ, હકીમો તો ચોખ્ખો દંભજ કરે છે. જો શત્રુઓનો પરાજય થાય તો પછી હકીમ નઝીરઅલીની હાલત જોવા જેવી થાય ! ” પોતાના ધંધાલાઇ ઉપર મનની વરાળ ખાલી કરીને વિદ્યાકુશળ વૈદરાજ પાછા મૌન બની ગયા. આગળની માફક તે ગંભીર બન્યા અને જાણે કંઈ બન્યુંજ ન હોય એમ ખીજી દિશામાં જોવા લાગ્યા. વૈદરાજ મિત્રમંડળથી જૂદાજૂદાજ રહેતા. તેનો સ્વભાવ એકલસુયો હતો !

પ્રેમ-પ્રભાવ

પરંતુ વૈદ્યરાજને લીધે, રસે ચડેલી વાત કંઈ બધ રહે ? રચામ સરદારે વાત ઉપાડી લીધી અને કહ્યું, “ અરે એતો બધું સમજ્યા ! પણ બાદશાહ સાથે યુદ્ધ કરવું એ કંઈ નાનીસુની વાત નથી હા ! ”

ભરભરડીઆ હજમથી મુંઝું રહેવાયું નહિં. “ શું મારા સાહેબ, પહેલવાન થઇને આમ ડરી જાઓ છો ? વાહરે વાહ, આવીજ હિંમત કે ? વાર, વાર, એતો કહો કે બાદશાહ કરતાં આપણા ધર્મધુરંધર મહારાજધિરાજ કંઈ રીતે ઉતરતા છે ? ”

મુન્શી ઉત્તેજિત બન્યો, અને હજમના વચનોનું સમર્થન કરવા બોલ્યો, “ બરાબર છે. કહો જોઇએ. અરે એટલું પણ યાદ નથી કે સાક્ષાત દેવી સ્વરૂપ સન્યાસિની આપણા પક્ષમાં છે ? તેની સહાય હોય ત્યાંસુધી શત્રુના શા ભાર છે ? ”

કુસ્તીબાજ પહેલવાને ઉત્તર ઉડાવ્યો, “ હશે, એ વાત સાચી હશે. પણ ભાઇઓ આપણાં ઘર છોડ્યાને એટલો બધો વખત થઇ ગયો છે કે હુંતો એમજ માનું છું કે ઘરના હાલહવાલ થઇ ગયા હશે. આપણાં ઐરાં છોકરાંઓનું શું થયું હશે એ તો માત્ર પરમાત્માનેજ ખબર ! ”

આનો ઉત્તર પણ બીજા પ્રશ્નમાં ડુબી ગયો. એક અધીરો જીવડો તરત બોલી ઉઠ્યો, “ વાર ભાઇ, એ બધી વાત પછી, પણ પહેલાં મારી શંકાનું નિવારણ કરો. રાજમાતા સન્યાસિની ઉપર આટલો બધો દ્વેશ રાખે છે તેનું શું કારણ ભલા ? સન્યાસિનીનું નામ સાંભળવું પણ તેને ગમતું નથી. અને એ તો સાફ કહે છે કે યોગિની પોતેજ આ યુદ્ધનું કારણ છે, તે ધુતારી અને પાખંડી છે, અને જ્યાં સુધી તે આપણ સાથે રહેશે ત્યાં સુધી મહારાજનું અનિષ્ઠ થયા કરશે. ”

ભંડારીએ અભિપ્રાય આપ્યો, “ મહારાણીને એવો ભય રહે

સૌ સૌના તાનમાં !

છે કે આ યુદ્ધનું પરિણામ બહુ ખરાબ આવશે. આમ હોવાથીજ તે યુદ્ધ બંધ રાખવાનો અને બાદશાહ સાથે સુલેહ કરવાનો આગ્રહ કર્યા કરે છે.”

સ્વામી સરદારે ટાપસી પુરી, ‘હા હા! ખરાબર, રાજમાતા કહે છે તે ખરાબર છે. હું આશા રાખું છું કે જરૂર સુલેહ કરવામાં આવશે.

આવી ભીરૂતા હજમથી સહન થઈ શકી નહી, તેનો સ્વદેશ-પ્રેમી આત્મા દુભાયો, અને દેશાભિમાનથી ઉસ્કેરાયેલો હલકી જાતનો પણ ટેકીસો હજમ ગાળી ઉઠયો, ‘શરમ છે, શરમ છે! આમ નિર્માસ્ય પુરૂષની પેઠે વાત કરતાં તમારી જાલ કેમ ઉપડે છે? શું મહારાજ સુલતાનને નમ્યું આપે? અરે જો મહારાજ નમી પડે તો તો ક્ષત્રિકુળને મહાકલંક લાગે, એટલુંજ નહિ, પણ સુલતાન ગર્વથી એટલો બધો ફાટી જાય, અભિમાનમાં એવો તો છટી જાય કે પછી આપણા રક્ષણને રામ રામ કરવા જોઈએ. અરે, સુખનું સત્યાનાશ વળી જાય. અરે ભલા માણસ કંઈક તો વિચાર કરો? આપણા મહારાજાધિરાજ જે વિજય પામે તો કોઈ દીવસ એવો પણ આવે કે તે ચક્રવર્તી બને! તે વખતે આપણને રામરાજ પ્રાપ્ત થશે, અને દીવસો પરમ સુખમાં જશે. અરે પછી તો આખા દેશમાં જીજ્ઞમની વાતજ કેવી? અહો એમ થાય તો કેવા આનંદનો-કેવા સુખનો સમય !”

ભવિષ્યનું ઉજ્જવળ આશાચિત્ર ચિતરાયણું જોઈ સરદારને સંતોષ થયો. કંઈક દિલાસો પામતાં તે બોલ્યો, “હા, એ વાત તો અક્ષરેઅક્ષર ખરી છે.”

સ્વપ્નનું રહસ્ય સમજાવતાં અટકી પડેલો મુનશી કોઈ વાતનું સ્મરણ થઈ આવ્યું હોય તેમ એકદમ બોલી ઉઠયો, “અરે, અરે, નશીબ જોગે ગણપતી પણ અહિં નથી. તે જખરો ભવિષ્યવેત્તા છે. તે જો અહિં હોત તો જરૂર પ્રમાણિકતા સ્વપ્નનું રહસ્ય આપણને સમજાવત.”

પ્રેમ-પ્રભાવ

વળી શ્યામસરદારે જીભ ઉપાડી, “કદાચ ઠાકોર કંઈક મારશે. તે ભૂદેવ છે, અને ભૂદેવો તો શાસ્ત્રસંપન્ન હોયજ તેમાં આશ્ચર્ય? જુઓ ઠાકોર, સાંભળો ! તમે સ્વપ્ન તો સઘળું સાંભળે ને ? ઠીક ચાલો, ત્યારે અમને કહો જોઈએ યુદ્ધમાં કોણુ જીત આપણા મહેરબાન મહારાજાધિરાજ ચક્રવર્તિ અને શે કે નહિ ?”

આ બોલતાં બોલતાં સરદાર ખૂબ હૃદયમાં આવી ગયો, તાનમાં ને તાનમાં તેણે બિચારા બ્રાહ્મણને ખુબ હલખલાવ્યો. ઉઠી કચવાયો, કંટાળ્યો, મનમાં બબડ્યો, અને કરડી નજર ક બોલ્યો, “મોટી ખાડમાં પડ્યા તમે પોતે અને તમારાં સ્વપ્નો. તો આ ચાલ્યો. તમે કોઈ મને જાંપીને બેસવા દેનાર નથી.” શબ્દો ઉચ્ચારતાં તેણે પોતાની સારંગી ઉપાડી, અને હાથીની મ ડાલતો ડાલતો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

સરદારે જુમ પાડી, “અરે ઠાકોર, જરા ઉભા રહો, ઉભા : અરે એમ સ્વપ્નનું રહસ્ય સમજાવ્યા વિના ન જવાય.”

“ઓ ઉસ્તાદજી ! આ તમારી પાઘડી તમે અહિં બૂલી છો. આવો, આવો પાછા આવીને આ પાઘડી લઈ જાઓ.” હા હા કરી.

પણ આનંદી મુનશી તો આ બંનેથી ચઢે તેવો હતો. મસ્કરીની પરિસીમા લાવી મુકી. “ઠાકોર પધારો, પાછા પધ આ તમારી પાઘડી લઈ જાઓ. અરે જો કોઈ તમારા બો માથા ઉપર ધા કરશે તો પછી માથાનું રક્ષણ પાઘડી વિના ? કરશે ? આ તમારી નાની સરખી ચોટલી તમારા માથાનું રક્ષણ કરે હો !”

સઘળા ખડખડ હસ્યા, અને જેને જેમ કાવે તેમ ઉસ્તાદજી મસ્કરી કરવા લાગ્યા. માત્ર વૈદરાજ તેઓમાં બળ્યા નહિ. તેણે ત્ય

જાહેરાત કરવા જમાની આવેલી (અ) જાહેરાત મેલ જમાના આવેલા
 માથા ઉપર મા કરશે ના . . .

(અ-શ્રી કનુ કેસાદ)

પ્રેમ પ્રભાવ.

[૫, ૨૧૪

સૌ સોના તાનમાં !

ચાલી જતી મૂર્તિ તરફ માનભરી દ્રષ્ટિ ફેંકી, પુનઃ પોતાની આંખો વીંચી અને પોતાના ધ્યાનમાં મગ્ન બન્યો.

ઠાકેરે તેઓના ઠૂઠા તરફ બિલકુલ લક્ષ આપ્યું નહિ, પણ ડાલતો ડાલતો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો અને એ મંડળની દ્રષ્ટિથી દૂર થયો. એકાંત સ્થાન જોઈને જુક્ષના કાપી નાંખેલા થડ ઉપર તે બેઠો. અહિં શાંતિ હતી. કોઈ તેને હેરાન કરે તેવું નહોતું. તેણે સારંગીના તાર છેડ્યા, અને એક ચિત્તે પોતાનું ગાન પુરું કરવા લાગ્યો:—

વન કુંજે રમણી સમ વક્ત્રી,
વિકસી અહો ! અંગ અંગ,
અનિલરાજ ત્યાં કરે અડપલાં,
પેખી પ્રેમ પ્રસંગ—સખિરી
પંખી પંખિણીથી રમણી રમણીથી,
રંગભર ગાજે રાત,
બહાલમ વસતાં વિદેશ વિવશ થઈ,
શે સમે ઉર સન્નિપાત ?—સખિરી
સુખકરશ્રાવણ માસ—સખિરી.

પ્રકરણ ૩૧ મું.

વનદેવી.

આ દિવ્યતા જગવતી દેવી કો' આવે
કો' અપ્સરા ઉતરી સ્વર્ગ' મહીંથી આવે
કે આ હશે વનતણી અધિષ્ઠાત્રી દેવી
કે પ્રેમ પંથી, યોગિની માની લેવી ?

ૐ ન પુરું થયું. ભૂદેવે-રંગીનીના હેતના કટકાએ વાજાંત્ર પગ પાસે મુકી દીધું, અને ખીજે સુર આલાપવા લાગ્યો. આલાપ લેતાં લેતાં તેની નજર એક મનુષ્ય આકૃતિ ઉપર પડી. આ નિર્જન પ્રદેશમાં આ આકૃતિ કોની ? તે આકૃતિનાં બંને ચક્ષુઓ ઉસ્તાદશી તરફ ટગર ટગર જોઈ રહ્યાં હતાં. અરે, એ આકૃતિ તો તેની પાસે આવતી ગઈ, અને ઉસ્તાદશીની નજર આગળ એક સુસ્વરૂપા સુંદરી આવી ઉભી. સુંદરી મૃદુ સ્વરે બોલી, “રામરામ ઠાકોર, અહા ! આપ કેવું સુંદર ગાઓ છો ?”

ભૂદેવે આશ્ચર્ય પામી ઉચ્ચું જોયું. અહો કેવું અનુપમ સૌંદર્ય ! કેવું મનહર યૌવન ! શું આમ અચાનક અદ્રશ્ય રીતે આવનાર આ વનદેવી તો નહિં હોય ? તેણે તો એવુંજ અનુમાન કર્યું કે કોઈ અપ્સરા તેને અભિવંદન આપવા અહિં આવી છે. આને શો ઉત્તર આપવો તે તેને સૂઝયું નહિં.

પુનઃ રૂપાંતરી ઘંટડી જેવો મધુર સ્વર સાંભળાયો, “ઠાકોર, એમ અટકી જવાનું કારણ નથી. ચલાવો, ચલાવો, તમારું મધુર સુકંઠી ગાન મને સાંભળવા ઘો.”

મિથ્યાભિમાની ઉસ્તાદ મનમાં બહુ કુલાયો, પણ તે પોતાની

જાણનાને દયાવી શક્યો નહિ. આ સ્ત્રી કોણ છે તે જાણવાનું તેને કુતૂહલ થયું.

તેણે પ્રશ્ન કર્યો, “ સૌંદર્યદેવી, કૃપા કરી મને કહેશો કે તમે કોણ છો ? ”

“ શું મારા વેષ ઉપરથી તમે જાણી શકો તેમ નથી ? હું એક લિપ્તુક અખળા છું. ”

બૂદ્ધે સારંગી નીચે નાંખી દીધી, અને બંને હાથ જોડી, નમસ્કાર કરીને તે બોલ્યો, “ મને છેતરો નહિ, દેવી, હું સધળું સમજું છું. તમે તો અરણ્યની અધિષ્ઠાત્રી વનદેવી છો. ” આટલું બોલતાંજ તે તેના ચરણ પાસે પડી દંડવત કરવા ગયો.

તે અખળાને આ વાત ગમી નહિ. તેના મનમાં ક્ષોભ થયો, ઉસ્તાદને પગે પડતાં અટકાવીને તે બોલી, “ ઠાકાર, એમ ન કરો. તમે પવિત્ર બ્રહ્મમૂર્તિ થઇને મને દંડવત કરો તે થોડું ન ગણાય. હું જ્ઞાતે સત્રિય છું, પણ જગતમાં મારું કોઈ સગું નથી. ઉપર આલ અને નીચે ધરતી ! ખરેખર હું લિખારણુ છું. ”

ઉસ્તાદનું આશ્ચર્ય વધતું ગયું. તેના શબ્દોમાં આશ્ચર્યભાવ સ્પષ્ટ વ્યક્ત થતો હતો. “ ના ના, ગમે તેમ કહો પણ હું એ વાત માની શકતો નથી. મેં અનેક લિખારણુો જોઈ છે, પરંતુ આપના જેમી તો નહિં. ”

એ સ્ત્રીએ વાતનું સ્વરૂપ ફેરવવાની જરૂર જોઈ. કવિરાજનો પ્રશ્ન ઉડાવી દઈ તેણે તરતજ સામે પ્રશ્ન કર્યો. “ ઠાકાર, શું આપ મને બીજું ગીત સંભળાવવાની કૃપા નહિજ કરો ? નવિન અધિકારીના પ્રેમગીતો સાંભળવાનો મને બહુજ શોખ છે. શું આપ ગાતા હતા તે કાવ્ય તેનુંજ રચેલું નહોતું ? ”

બોળા હૃદયના બૂદ્ધેને પ્રથમ મિથ્યાભિમાન થયું હતું, પરંતુ હવે તો પોતાના વખાણથી તે હર્ષધેસો બની ગયો. શાળામાં જતા

પ્રેમ-પ્રભાવ

વિદ્યાર્થીના વખાણ થતાં તે જેમ શરમ સાથે સ્વીકારે તેમ લથડતા અવાજે કવિરાજ બોલ્યા, ‘હું પોતેજ નવિન અધિકારી છું.’”

“હેં ! શું આપ પોતેજ તે મહાત્મા છો ? આપનું નામ તો જગ વિખ્યાત છે. અહા, મારા કેવાં સદ્બોધક કે અત્યારે મને આપના જેવા મહાત્માનો મેળાપ થયો. મેં આપની પ્રશંસા અનેક વાર સાંભળી છે, પણ આપના દર્શન કરવાની મારા જેવી રંક અમળા ક્યાંથી હિંમત કરી શકે ? અનાયાસે આપનાં દર્શનનો લાભ મળ્યો એ મારા અહોભાગ્ય. કૃપા કરી મને એકાદ ગાન નહિ સાંભળવા દો ?”

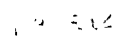
પ્રશંસા કોને ન ગમે ? ખુશામત તો ખુશાને પણ પ્યારી છે. તો પછી આ ભૂદેવ પણ આવી આત્મપ્રશંસાથી પુલાય તેમાં શું આશ્ચર્ય ? તે કુલાધને ફાળકો બન્યો, અને તરતજ સારંગી ઉપાડીને બગાડવા-ગાવા લાગ્યો : — *

(કબાલી—ગઝલ)

ઃ ખુરી ઝંખી મરું છું ત્યમ હજી શું એ ખુરે છે કે ?
ચળકતી ચન્દનીને આંસુથી એ ઝંખવે છે કે ?
રસિક ચિત્રો લલુવયના કદી નજરે તરે છે કે ?
અને હેતાળ એ ઉરને કંઈયે ડંખ દે છે કે !
પુરેલાં પંખી સમ પ્રેમી વિરહ મંત્રા જપે છે કે ?
અને તારા જીમલ દિલ્લસર રહીને સાંભળે છે કે ?
દીલો ફલહાર જે મેં તે હજીયે તે ધરે છે કે ?
સુકાયેલો છતાં તેને હજી એ હલવે છે કે ?
સ્મરણ સમ પૂર્વનાં હર્ષે નફી તેને ચુમે છે કે ?
વિથોગે પ્રેમની પીડા પ્રથમ સમ દુઃખ દે છે કે ?
હૃદય મુજ કહે છે કે :—“ તુજ ના સખિ ! પ્રિય ના રહો છે એ !
“ અને એ સ્વપ્નદેશે વિસ્મરણ વાયુ વહે છે એ !

* જીઓ ચિત્ર

ઃ મૂળ અંગ્રેજી ગીતનો અનુવાદ—શ્રી. લલિત.

“તરંગી રાગમાં મુરલી તહીં તેની બજે છે એ !

“હા તું જો મોહિની ને ના, નથી સ્મરતો તને થે એ !”

અનેક જાતના પલટા લાઇને જુદી જુદી રીતે રાગ તાળીને—સુર ખેંચીને તે ગાતો હતો. બિલ્લુક સ્ત્રી લક્ષ પૂર્વક આ ગાન સાંભળી રહી હતી. આ ગાનથી—તેમાંના વર્ણનથી તેનું હૃદય ભેદાઇ જતું હતું.

સંધ્યાસમય થવા આવ્યો હતો. ઘેરાયલાં વાદળાંઓ પવનને લીધે વીખરાઇ ગયા હતા. આકાશ નિરબ્ર હતું. ધવલ ચંદ્ર આકાશ-પટમાંથી ડોકિયું કરતાં કરતાં અરણ્યની વૃક્ષવટામાંથી માર્ગ શોધી પૃથ્વી ઉપર પોતાનો પ્રકાશ ફેંકવા નૃત્ય કરી રહ્યો હોય તેમ જણાતું હતું. શાંત ચંદ્રપ્રકાશમાં મધુર મૃદુ આલાપ ઉંચે અને ઉંચે ચડતો જતો હતો, અને સાંભળનારના હૃદયમાં ચંદ્ર સમાન શીતળતા રેડતો હતો. ગાન પુરું થતાંજ ઉસ્તાદ એકાત્ર ચિત્તે તે ગાન સાંભળનાર તરફ ફર્યો, અને કહ્યું “આ ગાયન મને અત્યંત પ્રિય છે. શું તમને પણ કોઇ ગાયન અતીપ્રિય છે ?”

બિખારણે નિશ્વાસ નાંખ્યો. ગળગળા સાદે તે બોલી, “મેં આ ગીત એક બિલ્લુક પાસેથી થોડા દીવસ પહેલાં સાંભળ્યું હતું.”

“હા તે પણ માંજે રચેલું છે. તમે સંગીતના તો બહુ શોખીન લાગો છો. શું તમે પોતે ગાતાં નથી ?”

“શું કરીએ, અમારો બિલ્લુકનો—ભરથરીનો ધંધો રહ્યો એટલે કોઈ કોઈ વખતે થોડું ઘણું ગાવું પડે ખરું.”

“ત્યારે શું મને તમારું ગાન નહિં સાંભળવા દો ? તમારે મારી આગળ શરમ રાખવાની જરૂર નથી. તમે તો મારા પુત્રી તૂલ્ય છો. હું તો હવે વૃદ્ધ થયો એટલે તમારા પિતા સમાન ગણાઉં હો ?”

બિખારણે હાસ્ય કરતાં કહ્યું, “એમાં તો કંઈ વાંધો નથી, પણ તમે મોટા સંગીતશાસ્ત્રી—ઉસ્તાદજી છો, અને હું તો માત્ર રંક બિખારણ છું. શું આપ જેવા ઉસ્તાદ સમક્ષ મારે ગાવું એ મર્યાદાના

પ્રેમ-પ્રભાવ

ભંગ સમાન નહિં થાય ? તો પણ હશે. આપ પોતે જ્યારે આગ્રહ કરો છો ત્યારે તો આપની આસા મારે માન્ય કરવી જોઈએ. ”

લિક્ષ્મક બાળાએ પોતાને અતિ પ્રિય સંગીત મંદસ્વરે ઉપાડ્યું, પરંતુ જેમ જેમ સંગીત વધતું ગયું તેમ તેમ તે સુર ચડાવતી ગર્ધ અને ઉંચા સ્વરે ગાવા લાગી:—

(સોરઠના લયમાં લાવણી)

અહા ! પ્રિયજનને બસ અહીં હોય !

રમ્ય આ રજની કેવી સ્હોય !

ચન્દની હસતી રમતી જોય,

અહા ! પ્રિયજનને બસ અહીં હોય !—

રંક મુજ હૃદય સતત ટળવળે—

અરે પ્રિયજનનો પ્રણયન મળે:

પુલકતો પ્રકૃત્વ લલિત વસન્ત

ગુંજતી લૂમગૂમ પૃથ્વી કુંજ:

અહા ! મુજ પ્રમત્ત યૌવન ખીલે—

અરે ! પ્રિયજન એ નયણે ઝીલે !—અહા !

અસત્યજ દેવો ! તમ વરદાન

જગત ! તું પણ દમ્ભી નાદાન

શાને છો છો એવું સૌન્દર્ય:

ન દીસે પ્રિયજનને જે રમ્ય !—અહા !

મધ સમે મધુરો જે પ્રિય પ્રેમ

તેજ કટુતામય જે વણુ રહેમ:

નીગળે કયમ આવા નિશ્વાસ ?

ઝંખના શાને આ હર પાશ ?—અહા !

પોતાના ઉદ્ગારો—પોતાનું રચેલું કાવ્ય, સંગીતપ્રવીણ કંઠમાંથી નિકળતું સાંભળી કવિને ઉપજતો આનંદ અવર્ણુનિય હોય છે. માત્ર કવિરાજને એવા આનંદનો અનુભવ થયો હોય છે. ઉસ્તાદનું હૃદય પ્રકૃત્વ બન્યું. ચંદ્ર પ્રકાશથી સમુદ્ર ઉછાળા મારે તેમ તેના આત્મામાં

આનંદની છોજો ઉછળવા લાગી. પોતે સ્વર્ગ સદનમાં બેઠો હોય, ઈંદ્રભુવનમાં આવ્યો હોય, ત્યાં અપ્સરાઓનાં દૈવી ગાન થઈ રહ્યાં હોય એવો તેને અનુભવ થયો. આવો સ્વર્ગીય આનંદ અર્પનારને યોગ્ય બદલો આપવો જોઈએ એવો તેને વિચાર થઈ આવ્યો.

હર્ષવેશમાંજ તેણે કહ્યું, “માતા, હું આપનો ઋણી છું. આપની હું શી સેવા કરી શકું તે જણાવશો ?

બસ, આ પ્રશ્નનીજ રાહ જોવાતી હતી. આવો પ્રશ્ન સાંભળવાનીજ આ વનદેવીની ઈચ્છા હતી. પરંતુ ઉતાવળે આંખા ન પાકે એવું જાણનાર બિશુક સ્ત્રી તેને કસી જોવા માટે બોલી, “મેં તો સંસારનો ત્યાગ કર્યો છે. હું તો લિખારણુ છું. ઠાકોર, મને કોઈ બાબતની તૃષ્ણા નથી, પણ મારે આપને એક નમ્ર વિનંતી કરવાની છે. જો આપનાથી બની શકે એમ હોય તો કહું, નહિં તો પ્રભુ ઇચ્છા.”

વનદેવી તરીકે તેના તરફ પૂજ્યભાવ ઉપજેલો હોવાથી, અને પોતાના કાવ્યશ્રવણથી ઉપકૃત બનેલો હોવાથી ઉસ્તાદ તેને ના કહી શક્યો નહિં. તેણે કહ્યું, “ઘણી ખુશીથી. તમારે જે કહેવું હોય તે ખુશીથી કહો.”

“જુઓ ત્યારે સાંભળો ! મારે રાજ અથવા રાણીને મળવાની ઇચ્છા છે. તેઓને યુદ્ધ સંબંધમાં કંઈક છુપા સમાચાર આપવાના છે. મને તેઓનો મેળાપ કરાવી આપશો ?”

ઉસ્તાદ ઉંડા વિચારમાં ઉતરી પડ્યો. રાજમાતાએ સખ્ત આજ્ઞા કરી હતી કે કોઈપણ સન્યાસિનીને પોતાના પુત્રને મળવા જવા દેવી નહિં. ત્યારે હવે કરવું શું ? રાજમાતાની આજ્ઞાનો ભંગ કરવો કે પોતાના વચનથી ભંગ થવું ? અંતે તેને એક વિચાર સૂઝ્યો અને પુછ્યું “શું આપ એ સમાચાર મારી સાથે કહેવરાવી શકો એમ નથી ?”

પ્રેમ-પ્રભાવ

“ ના, તેમ કદી પણ બની શકે એમ નથી. જો એમ કરવું હોત તો પછી આપને શા માટે આવી તકલીફ આપત ? ”

ભૂદેવ પાછો થોડી વાર વિચારમાં પડ્યો, અને બોલ્યો, “ ઠીક છે, કંઈ વાંધો નહિ. હું મારી પત્નિને વાત કરીશ, અને તે આ કામ પાર પાડવાની કોઈ યુક્તિ શોધી કાઢશે. કંઈ ડર રાખવાની જરૂર નથી, મારી પાછળ પાછળ ચાલો. ”

પ્રકરણ ૩૨ મું.

આશાતંતુ તુટયો.

O hope-vain hope-vain love for world
Fly off-get off, leave off, I say,
My heart, and to others repair
Who stand to court-to welcome thee
With folded hands and heads bowed down.

નિરૂપમા કે રાજમાતાને મળવાની લિખારણી બિલકુલ ઇચ્છા નહોતી. પરંતુ બંનેનાં નામ આપવામાં તેની કંઈ છુપી મતલબ સમાયલી હતી. જે માત્ર રાજનુંજ નામ આપે-તેને એકલાનેજ મળવાની આતુરતા બતાવે તો ઠાકોરના મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય તેમ હતું, અને તેથીજ લિપ્તક સ્ત્રીએ આ યુક્તિ વાપરી હતી.

ઉસ્તાદ તેને પોતાની પાછળ પાછળ ચલાવતો પોતાની સ્ત્રી રંગીની પામે લાગ્યો, અને તેને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી. રંગીની મનમોહી હતી, પરંતુ આ વખતે એ અબજાના સુભાગ્યે પોતાના પતિનાં વચ્ચે પાળવાને તે તત્પર બની. એ રખડતી સ્ત્રીને સાથે લઇને તે ગણેશદેવના તંત્રુ આગળ આવી. પોતે આજ્ઞા લઇને પાછી આવે ત્યાં સુધી તંત્રુની બહાર ઉભા રહેવાની તેને સૂચના આપીને તે તંત્રુમાં ચાલી ગઈ.

લિખારણ તંત્રુ બહાર ઉભી રહી. શિબિરની કનાત સ્થેજ ઉઘાડી હતી. અનાયાસે તેની નજર અંદર ગઈ. ત્યાં તેણે શું જોયું ? રાણી બનેલી નિરૂપમા હવે માતા બનવા પણ ભાઅશાળી થઈ હતી. પોતાના બાળકને ખોળામાં રાખીને તેના નિર્દોષ મુખડા તરફ

પ્રેમ-પ્રભાવ

તે વાત્સલ્યભરી નજરે જોઇ રહી હતી. એ બાળકનો પિતા-નિરૂપ-
માનો પત્ની-રાજ ગણેશદેવ પડખેજ બેઠો બેઠો પોતાના એ કુળદીપક
બાળકુમાર તરફ પ્રસન્ન વદને જોઇ રહ્યો હતો, અને પુત્રરત્નની જનેતા
-પોતાની ભોળા અને ભલી પત્ની નિરૂપમા સાથે પ્રેમગોષ્ઠી કરી
રહ્યો હતો. એ બાળકુમારને જોઇ રાજ અને રાણી બંને
અત્યંત હૃષ્પ્રકુલ બની રહ્યાં હતાં.*

અહા કેવો મધુર પ્રેમ ! એ દૈવી પ્રેમ મનુષ્યને કેવો-કેટલો
સુખદાતા થઇ પડે છે. શું આવું સુખી દ્રશ્ય જોનાર આનંદ ન પામે ?
નહિ, એવા પ્રેમસુખથી વંચીત રહેલા પામરજનોને તો પારકાનું એવું
સુખ જોઇને આનંદને બદલે ઈર્ષ્યા થાય છે. આ લિશ્તુક સ્ત્રીને પણ
તેમજ થયું. ધરખાર વગરની સગારનેહી વિનાની એ નિરાધાર અબળા
તંબુની કનાતને અદેલીને ઉભી ઉભી આવું સુખી દ્રશ્ય નજરે નિહાળી
રહી હતી, છતાં તેના હૃદયના ચુરેચુરા થતા હતા. તે દુઃખથી દબાયેલી
હોય, નિરાશાથી ઘેરાયેલી હોય તેમ જણાતું હતું. બાળકને અપાતું
દરેક પ્રેમચુંબન-દરેક સ્નેહાલિંગન તેના ધવાયલા હૃદયમાં અકેક ધા
ઉમેરતું જતું હતું, અને દરેક હાસ્યથી તે ધા ઉપર ઝેર રેડાતું હતું.

તેના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નિકળી પડ્યો, “ અરે પરામાત્મા ! શું
જગતમાં હમેશાં આમજ થતું હશે ? શું એક માણસ હાસ્ય કર્યા
કરે, અને બીજાને દુઃખના ધાજીલવા જોઈએ ? શું મારા કર્મમાં
આવું સુખ નથીજ લખ્યું ? અરે શું એકનું સુખ જોઇ બીજાએ
બળતુંજ રહેવું જોઈએ ? હા, હા, છે તો એમજ. મને તો એવોજ
અનુભવ થયો છે, જગતની ઘટમાળ એમજ ચાલ્યા કરે છે, અને
બેમાં અનેક હૃદયના ચુરેચુરા થતા જાય છે. ”

વધારે વિચાર કરવાનો અવકાશ મળે તે પહેલાં રંગીની આગા

આશકુમારને જોઈ રાજ અને રાણી અને અત્યંત હર્ષ પ્રકૃષ્ણ બની રહ્યાં હતાં.

[ચિત્રકાર શ્રીમાન પુરુષોત્તમ]

પ્રેમ પ્રભાવ.

[પૃ. ૨૨૪.

લઇને પાછી આવી અને બોલી, “બાઈ, રાજસાહેબે આપને તંબુમાં જવાની પરવાનગી આપી છે. ખુશીથી અંદર જાઓ.”

“મારે અંદર જવું નથી. મારે તો માત્ર રાજસાહેબને એક-લાનેજ છુપા સમાચાર કહેવાના છે. તેમને કહો કે કૃપા કરી તેઓ બહાર પધારે.”

રંગીની પુનઃ તંબુમાં ગઇ, અને તે સ્ત્રીની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી. તરતજ રાજ બહાર આવ્યો.

રાજએ તંબુની બહાર પગ મૂક્યો તેજ ક્ષણે તે સ્ત્રીએ પોતાનું મુખ અવગુંઠન-ધુંઘટમાં છુપાવ્યું. ગણેશ તંબુમાંથી બહાર પગ મૂકતાંજ બોલ્યો, “મારા સાંભળવા મુજબ તમારે યુદ્ધ સંબંધે કંઈ છુપા સમાચાર કહેવાના છે. અહિં કંઈ ભય નથી. સુખેથી જે કહેવું હોય તે કહો.”

વાત બહુ છુપી હોય તેવો ડોળ કરીને તે સ્ત્રી બહુજ ધીમા ગંભીર અવાજે બોલી, “હું તે વાત અહિંયાં કહી શકતી નથી. કૃપા કરી આપ આ સરોવર પાસે પધારશો ?” આટલું કહી તેના ઉત્તરની રાહ ન જોતાં તે સરોવર તરફ ચાલી. રાજ પણ તેની પાછળ ગયો.

અંતે સરોવર આગળ પહોંચ્યાં. રાજ કંઈપણ પ્રશ્ન પુછે તે પહેલાં તે સ્ત્રીએ પોતાનો અવગુંઠન-ધુંઘટ ખસેડી લીધો. આકાશમાં રમણ કરતા ચંદ્રે તેના સુંદર ચહેરા ગણેશને સ્પષ્ટ દેખાય તે માટે પોતાનું તેજ ત્યાં ફેક્યું. ગણેશની દ્રષ્ટિ તે મુખ ઉપર પડી. અરે કેવું આશ્ચર્ય ! ચંદ્ર પોતે આકાશમાંથી ખરીને ગણેશના ચરણ પાસે આવી પડત તોપણ તેને એટલું આશ્ચર્ય થાત નહિં. તે આશ્ચર્યચકિત દિગ્મૂઠ બન્યો, ક્ષણવાર મુર્છાવત રહ્યો, અને બાન આવતાં બોલ્યો, “કોણ શક્તિ ? દુષ્ટા ! મુસલમાની ! અરે ધર્મબ્રાહ્મણ, તું અહિં શા માટે આવી ?”

આ બિખારણુ વનદેવી ન્હોતી, અરણ્યની અપ્સરા ન્હોતી,

પ્રેમ-પ્રભાવ

લિલ્લુક સ્ત્રી પણ નહોતી, પરંતુ બેગમપદની અધિકારીણી અનેલી શક્તિ હતી !

આપણા ઉસ્તાદજીને નજરે જોતાંજ તે ઓળખી ગઈ હતી, કારણ બાલ્યાવસ્થાથીજ તે તેને પિછાનતી હતી. સાત વરસના સમયમાં કવિરાજમાં બહુ ફેરફાર થયો નહોતો, પણ શક્તિમાં ફેરફાર થઈ ગયો હતો. એ ફેરફાર કુદરતે કર્યો હતો. તેણે બાલ્યાવસ્થામાંથી યુવાવસ્થાના ઉંબરામાં પગ મૂક્યો હતો, અને ધીમે ધીમે યુવાની તેના અંગમાં પ્રવેશ કરી પોતાનું પ્રાબલ્ય વધારતી જતી હતી. યૌવનનું મહાત્મ ક્યાં અન્નદ્યુતું છે ! તેના અંગમાં, તેના સૌંદર્યમાં, તેની ચાલમાં, તેની વાણીમાં યુવાવસ્થાએ મહાન ફેરફાર કરી નાંખ્યો હતો. આમ હોવાથીજ ઉસ્તાદ તેને ઓળખી શક્યો નહિ; આ કારણને લીધેજ રંગીની તેના વેશબદ્ધાને કળી શકી નહી. ગણેશ તેને ઓળખતો હતો, પણ તેનું મુખ વસ્ત્રમાં ઢંકાયેલું હોવાથી અને તેણે લિલ્લુ સ્ત્રીનો વેશ ધારણ કરેલો હોવાથી તેને એવી શંકાજ ક્યાંથી આવે ?

ધર્મબ્રિષ્ટ થવાનો, મુસલમાન બનવાનો, પોતાને ખાતર અનેક મનુષ્યોનું લોહી રેડાવવાનો તિરસ્કાર આવતાં શક્તિને એક વખત વધારે પોતાનું નશીબ અજમાવવાનો વિચાર સુઝ્યો. એક વખત ફરીથી ગણેશદેવને મળવાની તેને ઇચ્છા થઈ. પરંતુ ગણેશની છાવણીમાં શી રીતે દાખલ થવું ? યુદ્ધના સમયમાં ગણેશને એકાંતમાં ક્યાં અને કેવી રીતે મળવું એ મોટી મુશ્કેલી હતી. અનેક તર્કવિતર્કો કરીને અંતે તેણે લિખારણના વેશમાં પોતાનું કાર્ય સાધવાનો નિશ્ચય કર્યો, અને તેમાં તે ફાવી.

પરંતુ પ્રારંભમાંજ પોતાનો તિરસ્કાર થતો જોઈ તે નિરાશ બની. ગણેશના અપમાન ભર્યા શબ્દો તેના હૃદયમાં તીવ્ર સમાન ખુંખ્યા, અને આજસુધી કદી પણ નહિં અનુભવેલી હીનતા તેણે અનુભવી.

ખરેખર તેને હવે હિંદુ ગણાવાનો કંઈ અધિકાર નહોતો, ત્યારે ધર્મલિખાની દિનાજપુરના રાજા આગળ આવવાની તેની હિંમત કેવી

રીતે ચાલે ! લાંબા વખતના દુઃખને લીધે તેનામાં શૈય અને હિંમત આબ્યા હતા. તેણે આ અપમાનને ગણકાર્યું નહિં, પણ ઉત્તર આપ્યો, “ રાજકુમાર ! હજી પણ હું તમારી છું. માફ હૃદય, મારો આત્મા, મારો દેહ એ તમારે શરણે છે. હું વફાદાર છું, ધર્મશીલ છું, પવિત્ર છું. પણ આપ પુનઃ મને વચનપ્રહાર કરો છો, પુનઃ આપ મારો તિરસ્કાર કરો છો. અરે ત્યારે હવે મુસલમાનના જનનાખાનામાં પાપી જીવન ગાળવું એ સિવાય મારે માટે કયો માર્ગ બાકી રહ્યો છે ? ”

અહાહા, આગળના મેળાપમાં અને આ મેળાપમાં કેટલો અંતર ! તે વખતે શાંત અરણ્યમાં—માત્ર શક્તિના સાથમાં—પ્રેમભાવને લીધે તેણે પોતાનો સ્વભાવ બદલી નાંખ્યો હતો, પરંતુ આજે તે શાંત હતો, સ્વસ્થ હતો, લાગણીથી ઉશ્કેરાયેલો નહોતો, ન્યાયાધીશની માફક તેની પાસે ઉભો હતો.

“ શક્તિ, તું મુસલમાનના જનનાખામાં રહી છે. હવે તું કદી પણ મારી પત્નિ બની શકેજ નહિં. એ વિચારને તારા મનમાંથી સદાને માટે દેશવટો આપ. તેં જે કર્યું છે—જે થઈ ગયું છે તે મિથ્યા કરવાની મારામાં શક્તિ નથી. હું તને મારી પત્નિ બનાવત, પરંતુ તું મારો તિરસ્કાર કરીને ચાલી ગઈ. બીજે દીવસે પ્રભાતના પહોરમાજ મેં તારી શોધ કરી હતી, પણ મને ખબર મળ્યા કે તું ગ્યાસુદીનની બેગમ બની છે. ”

“ શું આપની માતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ પણ આપ મને આપની પત્નિ બનાવત ખરા ? ”

“ હા. મારો એવો નિશ્ચય થયો હતો, અને તેથીજ હું તને શોધવા નિકળ્યો હતો. ”

તદન મોડું ! બહુજ મોડેથી શક્તિ પોતાની જૂલ જોષ શકી ! અરે, માત્ર એકજ દિવસ શક્તિ ધીરજ ધરી રહી હોત તો સર્વ

પ્રેમ-પ્રભાવ

સારાં વાનાં થાત. પરંતુ હવે શું કામનું? વખત વિત્યા પછીનો મેહલો શા ખપનો? જે વખતે નસીબદેવી તેનાથી રીસાણાં હતાં, દુર્દૈવ હાથ પગ ઘોઘને તેની પાછળ પડ્યો હતો, અને દૈવી વાણી પણ એવી થઈ હતી કે ‘તે કદી પણ તારો નહીં થાય’, જે વખતે તેની લાગણીઓ હૃદયહાર ઉશ્કેરાઈ ગઈ હતી, તે વખતે તે ધારેત તો પણ એ આવૈશ દબાવી શકેત નહિ. પરંતુ ‘માત્ર એકજ દિવસની-અરે એક રાત્રીનીજ ધીરજ ધરી રહી હોત તો પોતે ગણેશની અર્ધાંગના બની શકેત’ એ જાણી તેના મનમાં શોક છવાઈ ગયો. ઉદાસીનતાએ તેને ઘેરી લીધી, અને તે પોતાનું ભાન બુલી ગઈ. તે માત્ર આટલાજ નિરાશાભર્યા રાખેડો ઉચ્ચારી શકી, “શું મારે માટે કંઈપણ આશા રહી નથી?”

“છે, શા માટે નહિ? તેં જેને પસંદ કર્યો છે તેની પાસે જ. વ્યાજબી રીતે ત્યાંજ તારો ખરો આશ્રય છે.”

દુઃખ, દુઃખ, બસ દુઃખ સિવાય તેને કંઈ મળતુંજ નથી. તેને અનેક વચનપ્રદારો થયા હતા, તેણે અનેક ધા ઝીલ્યા હતા. પોતાની યુવાવસ્થામાં તેના હૃદયે જે અનેક ધા ખમ્યા હતા તેમાં વધારે ધા ખમવાનો અવકાશ નહોતો, છતાં તેણે એકાદ ધા ખમવાનું જાણી રહ્યું હોય તો પણ આવા કટાક્ષપૂર્ણ બાણ-સમાન વચનોથી તો ટાઢા ડામ આપવા જેવી તીવ્ર વેદના તેને થઈ. તે તદ્દન નિરત્સાહ, ટીલી, નિરાશ બની ગઈ. આશાનું એક-પણ કિરણ તેને માટે ચમકતું નહોતું. પોતાનીજ ઇચ્છાથી જે દુઃખાગારમાં-નિરાશાના ઉંડા સાગરમાં પોતે કુદકો માયેો હતો તેમાંથી તેને કોણ બચાવી શકે? જે રાત્રિ તેમ કરવાનો યત્ન કરે તો પોતે પણ શક્તિ સાથે તેમાં ડુબી મરે તેમ હતું. તેના કર્મની આડે આવવાને-તેના પોતાના કાર્યોનો આપ નિવારવાને દેવતાઓ પણ સમર્થ નહોતા.

શક્તિને હવે આ બધું સમજાયું. તેણે સર્વ ગુમાવ્યું હતું. માત્ર તેનું અભિમાન આટલા આટલા વીતકો વીતવા છતાં ટકી રહ્યું હતું. પરંતુ તેનો પણ અંત આવ્યો. અંધારી રાતે ભર. સમુદ્રમાં તોફાન થાય, એ તોફાનમાં હોકાયત્ર પણ નકામું થઇ પડે અને ખરા માર્ગની ખબર ન પડે, એવે વખતે જેવી નૌકાસાસ્ત્રીની સ્થિતિ થઇ પડે તેવી સ્થિતિ શક્તિની થઇ. અભિમાન, દંભતા, શૌર્ય અને સહનશક્તિ એ સર્વ એકાએક અગ્નિથી રીતે તેનો ત્યાગ કરી ગયા, અને આપત્તિઓને ન ગણુકારનારી આ દંભ બાળાની આંખમાંથી ભોરભોર જેવડાં આંસુ ટપકવા લાગ્યા. મોટેથી રૂદન કરવા જતી હોય તેમ તેના હૃદયમાંથી ઉપરાઉપર નિઃશ્વાસ નીકળવા લાગ્યા અને તે હુસ્કા ભરવા લાગી.

આંખમાંથી અશ્રુ સારનાં ગળગળી વાળીથી તે બોલી, “અહો, રાજકુમાર, અરે સુન્ન ગણેશદેવ ! આમ હડધુન કરીને મારો ત્યાગ ન કરો. જેને હું માફ હૃદય અર્પણ કરી શકું નહિ તેની સાથે હું જીવન કેમ ગાળી શકું ? જુઓ, જરા દયા લાવો. જગતની દરકાર ન કરો. આપના આત્માને ઉત્તન બનાવો. ધર્મ વિચારો. મશ્વરની અદાવતમાં-દેવના દરબારમાં આપણો સંયોગ પાખી ગણાશે નહિ. જુઓ હું આપને કરગરીને વિનવું છું, આપને પાચે પડી ભિક્ષા માગી લઉં છું.” શક્તિ અત્યારે જુદીજ શક્તિ દેખાતી હતી. તે જમીન ઉપર બેસી ગઇ અને ગણેશના પગ પાસે બોજા પાથરી યાચના કરતી હોય તેમ દીન મુખે તેના તરફ જોઈ રહી.

ગણેશદેવનું મન આ હૃદયદ્રાવક દ્રશ્ય જોઈ પીગળી ગયું. શક્તિની આવી હાલત ઉપર તેને દયા ઉપજી. પરંતુ હવે એકે ઉપાય રહ્યો નહોતો. તેનો શોક નિવારવાનું કંઈ સાધન નહોતું.

તે ઉડા વિચારમાં ઉતરી પડ્યો. અંતે તેણે નરમાંશલ્યો વચ્ચેના ઉચ્ચાર્યો, “શક્તિ, જો સાંભળ, હવે બાજી હાથમાં રહી નથી. હું

પ્રેમ-પ્રભાવ

ગમે તેટલા વિચાર કરું, તને આશ્રય આપવાની અનેકવાર ઇચ્છા રાખું તો પણ તને હવે આશ્રય આપી શકાય તેમ નથી. શક્તિ, મારી જીંદગીના-મારા સુખ સર્વસ્વના ભોગે પણ હવે હું તેમ કરી શકતો નથી, કારણ એ કાર્ય અધરીત અને પાપમય ગણાય. એ પાપી કાર્યથી હું પાપી બનું, અમેર નકનો અધિકારી થઉં. શક્તિ, તારાં લક્ષ્ય થયાં છે, તું હવે બીજાની પત્નિ બની છે.....”

“ નહિ, રાજકુમાર નહિ, મારાં લક્ષ્ય થયાં નથી. હજી સુધી કેમએ માફ પાણીગ્રહણ કર્યું નથી. મને આમ તરછોડી દો માં. આપ મારી સાથે લક્ષ્ય ન કરી શકો એમ હોય તો પણ મને આપને શરણે લ્યો. હું આપનો આશ્રય માગું છું. અરેરે, મને નામોશીલર્ય જીવન ગાળવાની ફરજ ન પાડો. મારી જીંદગીને કલંકિત થવા ન દો! ”

ગણેશ શરવીર હતો, બહાદુર હતો, દયાધર્મનો તેના હૃદયમાં વાસ હતો. શક્તિનું દુઃખ જોઈ તેને પણ અતિ દુઃખ ઉપજ્યું. પરંતુ ધર્મવિરુદ્ધ આચરણ કરવાને તે કદી પણ પ્રેરાય તેવો નહોતો. પ્રથમ માફક પ્રક્રિયાથી તેણે ઉત્તર આપ્યો, “ શાંત થવાનો યત્ન કર, અને સારાસારનો વિચાર કરી જો. તું જે ઇચ્છા રાખે છે તે કદી બની શકનાર નથી. આપણા પંથો હવે જીદાજ રહેવા જોઈએ. તારો અને મારો સંબંધ હવે જોડાઈ શકેજ નહિ. તું કહે છે કે શાહઝાદા સાથે તેં હજી લક્ષ્ય કર્યા નથી એ વાત ખરી હોય તો પણ તું હવે વચનથી બંધાઈને તેની બની છે. તું તેની છે, તે તારો માલિક છે. તેની પાસેથી હું તને છીનવી લઉં તો તારી અને મારી બંનેની કીર્તિને કલંક લાગે. તારી પોતાની ઇચ્છાથી તું તેનું શરણ શોધવા ગઈ હતી, તેની પત્નિ બનવાની ઇચ્છા તેં સ્વમુખે પ્રદર્શિત કરી હતી, તો પછી કાયદાપૂર્વક તું તેની સ્ત્રી છે, એટલુંજ નહિ, પરંતુ નીતિપૂર્વક પણ તું તેની સ્ત્રી દરી ચુકી છે. ત્યારે શું હું નીતિભંગ થઈ ? તારા

ઉપરનો શાહઝાદનો પતિ તરીકેનો કાયદાપૂર્વક હક્ક હું કેવી રીતે છીનવી લઉં ? જે સંબંધ પવિત્રતાથી સંધાયો નથી તે સંબંધ ટકી શકતોજ નથી. પતિ એજ સ્ત્રીનું શરણુ છે, તેને અનુકૂળ થઈ જવું એ સ્ત્રીનું પરમકર્તવ્ય છે. સ્ત્રીનું ધર્મકર્મ તેના પતિમાંજ સમાયું છે. શક્તિ ! આપણો આર્થધર્મ શું કહે છે ? આર્યાવર્તના શણુગાર રૂપ થઈ ગયેલી સન્નારીઓ-પતિવ્રતા પત્નિઓના વચનો શું તું ભૂલી ગઈ છે ? એક વખત જેને પતિ તરીકે સ્વીકાર્યો તેની સાથે મન ન મળે, હૃદય ન ભળે તોપણ તેના તરફ પૂજ્યભુદ્ધિ રાખી તેને અનુકૂળ બની જવું જોઈએ. સ્ત્રીને પોતાનો પતિ એજ પ્રભુ છે. આ ધર્મસૂત્ર લક્ષમાં રાખી તારી વૃત્તિ તેનામાં સંક્રાંત કરી દે, સહૃદય તેની ભક્તિ કર, તારા કર્તવ્યનું પરિપાલન કરવાનો યત્ન કર, અને પછી જો કે તેની સાથે જીવન ગાળવાની તારામાં શક્તિ આવે છે કે નહિ ? દ્રઢતાપૂર્વક ચિત્ત તેનામાં પરાવ, અને ઇશ્વર તારા યત્નમાં સહાનુભુતી આપશે.”

ગણેશનાં આ ન્યાયવચનો શક્તિના ધ્યાનમાં ઉતર્યા નહિ. આ હિતકર ઉપદેશ તેને રૂચ્યો નહિ. તેને એમજ લાગ્યું કે પોતાની અવગણના કરવામાં આવે છે. ગણેશ પોતાને કશી ગણુત્રીમાં ગણુતો નથી, પોતે અધમ હોય તેમ પોતાનો તિસ્કાર કરવામાં આવે છે, એમ તેણે ધાર્યું, અને આ ભયંકર વિચારથી નિરાશાનું સ્મરણ થતાં તે કંપી ઉડી. આ યત્ન છેવટનો હતો, આ વિનંતિ છેવટની હતી અને આ આશા પણ છેવટની હતી. છેવટના યત્નમાં પણ તેને માત્ર નિરાશાજ મળી. નિરાશા ! નિરાશા ! બસ નિરાશા સિવાય હવે કંઈ રહ્યું નહોતું ! છેવટનો આશાતંતુ પણ તુટયો !

પરંતુ નિરાશાનું પરિણામ વિચિત્ર આવ્યું. જે અભિમાને શાહ-ઝાદાની પત્નિ બનવા તેને હડસેલી મૂકી હતી તે અભિમાન પુનઃ પ્રકટ થયું. હવે તેના જીવનનો અંતિમ નિશ્ચય થઈ ચુક્યો. તેનો અવાજ ગળગળો નહોતો, તેના વચનોમાં દીનતા નહોતી, તેની આંખમાં

પ્રેમ-પ્રભાવ

અશ્રુ નહોતાં. ગંભીર અવાજે, ઉશ્કેરાયજા સ્વરે તે બોલી, “ શરમ છે તમને ગણેશદેવ ! કે હું પતિન સ્ત્રી તરીકે આપની પાસે આવેલી છું એવો તમે ખ્યાલ ખાંધી લીધો. મારા રક્ષણદાતા ધારીને તમારી પાસે હું મારી પવિત્રતાનું-મારી કીર્તિનું રક્ષણ કરવા આવી હતી, પરંતુ મારા દૂર્દૈવથી માફ રક્ષણ કરવાની ઇચ્છા કરતાં જગતનો ભય તમને વધારે છે. ધર્મ કરતાં જગતની દરકાર તમે વધારે રાખો છો. ત્યારે હવે તો આજસુધી જે વૃત્તિ મારા હૃદયને હલમલાવી રહી હતી, ચલાયમાન કરી રહી હતી તે વૃત્તિનો હું ત્યાગ કરું છું, અને જેને તમે યોગ્ય કહો છો-જેને જગત કીર્તિ કહે છે તેજ માર્ગ હું ધારણ કરું છું. પણ ગણેશ, એટલું તો યાદ રાખજો કે જે માર્ગ હવે હું ધારણ કરું છું તેમાં કંઈ પાપ હોય તો તે પાપ મારે માથે નથી, પણ એ માર્ગ ધારણ કરવાની મને ફરજ પાડનારને માથે છે ! ”

ભિક્ષુક વેષધારિણી શક્તિ જવાબ સાંભળવા ઉભી ન રહી, તરતજ ત્યાંથી ફરીને ચાલી ગઈ, પોતાનું ધાર્યું કરવા ગઈ. ગણેશ વિભાસણમાં પડતો, અનેક વિચારો કરતો ચંદ્રસ્મીથી પ્રકાશીત અનેકા સરોવરના શાંત જળ આગળ જાંઘા વખત સુધી આંટાફેરા મારતો રહ્યો.

પ્રકરણ ૩૩ મું.

સ્વાર્થસાધુ કુતૂબ.

‘આજ કાલ પાખંડ દંભથી સઘળ જગત જતાય,
કુરબાન બન પણ કરીને જગત આડંબર પર લોભાય.’

સ મશેરોના ખણખણાટથી, અંદુકોના ગોળીખંદારથી, તોપોના ધડાકાથી, શરવીરોની વીરલાકથી પોતાના પક્ષના માણસોને બચાવવા માટે ‘સમાલો, દુર લટો. દેખો એ ધાવ લગ બચગા’ વિગેરે શબ્દોથી, નિરસાદ બની ગયેલા સૈનિકોને ઉત્તેજિત બનાવવા માટે ‘શાખાશ, જંગ બદાદુરો! શાખાશ, લિંમત રખો, મર્દાનગી દીખલાઓ, દુસ્મનકી કતલ કરો’ એવા સરદારોનાં વચનોથી, ઘોડાઓના હણહણાટથી, સમશેરોના ભોગ થઈ પડેલા ‘યા ખુદા! મર ગયા, અહા ખોત રંજ હોતા હય, અરે મેરા જી જતા હય’ વિગેરે આર્તનાદથી જે રણક્ષેત્રમાં કોલાહલ મચી રહ્યા હતા તેજ રણક્ષેત્ર સુસ્તાનનો સંહાર થતાં-તેના પક્ષનો પરાજય થતાં નીરવ-શાંત બની ગયું. સુસ્તાનના પક્ષકારો નાશભાગ કરી પોતાનો જીવ બચાવવામાં પડ્યા, અને જેનાથી તેમ ન બચ્યું તેઓએ ગ્યાસુદીનનું શરણ સ્વીકાર્યું. શાહઝાદાના લસ્કરીઓ ફતેહની ધુનમાં યુદ્ધનો પરિશ્રમ નિવારવાને, સગાસંબંધીઓ પાસે પોતાની બદાદુરીની બડાઈ મારવાને, વિરલમાં ઝુરતી પોતાની માથુકોને મળવાને, અને બને તો પોતાના સરદારોની ખુશામત કરી નવા સુસ્તાન પાસેથી ધનામ મેળવવાને સૌ સગેવગે થઈ ગયાં હતાં, યુદ્ધભૂમી ભયંકર બની રહી હતી. યુદ્ધ યત્નમાં આહુતીરૂપ બનેલાઓના મૃતદેહો આડા અવળા, મ્હોં ફાટી લાંબા હાથ પગ પ્રસારી ફાટેલા ડોળે, વિકાળ મુખ અને શરીરના કપાઈને જુદા પડેલા ભાગો સાથે પડ્યા પડ્યા યુદ્ધભૂમિને વધારે ભયંકર

પ્રેમ-પ્રભાવ

અનાવતા હતા. જ્યાં નજર નાંખો ત્યાં મુડદાંઓ, કપાયલા અવયવો, હણાયલા અંગો અને ખંડિત થઈ પડેલા હથિયારોના ઢગ શિવાય ખીજું કંઈ પણ નજરે પડતું નહોતું.

આવી સ્તબ્ધતાને ભેદનાર એક મનુષ્ય આ સ્મશાનભૂમિ જેવા ભયાનક સ્થાન ઉપર પોતાની નજર ફેરવતો, સમશરની સોનેરી મુઠ ઉપર હાથ મુકી તે ઉપર શરીર ટેકવીને ઉભો ઉભો કંઈ વિચાર કરતો જણાતો હતો. પોતાની નજર આગળ પડેલા સંહારના ઢગ તરફ જોઈ પોતેજ આ નાશનો અંગમૂલ હોય એમ ધારી ગર્વથી ધ્રુવાતો હોય, આવી મહાન કૃતેહને માટે પોતાની બહુજ પ્રસંશા થશે, પોતાનો યશ ગવાશે, એટલુંજ નહિ, પણ ખુદ ગ્યાસુદીન પણ પોતાનો ગરજવાન ખતી રહેશે આવા શેખરચલ્લીના વિચારોથી મનમાં મલકાતો હોય તેમ તેની મુખચર્ચા ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાતું હતું. તે મનમાંજ લવારી કરવા લાગ્યો, “ અહા ! આજે મેં કેવી બહાદુરી ખતાવી. સીકંદર-શાહ પડ્યો એ પણ ફીકજ થયું. એ ડોકરો જીવતો હોત તો આખી જીંદગી આવી મુશ્કેલીસ હાલતમાં ગાળવી પડત. પણ હવે ? અરે હવે તો સઘળું રાજ્ય મારા હાથમાં. મારા હાથમાં કે ગ્યાસુદીનના ? નહિ, બસ મારાજ હાથમાં. ગ્યાસુદીન એ તો માત્ર નામનો રાજા, એતો મારા હાથમાં રમકડું, એ રમકડાની ચાવી હું પોતે ! હું જેમ નચાવું તેમ નાચે ! ત્યારે પછી એ રાજા શેનો ? હા, કહેવાનો રાજા ખરો, દુનિયા એને રાજા કહે, માઈ મન મને રાજા કહે. કહેવાનો, જેવાનો, ખતાવવાનો એ રાજા ખરો, હક્કથી પણ ખરો, પણ સત્તા ? સત્તા તો મારા હાથમાંજ. હું ધાઈ નેટલું થાય, અને કદી જો વિરોધ થાય તો ? માઈ ધાર્યું ન થાય તો ? અરે ! તે જોયું જશે ! આ બંદો ક્યાં કાચો છે ? જો એ ઉંઘો ચાલશે તો જો મળ્યું છે તે પણ ગુમાવશે, પોતાને હાથેજ ખતા ખાશે. ”

શેખરચલ્લીના વિચારો-લવામાં કિલ્લાઓ બંધાઈ ગયા. બવિખ્ય

પોતેજ ભાખ્યું, અને પોતાના ભવિષ્યનો નિર્ણય પણ મનમાં થઈ ચૂક્યો.

આકાશમાર્ગેથી લાંબી કર્ણુકટુ ચીસો પાડતા પક્ષીઓના ટાળાંઓએ તેનું ધ્યાન ખેંચ્યું. માંસના ભૂખ્યા, રૂધિરના તરસ્યા ગીધ-ડાઓ પોતાની કઠણ ચાંચથી મુઠ્ઠાંઓને ચુંથવા લાગ્યા, માંસ પીંખવા લાગ્યા, આંતરડાંઓ ખેંચવા લાગ્યા, અને ઘણે દીવસે આવું ખાજ મળવાથી સુભાગ્ય માનતા અખાદ વસ્તુઓની ઉગ્મણી કરવા લાગ્યા.

સંહારક પક્ષીઓની ચીસો સાંભળી, કંટાળો ઉપજાવે એવું તેઓનું કૃત્ય જોઈ, તે જોનારને કંપારી છુટી, અને તેઓએ, “કેવાં નિર્દય પક્ષીઓ ! મરેલાંને મારવું તે આનું નામ. ખિચારા જીવન-રહિત મુઠ્ઠાંઓને પણ આ અદેખા ગીધડાઓ જંપવા દેતા નથી. મનુષ્યની મોત પછી આવી દશા ? યા ખુદા, તૌઆહ તૌઆહ ! અહા જીવ, તારો પણ આવી રીતે અંત આવે તો ?”

તેનું શરીર કમકમ્યું, “પણ અત્યારથી આવા વિચારો શા માટે કરવા ? વ્હો સખ દેખા જાયગા. અત્યારથી આવા ખીકણુ વિચાર કરીએ તો ધાર્યું શી રીતે કરી શકાય ? પાપ તો દુનિયામાં ડગલે ડગલે છે, અને તેમાં પણ મારા જેવા સ્વાર્થસાધુને તો પાપનોજ આશ્રય કરવો પડે છે. પેલી હિંદુ નાજનીનને મુસલમાન દીન અખત્યાર કરાવવા માટે કેવા કેવા કેટલા પ્રપંચો રચવા પડ્યા છે ? સઘળું ગલત, જોડું ડીંગેડીંગ ! ત્યારે એ શું પાપ નહિં ? એક નહિં પણ હજાર વાર પાપ. પાપ તો ખરૂં, પણ પાપનો પ્રતાપ કેવો ? જેવા જેવો ! શાહઝાદો પાણી પાણી, મારે આધિન ! હું કહું તે કબુલ ! વાહરે ઇશ્ક ! ખરેખર ઇશ્ક આંધળો છે. ક્યાં આખા બંગદેશનો ધણી અને ક્યાં એ રખડતી બિખારણ ! એતો ‘રાજને ગમી તે રાણી અને છાણા વીણતાં આણી’ એવોજ ન્યાય. પણ એ ઓરત કેવી હડીલી છે ? ગ્યાસુદીન તેને પગે પડે તો પણ તેના હિસાબમાં નહિં. યુદ્ધનો અંત આવે અને તેમાં શાહઝાદો ફાવે તોજ તે તેની

પ્રેમ-પ્રલાવ

બેગમ બને. અરે વાહરે ચતુરા તારી ચતુરાઈ! દીક બાપુ લેને એમ તો એમ. આ યુદ્ધનો અંત આવ્યો, અને વળી શાહઝાદો તેમાં ફાળ્યો. હવે કંઈ બહાનું કાઢવું છે? હવે તો શાહબદા બન્યા સુલ્તાન, અને નાજનીન બનશે એના ઇસ્કમાં ગુલ્તાન. ચાલ અહિંથી ઝટપટ જઈ અને એ પરીરૂદ સાથે નવાબના નીકકા પઢાવી દઈ. પછી અંદાનો બેડો પાર, અંદા બનશે શાહઝાદાના—અરે હવે તો સુલ્તાન સાહેબના કુલ મુખત્યાર!.....”

તરતજ ઘોડાના દાબડાનો અવાજ તેણે સાંભળ્યો. એક અશ્વા-રૂઢ અનેલો સૈનિક પૂરવેગમાં ઘોડો દોડાવતો ત્યાં આવ્યો, અને કુર્નીશ બળવી બોલ્યો, “સરદાર સાહેબ, આપને શોધી શોધીને હું આપી ગયો. બાદશાહ સલામત આપને માટે રાત્રી જોઈ રહ્યા છે, અને ફોરન આપને હજુરમાં બોલાવે છે.”

“દીક છે. જા કહે કે હમણાંજ આવે છે.”

ઘોડેશ્વાર ગયો. સરદાર પુનઃ મનમાં બોલ્યો. “વાહ, વાહ, બચ્યા કુતૂબ, તને પણ બાજુ ગોઠવતાં દીક આવડે છે. બાદશાહ તારી રાહ જૂએ છે! અરે વાહરે તકદીર! તકદીરની પણ બક્ષિસારી છે!”

કુતૂબ ગયો. આસુદીન તેના વગર ગાંડોઘેલો બની ગયો હતો. “કુતૂબ ક્યાં છે? કુતૂબને ફોરન અહિં બોલાવી લાવો” એવી તેની આજ્ઞા થતાં અનેક સ્વારો કુતૂબને બોલાવવા નિકળી પડ્યા હતા. અંતે ખૂબ રાહ જોવાનીને કુતૂબ છાવણીમાં આવ્યો અને બાદશાહના તંજુમાં જઈ તેને નમન કરવા ગયો. પરંતુ બાદશાહ તેને જોતાંજ ભેટી પડ્યો, અને તેની પીઠ ધામડતાં બોલ્યો, “શાઆસ, કુતૂબ, તારી સલાહ પણ સોનેરીજ છે દોસ્ત, તારાં વચ્ચનો બધાં સાચાંજ નીવડે છે, તારી આગાહી ખરીજ પડે છે. વાર, પણ તું અત્યાર સુધી ક્યાં હતો?”

“મને એવો વિચાર થઈ આવ્યો કે દુસ્મનોની કેવી કતલ થઈ

છે તે બરાબર જોઈ લઉં. તેથી યુદ્ધભૂમિ આગળ ઉભો રહી સધળો નાશ જોઈ રહ્યો હતો. અધધધ...કેટલા દુસ્મનો કતલ થઈ ગયા છે ! જખરી કતલ. યા ખુદા ! તોખાહ તોખાહ.....” વાક્યપટુ કુતૂબે બનાવટી વાત કરી. ભવિષ્યના વિચારો કરવા અને ભાવી યોજનાઓ ઘડવા માટે તેણે એકાંત શોધી હતી, પણ કારણ બીજું બતાવ્યું.

નવો બાદશાહ તેનો ઉત્સાહ જોઈ રીઝ્યો. હર્ષાવેશમાં તે બોલ્યો, “ શાખાશ, જવાંમદ્ કુતૂબ ! તારી સેવાઓ મારા લક્ષમાં છે. તેનો યોગ્ય બદલો તને કાલેજ મળશે. આવતી કાલે દરબાર ભરી તારી સેવાની કદરસનાશી કરવાની છે, કાલે તને પોશાક આપવાનો છે, કાલે તું મારો મુખ્ય વજીર બનવાનો છે, ”

“ જી ! આપની રદમ છે એજ બસ છે. સધળા દુસ્મનો દફે થઈ ગયા એજ મોટા હર્ષની વાત છે. હવે આપ બેરીકર રહો, રાજવૈભવ ભોગવો, અને અમનચમન ઉડાવો. ”

કુતૂબ તું ભુલે છે. હજી સધળા દુસ્મનો દૂર થયા નથી. સુસ્તાન સીકંદરશાહ ગયા તેથી હવે શાંતિનો ભંગ કરનાર કોઈ નથી એમ માની લેવાનું નથી. મારા સાત ભાઈઓ હજી જીવતા છે. જીવ બચાવવાને ખાતર તેઓ નાસભાગ કરે છે. મારા ભત્રીજા સાહેબુદી-નને પણ પત્તો નથી. તેઓ કદાચ એકસંપ કરીને અથવા કોઈની મદદ મેળવીને હુમલો કરે તો આપણને ભોંય ભારે થઈ પડે એવું છે, આ વાતનો કંઈ વિચાર કર્યો ? ”

“ વળી વિચાર શું કરવાનો હતો ? આ તમારા કુતૂબને કંઈ કહેવું પડે એમ નથી. એની પણ ગોઠવણ થઈ જશે. થોડાજ દિવસમાં એ સર્વ ભાઈઓ હતા ન હતા બની જશે, જ્યાં હશે ત્યાં તેઓનો નાશ થશે. એ ઉપાધિ આ સેવકને શીર રહેવા ધો, આપની તાજપોષીની સર્વ તૈયારીઓ કરવાની આગ્રા આપો. ”

કુતૂબનાં વચનોને હાએ હા બાણનાર નવાબ પોતાના બંધુઓના

પ્રેમ-પ્રભાવ

વધના વિચારથી કંપ્યો નહિં. રાજ્યલોભથી અંધ બનેલો ગ્યાસુદીન અંધુદ્રોહી બન્યો. રાજ્યલોભથી કોણ લલચાયું નથી ? સત્તાને માટે, રાજવૈભવને માટે અનેક પુત્રોએ પિતાનો, ભાઈએ ભાઈનો અને સ્નેહી સહોદરનો વધ કરેલો ઈતિહાસ પૃષ્ઠ ઉપર અંકિત છે. આવા કલંકિત પુરૂષની નામાવળીમાં ગ્યાસુદીને પોતાના નામનો ઉમેરો કર્યો.

તેણે ઉત્તર આપ્યો, “ એ બાબત તને ઠીક જણાય તેમ કરજે. પણ તાજપોષીની ધામધુમ થાય તે પહેલાં જે કાર્યમાં મારો આનંદ સમાયો છે તે કાર્ય થઈ જાય તોજ તાજપોષીથી મને આનંદ થશે, નહિ તો એ ધામધુમ સઘળી સુની લાગશે. ”

“ એ વાત પણ મારા ધ્યાનમાંજ છે, નામવર સુલતાન સાહેબ. એ પરીરૂઢનું વચન તમે પાળ્યું છે એટલે હવે તે આપની બેગમ બનવાનો ઈન્કાર કરી શકે એમ નથી. આપણી કુતેહ સાંભળીને અને તમને સુલ્તાન બનેલા જાણીને તે તમારા પગે પડશે. માટે આપ ત્યાં પધારો, અને એ સુંદરીને સ્વીકારો. ”

“ ત્યારે તો છાવણી ઉઠાવી લેવાનો લશ્કરને હુકમ આપી દો, અને રાજ્યધાનીમાં સર્વ તૈયારી કરવાની પેરવી કરો. હું પ્રથમ તારા ગુપ્ત મહાલયમાંજ જાઉં છું. ત્યાંથી તે દીવરખાને મારી બનાવીને પછી રાજ્યધાનીમાં જઈશું. પણ તારે તો મારી સાથેજ આવવું પડશે, કુતૂબ ! કદાચ એ લડીલી ઓરત લગ્ન પણ છૂદ પકડી રાખશે તો.....અરે ત્યારની વાત ત્યારે ! તારા જેવો સલાહકાર સાથે છે એટલે શું શીકર છે ? હવે તો એ છે મારી દીવરદાર અને હું છું એનો તાબેદાર ! ”

પ્રકરણ ૩૪ મું.

બેગમ બની.

O let me press thee
Plant on thy bosom, sink into the arms
And lose myself in the luxurious fold !

—Jane Shore.

બુલબુલકી ઝીંદગી ગુલે ગુલઝાર દેખના,
ઐયાર મેરી ઝીંદગી તેરા દીદાર દેખના.

શ કિત છેવટના યત્નમાં પણ નિષ્ફળ નિવડી. તેનો છેલ્લો આશાતંતુ તુટી ગયો. ગણેશ તરફથી તે તિરસ્કાર પામી- માનભંગ બની. હવે ગણેશ તરફથી આશ્રય મળવાનું એક પણ આશાકિરણ ચળકતું નહોતું. રાજકુમારનું શરણ મેળવવાનો હવે તેને આધાર નહોતો. ત્યારે કરવું શું ? તળયણું, તરછોડાયણું, તિરસ્કારાયણું, અપમાનીત જીવન ગાળવું ? કંગાળ ભિક્ષુક વેષે જીંદગી પૂરી કરવી ? શક્તિથી તેમ બને તેવું નહોતું. ધર્મપાત્રન કરીને જીવન ગાળવાનો, રાજકુમારની વિવાહીત સ્ત્રી થવાનો માર્ગ સદાને માટે અંધ થયો હતો. ધર્મને વળગી રહેવા જતાં શુષ્ક કંટાળાભર્યું દુઃખમય જીવન ગાળવું પડશે, એટલુંજ નહિ, પણ પોતાને કરવામાં આવેલું અસહ્ય અપમાન તેથી ઓછું થવાને બદલે વધશે એ વિચારે શક્તિને વિવેકહીન બનાવી. તેણે છેવટનો નિર્ણય કર્યો કે હવે તો જે પુરુષ પોતાના પગ પાસે રાંક ભિક્ષુકની માફક પ્રેમયાચના કરે છે, જે પોતાને માટે તેની મહત્તા પણ વિસારી મુકે છે, જે પ્રેમદાનને માટે પોતાનો એકેએક બોલ ઉચકી લેવા તત્પર છે, અને જે અથાગ રાજવૈભવને અળગો કરી પોતાને માટે તલસી રહ્યો છે તે શાહઝા-

પ્રેમ-પ્રભાવ

દાનુંજ-નવ્વાળ ગ્યાસુદીનનુંજ શરણ સ્વીકારવું, તેની બેગમ બનવું, અને બંગદેશની અધિષ્ઠાત્રી તરીકે મનનું ધાર્યું કરવું.

આવે નિશ્ચય કરી શક્તિ, ગણેશને વિચારમાં અટવાતો મુકી, કુતૂબના ગુપ્ત આવાસ તરફ ચાલી નિકળી. માર્ગમાં તેને ખબર મળ્યા કે સુલ્તાન સીકંદરશાહનો નાશ અને પરાજય થયો છે. હવે તેની મુરદ પાર પડી. આ સમાચાર અત્યંત આનંદદાયક નિવડ્યા, કારણ ગ્યાસુદીન હવે સુલ્તાનનો આશ્રિત શાહનદો નહોતો, પરંતુ કુલ મુખત્યાર સર્વ સત્તાધીશ સુલ્તાન હતો. તેની માનિતી બેગમ તરીકે તે પોતાનું ધાર્યું કરી શકે તેમ હતું.

ગુપ્ત આવાસમાં તે આવી પહોંચી. દાસીને બોલાવી તેણે લગ્ન માટેનો ખાસ પોશાક મંગાવ્યો. દાસી વિસ્મય પામી. ઘડી ઘડીમાં આ બેગમસાહેબાના વિચાર કેમ બદલાતા હશે તે તે સમજી શકી નહિ, પરંતુ મનમાં તેને આનંદ થયો. ઉત્તમ કારીગરીવાળા હીરાજડીત કસબી કામથી ભરેલા રાજવંશી વસ્ત્રો તેણે પહેર્યાં, નીલમ, માણેક અને સાચા મોતીના સુંદર ઝગહગતી કાંતીવાળા અલંકારો ધારણ કર્યા અને ખરેખર બેગમ હોય તેવી બની ગઈ.

પોતે અત્યારે કેવી લાગે છે તેની ખાત્રી કરવા માટે તે દર્પણ જડિત દિવાનખાનામાં ગઈ. આજનો પોતાનો દમામ જોઈને તે પોતે દિગ્ બની ગઈ. સ્વર્ગની અપ્સરાઓ અને દિવ્ય દેવાંગનાઓની વાતો તેણે સાંભળી હતી, આજે એ વાતનો તેને સાક્ષાત્કાર થતો જણાયો. શું અપ્સરાઓ અને દેવાંગનાઓ આથી પણ વધુ આકર્ષક હશે ?

વિચાર કરતાં કરતાં તેણે એ દિવાનખાનાનો ત્યાગ કર્યો અને રંગબેરંગી પુષ્પોથી શોભી રહેલા ઉદ્યાનમાં બનાવેલા સંગેમરમરના રંગમંડપ આગળ આવીને કુદરતની રમણીયતા નિહાળવા લાગી.

ગરીબ બીચારી દાસી ! એના ભાગ્યમાં તો પોતાની ભાવી

બેગમનો પડતો બોલ ઝીલી લેવા માટે એની પાછળ પાછળ ભમવાનુંજ લખેલું હતું ! ઘડી ઘડીમાં એના બદલાતા રંગો જોઈને ‘શાહજહાંએ આવી બેગમ ક્યાંથી પસંદ કરી હશે ?’ એવા વિચારો તેના મનમાં ઉદ્ભવતા, પરંતુ તેમાં એનું કંઈ ચાલે તેમ નહોતું. શાહજહાં જેના માટે જન કુરબાન કરવા પણ તત્પર હોતો તેની ખુશામત કરીને—તેને રાજી રાખીને તેની પ્રસન્નતા મેળવવામાંજ પોતાનું હિત હતું, અને જો આ વિચિત્ર સ્ત્રી એક વખત શાહજહાંનો પ્રેમ સ્વીકારે તો પછી પોતે શાહજહાંની કૃપાપાત્ર બાંદી થઈ પડે એ તે સારી રીતે સમજતી હતી. શક્તિની સેવામાં ખડે પગે રહીને તેની સાથે સાથે ફરીને તેણે શાહજહાંના વખાણ કરવા માંડ્યા.

એટલામાં શાહજહાં ત્યાં આવી લાગ્યો. બાદશાહી વસ્ત્રાભુષણોમાં સજ્જ થયેલી શક્તિનું સૌંદર્ય જોઈને તે છક્ક થઈ ગયો. ‘જરૂર, જરૂર તે પોતાની બેગમ બનવા તત્પર બની છે. નહિં તો આવા આભૂષણો તે શા માટે ધારણ કરે ?’ મનમાંજ તેણે નિર્ણય કરી લીધો.

એ મનમોહક મૂર્તિને જોતાંજ તે મુગ્ધ થયો, એને આલિંગન આપવા અધીરો બન્યો, એના પ્રેમામૃતનું પાન કરવા તલસી રહ્યો.

શક્તિ આગળ જતાંજ તેણે આતુરતાપૂર્વક તેના હાથ પકડ્યા અને તેના પગે પડી વીનવતો હોય તેમ પ્રેમની યાચના કરવા લાગ્યો, “અય બુલબુલ ! મેં માફ વચન પાળ્યું છે. જંગનું હવે છેવટ આવ્યું છે. હું સર્વ સત્તાધીશ સુલ્તાન બન્યો છું. અય દીલારામ ! આ રાજ અને તારા ચરણે ધરું છું, તારા પ્રેમની લીલા માગું છું.* કહે, ઓ જાને મન ! કહે કે તું મારી છે. ‘ખાવિદ’ના મધુરા શબ્દથી મને બોલાવ ! આ ગુલામ તારા ધરિકનો તલબગાર છે, તારા હુકમનો તાબેદાર છે !”

પ્રેમ-પ્રજ્ઞાવ

શાહજાદો ત્યાં આવ્યો, તેનું સૌંદર્ય જોઈને છક થઈ ગયો, તેનો મનમોહક દેખાવ જોઈ શીદા બન્યો, અને પોતાને પ્રેમ અર્પણ કરવાને તત્પર બનેલી જોઈ કૃતકૃત્ય થયો. શક્તિ તરફ આગળ વધી પોતાને માથેથી તાજ ઉતારી તેણે તે શક્તિના પગ પાસે મૂક્યું, અને કહ્યું, “અય બુલબુલ ! અય જીગરે મન ! મેં તારું વચન પાળ્યું છે. જંગનું હવે છેવટ આવ્યું છે. હું સર્વસત્તાધીશ સુસ્તાન બન્યો છું. તું મારી માનિતી બેગમ સુસ્તાના છે. આખું રાજ્ય-રાજ્યના નિશાનરૂપ આ તાજ તારા ચરણ આગળ મુકું છું તે સ્વીકાર, અને આ તાજ તારા મસ્તક ઉપર ધારણ કર. અય દિલારામ, મને તારો ખાવિંદ બનાવ. ખાવિંદના મધુર શબ્દથી મને બોલાવ. આ ગુલામ તારા ઈશ્કનો તલબગાર છે, તારા હુકમનો તાબેદાર છે.”

હજી, પણ શક્તિના હૃદયમાં તીવ્ર લાગણીઓની જવાબા ઉડી રહી હતી, પરંતુ પોતાને ચરણે રાજ અને તાજને ધરનારની ધમ્મજાને તે આધીન બની. શાહજાદો બહાલથી તેને બેટયો. શક્તિનું પ્રેમાલિંગન મળી ગયું. પણ શક્તિમાં કંઈપણ બોલવાની શક્તિ રહી નહિ. ફિક્કા પડી ગયેલા ધૂળના હોઠમાંથી માત્ર એટલાજ શબ્દો નિકળ્યા કે, “હું આપને આધીન છું.”

તેજ રાત્રે લગ્નક્રિયા કરવામાં આવી. નીકકા પઢાયા. શક્તિ સુસ્તાના બની, જે કામ કરતાં તેણે લાંબો વખત સુધી આંચકો ખાધો હતો તે કાર્ય અદ્ય સમયમાં થઈ ગયું. વૈરને વશ થઈ શક્તિ ધર્મબ્રષ્ટ બની. અફસોસ ! ન જાને જાનકીનાથ પ્રાતઃકાલે કીં મવિષ્યતી !

પ્રકરણ ૩૫ મું.

ભરમ કુટયો !

The surely drums beat terrible afar,
With all the dreadful music of the war.

સુલ્તાન સીકંદરશાહ યુદ્ધમાં પડ્યો. તેના પક્ષનો પરાજય થયો. ગણેશને હરાવવાની, તેને પકડવાની, તેનો શીરચ્છેદ કરવાની સુલ્તાનની હામ મનની મનમાંજ રહી ગઇ.

એ બચથી ગણેશ મુક્ત બન્યો. તેના સૈનિકો પોતાના મહારાજના રક્ષણને માટે યુદ્ધકરવા તત્પર થઇ રહ્યા હતા. તેઓ જરાપણ લોહી રેડાયા વગર સંકટ વાદળ આવી રીતે વિખેરી નાંખવામાં પ્રભુનો હાથ માની સંતોષાનંદ પામ્યા. પરંતુ હજી તેઓ પોતાને તદ્દન બચમુક્ત સમજતા નહોતા. શાહજહો ગ્યાસુદીન સુલ્તાન પદવી ધારણ કરી તખ્તનશીન થયો હતો, તે કદાચ બખેડો જગાવે એવી તેઓને ભીતિ હતી, પરંતુ એવો સમય આવ્યો નહિ. કુતૂબ દીર્ઘદર્શી હતો, અને આવા અશાંત મામલામાં દિનાજપુરના રાજ્ય સાથે વેર કરવામાં હાથે કરીને પોતાના પગ ઉપર કુલાડી મારવા જેવું થશે એમ તે સારી રીતે સમજતો હતો. તેથી ‘સમય વર્તે સાવધાન’નો નિયમ ધારણ કરી તેણે નવા સુલ્તાનને સલાહ આપી કે દિનાજપુરના રાજ્ય સાથે મિત્રસંબંધ બાંધવો. થયું પણ તેમજ. ગણેશદેવે સુલ્તાન સાથે મિત્રભાવ બાંધ્યો, અને દુશ્મનના પુત્રને દોસ્ત બનાવી લીધો.

દિનાજપુરમાં હવે અશાંતિનો અંશ પણ રહ્યો નહોતો, પૂર્ણ શાંતિ છવાઇ હતી, ગણેશ પોતાની પ્રજાના હિત માટે સતત પ્રયાસ આદરી રહ્યો હતો. યુદ્ધથી જે જે નાશ પામ્યું હતું તેનો પુનરુદ્ધાર

પ્રેમ-પ્રભાવ

થતો જતો હતો. નવા ગઢો, નવાં મકાનો, અને નવા બગીચાઓ હસ્તી પામતા હતા. યુદ્ધના સમયમાં પોતાનાં પ્રજાજનોને સહન કરવા પડેલા નુકસાનનો બદલો ગણેશદેવે વાળી આપ્યો હતો. નાશ પામેલી સર્વ વસ્તુઓ પાછી આવી. માત્ર જેમણે યુદ્ધમાં પોતાના દેહની આહુતિ આપી હતી તેઓ પાછા મળી શકે એમ નહોતું. યુદ્ધનો દોઢ વરસનો સમય પ્રાચીનકાળના દુઃસ્વપ્નની માફક સ્મરણમાંથી ભુંસાઈ ગયો, અને પ્રજાજનો ફરીથી સુખશાંતિ ભોગવવા લાગ્યા.

સરિતા કિનારે આવેલા રાજમહાલયની નજદીકમાં એક નવો બાગ બનાવવામાં આવ્યો હતો. નદીમાં સ્નાન કરવા જવું હોય ત્યારે આ બગીચામાં થઈને જવાતું હતું, અને મહારાજની પરવાનગીથી સર્વ કામ એ માર્ગનો છુટથી ઉપયોગ કરતા હતા.

ગ્રીષ્મઋતુની પ્રભાત કેવી રમણીય હોય છે ! આવી એક ખુશનુમા પ્રભાતે રાજમહાલયમાં નોખત વાગી રહી હતી. તેમાંથી નિકળતા લૈરવી રાગે બગીચામાં કામ કરતા માળીના મનમાં આનંદ લહરી ઉપજાવી અને તેને કામ કરતાં સ્થંભી જવાની ફરજ પાડી. પરંતુ પેટને માટે વેઠ કરનાર તે માળી કામ બંધ કરી શક્યો નહિ. આનંદની લહેરમાંજ એ રાગનું અનુકરણ કરતાં પોતાના ટૂંતીણા સાદે લૈરવી લલકારતાં, કચવાતે મને ધીરે ધીરે તેણે પોતાનું કામ શરૂ કર્યું. ત્યાંથી થોડેજ દૂર આવેલા એક વૃક્ષ ઉપરથી લાલ વસ્ત્રો ધારણ કરનાર એક નાનો ફકીર પુષ્પ વિણતો હતો. ફૂલ ચુંટતાં નોખતના અવાજને પણુ ઢાંકી દે એવો બિપણુનાદ તેના કાને પડ્યો. અચાનક આ અવાજ શાનો ? આ અવાજ શાનો હશે એ તે સમજી શક્યો નહિ. આશ્ચર્યમાં વધારે અટવાતો તે આ નાદ લક્ષ્યપૂર્વક સાંભળવા લાગ્યો.

ભાવિક ભકતોનાં ટોળેટોળાં પોતાની કાયાને પવિત્ર કરવા સરિતાના નિમળ જળમાં સ્નાન કરવા જતા હતા. તેમાંથી એક માણસની નજર આ ફકીર તરફ ગઈ, તેના ફકીરી વેશ ઉપરથી તેના પ્રત્યે પૂજ્ય

શુદ્ધિ ઉપજી, અને ધરે પોતાનો બાળક માંદગીથી રીખાતો હતો તેના વિષે આ ફકીરને કંઈક પુછવાની તેને જિજ્ઞાસા થઈ. એટલામાં બીજા માણસની નજર પણ ત્યાં ગઈ. ફકીર તરફ તેણે ધારી ધારીને જોયું અને મુખાકૃતિ ફેરવી નાંખીને માથું ધુણાવ્યું.

પહેલા માણસે આ જોયું. તેણે પોતાની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા માટે પૂછ્યું, “ભાઈ, તમે આ ફકીરને ઓળખતા લાગો છો. મહેરબાની કરી મને તેમની પાસે લઈ જાઓ. મેં પાંચ પીરની માનતા લીધી છે, અને કાળીને અજાનું અલિદાન આપ્યું છે પણ હજી મારો બાળક સાજો થયો નથી.”

ત્રીજાએ વચમાં બોલીને આ વાત ઉઠાવી દીધી, “અહા ! આજે આ દુંદુભિનાદ કેવો થાય છે ? શું આજે બેસતો મહીનો છે ? કે આતે કાળીપુજનો સમારંભ છે ? જ્યારે આવો દુંદુભિનાદ હું સાંભળું છું ત્યારે બાદશાહ સામે યુદ્ધ કરવા માટે શસ્ત્ર સજવાનું આપણને આમંત્રણ થયું હતું તે દુઃખી દુર્ભાગી દિવસ મને યાદ આવ્યા વગર રહેતો નથી. અરે તે દિવસે કેવાં ભીષણ દુંદુભિ વાગતાં હતાં ?” આ શબ્દોને અંતે દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નિકળ્યો.

ચોથો માણસ આનો ઉત્તર આપતો હોય તેમ બોલ્યો, “અરે પણ એ કેવા આનંદી દિવસો હતા ! તે વખતે દરેકના હૃદયમાં સ્વદે-શાભિમાન કેવું ઉછળતું હતું ! અરે તે વખતે એક શત્રુનો મંહાર કરવાને માટે અનેક માણસો મૃત્યુના મુખમાં જવાને તત્પર અનતા. અહાહા, તે લોકોને આપણે કેવા હંફાવ્યા હતા !”

પાંચમાએ પોતાના મનની વાત જણાવી, “હા હા, પણ જો તેઓ થોડા વધારે દિવસો ટકે તો બાજી બગડી જત અને જખરી ઉથલપાથલ થઈ જત. એટલાં સુભાગ્ય કે તેઓ પોતેજ ચાલ્યા ગયા, નહિં તો આપણી પાસે ખોરાકી ખુટી હતી તેથી આપણે વધારે વાર

પ્રેમ-પ્રભાવ

ટક્કર ઝીલી શકેત નહિ. અરે પણ આ નગારાં કેવાં ઘોર અવા-
જથી વાગે છે ? ”

આ વાતચિત ચાલતી હતી તેવામાં પ્રથમ બોલનારે બીજાને
પૂછ્યું, “એ તો ઠીક ભાઈ, પણ તમે ફકીર સામું જોઈને તમારું
માથું શા માટે ધુણાવ્યું ? જરૂર તમે તેના વિષે કંઈ જાણો છો,
કહો કહો, તેના વિષે તમે જે જાણતા હો તે મને કહો.”

“ શું તમે સોગન ખાઈને કહો છો કે તમે તે વાત ક્યાંય
પણ ઉચ્ચારશો નહિ ? પ્રથમ મને વચન આપો તો કહું. ”

“ હ્યો આ મારું વચન છે. પકડી કંઈ ? ” પહેલાએ બીજાને
તાળી દઈ કોલ આપ્યો.

“ જુઓ, એ કંઈ ખરો ફકીર નથી. ” બીજો પહેલાના કાન
પાસે પોતાનું મોં રાખી બહુજ ધીમા અવાજે બોલ્યો, “ એતો
શાહજાદો સાહેબુદીન છે. કોઈ તેને ઓળખી શકે નહિ એટલા માટે
તેણે આવો વેપ ધારણ કર્યો છે, સમજ્યા ! ”

સાંભળનાર આવી અણધારી વાત સાંભળી દિગ્ભ્રમ બન્યો,
પોતે આપેલું વચન ભુલી ગયો, અને તેના મુખમાંથી ઉદ્ગાર નિકળી
પડ્યો, “ હે શાહજાદા સાહેબુદીન ? આપણા નવા સુલ્તાનના
ભત્રીજા ? ”

થયું ! ભરમ ઝૂટી ગયો, ભેદ ભાગી ગયો. જે વાત છુપી
રાખવાની હતી તે જાહેર થઈ ગઈ. મોટેથી ઉચ્ચારાયલા શબ્દો ત્યાં
ઉભેલા બીજા માણસોના કાને પડ્યા, અને તે વાત ચર્ચાની આગત
થઈ પડી. એક જણ બોલ્યો, “ એમ કેમ બને ? શું એને એના કાકાએ
મારી નાંખ્યો નથી ? ”

“ ના. સુલ્તાને પોતાના સાત ભાઈઓને કતલ કરાવી નાંખ્યા
છે, અને એટલેથી તૃપ્ત ન થતાં તે આ છોકરાનું ફકીર પીવા
તત્પર બન્યો છે. ચારે દિશામાં તેની તપાસ ચાલી રહી છે. સાહે-

શુદીનના નશીબ એટલા પાધરા કે તે સહીસલામત નાસી છુટયો છે, અને આપણા રાજસાહેબનો આશ્રય લઈ બેઠો છે. ” આ બોલનાર સર્વ વાત જાણુતો હોય તેમ તેના બોલવા ઉપરથી વ્યક્ત થતું હતું.

“ અહો, તમે તો સઘળી બીના જાણુતા લાગો છો. લક્ષા તમે આ બધી વાત ક્યાંથી જાણી ? ”

“ મારી સ્ત્રી અધિકારી ઠાકોરની પત્નિની દાસી છે, તેણે તેની શેઠાણી પાસેથી આ વાત સાંભળી હતી, અને વાતવાતમાં મને બધું કહી દીધું. મારી તો ખાત્રી છે કે એ વાત સત્ય હોવી જોઈએ. ”

“ ત્યારે તો આપણું આત્મી બન્યું. અરે ભાઈઓ, આપણા તો બાર વાગ્યા સમજવા. આ નગારા વાગે છે તે જરૂર આપણને યુદ્ધ માટે સજ્જ થવાનું આમંત્રણ આપતા લાગે છે. કનૈયા સરદાર, તમે યુદ્ધ કરવાને બહુજ ઉત્સુક હતા. ચાલો ત્યારે યુદ્ધ વળ-માગ્યું તમારી તરફ આવે છે. અફસોસ, પાછી લોહીની નીકા રેડાતી જોવાનો વખત આવી લાગ્યો ! ”

ધરે મંદવાડને ખાટલે સુતેલા બાળકનો વિચાર જેના મનમાં રમી રહ્યો હતો તે પ્રથમ બોલનાર માણસે કહ્યું, “ પણ યુદ્ધ કરવા જશે કેાણ ? મારો એક દીકરો તો મૃત્યુ પામ્યો છે અને તેની માતા પણ તેની પાછળ ઝુરીઝુરીને મરણશરણ થઈ છે. બીજો દીકરો તો મરણપથારીએ પડેલો છે. ત્યારે હવે લડનાર કેાણ બાકી રહ્યું ? ”

“ તમે તો ઘેલા બની ગયા લાગો છો. ગાડા નીચે ચાલનાર કુતરાની માફક બધો ભાર તમારા ઉપરજ નજીવો છો. શું તમારી સ્ત્રી અને પુત્રો વિના રાજસાહેબ લડી શકશે નહિ ? શું તમારા બે પુત્રો સિવાય બીજા જોઈએ તેટલા માણસો આપણા દેશમાં પડ્યા નથી ? ”

“ હશે ભાઈ હશે, તમને બહુ હોંશ હોય તો તમે લડ્યા

પ્રેમ-પ્રભાવ

કરજો. અમે તો મહારાજ પાસે જઈશું અને અમારી નમ્ર સલાહ આપીશું. એક માણસની જીંદગી બચાવવાને ખાતર કંઈ હજારો માણસોનો જીવ જોખમમાં નખાય નહિ. મહારાજ સાહેબ સાહેબુ-દીનને સુસ્તાનના હવાલે કરે એટલે પત્યું.”

“જાઓ, જાઓ, મારા સાહેબ, તમે પણ દોઢડાલા લાગો છો. જાણે તમારામાંજ ડહાપણનો લંડાર ભરેલો છે. શું તમારી સલાહ ઉપર રાજા ધ્યાન આપશે ? ”

“અરે રાજાસાહેબ નહિ સાંભળે તો રાજમાતા પાસે અરજ ગુજારશું. જ્યારે તે પૂજા કરવા માટે નદીએ આવશે ત્યારે આપણે તેના પગ પાસે પડશું અને વિનવશું કે ‘રાજમાતા, અમારું રક્ષણ કરો, અમને બચાવો, કાંતો અમને તમારું શરણ આપો, નહિ તો અમારા દેહ ઉપર પગ મુકીને ચાલ્યા જાઓ અને હમણાંને હમણાંજ અમારો નાશ કરો.’ ”

“ભાઈ પણ એટલું તો ચોક્કસ માનજો કે જે એક વખત આ શાહજાદો બાદશાહના હાથમાં સપડાયો તો જરૂર તેનું મોત ચવાનું. આ નાદાન બાળક ઉપર બાદશાહને બીલકુલ દયા આવવાની નહિ હો ! ”

“બાદશાહનું નામજ જવા દો. આપણા મહારાજ સાહેબ કેવા ભલા છે ! એ તો કેવળ દયામૂર્તિ છે. જાણે સાક્ષાત યુધી-૫રનો અવતાર ! ”

આવી રીતે જે વાત છૂપી રાખવાની હતી તે જાહેર થઈ ગઈ. ફકીર કોણ છે તે સર્વના જાણવામાં આવી ગયું, અને ચર્ચાનું સ્વરૂપ પણ લંબાયું. મુંઢે મુંઢે મતિર્મિજઃ કપાળે કપાળે જુદી મતિ હોવાથી સર્વ પોતપોતાની બુદ્ધિ પ્રમાણે અવનવા તરંગો ઉઠાવવા લાગ્યા, અને લવિષ્યને માટે અનેક પ્રકારના તર્કવિતર્કો બાંધતા માણસો સ્નાન સંખ્યાદી કર્મથી કાયાને પવિત્ર કરવા સરિતાઘાટ તરફ વિખરાઈ ગયા.

પ્રકરણ ૩૬ મું.

ધર્મસંકટ—સુડી વચ્ચે સોપારી.

“Uneasy lies the head that wears the crown.”

સ્વા થાસાધુ કુટૂંબે ગ્યાસુદીનને આપેલા વચન મુજબ સુલ્તાનના બંધુઓને યમસદન પહોંચાડ્યા હતા. માત્ર સુલ્તાનનો ભત્રીજો શાહજહો સાહેબુદીન સુભાગ્યે નાસી છુટ્યો હતો. કુટૂંબે અનેક રથજાગ્યે તેની તપાસ કરાવી, પણ તેનો પતો મળ્યો નહિ. જ્યાં સુધી તેના મૃત્યુના ચોક્કસ સમાચાર મળે નહિ ત્યાં સુધી સુલ્તાનને કળ વળે તેમ નહોતું. કોઈ પણ વખતે તે પોતાના માર્ગમાં કટક સમાન નિવડશે અને બળવો જગાડશે એવો ભય સુલ્તાનના પાપી હૃદયને કોરી ખાતો હતો. કુટૂંબ તેનું ઓસડ કરવાની તજવીજ માંજ હતો.

શાહજહો સાહેબુદીન ક્યાં હશે ? શું દિનાજપુરમાં ફેલાયલી અફવા સત્ય હશે ? પ્રજાજનોના તકો ખોટા નહોતા. ગણેશદેવે સાહેબુદીનને આશ્રય આપ્યો હતો. ક્ષત્રિયપુત્રો પોતાનું વચન કદી પાળુ તોડતા નથી, અને જેને શરણુ આપ્યું તેને માટે પોતાનો નાશ થતો હોય તો પણ શરણુગતનું પાલન કરવામાં તેઓ કદી પાછા પડતા નથી એ સાહેબુદીન સારી રીતે જાણતો હતો, અને તેથીજ તેણે ગણેશદેવ જેવા શરવીર રાજાનો આશરો શોધ્યો હતો. પરંતુ વાત છુપી રાખવાની હતી. ગણેશે આ બાબત ગુપ્ત રાખવાની સઘળા સાવચેતી રાખી હતી, પરંતુ વા વાત લઘ જન્ય તેમ રણવાસમાંથી દાસીદ્વારા વાત ફેલાણી. સ્ત્રીનું સાંકડું પેટ આવી છુપી વાત ક્યાંથી જીરવી શકે ? બીજાને કાને વાત ગઈ એટલે ત્રીજાએ તે જાણીજ

પ્રેમ-પ્રભાવ

છે એવો સામાન્ય નીયમ છે, અને તેમાં પણ જે વાત ખાસ છુપી રાખવાની હોય એ તો જરૂર બહાર પડવાનીજ.

યુગલીખોર વા આ વાત છેક ગ્યાસુદીન સુધી લઇ ગયો. તેણે કુતૂબને આ વાત જણાવી અને પોતાના માર્ગમાં કંટક સમાન એ બાળકને પોતાની હજુરમાં પકડી લાવવા અથવા તો કોઈ પણ રીતે તેનો નાશ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી. રજપૂત રાજાની શીતળ છાયામાં રહેલો શાહજાદો જ્યાંસુધી તેના રક્ષણમાંજ રહે ત્યાંસુધી તેનો નાશ કરવો એ કાર્ય અશક્ય હતું. સિંહના આશ્રમમાં આવેલું બકરીનું બચ્ચું જ્યાં સુધી સિંહની નજર નીચે હોય ત્યાં સુધી તેનો શિકાર કરવો એ શુભનું જોખમ ખેડવા જેવુંજ થાય, પરંતુ એ બચ્ચાને સિંહથી જૂદું પાડવા પછી ધાર્યું કરી શકાય; આ વાત કાર્યકુશળ કુતૂબના લક્ષ બહાર નહોતી. શાહજાદાને ગણેશદેવ પાસેથી કેવી રીતે મેળવવો તેના વિચારમાં તે પડ્યો. સામ કે દામથી ગણેશ પોતાનો આશ્રય ધરનારને હડસેલી મુકે એ ‘ન ભુતો ન ભવિષ્યતી’ જેવું હતું. છેવટનો ઉપાય દંડ અજમાવવો, બળજેરથી શાહજાદાને મેળવવો, અર્થાત ગણેશને યુદ્ધ કરવાનો ભય બતાવી પોતાનું કામ કાઢી લેવું એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો અને પોતાનું લશ્કર સાથે લઇને તે દિનાજપુર તરફ ઉપડ્યો.

સારતાકિનારે રનાન કરવા જતાં જનસમુહને કાને જે બિપણ નાદ પડ્યો હતો તે નાદ કુતૂબના સિપાઇઓ દિનાજપુર તરફ કૂચ કરતી વખતે જે નગારાં વગાડતાં હતા તેનો હતો.

આ ધ્વનિ ગણેશની કહેંદ્રિયમાં પ્રવેશ પામ્યા વગર રહ્યો નહિ. યવન સમૂહના આગમનનું કારણ તે સમજી ગયો. ‘આવા આડંબરથી લશ્કર સહિત આવવાનું કારણ માત્ર એજ હોયું જોઇએ કે પોતાની સત્તાનો ભય બતાવી શાહજાદાને લઇ જવો’ એ વિચાર રાજાના મરતકમાં ઉત્પન્ન થતાં સ્વાભાવિક પ્રશ્ન ઉપરિચિત થયો કે

શું શાહજાદાને શત્રુના હાથમાં મોંપી દેવો ? આનો જવાબ-નિશ્ચયાત્મક જવાબ મળે તે અગાઉ અનેક વિચારો તેના મનને ડગમગાવવા લાગ્યા. “ મારી કદપના સત્ય હોય, કુતૂખ જો શાહજાદાની પ્રાપ્તિ અર્થેજ આ કપટકળા રમી રહ્યો હોય તો મારે શું કરવું ? પ્રશ્ન બહુ મહત્વનો છે. શાહજાદાને મોંપી દેવામાં મારી નિર્બળતા વ્યક્ત થવાનો-મારા ક્ષાત્રત્વને કલંક લાગવાનો અને વિશ્વાસઘાતની મહાહત્યાનો ભોક્તા બનવાનો સંભવ છે. તેને ન આપવામાં સુસ્તાન જેવી મહાન સત્તાનો અનાદર કરવાથી છવ અને સત્તા બંનેની હાનિ છે. ખરે-ખર મારી સ્થિતિ અત્યારે સુડી વચ્ચે સોપારી જેવી છે. કુતૂખ, કુતૂખ, તું પણ જખરો કળાખાજ કપટી અને કુટીલ છે ! સાત સાત લાઘવોના ખુન કરાવી નિર્દોષ રાજવંશી રતોનું રક્ત રેડાવી શું હજી પણ તને તૃપ્તિ થતી નથી કે આવા સુકોમળ પુલ સમા શાહજાદાનો વિધ્વંસ કરવાને આવી કપટજાળ ફેલાવી રહ્યો છે ? હશે, તારે કરવું હોય તે ખુશીથી કર. તું ગમે તેટલા ઉપાયો યોજીશ તો પણ ધાર્યું તો ધરણીધરનુંજ થશે. કહ્યું છે કે ‘ભલે જન કોટિ પ્રયત્નો કરે, થશે ધાર્યું જે ધરણીધરે.’ અરે, પણ મારે શું કરવું ? ઇશ્વર ઉપર આધાર રાખી આમ નિરૂઘ્મી બેસી રહેવું ? ના, ના, તેમ કરવાથી તો મને અને શાહજાદાને બંનેને હાનિ થશે, અને કુતૂખ મારી બેદરકારીનો લાભ લઈ જશે. શાહજાદાને આશ્રય આપ્યો છે તો હવે અંત સુધી તેનું રક્ષણ કરવું એ મારું પરમ કર્તવ્ય છે. હા, પણ તેમ કરતાં અનેક પ્રજાજનોનો વૃથા સંહાર અને રાજ્યની પાયમાલી થવાનો ભય રહે છે. આ બાબતમાં શું કરવું તેનો ચોક્કસ નિર્ણય પૂજ્ય યોગિનીની સલાહ લીધા પછીજ કરવો ઉચિત છે.

ગણેશ યોગિની પાસે ગયો, તેને સર્વ હકીકત નિવેદન કરી, અને પોતાના મુંઝાયલા મનને યોગ્ય માર્ગ સૂઝાડવા વિનંતી કરી. યોગિની આ વાત જાણવા પામી હતી, તેણે ગમે તે હાનિના ભોગે શરણાંગતનું રક્ષણ કરવાની સલાહ-સલાહ નહિ પણ આરા આપી.

પ્રેમ-પ્રભાવ

રાજમાતાના વિચારો ભિન્ન પ્રકારના હતા. તેનું કહેવું : હવે કે 'રાજનું પ્રથમ કર્તવ્ય પોતાના રાજ્ય અને પ્રજાનું । સંભાળવાનું' છે, અને એ કર્તવ્ય પ્રદેશમાં કોઈ આડખીલી સમ થઈ પડતો હોય તો તેને દૂર ખસેડી મુકવો જોઈએ, અર્થાત્ શ જાદા સાહેબુદીને તરતજ કુતૂબને હવાલે કરવો જોઈએ.'

ગણેશનું ક્ષાત્રહૃદય પોતાની માતાના આવા નિર્મોલ્ય વિચારો સ્વીકારી શક્યું નહિ. એ વિચારો ન્યાય અને મનુષ્યત્વને કલગાડનારાં હતાં. પોતાને સિકંદરશાહે બંદીવાન બનાવ્યો હતો. શાહજાદા સાહેબુદીને તેને કેદમાંથી મુક્ત કર્યો હતો. શું એ અસહાયના બદલા તરીકે તેને રક્ષણ આપવાની પોતાની ફરજ નહોતી લવિષ્યના પેટમાં શું સમાયું છે તે કોઈ જાણી શકતું નથી. પરિણામ શું આવશે તે અચોક્કસ હતું. ત્યારે શું જે જીવનનું રક્ષણ કોઈ પોતે વચનથી બંધાયેલ છે, તે જીવનનો માત્ર પરાજયના અચોક્કસ ભાવિ ભયથી ડરી જઈ ભોગ આપવો ? તે એટલો બધો કૃતબુદીની શક્યો નહિ. પોતાના અંતરાત્મા વિરુદ્ધ તે જઈ શક્યો નહોતો એક રાજ તરીકે તેણે વચન આપ્યું હતું, અને પરિણામ ગમે આવે તો પણ તે વચન તેણે પાળવું જ જોઈએ. ગણેશના માતા આવા વિચારો ગુચવાયા કરતા હતા.

શક્તિનું દુઃખી લવિષ્ય ગણેશના સ્મરણમાંથી હજી ભૂંડાઈ ગયું નહોતું અને એ આખતમાં પોતે જવાબદારીમાંથી મુક્ત થઈ શકે એવા પડખાએ તેના અંતરમાં ગર્જના કરી રહ્યા હતા. એકલી અટુલી નિરાધાર અબળા જ્યારે તેના રક્ષણની લિપ્ત માત્ર હતી ત્યારે તે જગતના વિચારોને આધીન થવા જેટલો નિર્બળ બન્યો હતો એવો ધ્વનિ તેના અંતરમાં વારંવાર ઉત્પન્ન થતો, કદાચ યુદ્ધ કરવાનો પ્રસંગ આવી પડે તો પણ દ્રઢાગ્રહી બનવા શાહજાદાનું રક્ષણ કરવાથી એક અશરણ અબળાને દુર્ભાગ્ય ત

ધર્મસંકટ-સુદી વઝે સોપારી

ધકકેલી મુકવામાં જે પાપ કર્યું હતું તેનું પાયશ્વિત મળશે એવું સૂચન કરતો. એક વખત બૂલ થઈ એટલું જ બસ હતું. ખીજવાર બૂલ કરવાની તેની ઈચ્છા નહોતી. સાહેબુદીને તેનું શરણ શોધ્યું હતું, એટલે હવે તેનો ત્યાગ થઈ શકેજ નહિ. તેનું રક્ષણ કરવા જતાં યુદ્ધ થાય, અને યુદ્ધમાં પોતાનો વિનિપાત થાય તો પણ તેથી શક્તિનો જીજ્ઞાસ કરવામાં લાગેલા પાતકનું પ્રાયશ્ચિત થાય તેમ હતું !

વિચારમાળા અન્ય દિશામાં ફરવા લાગી. રાજ્યકર્તાના પાપને લીધે દુઃખી થતાં નિર્દોષ પ્રજાજનોનો પોકાર પોતાની કર્ણદ્રિયમાં પ્રવેશતો હોય તેવી તેને બ્રાંતિ થઈ. શુદ્ધ નિર્મળ હૃદયના રાજાને કયો માર્ગ ગ્રહણ કરવો તે સુઝ્યું નહિ. અંતે અનેક વિચારો પછી તેણે પ્રાદ વિચારના વ્યવહાર કુશળ અને કાર્યદક્ષ અગ્રેસરોને એકત્ર કરી તેમની સલાહ લેવાનો અને એ રીતે લોકમત જાણવાનો નિશ્ચય કર્યો.

પ્રકરણ ૩૭ મું.

અનાથનું રક્ષણ.

Cease to consult, the time for action calls,
War, horrid war, approaches to your walls.

ગણેશના આમંત્રણને અનુસરી રાજ્યના અગ્રેસર ગણાતા સર-
દારો, સામંતો, અમલદારો અને પ્રજાજનો એકત્ર થયા.
સર્વ હાજર થતાં ગણેશ સિંહાસન ઉપરથી ઉઠ્યો, આનમાંથી
તરવાર કાઢી તેને પ્રણામ કર્યા, અને બોલ્યો, “ મારા વફાદાર સેવકો
અને રાજભક્ત પ્રજાજનો, ઈશ્વર કૃપાથી આપણા ઉપર ઘેરાયલાં અનેક
સંકટ વાદળો દૂર થયાં છે, પરંતુ હમણાં એક અણધારી આફત
આવી પડી છે, અને એ આફત નિવારવાના ઉપાયો યોજવા માટેજ
મેં તમને અહિં એકત્ર કર્યાં છે. સુલ્તાન ગ્યાસુદીનને પોતાના સાત-
સાત લાખઓનાં ખુન કર્યાં છતાં પણ હજી કળ વળતી નથી.
પોતાના રાજ્યકુટુંબનું એકપણ માણસ જીવતું રહે તો કોઈ દિવસ
રાજ્યલોભથી પોતાને આપત્તિમાં લાવી મુકે એવો તેને ભય રહે
છે, અને તેથી પોતાના લાંઠના અવશેષ રૂપી પોતાના ભત્રીજાના-
પોતાના સહોદરના સ્મારક રૂપી શાહબદા સાહેબુદીનના જીવનનો
અંત આણવાની તેની અધમ ઇચ્છા થઈ છે. તમારાથી છાની એક
વાત મારાથી બની ગઈ છે અને તે અત્યારે હું સર્વ સમક્ષ પ્રકટ
કરું છું. મેં એ શાહબદાને તેની વિનવણીથી આશ્રય આપ્યો છે,
અને તેથીજ અત્યારે મારી સ્થિતિ ‘સુડી વચ્ચે સોપારી’ જેવી બની
છે. શાહબદાને શત્રુને હવાલે સોંપતા આપણા પવિત્ર શાસ્ત્રોએ બતાવેલા
શરણાંતરધર્મનો ભંગ થાય છે. તેને આશ્રય આપવાનું ચાલુ રાખતાં
આપણે માથે ભય વાદળ ચડી આવવાનો સંભવ છે. તેમ થાય તો

યુદ્ધ થવાનો અને પ્રજાનો વૃથા કચ્ચરધાણ વળવાનો ભય છે. શું કરવું તેનો નિર્ણય હું કરી શકતો નથી. એ કામ તો હું તમનેજ સોંપું છું.”

સભાજનો શાંતિપૂર્વક સાંભળી રહ્યા હતા. ગણેશનાં વચનો અંધ પડતાં કેટલાક સભાજનો બોલી ઉઠ્યા. “ધણી ખમા મહારાજાધિરાજને ! આપ તો અમારા પ્રભુ છો. આપનો વિચાર તે અમારોજ વિચાર. આપ જે નિર્ણય કરો તેજ અમારો નિર્ણય. જય ગૌબ્રાહ્મણપ્રતિપાલની જય ! આપ પ્રજાહિતવત્સલ છો. રાજા અને પ્રજા વચ્ચે પિતા પુત્રના જેવો સંબંધ હોવો જોઈએ. આપની આજ્ઞા અમારે શિરસાવંધ છે. આપના મુખમાંથી નિકળતા શબ્દો ઝીલી લેવા અમે સદાય તત્પર છીએ. આપનો જે નિર્ણય તેજ અમારો નિર્ણય ! ”

વક્તાદારી ભર્યા આ ઉદ્દગારો શાંત પડતાં એક સરદાર ઉભો થઈ મેદનીમાંથી આગળ નિકળી આવ્યો અને ગંભીર પરંતુ સ્પષ્ટ સ્વરે બોલ્યો, “મહારાજાધિરાજ, આપ દયાળુ છો, ન્યાયી છો, અમારા વિચારો જણાવવાની આપ અમને છુટ આપો છો તો મારા અન્ધુઓ અને મારા પોતાના હિતને ખાતર મને જે વચનો કહેવા દો. શાહ-જાદા સાહેબુદીન નિરાશ્રીત છે, તે આપને શરણે આવ્યા છે, ન્યાય દૃષ્ટિથી તેને આશ્રય આપવો એ કર્તવ્ય છે; પરંતુ તે સાથે એક ખીજું મહત્વનું કર્તવ્ય આપને શિરે છે અને તે પ્રજાપાલન ! ગયા યુદ્ધમાં સહન કરેલાં સંકટો હજી વિસારે પડ્યાં નથી. એક પરદેશીને લીધે દેશને દુઃખમાં કુઆવવો અને પ્રજાનાં સંકટો પુત્રોનું બલિદાન આપવું એ શું યોગ્ય છે ? ”

ત્યાં જામેલી ઠક્રમાંથી ચારે દિશાએથી કંઈ કંઈ ઉદ્દગારો નિકળવા લાગ્યા, “ પ્રભુ અમારા રાજાધિરાજને દીર્ઘાયુ આપે અને તેઓ પ્રજાનું પાલન કરે. એક પરદેશીને ખાતર પ્રજાનો સંહાર સંભવે

પ્રેમ-પ્રભાવ

નહિ.....આપનો કીર્તિધ્વજ અધિકાધિક ફરકો, આપને માટે અમે મરવાને પણ તૈયાર છીએ. આપને માટે ધડથી માથાં જુદાં થાય તેની અમને પરવા નથી, પરંતુ એક મુસલમાનને ખાતર અમારી જાંદગી શા માટે જોખમમાં નાખવી જોઈએ ?”

એક વૃદ્ધ સામંત ઉભો થઈને બોલ્યો, “મહારાજાધિરાજ, મેં ગયા યુદ્ધમાં મારા ચાર પુત્રોનો ભોગ આપ્યો છે, અને હવે માત્ર એકજ પુત્ર ઉપર આધાર છે. હું વૃદ્ધ છું, વળી અંધ છું એટલે અશક્ત છું, તો પણ જો આપની આજ્ઞા થશે તો તે પણ યુધ્ધે ચડશે અને લડશે, અને હું મારી વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ પુત્રનો વિયોગ આનંદસહિત સહન કરી લઈશ. મહારાજા સાહેબ, મારા પુત્રને માટેજ હું આમ કહેતો નથી, મારા જેવા અનેક વૃદ્ધ માથાપોને વિના પ્રયોજન પુત્રવિયોગનું દુઃખ ખમવું પડશે.”

અંતે આમ એક પછી એક અંતરના ઉભરા ખાલી થતાં શાંતિ ફેલાઈ. રાજા પુનઃ આસન ઉપરથી ઉઠ્યો અને બોલ્યો “પ્રિય પ્રજાજનો, તમારાં વચનો મેં સાંભળ્યાં છે, તમારું કથન સત્ય છે. પિતાનો એ ધર્મ છે કે પોતાનાં સંતાનના હિતનો વિચાર પ્રથમ કરવો. પરંતુ તે સાથે ન્યાય, નીતિ અને ધર્મનો માર્ગ બતાવવો એ પણ કર્તવ્ય છે. સંકટ સમયમાં તનમનથી સહાય કરનાર એક મિત્રને તેના આપત્કાળમાં સહાય આપવાની ના પાડવામાં મારી અને તમારી કીર્તિને કલંક છે. શાસ્ત્રો અપકારનો બદલો ઉપકારથી વાળવા ઉપદેશ છે. તેને બદલે ઉપકારનો બદલો અપકારથી આપવાનો અપવાદ આપણે શિરે આવશે. તમને સુવિદિત છે કે સુલ્તાન સિકંદરશાહે સન્ધિપત્ર ઉપર સહી કરવાના બહાને પોતાના દરબારમાં મને બોલાવી કપટજાળમાં ફસાવ્યો હતો તે સમયે અગ્રીમખાંએ આપણા બે સૈનીકો સાથે એ સમાચાર આપણી છાવણીમાં કહેવરાવ્યા હતા. એ વખતે મને મુક્ત કરનાર આ શાહજાદો સાહેબુદીનજ હતો. આમ છતાં હું

તેનો ભાગ કરી તેને દુર્ભાગ્યવશ બનાવું તે કાર્ય કીર્તિવાન મનુષ્યને છાજતું ગણાયો? આપણે નગણા અને વિશ્વાસઘાતી નહિ ઠરીએ? તમારા સુખ, તમારી કીર્તિ અને તમારી નીતિના રક્ષણ માટે મારો પ્રાણ આપવો પડે તો પણ હું કેટલી ખુશીથી તેમ કરેત! મને દુઃખ માત્ર એટલું જ થાય છે કે એક ન્યાયી કાર્યને માટે મારી સાથે તમારી જીન્દગીનો પણ ભોગ આપવો પડશે. મારે લીધે તમે લડો છો એમ માનવાનું નથી, પરંતુ ધર્મ અને કર્તવ્યપાલન માટે તમે યુદ્ધ કરો છો એમ સમજવાનું છે. શાહજાદા પરધર્મી છે એ વિચાર આપણે કરવાનો નથી. આપણે તો આપણી કીર્તિ સામે જોવાનું છે. આ યુદ્ધ ધર્મયુદ્ધ થશે, કારણકે તેમાં નિર્દોષ અને નિર્બળ મનુષ્યોને સહાય મળશે, મિત્રતાનો મિત્રતાથી બદલો અપાશે, અને મને અણીને વખતે મળેલી સહાયનું રણ ફેડી શકાશે. આ યુદ્ધમાં થયેલું મૃત્યુ પણ આપણી ભવિષ્યની પ્રજા માટે અનુકરણીય આદર્શ રૂપ અને ભાવિકાળ માટે શાન્તિ ફેલાવવાના માર્ગદર્શક રૂપ થઈ પડશે. મનુષ્ય માત્રને એક વખત તો મરવાનું છેજ, તો પછી આવા વ્યાજબી કારણને લીધે કર્તવ્યપાલન માટે આ ક્ષણભંગુર દેહ અર્પણ કરતાં શા માટે પાછી પાની કરવી જોઈએ? ”

શ્રાતાઓના હૃદયમાં રાજાના આવા ધર્મયુક્ત, નીતિયુક્ત અને શૌર્યયુક્ત ઉત્તેજિત શબ્દોથી વીરરસ રેડાયો. મેદનીમાંથી ઉદ્દગારો નિકળવા લાગ્યા, “મહારાજાધિરાજનો જય! આ તો સાક્ષાત ધર્મરાજનો—યુધિષ્ઠિરનો અવતાર છે!”

“અમે તેમને માટે યુદ્ધમાં ઝડપશું.”

“અમે આ ધર્મયુદ્ધમાં અમારા પ્રાણ સમર્પણ કરીશું.”

“આપ દીર્ઘાયુ બનો—આપનો વિજય થાઓ.”

ઉત્તેજિત બનેલા લોકસમુહમાંથી આવા આવા ઉદ્દગારો નિક-

પ્રેમપ્રભાવ

ળવા લાગ્યા. ગરમ થતા દૂધનો ઉભરો એકદમ ઉપસી આવી પાછો તરત સમાધ જઇ શાંત થઈ જાય છે તેમ તેઓનો આવેશ સમાતાં શાન્તિ ફેલાઇ, અને રાજાને પુનઃ બોલવાનો પ્રસંગ મળ્યો.

“મારા પ્રજારત્નો ! તમારા માથાનો એક વાળ પણ વૃથા વાંકો થવા નહિ દઉં એ ખાત્રીપૂર્વક માનજો. ચાલે ત્યાં સુધી લોહીની નીકો બ્લેવડાવવી એ આપણો ઉદ્દેશ નથી. અને તે ત્યાં સુધી તો આપણે શાન્તિ જાળવી રાખવાનો યત્ન કરીશું, પરંતુ બાજી હાથમાં નહિજ રહે તો પછી ભાવિને આધીન થઇ રક્ષણનો માર્ગ ગ્રાહ્ય કર્યા વિના છુટકો નથી. પ્રથમ હું શાહજાદા સાહેબુદીનને ક્ષમા બક્ષવા માટે સુલ્તાન સાથે વાતચીત ચલાવીશ, એટલુંજ નહિ, પરંતુ શાહજાદો કંઈ પણ તોફાન ન મચાવે એટલા માટે હું તેનો જામીન થઇશ, અને કોઇ દૂરના પ્રાંતમાં તેને સુબેદારી આપી આડકતરી રીતે દૂર રાખવાની સૂચના કરીશ. મારી આ સૂચનાઓનો અનાદર થશે, સુલ્તાન મારી માગણીનો અસ્વીકાર કરશે તોજ હું તેની સાથે યુદ્ધમાં ઉતરીશ. ત્યાં સુધી તો નહિજ.”

પુનઃ ધીરી ધીરી વાતો ચાલી, અને ‘એ શાહજાદા ઉપર વિશ્વાસ કેમ રખાય ? એ પણ જાતનો મુસલમાન અને સુલતાનનો ભત્રિજો ! કાલે ઉડીને વચનભંગ કરે અને બગેડો જગાડે તો ? જામીન અનેવાનું જોખમ તે વખતે કેવું ભયંકર થઇ પડે ?’ આવા આવા પ્રશ્નો અંદર અંદર પૂછાવા લાગ્યા.

ગણેશે તેનો પણ ફડચો કર્યો, “તે બાબતમાં તમે નિશ્ચિન રહો. મેં એ રતનની પૂરી પરીક્ષા કરી છે અને મને માત્રી છે કે તે ખાનદાન કુળવાન પ્રતિષ્ઠિત માણસ છે, વિશ્વાસજનક છે, જે કાર્યની પાપમાં ગણના થાય તે કાર્ય કરતાં તે ડરે છે. વિશ્વાસઘાત એ પણ મહાપાપ છે અને તેને હાથે તે થાય એ અસંભવિત છે. માફ હૃદય સાક્ષી પૂરે છે કે એ વિશ્વાસનો ભંગ તે નહિ કરે, કોઇ વખતે બાદશાહ

વિરૂદ્ધ બંડ નહિ કરે. પરંતુ જે સુસ્તાનના મૃત્યુ પછી તે રાજ્યાસન પ્રાપ્ત કરવાની આકાંક્ષા કરે તો તો હું જે જીવતો હોઉં તો અવશ્ય તેને તન મન ધનથી સહાય કરું!”

જનસમૂહમાં આ શબ્દોથી શાન્તિ અને સંતોષ ફેલાયાં. રાજાના વિચારને તેઓ સમ્પૂર્ણ અનુમોદન આપતા હોય તેવા ઉદ્દગારે નીકળવા લાગ્યા અને રાજાની ધર્મપરાયણતાની પ્રશંસા કરતાં માણસો વિખરાઈ ગયા.

મધ્યાહ્નનો સમય થયો. પ્રભાકર પોતાની ઉગ્ર રક્ષીઓથી પૃથ્વીને, પૃથ્વીના મનુષ્યોને, પશુ પક્ષિઓને, ઝાડ પાનને અકળાવી મુકતો હતો. આ સમયે ગણેશે પોતાના વિચારો કુતૂબને જણાવ્યા, અને પોતાની સૂચનાઓ રજુ કરી.

કુતૂબને આ વાતો બાળકના હૃદયમાંથી નિકળી હોય તેવા જણાઈ. કંઈક અદૃશ્યની સાથે તેના ચહેરા ઉપર ઉગ્ર કોપ છવાયેલો જણાયો. કોધાવેશમાં પોતે મહારાજ સાથે બોલે છે તેનું ભાન પણ તે ભુલ્યો, અને મનને ફાવે તેમ બોલવા લાગ્યો, “જાણ્યું તમારું ડહાપણ. અમારે એવી સૂચનાઓ સાંભળવી નથી. તમારી દરખાસ્તો સાંભળવા કે તમારો ઉપદેશ લેવા હું આવીં આવીં નથી. હું તો ધાર્યું કામ પાર પાડવા આવ્યો છું. મારે લાંબી માથાકુટ સાંભળવી નથી. હુંકુંને ટચ એટલુંજ કહેવાનું છે કે શાહજાદા સાહેબુદીનને કંઈપણ ગરબડ કર્યા વગર હમણાંને હમણાંજ અમારે હવાલે કરો. આવું ઉદ્ધત વર્તન તમને ભારે પડી જશે. મુંગામુંગા શાહજાદાને સોંપી દો, નહિ તો અન્નમ જીરો આવશે, તમારી રૈયત, તમારો દેશ અને તમારો જનમાલ સંધ્યું ખેદાનખેદાન થઈ જશે. બોલો, શો વિચાર થાય છે? તમારા પોતાના લાલની વાત કંઈ સમજાય છે?”

“થવાનું હોય તે ભલે થાય. તમારી મરજીમાં આવે તેમ કરવા

પ્રેમ-પ્રભાવ

તમે મુખત્યાર છો. તમારાથી જે થાય તે ખુશીથી કરી લેજો, પરંતુ એટલું તો યાદ રાખજો કે શાહજાદાને મેળવવા પહેલાં પ્રથમ તમારે મારો પ્રાણ લેવો પડશે. જ્યાં સુધી આ ક્ષત્રિયપુત્રના દેહમાં પ્રાણ છે, જ્યાં સુધી આ નસોમાં રાજપુત લોહી વહે છે, ત્યાં સુધી તમે શાહજાદાને મેળવવા નહિ પામે, તમારી મુરદ પાર નહિ પાડી શકો. ”

છંછેડાયેલો કુતૂબ પોતાનું ધાર્યું કરવા ધુનમાં ને ધુનમાં આંખોમાંથી અગ્નિ વરસાવતો મનમાં બબડતો, અને ક્ષત્રિયપુત્રને આપ આપતો ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૩૮ મું.

મનુષ્ય ધારે છે શું અને ઈશ્વર કરે છે શું ?

‘મહારે મન કંઈ ઓર છે, કર્તાને મન ઓર—’

શુ દુનિયાને સહાય કરવામાં પોતે ન્યાયને પંથે વિચરતો હતો એવી ગણેશદેવની દ્રઢ માન્યતા હતી. ભવિષ્યમાં શું થશે, યુદ્ધનો અંત કેવો આવશે તેની ચિન્તા કરવાની તેને દરકાર નહોતી. જીવન અને અન્યાયને અટકાવવો, અને તેમ કરવામાં જીવન સર્વસ્વનો ભોગ આપવો એ તેનો અમૂલ્ય સિદ્ધાંત હતો. તેમ કરવા જતાં લોહીની નદી વહે તોપણ જીવનનું સાર્થક થવા જેવું હતું.

પ્રજાજનો વીખરાઈ જતાં તે રાજમહેલમાં ગયો. જે આનંદ અને જે ઉલ્લાસથી તે દમેશાં અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરતો તે આજે નહોતાં. ભવિષ્યમાં ખનનાર ખનાવોના વિચારોજ તેના મસ્તકમાં આલ્યા કરતા હતા.

અંતઃપુરની અધિષ્ઠાત્રી—રણુવાસની રાણી નિરૂપમા પોતાના પ્રિયતમને ભેટવા આતુર થઈ રહી હતી. ગણેશ આવતાંજ વૃક્ષને વેલી વિંટાઈ વળે તેમ વ્યાકુળ વદ્ધલ્લા વદ્ધાલમને વળગી પડી. તેના આક્રિં-ગનનો સત્કાર કરતાં ગણેશે તેના ગોરા ગુલાબી ગાલ ઉપર મહુરું ચુમ્મન કર્યું અને પૂછ્યું, “કેમ પ્રિયે ! કંઈ નવા જીતી ?”

“નવા જીતી બીજી શી હોય મારા પ્રાણાધાર ! આજકાલ તો ભાવિ યુદ્ધના ભણુકારા જ્યાં ત્યાં વાગે છે અને આપે શાદુનિદાનો પક્ષ લીધો તે માટે કંઈ કંઈ તર્કવિતર્ક અંધાય છે.”

“એટલે ? શું મારે માટે કંઈ ખરાબ લોકવાયકા સંભળાય છે ?”

“લોકવાયકા તો શું પરંતુ ખુદ ધરમાંજ આપની નિદા થાય

પ્રેમ-પ્રભાવ

છે. રાજમાતાને તમારૂં આ વર્તન બિલકુલ રૂચતું નથી. તેઓ બહુજ નારાજ થયાં છે અને આપને માટે કંઈ કંઈ બોલે છે. ”

“ હશે ! તેમને યોગ્ય લાગે તે તેઓ ધારે, મને યોગ્ય લાગે તે હું કરું. વાર, પણ તારો પોતાનો આ બાબતમાં કેવો અભિપ્રાય છે ? શાહબદાને આશ્રય આપ્યો તે વ્યાજબી છે કે નહિં ? ”

ઉત્સાહપ્રેરિત મધુર કોકિલ કંઠે નિરૂપમાએ ટલુકો કર્યો, “અલ-બત્ત, વ્યાજબી જ છે. આપ પ્રજાપાલક અને ધર્મરક્ષક છો. નિરાધારને આશ્રય આપવો એને આર્યશાસ્ત્રમાં પરમ ધર્મ ગણ્યો છે, અને એ ધર્મનું પરિપાલન એ આપનું કર્તવ્ય છે. રાજા નિરાધારનું રક્ષણ ન કરે, અધર્મને ન અટકાવે તો પછી રંક બિચારા દેશની-ગરીબડી પ્રજાની કેવી દયાજનક દશા થઈ પડે ? પ્રાણેશ, આપે આપના રાજવંશી ખાનદાનને હાજર એવુંજ કર્યું છે. ”

પ્રેમાળ પ્રિયાના પોતાના વિચારોનું સમર્થન કરનાર અને હૃદયમાં વીરરસ રેડનાર આવા ઉત્તેજિત શબ્દોથી કયા પતિનું અંતઃકરણ આનંદ અને ગર્વથી ન ફૂલાય ? હર્ષાવેશમાં તેણે નિરૂપમાનો કમળ દંડ સમાન નાબુક કર ઉંચક્યો અને પુષ્પમાળાની માફક પોતાના કંઠની આસપાસ વિંટાળી તેને રનેહભર્યું એક ચુમ્બન લીધું. “ શાબાશ, હૃદયેશ્વરી ! એક વીર ક્ષત્રાણીને શોભે એવાં વચનો તેં ઉચ્ચાર્યા છે. ”

પ્રશંસાથી કોણ પ્રસન્ન થતું નથી ? ‘ પુશામત ખુદ ખુદાને પણ પ્યારી છે ’. પોતાના પતિના મુખે પ્રશંસા સાંભળી જેનું મન પ્રફુલ્લિત ન થાય એવી કંઈ સ્ત્રી હોય ? નિરૂપમાનું બોણું હૃદય આનંદથી ઊવાઇ ગયું. આ પ્રસન્નતા તેની ચક્ષુઓમાં સ્પષ્ટ વ્યક્ત થતી હતી. અચાનક તેને કંઈ સ્મરણ થઈ આવ્યું, અને સહેજ ઉમંગી બની તે એકદમ બોલી ઉઠી, “ હૃદયેશ ! બીજી વાતમાં એક અગત્યની ખબર આપવાનું તો હું ભૂલી ગઈ. આપ તે જાણતાજ નહિં હો. ”

મનુષ્ય ધારે છે શું અને ઈશ્વર કરે છે શું ?

“ એવી શી ખબર છે બહાલી ? ”

“ છેજ તો. બહુજ અગત્યની છે. ”

“ ત્યારે શું તે મને જણાવવા જેવી નથી. ”

“ જણાવવા જેવી તો છેજ. પણ..... ”

“ પણ શું ? ” અધિરો બનેલો ગણેશ વધારે આતુર બન્યો. ”

“ પણ એજ કે તે ખબર આપવા માટે કંઈ બદલો મળવો જોઈએ. ”

“ ઈનામ આપીશ. ”

“ શું ? ” •

“ તું માગે તે ? ”

“ હું માગું ત્યારે તમે આપો એતો ભિક્ષાવૃત્તિ થઈ. મને તો વણમાગ્યું ઈનામ જોઈએ. ”

“ તે તો રોજ મળે છે. મારા હૃદયનો પ્રેમ-જગતમાં અમૂલ્ય ગણાતો શુદ્ધ પ્રેમ એ મારા તરફથી તને માગ્યા વગર મળતું ઈનામ છે. આથી ઉત્તમ બીજું કયું ઈનામ આપવું તેની મને સમજ પડતી નથી. ”

“ એજ, એજ, બહાલા ! મારે એજ ઈનામ જોઈએ. મને અન્ય કોઈ વસ્તુની દરકાર નથી. માત્ર નજરે જોવાનું સુખ, સાહ્યગી, રાજ-વૈભવ, ધનસંપત્તિ, વસ્ત્રાભૂષણો, હિરા માણેક અને મોતીના દાગીનાઓ, ખાનપાનની વસ્તુઓ, સેવક સેવિકાઓ જોઈએ તેટલી છે, પરંતુ એ સુખ ક્ષણિક છે. અમને સ્ત્રીઓને તો પતિનો નિર્મળ પ્રેમ જોઈએ છીએ, અને તે મેળવવા હું સહભાગી બની છું. આપ તો મને અલૌકિક સુખ-આપનો શુદ્ધ પ્રેમરસ આપો છો. એ અમૂલ્ય ઈનામ છે, અને એજ ઈનામની હું અભિલાષા રાખું છું. ”

“ એ તો તને મળે છે અને મળતું રહેશે. બોલ હવે જોઈ, જે નવીન ખબર કહેવી હોય તે કહી દે. વાતમાં વ્યર્થ સમય ગાળવાથી શો લાભ ?

પ્રેમ-પ્રભાવ

“ શું કહું ? ચોક્કસ કહું ? આપ કદાચ ખીન્નશો ! ”

ગણેશ વધારે અધિરો બનતો જતો હતો. શ્રૃંગાર રસમાં રમવા જેટલી રસિકતા તેનામાં અત્યારે નહોતી. યુદ્ધના ભાવિ વિચારોએ એ રસિકતાનું સ્થાન લીધું હતું. સહેજ કંટાળો પામતો હોય તેમ નિરૂપમાના ગાલ ઉપર કોમલ અંગુલીપ્રહાર કરતાં તે બોલ્યો, ચાલ હવે બહુ પ્રેમઘેલી ન થા. અત્યારે મસ્કરી કરવાનો વખત નથી. જે કહેવાનું હોય તે જલદી કહી દે. ”

“ લ્યો ત્યારે કહું છું. એક અતિશય શોકજન્યેક અફવા ફેલાણી છે. આપ શક્તિને તો ઓળખો છો ! ”

નિરૂપમાના મુખમાંથી શક્તિનું નામ સાંભળી ગણેશ આભો બન્યો. શક્તિની આબતમાં વળી નિરૂપમા શું કહેવા માગતી હશે ? ગુંચવાયેલા સ્વરથી તે બોલ્યો, “ વારૂ, પણ તેના સંબંધમાં શું અફવા ચાલે છે ? ”

“ એજ કે તે ગ્યાસુદીનની બેગમ બની છે. ”

“ એમ ? ”

“ હા, શું તમને અત્યાર સુધી આ વાતની ખબર પડી નથી ? આ વાત કુતૂબની છાવણીમાંથી આવી છે, અને તેથી તે અસત્ય હોવાનો સંભવ નથી. અહા, રાજવૈભવ, સંપત્તિ અને સત્તાના લોભ-લાલચને લીધે પરધર્મી બનવું એ કેવું અધમ ! કેટલું ભયંકર ! ”

નિરૂપમા, તું બહુ ભુલ કરે છે ! માત્ર સ્ત્રી સ્વભાવને વશ થઈ કંઈક નવીન ખાતમી તરીકે—કંઈક ઇર્ષાવૃત્તિને તૃપ્ત કરવા માટે આ વાત તારા પતિને તું કહે છે, પરંતુ શક્તિનું નામ સાંભળતાં અને તારા મુખમાંથી તેના ઉપર આવો દોષારોપ મુકાતો જોઈ તેને કેવી લાગણી થતી હશે તેનો તને કંઈ ખ્યાલ છે ? તારાં વચનો સાંભળી તારા પ્રાણેશના હૃદયમાં શું શું થાય છે, તેની મનોવૃત્તિ કેવી બને છે એ તું ક્યાંથી સમજે ? મનુષ્યની મનોવૃત્તિ માપક એકાદ યંત્ર

મનુષ્ય ધારે છે શું અને ઇશ્વર કરે છે શું ?

શાધવામાં આવ્યું હોત, તેવું યંત્ર નિરૂપમા પાસે હોત તો અવશ્ય પોતે કરેલી ભયંકર ભૂલનો તેને પશ્ચાત્તાપ થાત !

નિરૂપમાના તિરસ્કાર પૂર્ણ અપમાનસૂચક વચનોથી ગણેશના હૃદયમાં કારી ડાંગ લાગ્યો. શું તે અત્યાર સધી આ વાત જાણતો નહોતો ? તે સઘળું જાણતો હતો. એ વાતનું અંતર રહસ્ય પણ જાણતો હતો. ‘જગત કેવા કેવા કુતર્કો કરે છે, મરજીમાં આવે તેવાં અનુમાન બાંધે છે, ફાવે તેવા દોષારોપ મુકે છે, ’ મનમાંજ તે વિચારવા લાગ્યો, ‘આ અખળાએ મુસલમાન જનાનામાં પ્રવેશ કર્યો છે તે હર્ષપૂર્વક નહિ, પરંતુ નિરાશા અને તિરસ્કાર રૂપી અગ્નિમાં બળી મરતા ભોગ તરીકે. દૂર્ભાગ્ય તે ગિચારીનું કે પોતાની ઇચ્છાનું પણ બલિદાન આપવાની ફરજ પડવા છતાં જગત તેની નિંદા કરે છે, ઠપકો આપે છે, મિથ્યા દોષ મુકે છે. હશે. નિર્માણ કોઇથી મિથ્યા થતું નથી. તેના કર્મમાં લખ્યું હશે તેટલું ભોગવવા અને સહન કરવા વિના છુટકો નથી. પરંતુ અત્યારે નિરૂપમાને સત્ય હકીકત નિવેદન કરવામાં સાર નથી. સ્ત્રીના હૃદયમાં હમેશાં સંકુચિત વિચારોજ હોય છે.”

નિરૂપમાને સંબોધીને તે બોલ્યો, “નિરૂપમા, કોઇ પણ વાતનું સત્ય સ્વરૂપ સમજ્યા વગર તે આખતમાં કંઈ પણ નિર્ણય કરી લેવો જોઇએ નહિ. તેના વિચારો, ઉદ્દેશો કેવા હતા તે તું જાણતી નથી. અરે તે ગમે તેમ હોય, પરંતુ આપણે મુસલમાનને શા માટે ધિક્કારવા જોઈએ ? શું આપણી માફક તેઓ પણ માતૃભૂમિના સંતાન નથી ? તેઓને પણ શું જગતકર્તાએ પેદા કર્યા નથી ? તેમની અને આપણી વચ્ચે અંતર માત્ર ધર્મનો-જ્ઞાતિનો છે. આપણે તેમના કરતાં એકદમ શ્રેષ્ઠ છીએ એવી માન્યતા શા માટે રાખવી જોઇએ ? ”

“તેનું કારણ હું સમજતી નથી, પરંતુ હું તેઓને ધિક્કારું છું; મને તો સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય તોપણ હું મુસલમાન બનવાનું કબુલ

પ્રેમ-પ્રભાવ

કંઈ નહિ.” નિરૂપમાએ પોતાના મનમાં જે ઉભરો આવ્યો તે ખાલી કર્યો. તેના વચનોમાં ધર્માભિમાનની લાગણી વ્યક્ત થતી હતી.

ગંભીરતા ધારણ કરી ગણેશે કહ્યું, “વલ્લભે ! આવી લાગણી ધરાવવી એ મોટી ભૂલ છે. જે આપણે તેઓ તરફ આવો મનોભાવ રાખીએ તો પછી બદલામાં તેઓ આપણને ધિક્કારે એમાં શું આશ્ચર્ય ? કેાઠ ધર્મની નિંદા ન કરવી, અને સર્વ તરફ સન્માન, સમભાવથી વર્તવું એ આપણા સનાતન ધર્મના પવિત્ર સિદ્ધાંતો છે. હિંદુ બાળા હોવાનું તું અભિમાન રાખે છે છતાં શાસ્ત્રની પવિત્ર આજ્ઞાને કેમ અનાદર કરે છે ? ”

પતિના વચનોની સત્યતા ઉપર યુવરાણીને શ્રદ્ધા આવી. શું ઉત્તર આપવો તે તેને સમજાયું નહિ, લજ્જા ભર્યાં સ્વરે તે બોલી, “ ગમે તેમ પણ જે શક્તિ અહીં આવે તો હું તેને સમાન ભાવથી મળું નહિ એ તો નક્કી ! ”

“ અરે ! જે તે પોતે સમભાવથી તને મળે તો તેનો પાડ ! તું જાણે છે કે તે બંગાળની સુસ્તાના છે, અને તું તો માત્ર તેની અનેક આશ્રીત રાણીઓમાંની એક છે ? ”

આ પણ નિરૂપમાની બીજી ભૂલ ! તેણે એવું નહોતું ધાર્યું કે પોતાના અભિમાનનો પતિ તરફથી આવો પ્રત્યુત્તર મળશે. તેના મનમાં એાછું આવ્યું. પોતાની બાલ્યાવસ્થાની સૌંદર્યવાન સખી તરફની જુની ઇર્ષાનો ધા આ વખતે તાજે થયો, અને પતિએ પોતાને કહેવું જેમએ તે કરતાં વિશેષ કહ્યું હોય તેમ તેને થયું. આમાં નિરૂપમાને કંઈ દોષ નથી. ઇર્ષાપ્રેરિત મનુષ્ય તેને જે કંઈ કહેવામાં આવે તે વચનો કંઈક વિશેષ ગંભીરતાપૂર્વક વધારે ભારથી કહેવામાં આવ્યાં હોય એમ માની લે છે. જગતનો આવો સ્વાભાવિક નિયમજ છે.

મનુષ્ય ધારે છે શું અને ઈશ્વર કરે છે શું ?

પતિનાં વચનો વિષે મનમાં અનેક અટકજો અંધાણી, તેનું અભિ-
માન છેદાયું, છતાં ક્રોધ નિરૂપમા સમીપ આવી શકતો નહોતો. તેના
સ્વભાવ અહોનિશ નમ્રજ રહેતો હતો. મંદસ્વરે તેના મુખમાંથી જેમ
તેમ ત્રણ ચાર શબ્દો નિકળ્યા, “આપ સત્ય કહો છો.”

કંઈપણ વધારે વાતચિત થાય તે પહેલાં દ્વાર આગળ ધસારા-
બંધ આવતાં કોઈનાં પગલાં સંભળાયાં. રંગીની હાંફતી હાંફતી ત્યાં
આવી અને બોલી, “મહારાજાધિરાજનો જય ! ભગવતી સંન્યાસિની
આપ હજુર આવવાની ઈચ્છા કરે છે.”

યોગિનીનું નામ સાંભળતાં અત્યાર સુધી તેના મસ્તકમાં
ભરાઈ રહેલા અટપટા વિચારો એકદમ ધાતુના પારાની માફક સરી
ગયા. સંન્યાસિનીના સત્કાર માટે તે દ્વાર પાસે આવ્યો અને તેને
અંદર લઈ આવીને ઉત્તમ આસન આપ્યું.

તેની મુખમુદ્રા ઉપર ચિંતા અને અધીરાઈ જણાતી હતી.
ત્વરાથી તે બોલ્યા, “વત્સ ! અત્યારે તને હું એક અત્યંત માઠા
સમાચાર કહેવા આવી છું. તમારી માતાએ—રાજમાતાએ કુતૂળને
સાહેબુદીનનો પત્તો આપ્યો છે, તેનું આશ્રયસ્થાન બતાવી દીધું છે.
મને ભીતિ છે કે અત્યારસુધીમાં તો શાહઝાદો કુતૂળના હાથમાં
કેદ થયો હશે. જે કરવાનું હોય તે કરવા તત્પર બનો, ઉતાવળ
કરો, તેમાં જેટલી ઢીલ થશે તેટલું નુકશાન છે. ”

ગણેશ પોતાની માતા ઉપર કોપે ભરાયો. સંન્યાસિની તરફ
તેના પૂજ્યભાવ વધ્યો. કુતૂળ તરફ તે કોઈની અગ્નિ વરસાવવા
લાગ્યો. “પૂજ્ય ભગવતી ! વેળાસર આવી અમૂલ્ય ખખર આપીને
મને ચેતવના માટે હું આપનો ઓશિંગણ છું. મારા સેનાપતિને
આપ કહેજો કે બંને તેટલી ત્વરાથી સૈન્ય લઈને તે મારી સહાયે
આવે. દરમ્યાન હું રાજમહેલમાં જેટલા સંરક્ષકો છે તેટલાને સાથે લઈને
શાહબંદાના છુટકારા માટે આ ચાલ્યો.”

પ્રેમ-પ્રભાવ

વિશેષ જોડ્યા વગર, વિચાર કર્યા વગર, પાછું જોયા વગર એક ક્ષણ પણ વ્યર્થ ગુમાવ્યા વગર ત્યાંથી તે ચાલ્યો. રાજમહેલના મુખદ્વાર આગળ આવીને જોટલા મળી શક્યા તેટલા સૈનિકોને સાથે લઈને તે કુચ કરી ગયો.

કુતૂખના લશ્કર સાથે ગણેશદેવને ભેટો થયો. કુતૂખ પાસે અગણિત સિપાઈઓ હતા, ગણેશ માત્ર ગણ્યા ગાંઠ્યા સૈનિકો ઉપર આધાર રાખી રહ્યો હતો, પરંતુ તે નીડર અને ઉત્સાહી યુવાન હતો. તે શુદ્ધ ક્ષત્રિય હતો ન્યાયના રક્ષણ માટે યુદ્ધમાં ઝુઝવાના વિચારથી તેની રગેરગમાં શૌર્યપૂર્ણ રક્ત વહેવા માંડ્યું, અને તે વધુ દ્રઢાગ્રહી બન્યો.

અંતે પક્ષ વચ્ચે ઝપાઝપી થઈ. ગણેશની નાની સરખી ટુકડીએ પણ યવન સૈન્યમાં ત્રાસ વર્તાવ્યો. ક્ષત્રિય પુત્રો મરણિયા થઈ લડતા હતા, ધર્મને માટે તેઓએ જીવની દરકાર છોડી હતી, પરંતુ ગમે તેવું અડગ શૌર્ય અગણિત સંખ્યાવાળા વિશાળ લશ્કર સામે ક્યાંથી ટકે શકે ? ગણેશના-તેના પક્ષના સર્વ યત્નો નિષ્ફળ નિવડ્યા. પોતે જેને આશ્રય આપવાનું વચન આપ્યું હતું તે શાહ-જાદાને પોતે બચાવી શક્યો નહિ, એટલુંજ નહિ, પરંતુ પોતે પણ કુતૂખની જાળમાં સપડાઈ પડ્યો.

તેજ રાતે ગણેશ ને શાહજાદો સાહેબુદીન બંને કુતૂખના સૈન્યમાં બંદીવાન થઈ પડ્યા. ગણેશનું લશ્કર આવી પહોંચ્યું હોત તો પરિણામ આવું ન આવત. પરંતુ ભાગ્યદેવી વિરૂદ્ધ હોય ત્યાં એ અનુકૂળતા મળેજ ક્યાંથી ? આવું નામ તે ભાગ્યની વિચિત્રતા ! મનુષ્ય દ્વારે છે શું અને ઈશ્વર કરે છે શું ?

પ્રકરણ ૩૯ મું.

હૃદયવ્યથા.

I have a silent sorrow here
A grief I'll never impart
It breathes no sigh, it sheds no tear
But it consumes my heart.

તરણુતારણી, પાપભોયની સરિતા મંદાકિની-ગંગાનદીના તટ ઉપર એક ભવ્ય પ્રાસાદ* સરિતા રૂપી સુંદરીને કંઠે વિરાજેલા અણુમુલાં રત્નની પેઠે દીપી રહ્યો હતો. રાજની આસપાસ તેના હજુરીયાઓ ઉભા હોય તેમ આ ભવ્ય પ્રાસાદની નજદીકમાં આગળ પાછળ નાના પરંતુ દ્રષ્ટિપ્રિય મકાનો આવેલાં હતાં, અને આ સર્વને શાલા આપનાર રાજવૈભવનું દિગ્દર્શન કરાવનાર એક વિશાળ વનવાટિકાએ એ મહેલ અને તેને ફરતાં મકાનોને ઘેરી લીધાં હતાં. ગંગાનું નિર્મળ જળ-તેના મંદ અવાજ કરતા મોજાંઓ તીર ઉપર ઉગેલી લીલોતરીને ચુંબન કરતાં, કોઇ વૃક્ષ ઉપર જળ-સીંચન રૂપી પ્રેમરસ રેડતાં, તનમનાટ મચાવતાં વહન કરતાં હતાં.

બગીચાની રચના મનોરમ હતી. સંગેમરમરના ઝુવારાઓ રૂપેરી જળધારાઓ આકાશ ભણી ઉડાવતા વાતાવરણને શીતળ બનાવી રહ્યા હતા. બગીચાના મધ્યભાગે એક કૃત્રિમ સરોવર બનાવવામાં આવ્યું હતું, અને તેનો જળપ્રવાહ મધમધતા સુવાસિત ગુલાબી ગુલાબ અને શ્વેત જુઝ પુષ્પોના ક્યારાઓમાંથી પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. આછા આછા જળપ્રવાહમાંથી નિકળી આવતા આ રોપાઓ કંઈ નવિનતાનું ચૂતન ભાન કરાવતા હતા. શિશ્પકળાનું પ્રદર્શન ભરાયું હોય તેમ શાસ્ત્ર પુરાણના પૂજ્ય પાત્રો, દેવદેવીઓ

* મહેલ

પ્રેમ-પ્રભાવ

અને વીરનરોના આરસપહાણનાં પુતળાંઓ ન્યાં ત્યાં માર્ગની બંને આળુએ ગોઠવેલાં હતાં. ક્યાંક કૃષ્ણનું રટણ કરતી લાવણ્યવતી રાધિકા, તો ક્યાંક બંસીધર શ્રી કૃષ્ણ નજરે ચડતા હતા, ચંપકવૃક્ષની શીતળ છાયામાં સરસ્વતી ત્રીણા વગાડી રહ્યાં હતાં, કમળ આસન ઉપર વિરાજેલાં લલ્લમીની આસપાસ કુદરતી વેલીઓ વિંટાઇ અધીક શોભા આપી રહી હતી. જળધારાઓ ફેંકતા કુવારા પાસે વદકલ વસ્ત્રો ધારણ કરનાર શકુંતલા એક હાથમાં જળકળશ લઇને બીજે હાથે પોતાની પડએ ઉભાં રહેલાં મૃગલાંને પંપાળતી ગેલ કરાવતી હતી, અને પ્રેમમુગ્ધ રતનાવલી પોતાના પ્રેમી રાગ ઉદયન આગળ જમીન તરફ દ્રષ્ટિ ઢાળીને લજ્જાવશ ઉભી હતી.

સંગેમરમરના કડેરા ઉપર એક કલાપી પોતાનું અભિમાની મસ્તક ખડું કરીને કેકારવ કરી રહ્યો હતો. તેની લાંબાં પીંછાંઓની કળા કામદેવના ધનુષ્ય સમાન જણાતી હતી. કમળ ફૂલના છોડવા-ઓથી ભરચક અનેલા રૂપેરી સરોવરમાં કમળદંડ વચ્ચે બરફ જેવા શ્વેત રંગના બે રાજહંસલા તરતા તરતા નિશ્ચિંતતાથી જળક્રિડા કરતા હતા. તેમની ધ્રુમટ જેવી પાંખો અને સુંદર મરોડવાળા ગર-દન જાણે આરસપહાણમાંથીજ કોતરી કાઢેલી હોય એવી ભ્રાંતિ થતી હતી. રૂપેરી હોજમાં સોનેરી માછલીઓ ચળકતા તેજકિરણોની માફક આમતેમ કુદરતી વિહાર કરતી હતી. સોનેરી સાંકળથી જકડાયેલા મનોહર પીંછાવાળા પોપટો વૃક્ષની શાખાઓમાં કલરવ કરી રહ્યા હતા. કોયલડી પાંદડાઓથી ઢંકાયેલા પિંજરામાં પડી પડી ટહુકાર કરતી હતી, યુલયુલો વૃક્ષોમાંથી મધુર લલિત લલકાર ઉપ-જાવી રહ્યા હતા. બરફ જેવી સફેદ હરણી-મૃગલી ઘાસમાં પડી પડી કુમળાં તરણાંઓ ચરતી હતી અને ઉંચાં નાળિયેરીનાં ઝાડો પવન-માં ડોલી ભેદી નાદ ઉપજાવતા હતા. કેમ જાણે કોઈ અદ્રશ્ય સૃષ્ટિના દિવ્ય સંદેશાઓ સંભાળતા ન હોય !

સ્વર્ગસદન સમાન આ સુંદર ભુવનમાં શક્તિમૈયા-સુસ્તાના-અંગદેશની અધિષ્ઠાત્રી વિરાજી હતી. અન્ય બેગમો સાથેજ તેનો નિવાસ નહોતો. તેને માટે તો સુસ્તાને ખાસ આ સ્વર્ગસદન નિર્માણ કર્યું હતું. શક્તિના પ્રેમમાં તે એટલો બધો મસ્ત હતો કે તેની દરેક ઇચ્છા પાર પાડવા તે પગભર રહેતો અને તેથીજ તેણે તેના આવાસમાં હિંદુ ધર્મની મૂર્તિઓ, પ્રતિમાઓ અને ચિત્રો રાખવાની તેમજ હિંદુ ધર્માનુસાર પૂજન આદી વિધિ કરવાની છુટ આપી હતી. શક્તિનું ચિત્ત કોઈ પણ રીતે પ્રસન્ન રહે એજ સુસ્તાનોનો હેતુ હતો.

આટલો પ્રેમ, આવો વૈભવ અને મનમાની અનુકૂળતા હોવા છતાં શું શક્તિ તેમાં સુખ માનતી હતી ? હજી પણ તેનામાં સૌંદર્ય હતું, તેનો દેહ મનોહર હતો, અને તેનું રાજવંશી મુખા-ર્ચિદ ભ્રમેશની માફક યુવાવસ્થાની અનુપમતાથી ભરપુર હતું, પરંતુ તેની ચક્ષુઓમાં અંધારાને બદલે શોકમય શિથિલતા જણાતી હતી, તેના અધરોષ્ટ ઉપરના હાસ્યમાં પણ શોકછાયા વ્યક્ત થતી હતી. નાનું મૃગલું ત્યાં આવીને પોતાના પાલનદારની સાથે લાડ લડતું હોય તેમ તેના નાજુક કરકમળને ચાટવા લાગ્યું. ગરીબ બિચાઈ મૃગલું ! તે શક્તિની અંતરવેદના ક્યાંથી જાણી શકે ? તેને તો શક્તિના લાલનપાલનમાં ઉછરવાનું, તેના હાથે આપેલું ખાવાનું અને ગેલ કરવાનુંજ સૂઝતું હતું. શક્તિએ સ્મિત વદને તેના તરફ જોઈ તેની નાજુક ગરદન પંપાળીને તેને રીઝવ્યું.

પુષ્પો, લત્તા મંડપો, અને વૃક્ષોના નિરિક્ષણમાં કાળસ્રેષ્ઠ કરવાનું શક્તિને બહુ ગમતું. આ કુદરતની લીલા નિહાળી તેના દુઃખી દિલને દિલાસો મળતો. તેની આસપાસ સર્વત્ર સૌંદર્ય છવાયું હતું, જ્યાં ત્યાં આનંદ નજરે ચડતો; પરંતુ તેના મનથી જ્યાં ત્યાં અંધાઈ હતું, તેના હૃદયને આનંદ નહોતો, તેના અંતરમાં ઉદાસીનતા ભરી

પ્રેમ-પ્રભાવ

હતી. પોતાના જીવનનું મહાન દુઃખ હજી પણ તેના હૃદયમાં ભમ્યા કરતું અને તેને રીખાવતું. આનંદ કે શાંતિના દર્શન તેને દોષલાં થઇ પડ્યાં હતાં. એકાન્ત તેને પ્રિય થઈ પડ્યું હતું, અને ઘણી વખતે તે એકલીજ બેઠી બેઠી શૂન્ય અવસ્થામાં વિચારગ્રસ્ત બની જતી.

સંધ્યા સમય વીત્યો હતો. આછો ઝાંખો ચાંદલીયો નભો-મંડળમાં ધીરેધીરે ચડતો જતો હતો. તેના ચરણ તળે રૂપેરી મોજાઓ મંદસ્વર ઉપજાવતા વહી રહ્યા હતા. તેઓ સુખી બાળ-જીવનના ગીત ગાતા હોય, જીવનનો પ્રેમ પ્રસંગ, નિરાશા, અને દુઃખમય કટુતાનું ભાન કરાવતાં હોય, કરમાયલી-ચગદાયલી પ્રાણુ-ધાતક પુષ્પમાળાનું સ્મરણ કરાવતા હોય એવી તેને બ્રાંતિ થઇ. સુસ્તાનાએ નિઃશ્વાસ મુક્યો.

હેમંતરત્નમાં દિવસો પ્રિયકર હોય છે, પરંતુ રાત્રીઓ તો કડ-કડતી ટાઢને લીધે શીતળ-ઠંડી હીમ જેવી લાગે છે. મહાવ્રતના ત્રગોલગ લતાપત્રો અને પુષ્પોથી લચી પડતી એક કુંજકુટિર હતી. ઝૂવારાઓ અને પાષણ પ્રતિમાઓની યોજનાથી તે નાના બગીચા સમાન લાગતી. શક્તિ આ કુટિરમાં આવી. તેણે કોઈ નો પગરવ સાંભળ્યો. એક મનુષ્યાકૃતિ તેના તરફ આવતી હતી. તેની સુશુભ અવસ્થામાં ભંગ પડ્યો. સુંદર મહેરામાં અવનવા ફેરફાર થવા લાગ્યા. શક્તિ ચ્હીડાઈ ગઈ. આગંતુકનો સત્કાર ન થયો.

ગુરસામાંજ તે બોલી, “મેં સાંભળ્યું છે તે સાચી વાત છે ? તું સાહેબુદીનને બંદીવાન બનાવ્યો છે તે તેનો જીવ લેવાને માટેજ કે ? મને સદહજાર ધિક્કાર હજો કે આવા નિર્દય પુરૂષને હું પરણી !”

આજે સંધ્યા સમયે શક્તિને આ કુંજકુટિરમાં આટલી બધી જહેલી આવેલી જોઇ સુસ્તાન આશ્ચર્યચકિત બન્યો. જ્યારે તે શક્તિને મળવા આવતો ત્યારે તેને માટે કેટલી બધી વાર બોટી થવું પડતું ! પોતાના સંતાનને-હાની બાલિકાને સુવડાવવાનો આ સમય હતો

એ કામળ ફલ સમાન નિર્દોષ જાળકેના છવ લેવા પારો છો ?

(ચિ.-શ્રીમાન પુરુષોત્તમ.)

પ્રેમ પ્રભાવ.

[પૃ ૨૭૩]

એટલે આ વખતે તો એ બાલિકા પાસે શક્તિનો સમય વ્યતીત થતો. તેને બદલે શક્તિ અત્યારમાં આ સ્થળમાં ક્યાંથી ?

સુસ્તાન સત્ત રહસ્યથી અગ્નાત હતો. આજે તો જોમ અને તેમ જલ્દી સુસ્તાનને મળવા શક્તિ આતુર હતી, કારણ કે તેના ભત્રીજાને બંદીવાન બનાવવાની વાત તેના સાંભળવામાં આવી હતી, અને આ વાતની સત્યતા વિષે ખુદ સુસ્તાન પાસેથી તે ખાત્રી કરી લેવા માંગતી હતી.

સુસ્તાને જોયું કે શક્તિનો મીઝળ ઠેકાણે નથી ! આજે તે પોતાની પ્રેમયાચનાઓ સ્વીકારનાર નથી ! મખમલની ગાદીવાળા કોચ ઉપર તેના પડખે બેસતાં તેણે ઉત્તર આપ્યો, “ શું મારા મનમંદિરની મૂર્તિ કરતાં હું વિશેષ કુર છું ? શું જીવનને પ્રિય બનાવે એવી દરેક ચીજ તારા ચરણ આગળ મેં નથી ધરી ? છતાં પણ તું મારે આધીન થનાર નથી ! એક દુઃસ્મનને દફે કરવા માટે તું મને કુર ગણે છે ! ”

પોતાના પતિ તરફથી દુઃખ વેદનું પડેત તે શક્તિથી સહન કરી શકાત, પરંતુ તેની પ્રેમયાચનાઓ—તેનાં આશ્રિતો તેને અકારા થઈ પડતાં. તેના ઉત્તરમાં બેદરકારી હતી, “ ભવિષ્યમાં કોઈ વખતે તમારો ભત્રીજો તમને લયરૂપ થઈ પડે એ બહીકથીજ તમે એ ગિચારાનો સંહાર કરાવો છો ! મુસલમાન મર્દની આવીજ મરદાનગી કે ? સાત સાત ભાઈઓનું ખુન રેડી જગતની નિંદાએ ચડ્યા છો છતાં પણ એટલેથી ન ધરાતાં એ કોમળ કુલ સમાન નિર્દોષ બાળકનો જીવ લેવા ધારો છો ?* આવા ડરપોક બની નામદ શા માટે ગણાઓ છો ? ”

સુસ્તાન ફાટી આંખે શક્તિ તરફ જોઈ રહ્યો. એરત બત

* જુઓ ચિત્ર.

પ્રેમ-પ્રભાવ

પોતાના જેવા સત્તાધીશ સુલ્તાનને ડરાવવાનો યત્ન કરે-ફાવે તેવા કઠવાં વેણુ ઉચ્ચારે એ તેનાથી સાંખી શકાયું નહિં. તેનું મ્હોં હમેશને માટે બંધ કરી દેવાના વિચારથી તેણે માર્મિક પ્રહાર કર્યો.

“ કદાચ તારા હિંદુ જવાંમદોં તેઓએ તારા જેવું જવાહીર ગુમાવ્યું તે નહિં જાણતા હોય, નહિં તો તેઓ તને એક નામદના હાથમાં શા માટે જવા દેત ? આતો શૌર્યનો પરાજય અને બીજાનો જય થવા જેવું થયું ! ”

ઘણીવાર આવાં મેણાં ટાણાં મારીને સુલ્તાન શક્તિ ઉપર છુપું વૈર લેતો. ક્રોધાગ્નિથી શક્તિનું મુખ લાલધુમ થઇ ગયું. તેને લાગ્યું કે સુલ્તાનનાં વચનો સર્વેશે સત્ય હતા. વિચારવશ શક્તિએ પોતાના હાથની પાસે લયી પડેલી એક ડાળી ઉપરથી પુષ્પ ચુંટીને તેને પોતાની સુકોમળ આંગળીઓથી ચોળી નાંખ્યું. કુવારામાંથી સુગંધી ગુલાબજળની ધારાએ ઉડ્યા કરતી હતી અને પુષ્પો એ કુટિરમાં પમરાટ ફેલાવી રહ્યા હતા. પરંતુ શક્તિને તેનું જ્ઞાન નહોતું. તેની આંખોમાં તિરસ્કાર અને શોક છવાયાં હતાં. ચાંદીના દીપકમાંથી નીકળતો પ્રકાશ તેના મુખને તેજસ્વી બનાવતો હતો. સુલ્તાન આ જોઈ રહ્યો. તેનો ક્રોધ ઉડી ગયો. પ્રેમાવેશમાં તેનાથી બોલાઇ જવાયું, “ અય જાને મન, તારા સૈંદર્યથી હું દિવાનો બની જઉં છું. તું મને દૂર ખસેડવા માંગે છે, પરંતુ હું તારો ત્યાગ કરી શકતો નથી. ” કામાતુર સુલ્તાને શક્તિને ચુંબન કર્યું.

સુલ્તાનની પત્ની બન્યાને આજે શક્તિને પાંચ વર્ષ થયાં હતાં, તે તેની હક્કદાર સ્ત્રી હતી, પરંતુ બની શકે ત્યાં સુધી તે સુલ્તાનના ચુંબન આલિંગનને ઉઠાવતી-તેનાથી દુર રહેતી. આજે તો એ ચુંબન-એ આલિંગન હમેશ કરતાં વધારે અકારાં જણાયાં. સુલ્તાનનું ચુંબન મળતાં તેની કાયા કંપી ઉઠી, હૃદય બંધ પડવા માગતું હોય તેમ

કંડુગાર થઇ ગયું. ‘ગણેશદેવ ! તમે આ શું કર્યું ? જો હું આજે જીવતી છું તો તે માત્ર વૈર વાળવાને માટેજ.’ આ વિચારે તેના બીડાયલા અધરોષ્ટમાંજ ધૂપાઈ રહ્યા.

એક અનુચરી ત્યાં આવી. તેની કેડ ઉપર બેઠેલી એક બાલિકા મોટેથી ચીસો પાડી હાથ પગ પછાડતી રડયા કરતી હતી.

અનુચરી દીનસ્વરે બોલી, “બેગમ સાહેબા, શાહબદી સાહેબા કાઢ રીતે છાનાં રહેતાં નથી, તેથી આપની પાસે લાવી છું.”

બાલિકા એકદમ માતા પાસે દોડી ગઈ, તેના કંઠે વળગી પડી અને કુસ્કાં ભરતાં બોલી, “માતા, મારે તો તમારી પાસેજ રહેવું છે, હું હવે અહિંથી જઈશજ નહિ.”

શક્તિએ અનુચરીને રજા આપી, બાળાને પોતાના બોળામાં બેસાડી તેના બીલતા ગુલાબ સમાન મુખડા ઉપર તેણે ચુંબન કર્યું. તરતજ બાળા તેના બોળામાંથી નીચે સરી પડી અને બોલી, “જા, મા, તું તો બહુ ખરાબ છે. મને મુકીને કેમ ચાલી ગઈ ? હું તો મારા બાપુ કને જઈશ.” બાળા પોતાના પિતાના—સુસ્તાનના ગોઠણ ઉપર ચડવા લાગી.

વાત્સલ્યનો વિજય થયો. માતૃપ્રેમે જીવનની કટુતાના વિચારને દૂર દડસેલી મુકયો. તેને વિચાર થયો કે જે માણસને માટે તે આટલી બધી બેદરકાર હતી તે ગમે તેમ તોપણ પોતાના સંતાનનો—પોતાના માંસજ રત્નનો પિતા હતો. ગમે તેમ થાય તોપણ આ સંબંધ તોડી શકાય એમ નહોતું. ઓહ ! પોતાનું ભાગ્ય કેવું ભયંકર !

સુસ્તાને થોડાંક પુષ્પો ચુંટ્યાં અને બાળાને આપ્યાં. પુષ્પો સાથે રમત કરતાં કરતાં બાળા કાલું કાલું બોલી હસવા ફૂંદવા લાગી અને એક પ્રવારાના હોજમાં તે ફૂલોને ફેંકી દેવા લાગી. બાળાના સુખી મુખડા ઉપર શક્તિની ઉદાસીનતાથી ભરેલી દષ્ટિ ફરવા

પ્રેમ-પ્રભાવ

લાગી. તેનું હૃદય શોક સંતાપથી સળગી ઉઠતું હતું. પિતાએ લાડીલા આળકને ચુંબન કર્યું, અને તેની જનેતા તરફ જોઈ બોલ્યો, “ અય દિલારામ ! આ આળકને લીધેજ-માત્ર આ બેટીને માટે હું મારા દુ-સ્મનોને દઈ કંઈ છું, નહિં તો તારા અને મારા મોત પછી તેની શી વસે થશે ? તેનું રક્ષણ કરવા કેણુ આવશે ? ”

“ પરંતુ તેથી એક નિર્દોષ છોકરાનું ખુન રેડવામાં તમે ન્યાયી નથી ગણાતા ! ”

તેનું નિરાધારપણું એજ તેનું બળ છે. તે નાચાર હોવાથીજ તેને કુમક મળશે. એ કારણને લીધેજ અસંખ્ય મનુષ્યો તેની બહારે ધાશે અને રાજ્યમાં કદી પણ શાંતિ નહિ રહે.”

“ છતાં પણ નિર્દોષનો સંહાર ન કરતા ! રાજાને આવો અન્યાય છાજે નહિં ! એ આળકનો કંઈ પણ દોષ નથી. પોતાની જિંદગીની સલામતી માટે તે છૂપાતો ફરે એમાં એ બોટું શું કરે છે ? આપને બખેડો જાગવાની ધાસ્તી રહેતી હોય તો દોષિતને શિક્ષા કરો, આપના ફરમાનની વિરુદ્ધ જઈને જોણે એ નિરાશ્રિતને આશ્રય આપ્યો તેને શિક્ષા કરો.”

સુલ્તાન દિગ્મૂઢ બન્યો. હજી સુધી શક્તિ ગણેશને ચલાતી હતી એ તેના લક્ષમાંજ હતું. શક્તિનું હૃદય તે વાંચી શક્યો નહિં, તેનું મન કળી શક્યો નહિં. સ્ત્રીના પ્રેમ અને વૈરની ઈચ્છા વચ્ચે કેટલો અને કેવો ભેદ છે તે સુલ્તાન જાણતો નહોતો. શક્તિનાં વચનોથી તેનું ચિત્ત પ્રસન્ન થયું, આનંદની ધુનમાં તેનાથી બોલાઈ જવાયું, “ ગણેશદેવ બંદીવાન છે.”

‘ શું કેદી ? ’

“ હા, મલિનાથી પણ વધારે વખત થયાં કેદી છે ! ”

આળાના કાનમાં આ શબ્દો જવા પામ્યા. તે મધુર તોતડા

અવાજે બોલી ઉઠી, “ મેંતો ગણેશને* લાંગી નાખ્યા. સુંદરલાલે મને તે બનાવી આપ્યા, પરંતુ તે તદ્દન બેડોળ અને કદરૂપા હતા ! ”

લાડીલી નિર્દોષ બાળા ! તારા વચ્ચેનાથી તારી માતાના હૃદયમાં કેયાં આંદોલન થાય છે તેની તને કયાં ખબર છે ? માળાએ એક ગણુપતિ ગજનનની-હાથીનું મસ્તક અને મુંદધારણ કરનારા મંગળમૂર્તિ દેવની માટીની મૂર્તિ બનાવી આપી હતી, પરંતુ એ બાળાને તે ગમી નહિં તેથી ખીજવાઇને તે તોડી નાંખી. ગણેશનું નામ સાંભળતાં નિર્દોષ બાળાને તે વાત યાદ આવી અને આનંદ મેળવવા માટે તે માતા-પિતા પાસે નિવેદન કરી. તેને બિચારીને શી ખબર કે તેણે મૂર્તિ તોડી નાંખી હતી તેવીજ રીતે માતાનું હૃદય પણ તુટતું જાય છે !

● માટીના બનાવેલા ગણુપતિ.

પ્રકરણ ૪૦ મું.

સત્તા માટે ફાંફાં!

‘ નમે દગલખાજ નર છળવા
નમે ચાપ ફરીથી ઉછળવા
નમે વાઘ તલપતાં ચોટ ન દેવા કળવા
નમે ઉંદર કુંકી ખણવા
નમે દુરમન કપટે હણવા
નમે ધનુષ્ય વળી જન ઝવનહારક બનવા
નમે અતિશય તેને પોતાના નહિ ગણવા ! ’

ભાગ્યહિન શાહજાદો સાહેબુદીન કેદખાનામાં સડયા કરતો હતો. તેનું ભાગ્ય નિર્મોણ કરવાને માટે રાજ્યના સ્થંભરૂપ ગણાતાં રાજસેવકોનું મંડળ એકત્ર થયું હતું. શાહજાદાનું ભવિષ્ય દેવને બદલે આ મનુષ્યો નકી કરવા ધારતા હતા !

સુલ્તાને પોતાની હાજરી આપવા તસ્દી લીધી નહોતી. કુતૂબને વિચાર શાહજાદાને ઠેકાણે કરી નાખવાનો હતો. એમ કરવાથીજ રાજ્યમાં શાંતી ફેલાશે એમ તે કહેતો. અન્ય સલાસદોની માન્યતા એથી ઉલટીજ હતી. તેઓએ તેને આગ્રહ કર્યો કે શાહજાદા માટે સુલતાનને વિનવીને તેના ઉપર કંઈ રહમ કરાવવી. સુલ્તાન પાસે કુતૂબ જોટલી લાગવગ માત્ર સુલતાના સિવાય બીજા કોઈની ચાલતી નહોતી, તેથી સુલતાનને સમજાવવા સૌ કોઈ કુતૂબને આગ્રહ કરવા લાગ્યા.

પરંતુ કુતૂબને ધાર્યું કરવું હતું. ઓશીયાળું મોં કરીને તેણે જણાવ્યું કે હવે સુલતાનની કૃપાદ્રષ્ટિ તેના ઉપર નહોતી !

સત્તા માટે ફાંફાં !

અગ્રીમખાં ન્યાયી હતો, સત્યગામી હતો, પોતાની જાંઘળી માટે તે શાહજાદા સાહેબુદીનનો રૂણી બન્યો હતો. કુતૂબનું આવું વર્તન જોઈને તેનું માથું ફરી ગયું. અધીર અને કોપીત બની તે બોલ્યો, “મરહુમ સુલતાનની વિરૂદ્ધ બંડ કરનારા આપણે જ હતા, અને ગ્યાસુદીનને તખ્ત ઉપર બેસાડનારા પણ આપણે જ છીએ. જો આ જુલમ ચાલુ રહેશે-જો શાહજાદાને મુક્ત કરવામાં નહિ આવે તો હું પોતે તેને માટે લડીશ !”

કુતૂબનાં વચનોમાં નિરાશા જ હતી, “પણ તેમ કરવાથી શું દહાડો વળવાનો હતો ! ગમે તેટલા પછાડા મારીએ તોપણ આપણે શાહજાદાની જીંદગી બચાવી શકીએ એમ નથી. આપણે બખેડો જગાડીએ તો તેથી તો ઉલટા આપણે પણ તેની સાથે રહેંસાઈ જઈએ. આ મુલ્ક બાદશાહના તાબામાં નથી. ખરી રીતે તો પેલી રાક્ષસી સુલ્તાના શક્તિ અત્યારે હકુમત ભોગવે છે !”

સભાજનો તેના મતને મળતા થયા. સુલ્તાનના દુષ્કર્મને પોષણ અને ઉત્તેજન આપવા માટે સૌ કોઈ શક્તિને શ્રાપ આપવા લાગ્યા.

કુતૂબે ધાર્યું કર્યું. પોતાનાં કર્મો ન્યાયી અને સત્યપરાયણ જણાય એટલા માટે આમ કરવાની-દોષ બીજાને માથે ઢોળવાની ખાસ જરૂર હતી, અને તેમાં તે ફાવ્યો.

બાદશાહ ઉપર સુલ્તાનાની સત્તા જામતી હતી, શક્તિના પ્રતાપમાં સુલ્તાન દબાતો હતો. આટલા માટે જ કુતૂબ શક્તિને ધિક્કારતો હતો. શક્તિ ધીરેધીરે બાદશાહ પાસેથી પોતાનો પગ ખસેડવા દાવ પ્રપંચ રમ્યા કરે છે એમ કુતૂબ માનતો, પરંતુ તેવું કંઈ નહોતું. શક્તિ રાજ્યકારભારમાં બિલકુલ માથું મારતી નહોતી; છતાં દૈવયોગે કોઈ સમયે કદાચ સુલ્તાન કુતૂબના મનની વિરૂદ્ધ જતો તો દુર્ભાગ્ય બિચારી સુલ્તાનાના ! કારણ દોષનો પોટલો સુલ્તાનાના માથે મુકાતો

પ્રેમ-પ્રભાવ

અને કુતૂખ મનમાં ને મનમાં શક્તિ ઉપર શ્રાપનો વરસાદ વરસાવતો.

થોડા દિવસોની વાત ઉપર તેણે કેટલાક રાહદારી મુસાફરોને પકડ્યા હતા, અને રાજમહેલના ચોગાનમાં તેઓને ચાથુકના ફટકાને માર મરાવ્યો હતો. કારણ માત્ર એટલુંજ કે તેઓએ માર્ગ ઉપર તેને યોગ્ય રીતે સલામ કરી નહોતી! ન્હાની શાહઝાદી જીલ્લોદારે આ જીલ્લો નજરે જોયો હતો, તે આવી નિર્દય શીક્ષા જોઈ ત્રાસી ગઈ, અને રડતાં રડતાં પોતાની માતા પાસે જઈ સર્વ વાત નિવેદન કરી. શક્તિએ આ બાબતમાં પૂરતી તપાસ કરાવી, પરંતુ સત્ય રહસ્ય જાણી શકાયું નહિ. તેને જણાવવામાં આવ્યું કે એ માણસો દારૂના નીશામાં ચક્રચુર બનીને ઘોર રાત્રીના વખતે રાજમહેલમાં પ્રવેશવાનો યત્ન કરતા હતા એ તેમનો દોષ છે. સત્ય રહસ્ય છુપાઈ રહ્યું, છતાં સુસ્તાના તેમને મુક્ત કરાવવા અને મારી અપાવવામાં વિજયવાન થઈ, એટલુંજ નહીં, પરંતુ એ નિર્દોષ મનુષ્યોમાંના એક સુન્દરલાલને તેણે પોતાની રાજવાટિકામાં માળી તરીકે નોકરીમાં પણ રખાવ્યો. કુતૂખ ક્રોધાંધ બન્યો, પરંતુ કરે શું? પોતાની મનોવૃત્તિ દબાવીને તેણે સુસ્તાન પાસે સુસ્તાનાની દયાળુવૃત્તિ અને ઉદાર હૃદયની પ્રશંસા કરી. જો કે બીજા રાજસેવકો પાસે તો પોતેજ દયાનું પુતળું બની જઈ જણાવતો કે એ ગરીબ માણસોને સુસ્તાનાના કોપમાંથી અને નિર્દય ચાતનામાંથી બચાવનાર તે પોતે હતો!

આ બનાવથી કુતૂખ ચેત્યો. નિર્દોષ બાળક આવી રીતે પોતાની છુપી વાતો ઉઘાડી પાડ્યા કરે તો પોતાને અત્યંત હાનિકારક નિવડે! તેનું પણ ઓસડ તૈયાર હતું. એક દિવસ સુસ્તાનને તેણે સલાહ આપી કે શાહઝાદી હવે દિવસે દિવસે મોટી થતી જાય છે, માટે તેને હવે જનનામાં રાખવી જોઈએ. સુસ્તાને તે સલાહ સ્વીકારી, પરંતુ તેથી કંઈ પણ ફેરફાર થવા પામ્યો નહિ. કુતૂખે ધાર્યું કે તેની માતાની હુંફને લીધે આમ થતું હશે, પરંતુ એ બાબતમાં કંઈ પણ પગલાં

ભરવાની તેનામાં તાકાત નહોતી ! નિરૂપાયે તેને મૌનનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો.

પણ વાત વધતી જતી હતી. કુતૂબની માન્યતામાં એવું ભૂત ભરાયું કે રાજ્યકારોઆરમાં પણ શક્તિની સત્તા દ્રશ્યમાન થાય છે ! તેની સહનશક્તિનો હવે અંત આવ્યો. સુલ્તાના ઉપર અંકુશ મુકવાનો તેણે નિશ્ચય કર્યો અને પોતાની ધારણા પાર પાડવા માટે શાહજહાને સંહાર કરવા તેણે ગ્યાસુદીનને સલાહ આપી. જે સુલ્તાને પોતાના ભત્રીજાને મારી નાખવાની ઇચ્છા દર્શાવી હતી તેજ સુલ્તાન હવે પોતાનો વિચાર ફેરવી નાખે એ જોઈ કુતૂબના આશ્રયનો પાર રહ્યો નહિ. તેણે માની લીધું કે સુલ્તાનાનો આમાં પણ હાથ છે.

તેણે સુલ્તાનને સમજાવ્યો. શાહજહાને જીવતો હશે તો તે કેવો ભયરૂપ થઈ પડશે તેનું દિગ્દર્શન કરાવીને તેના માર્ગમાં રહેલા સાહેબુદીન રૂપી કંટકને દૂર કરવાની આવશ્યકતા તેના મનમાં આવી. દીનાજપુરના મહારાજાની સાથે સલાહ કરવામાં તે બાદશાહની સાથે મળતો થયો. મહારાજા સાથે મિત્રાચારીનો સંબંધ જાળવી રાખવા તેણે આગ્રહ કર્યો. દ્વેષવૃત્તિથીજ તેણે આમ કર્યું હતું. આમ કરવાથી તે સુલ્તાના ઉપર કીનો લેવાય છે એવો તેને સંતોષ થયો, કારણ કે ગણેશદેવ નરફ શક્તિનો ભાવ નથી એ તે સારી રીતે જાણતો હતો. બાદશાહને તેણે ખાતરી આપી કે જો ગણેશદેવ એક વખત વચન આપી ચુકે તો પછી તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખવામાં કાંઈ વાંધો જોવું નથી.

સુલ્તાનને શંકા થઈ. તેણે પ્રશ્ન કર્યો, “પરંતુ પ્રશ્ન એ છે કે કદાચ તે વચન આપવાની ના કહે તો પછી શું થાય ? એમ થાય તો મારે તેને ગરદન મરાવવોજ જોઈએ. તેના આશ્રય વિના સાહેબુદીન નિરાધાર થઈ પડશે. એકવાર જો મહારાજા મરણશરણ થાય તો પછી શાહજહાને મુક્ત રાખવામાં કાંઈ વાંધો નથી.”

બીજા કોઈ પ્રસંગે કુતૂબ તેના મતને સ્વીકારત, પરંતુ સુલ્તાનાની સલાહને લીધેજ આમ થાય છે એવું ધારીને તેણે કોધાંધ બની

પ્રેમ-પ્રભાવ

સાહેબુદીનના મૃત્યુ માટે પોતાનો આગ્રહ જાળવી રાખ્યો. પોતાની ઇર્ષા, દ્વેશ અને તિરસ્કારને તૃપ્ત કરવાની તેને તીવ્ર જીજ્ઞાસા હતી, અને તે માનતો હતો કે સુલ્તાનાની સત્તાને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવાનો અને પોતાની સત્તા જમાવવાનો સમય નજદીક આવી લાગ્યો છે.

દુર્ભાગી શક્તિ મૈયા! તેના માટે ફરેખની જાળ ગુંથાતી હતી તેની તેને ક્યાં ખબર હતી! કુતૂખનાં દુષ્કર્મો અને કુવિચારોથી અજાણી હોવાથી તે તેને પોતાના હિતચિતક અને શુભેચ્છક સમાન ગણતી હતી. યુદ્ધના અંતિમ સમયે શક્તિ ગણેશદેવને છેવટને માટે મળવા ગઇ હતી તે પ્રસંગે કુતૂખે તેને સહાય કરી હતી, અને તે સમયથી નિખાલસ મનથી શક્તિએ તેનામાં પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખ્યો હતો. પરંતુ તે સમયે પણ હમેશની માફક તેની દાનત ખુરી હતી. તે એવી આશા રાખી રહ્યો હતો કે શક્તિ ત્યાંથી પાછીજ નહિં ફરે, અને કદાચ ફરશે તો પણ આ કૃત્યને માટે તે તેને નિરંતર પોતાના દાખમાં રાખી શકશે. પરંતુ એ આશા નિષ્ફળ નિવડી. શક્તિ પાછી આવી અને વળી બેગમ પણ બની! આમ થવાથી આ ભરમ સુલ્તાન આગળ ફેાડી દેવાની તેને વારંવાર ઇચ્છા થતી, પણ તે કાર્યમાં પોતાની સામેલગીરી ગણાવાના બયથી તે અત્યાર સુધી મુંગો રહ્યો હતો. એટલામાં તેને ખીજી તક હાથ લાગી! આ બોળી ભામિનીએ કુતૂખને બોલાવ્યો, અને કેદખાનામાં ગણેશદેવને મળવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી. કુતૂખનું હૃદય મલિન આનંદથી ઉછળ્યું, તેણે સુલ્તાનાને માન સહિત નમન કર્યું, પોતાની વફાદારી વ્યક્ત કરી, અને કહ્યું, “બાપુશી, નામવર સુલ્તાના સાહેબા! આપને માટે આ જાન આપવો પડે તોપણ આ સેવક તૈયાર છે. આપ જે સેવા ફરમાવો છો તે તો તદ્દન નજીવી છે એટલે એમાં કોઈ પ્રકારનો વાંધો આવનાર નથી. આ સેવક આપનું ફરમાન ધણી ખુશીથી અમલમાં મુકશે. આપની ઇચ્છા અનુસાર સર્વ ગોઠવણ થઇ જશે.”

શક્તિ પોતાની ધારણા પાર પડતાં સંતોષ પામી. કુતૂખ પોતાને આવી તક મળતાં મનમાં મલકાયો. બંનેના વિચાર પોતપોતાની કાર્ય-સિદ્ધિ તરફ દોરાયા હતા!

પ્રકરણ ૪૧ મું.

સકંજમાં સપડાયલો સિંહ.

The wretch condemned with life to part,
Still, still on hope relies ;
And every pang that rends the heart
Bids expectation rise.

(The Captivity)

વનપ્રદેશમાં ગર્જના કરતો-વીરહાક ગળવતો સિંહ દુર્દૈવથી અત્યારે પાંજરામાં પુરાયો હતો. સુલ્તાનને પણ હંફાવનાર, શત્રુઓનું માનમદન કરનાર શુરવીર ક્ષત્રિય ગણેશદેવ અત્યારે સકંજમાં સપડાયો હતો, દૂશ્મનનો બંદીવાન બન્યો હતો !

કારાગૃહમાં પડ્યો પડ્યો તે કંઈ કંઈ વિચાર કરતો હતો. એક વખત પોતે મુક્ત થાય તો પોતાના શૌર્યનો સ્વાદ શત્રુઓને ચખાડવા તે આતુર બન્યો હતો. પરંતુ સંજોગો પ્રતિકુળ હતા ! ગણેશદેવ એનો એ હતો, ક્ષાત્રશૌર્ય પણ એનું એ હતું, પરંતુ સમય એનો એ નહોતો. તેનું ક્ષત્રિય લોહી ઉછળી આવતું, શત્રુનો સંહાર કરવા પ્રેરતું, પરંતુ સમય ક્યાં તેને અનુકૂળ હતો ? સત્ય કહું છે કે:—

સમય સમય બળવાન હય, નહિ પુરૂષ બળવાન,

કાળે અન્નું લુંટીયો, ચહિ ધનુષ્ય ચહિ બાણ !

એક વખત તેના પ્રેમમાં મસ્ત બનેલી પરંતુ હવે બીજાની બનેલી શક્તિ અત્યારે પોતાના બાદશાહી દિવાનખાનામાં ઉત્તમ વસ્ત્રાભુષણો સજીને પોતાની દેહકળીને દીપાવતી હતી. લગ્નદિવસની માફક સુલ્તાનાના બાદશાહી પોશાકમાં સજ્જ થઈને તે તત્પર બની.

પ્રેમ-પ્રભાવ

આવો શણગાર સજી તે ક્યાં જવાની હતી ? તે કારાગૃહમાં જ્યાં એક સમયનો પોતાનો પરમ પ્રેમી કેદી તરીકે પડ્યો હતો—જે પ્રેમીએ પોતાનો તિરસ્કાર કર્યો હતો, જેણે પોતાનો હાથ તરછોડ્યો હતો, અને પોતાની જાંઘળી કલંકિત બનાવી હતી !

હવે કદી પણ તે તેની સમક્ષ સંન્યાસિનીનાં વસ્ત્રો ધારણ કરીને જાયજ નહિ ! નહિ, તેમ શામાટે કરવું જોઈયે ? હવે તો તે તેના ઉપર વિજય મેળવવા—સરસાર્ધ ભોગવવા આવતી હતી ! એટલા માટે તો પૂર દમામમાં તેની નજરે ચડવાની જરૂર હતી !

અરે પેલા શાંત વનપ્રદેશમાં તેણે જે વચનો ઉચ્ચાર્યા હતાં તે ગણેશને યાદ હતાં ? શું ચંદ્રપ્રકાશીત સરોવર પાસે તેણે દયાને માટે છેલ્લી વખત કરગરીને વિનંતિ કરી હતી તે દ્રશ્ય તેના સ્મરણમાં હતું ? ગણેશ, જો, પેલો શ્રાપ સત્ય નિવડ્યો છે, વેર વાળવાનો સમય નજદીક આવી લાગ્યો છે, આશાભંગ જીવન સ્વતંત્ર બન્યું છે ! હવે તો તેની કૃપા યાચવાનો તારો સમય આવ્યો છે, તને જીવન કે મૃત્યુ આપવું એ તેના હાથમાં છે !

કારાગૃહની એક અધારી કોટડીની ભોંય ઉપર પડ્યો પડ્યો* થાકેલો અને આશ્રયહીન ગણેશદેવ, કેદખાનાની બારીમાંથી આકાશમાં ચમકતા તારાઓ ગણતો હોય તેમ ઉંચે જોઈરહ્યો હતો. તેનું હૃદય દુઃખભારથી દબાતું હતું. આજે સાંજે બાદશાહના દૂતો સંદેશો લાવ્યા હતા જેમાં તેની મુક્તિને માટે બાદશાહે કેટલીક શરતો જણાવી હતી—સુલ્તાનની વિરૂદ્ધ તેણે કદી પણ હથિયાર ઉગામવા નહિ, તેમજ જ્યારે પણ તેને ફરમાવવામાં આવે ત્યારે તેણે કારણ વ્યાજબી છે કે નહિ તેનો વિચાર કર્યો વગર બાદશાહની મદદે આવવું. આ શરતો તેણે પ્રતિજ્ઞા લઈ કબુલ રાખવી જોઈએ, તોજ તેને મુક્ત કરવામાં આવે !

* જુઓ ચિત્ર.

કારાગૃહની એક બંધારી કોઠડીની બાંધ ઉપર પડ્યો પડ્યો.....

[વિ.-શ્રી કલાશ્રિ,]

પ્રેમ પ્રભાવ,

[પૃ. ૨૮૪

ક્ષત્રિયપુત્ર ગણેશ તે સ્વીકારવાની સ્પષ્ટ ના પાડી. હવે મોત સિવાય બીજી શી આશા ? પરંતુ પરવશ જીવન કરતાં મૃત્યુ વધારે સુખકર હતું. આવી શરતો પોતાની પાસે કરાવવાની તજવીજ થાય એ વિચાર આવતાં પણ તેનું લોહી ઉકળી આવ્યું. સત્યતાના સંરક્ષણ માટે જીવનસમર્પણ કરવું એ જીવનની સાર્થકતા હતી. મૃત્યુથી તે ડરતોજ નહોતો. કારણ ક્ષત્રિય પુત્રો મૃત્યુને વધાવી લેવા માટે સદા તત્પરજ હોય છે. પરંતુ એકજ વાતનું તેને દુઃખ થતું હતું. પોતાની પાછળ રહેનાર કુટુંબ પરિવારનો, સ્નેહિતનોનો, પોતાની પ્રજાનો તેને વિચાર આવ્યો. પોતાના મૃત્યુ પછી પોતાની સ્ત્રી અને સંતાન કેવાં નિરાધાર બનશે, તેઓને દુઃસ્મનની દયા ઉપર રહેવું પડશે, પોતાનો રાજ્યપ્રદેશ કેવો ખેદાનમેદાન થશે, રાંકડી વફાદાર પ્રજાને સુલ્તાનના ત્રાસની ઘોંસરીમાં જોડાવું પડશે : આવા આવા વિચારો તેને અકળાવવા લાગ્યા.

તેના જીવનની છેલ્લી પળોમાં પણ તેને આશ્વાસન આપનાર કોઈ નહોતું. ત્યાં કોઈ મિત્ર નહોતો, મધુર મીઠો અવાજ નહોતો, તેના મનનું સાંત્વન કરનાર કે કપાળે હાથ ફેરવનાર કોઈ કોમળ હાથ પણ નહોતો. મૃત્યુ આટલું બધું નજદીક આવી લાગ્યું છે એમ તે માનતો નહોતો. સર્વશક્તિમાન પરમાત્મામાં તેનો વિશ્વાસ દ્રઢ હતો, અને અઘાપિ તે વિશ્વાસનો તેને આધાર હતો. કોઈ અહંભુત દૈવી શક્તિ હજી પણ પોતાના ઉપર આધાર રાખનારાઓને ખાતર પોતાનો જીવ બચાવશે એવી તેની માન્યતા હતી. અધીરાઈથી તેણે પોતાનો હાથ દિવાલ સામે અકાળ્યો, પરંતુ ઉત્તરમાં માત્ર ભયંકર પ્રતિધ્વનિ થયો, અને તેના હૃદયને કોરી ખાનાર દુઃખે સાક્ષી પુરી કે તે હજી બંધનમાંજ હતો ! પોતાની મુખર્તા ઉપર તેને હાસ્ય ઉપજ્યું.

એકાએક તેને સંન્યાસિનિનું સ્મરણ થયું. શું તે દેવાંશી માતા તેની બહારે નહિં ધાય ? અલબત્ત તેની મુક્તિ માટે તે સતત યત્નો આદરી

પ્રેમ-પ્રભાવ

રહી હતી. પોતે ન્યાયી કાર્ય માટે લડતો હતો. ત્યારે શું ન્યાયી પ્રભુ તેને મરવા દેશે અને તેના રક્ષણુ અને આશ્રય ઉપર આધાર રાખી રહેલાઓને રખડતા કરી મુકશે ?

અને હવે તેના મનસ્વી તરંગોમાં શક્તિમૈયા ખડી થઈ. તેણે તેનો દિન-હૃદયના ચુરા કરી નાખનારો આર્જવ સ્વર સાંભળ્યો. શું તેણે પણ ન્યાયી કાર્ય માટે પોતાને આશ્રય આપવા કરગરીને વિનંતી નહોતી કરી ! સંતાપ અને પ્રશ્નાતાપથી તે પીડાવા લાગ્યો. નહિ, નહિ, તેનું ભાવિ નિર્માણ થઈ ચુક્યું હતું. જે રાત્રે તેણે તદ્દન બેદરકારીથી તેને દુઃખમાંથી બચાવવાની કે આશ્રય આપવાની ના પાડી હતી તે સમયથીજ તેણે પોતાનો નાશ બોરી લીધો હતો. તેની આશા નષ્ટ થઈ, અને તેનું સ્થાન વિષાદ અને ઉદ્વેગે લીધું. વિચાર કરતાં, આશા નિરાશાના તરંગોમાં અટવાતાં તે થાકીને લોથપોથ થઈ ગયો અને એ પરિશ્રમના પ્રતાપે નિદ્રાદેવીને શરણે જઈ પડ્યો.

નિદ્રાવસ્થામાં તેને એક સ્વપ્ન આવ્યું. જાણે કારાગ્રહની એ કોટડીની ચારે દિવાલો ઉડી ગઈ અને ઉડુગણથી અલંકૃત બનેલા નભોમંડળની નીચે ખુલ્લા મેદાનમાં એક દેવીના દર્શન થયાં ! તેનો અંતરાત્મા આનંદથી ઉછળ્યો. હર્ષાવેશમાં તે તેને પગે પડી વંદન કરવા જતો હતો એવામાં રહેજ અચાજથી તેની ઉંચ ઉડી ગઈ. શું એ આભાસ સત્ય હતો ? શું તેને મુક્ત કરવા માટે દેવી દ્રશ્ય-માન થયાં હતાં ?

તેણે પોતાની આંખો ચોળી. નેત્રો ઉઘાડતાં તેણે શું જોયું ? જવાહિરથી ઝગમગતા રાજવંશી વસ્ત્રોમાં સજ્જ થયેલી એક સ્ત્રી ત્યાં ઉભી હતી, અને એ જવાહિરના તેજથી તે અંધારા કારાગ્રહમાં પ્રકાશ ફેલાઈ રહ્યા હતાં ! તેનું અંતર પવિત્ર ભક્તિભાવથી રેલાયું. તે સમજી શક્યો નહિ કે પોતે સ્વપ્નવશ છે કે જાગૃત ? !

જમીન ઉપર એક મનુષ્યાકૃતિ ચતીપાટ પડેલી તેની
તજરે પડી.

[ચ-શ્રી કલાગિધિ.] પ્રેમ પ્રભાવ. [૫. ૨૮૭]

પ્રકરણ ૪૨ મું.

સેવાનો અનાદર.

‘જન્મને જીવનાં કૃત્યો છે આકસ્મિક સૌ અરે,
પાસા ફેંકે જનો સર્વે દા દેવો હરિ હાય છે.’

કલાપી.

કારાગૃહની કોટડી અંધકારમય હતી. ત્યાં પ્રવેશ કરતાં શક્તિ ધોર અંધકાર શિવાય બીજું કંઈ પણ જોઈ શકી નહિ. તેણે દારપાળને ખત્તી લાવવાની આજ્ઞા કરી અને ત્યાંજ સ્થંભી ગઈ. અંધકારની સ્યામતા સહન ન થવાથી પળવાર આંખો બંધ થઈ અને પુનઃ ઉઘડી. અંધકારની પ્રખળતા ઓછી જણાઈ. દિવાલમાંની નાની બારીમાંથી આંખો પ્રકાશ પડતાં જમીન ઉપર એક મનુષ્યાકૃતિ ચત્તીપાટ પડેલી તેની નજરે પડી. * તે આકૃતિ તરફ શક્તિ આગળ વધી.

બંદીવાન ચમક્યો-ચોંક્યો, એકાએક તેના મુખમાંથી શબ્દો નિકળી પડ્યા, “કોણ શક્તિ?”

આ બે શબ્દોમાં તેની હૃદયવેદના સ્પષ્ટ વ્યક્ત થતી હતી.

સ્પષ્ટ મધુર અને તીવ્ર સ્વરે ઉત્તર મળ્યો, “નહિ, શક્તિ નહિ, પણ સુસ્તાના !”

ટાઢા ડામ જેવા આ મસ્કરી અને મેણાંથી ભરેલા વચનોના પ્રતિધ્વનિથી કારાગૃહની દિવાલો પણ કંપવા લાગી. બંદીવાન સ્થીર પડી રહ્યો હતો. સુસ્તાના પણ શાંત હતી. તેણે અંધકારને ભેદીને

● જુઓ ચિત્ર.

પ્રેમ-પ્રભાવ

રાજાની મુખમુદ્રા જોવાનો યત્ન કર્યો. પોતાના શબ્દોથી થયેલી અસર જોવાની તેની ઇચ્છા હતી, પરંતુ અંધકાર ઘ્યાળુ હતો. તેના મુખ ઉપર છવાયેલી ગદ્યાની તે જોવા પામી નહિ.

દ્વારપાળ દીપક સહિત દાખલ થયો, અને બત્તી ત્યાં મુકીને દ્વાર બંધ કરી ચાલ્યો ગયો.

દીપકના પ્રકાશમાં કેદી બરાબર નજરે પડતો હતો. તેણે શું જોયું ? પોતાની યુવાવસ્થામાં જે યુવાનનું પોતે રટણ કર્યા કરતી હતી તેવો આ નહોતો, તેમજ રાજવંશી પોશાકમાં સજ્જ બનેલો અને ન્યાં બધાં ત્યાં માણસો માનમાં પોતાનું સર ઝુકાવે તેવો અભિમાની અને દમામદાર રાજા પણ નહોતો ! અત્યારે તો તેની નજરે એક ઉદાસ મૂર્તિ નજરે પડી. તે અંદીવાન દુઃખી અવસ્થામાં હતો. માથાનાં લાંબા વાળ વિખરાયેલા લપ્પડતા હતા. ચહેરો ફિક્કો, શુષ્ક, નિસ્તેજ અને સંતપ્ત હતો. માત્ર ઉંડી ઉતરી ગયેલી ખાડાવાળી કાળી આંખોમાં હજી પ્રતિભા ચમકતી હતી. આટલી નિશાની શુદ્ધ ક્ષત્રિય કુળના રાજાને ઓળખાવવાને બસ હતી !

એક અક્ષર પણ ઉચ્ચાર્યા વિના તે તેના તરફ ટગર ટગર જોઈ રહી. તેની મુખચર્યા ઉપરથી તેના અંતરની લાગણીઓ પરખાઈ શકાય એમ નહોતું. આ તેના વિજયનો-તેના વેરનો વખત હતો ! શું તેને આનંદ થતો હતો ?

તેના મુખ ઉપર અવનવો ફેરફાર થયો, લાંબી કાળી પાંપણ ઉપર અશ્રુબિંદુ ચમક્યું, તેના બીડેલા અધરોષ્ટ કંપ્યા. તે સ્થીર, સીધી, જડવત ઉભી રહી. બાણે આરસપદ્માણના પુતળામાંજ જીવન સંચાર થયો હોય ! કેદીના દુઃખોથી તેનું હૃદય ડંખાયું. અરે દેવતાઓ ! દૈવી ભૂમિની દિવ્ય મૂર્તિઓ ! સ્ત્રીના હૃદયનું નિરિક્ષણ કરો અને અકિત બનો ! બાણે બદ્ધ લાકડીનો સ્પર્શ થયો હોય તેમ તેની

વૃત્તિ ફરી ગઈ, સ્ત્રીત્વના ઉમદા સ્વભાવ રૂપી તાર ઉપર ચડી ગયેલો કડવાશ રૂપી કાટ ધસાઈ ગયો, મોહપટનો નાશ થયો.

યોગિનીએ પોતાને કલાં હતાં તે વચનોનો મર્મ હવે તે સમજી. તેનો જીવ સન્-મર્ગે દોરાયો. ખરેખર આ તેના વિજયનો વખત હતો, કારણ કે તેણે પોતાની ઉચ્ચવૃત્તિ પુનઃ પ્રાપ્ત કરી હતી. છેવટે તે બોલી, “રાજકુમાર, ઉઠો, ઉભા થાઓ.”

અત્યારે તેનો અવાજ મધુર, કર્ણહાર્દ, અને કોમળ હતો. આવો ફેરફાર જોઈ ગણેશ દિગ્મુદ્ધ બન્યો. સ્ત્રીના હૃદયની વાતનો દેવતાઓ પણ પાર પામી શક્યા નથી તો પછી ગિચારા ગણેશદેવનું શું ગળું ? શક્તિ પુનઃ બોલી, “ઉઠો રાજકુમાર ! વખત વિતી જાય છે. આ વસ્ત્રો હ્યો અને તે પરીધાન કરો.”

ગણેશ સમજી ગયો. શક્તિ તેને મુક્ત કરવા આવી હતી. ત્યારે શું તેનું સ્વપ્ન સત્ય નિવડ્યું ? પુનઃ મુક્તિનું સ્વપ્ન તેની નજર આગળ ખડું થયું, તેણે પોતાને અંધનમુક્ત બનેલો જોયો, પોતાના પ્રિયજનોમાં પોતાને હરતો ફરતો જોયો. યંત્રની માફક ગણેશ ઉભો થયો અને વિચાર કયાં વિના બોલ્યો, “મારે ક્યાં જવું ?”

શક્તિએ જાંખી રોશની જુઝાવી નાંખી અને બેટકી ત્વરાથી પોતાની વિસ્તીર્ણ સાડીનો થોડો ભાગ ફાડી નાંખ્યો. પોતાના મસ્તક ઉપરથી સોનેરી ભરતકામ વાળી શાન્ન ઝાઈ આ બંને વસ્તુઓ બંદીવાનને આપતાં તે બોલી, “રાજકુમાર, આ વસ્ત્રો હ્યો, તેનાથી તમારો દેહ ખરાબર ઢાંકો. દરવાજા આગળ જઈ સાંકળ ખખડાવજો, એટલે દ્વારપાળ તુરંગના દ્વાર ઉઘાડશે. સાંધી બદાર નિકળી તેની સાથે મુંગા મુંગા ચાલ્યા જજો. કારાગ્રહની બદાર પહેરેગીરને આ વીંટી આપજો. આ મુદ્રિકા લઈને તે કંઈપણ હરકત ક્યાં વિના તમને જવા દેશે એટલે તમારી ઇચ્છા અનુસાર ફાવે ત્યાં તમે જઈ શકશો.”

હજી પણ સ્વપ્નવશ હોય તેમ રાજા બોલ્યો, “અને તમે ?”

પ્રેમ-પ્રભાવ

ત્વરાથી ઉત્તર મળ્યો, “મારે માટે તમે કશી ચિંતા ન કરો, સર્વ ગોઠવણુ થઇ ચુકી છે, કુતુબ મારે માટે નિર્માણ કરેલા સમયે આવી પહોંચશે.”

“પરંતુ તમે ચાલ્યા ગયા છો એવું પહેરેગીર કુતુબને કહેશે તો ?”

“તમારી સાથે આવનાર માણસની બદલીમાં બીજો માણસ આવશે જેને શી ઘટના બની ગઇ છે તેની કંઈ ખબર પડનાર નથી.”

“તેનો મિત્ર તેને વાત કરે તો ?”

“તેમ કંઈ થવાનું નથી, રાજકુમાર, સર્વ પ્રકારની ગોઠવણુ થઇ ચુકી છે. ઉતાવળ કરો, આમ વિચારમાં વખત ન ગુમાવો, નહિં તો સઘળી બાજુ બગડી જશે !”

શું સર્વ ગોઠવણુ થઇ ચુકી હતી ? વાહ, કુલિન નિડરં એંબળા ! ધન્ય છે તારી ઉદારતાને ! તારા મુખમાંથી નિકળેલી આ અસત્ય વાણી માટે પણ દેવતાઓ તને શુભાશિષ આપશે ! તે તો માત્ર ગણેશનોજ વિચાર કરતી હતી; પોતાની તરફ જે લય ધુરંકી રહ્યો હતો, જે શ્રવણું જોખમ તે ખેડતી હતી તેના વિચારો શક્તિના હૃદયમાં સ્થાન મેળવી શક્યા નહિં.

સ્વતંત્રતામાં ઉછરેલા કુમારે પુનઃ એક વાર મુક્તિનો-સ્વતંત્રતાનો દમ ખેંચ્યો. પરંતુ અચાનક તેના વિચાર ફરી ગયા, સ્વતંત્રતાનો પ્રકાશ નષ્ટ થયો.

સ્પષ્ટ દ્રઢ સ્વરે તે બોલ્યો, “ સુસ્તાના, હું નહાસી નહિં જઈ. લ્યો, આ તમારા વસ્ત્રો અને વીંટી પાછા લ્યો.”

સુસ્તાનાને કારી ધા થયો. આશ્ચર્ય પામી તે બોલી, “કેમ મહારાજ. શા માટે નહિં ?”

“ તમે મને જે ભેટ અર્પણ કરો છો તેને હું લાયક નથી. હું તમારે હાથે મળેલી મુક્તિ સ્વીકારી શકતો નથી.” તેના સ્વરમાં નિશ્ચલતા એટલેટ લેરેલી હતી.

શક્તિએ બાણ્યું કે તેનો નિશ્ચય અડગ-અચળ હતો. તેનું મ્હોં લેવાઇ ગયું. છેવટની-અંતીમ આશા પણ નષ્ટ થઇ. લથડીયાં ખાતાં

દેહને ભોંય ઉપર પડી જતો અચાવવાને તે દિવાલને આધારે ઉભી રહી.

કારાગૃહમાં આવી વસ્તુસ્થિતિ હતી, ત્યારે કુતૂબ સુસ્તાનની શોધમાં નીકળી પડ્યો હતો, અને પોતાની અધમ ધર્ષાળુ વૃત્તિને સંતોષતો હતો. વક્ષાદારીના આડંબરથી તેણે શક્તિ પાસેથી જે જે વાત જાણી લીધી તે સુસ્તાનને નિવેદન કરી. આદશાહના કાન ભંભેરાયા.

કુતૂબની વાતથી આદશાહનો પીત્તો ઉછળ્યો, તે ક્રોધથી ઘેસો અન્યો. “કુતૂબ, એમ બની શકેજ નહિ, આતો જૂદમ કહેવાય. હું તો તે માનીજ શકતો નથી. તું તદ્દન જુઠું બોલે છે.”

દુર્ભાગી આદશાહ ! તેની વિચારશક્તિ ખૂંદર મારી ગઇ હતી.

પ્રસન્ન ચિત્તે કુતૂબે ઉત્તર આપ્યો, “આપ નામવર નજરે જોયેલી વાતને તો કદાચ સાચી માની શકશો. આપ મહેરબાન મારી સાથે પધારવાની તકલીફ ઉઠાવો તો આપની ખાત્રી કરી આપું કે આ હકિકત હરફે હરફ રાસ્ત છે.”

“મારાથી આવવાનું અને તેમ નથી. તું કહે છે એ સાચુંજ હોય તો જ, તરત તે માથું કાપીને મારી પાસે લઇ આવ.”

“કેનું માથું, જનાબે આલી ?”

“કેનું માથું ? પેલા કાફર ગણેશદેવનું,”

“ત્યારે સુસ્તાનને મારે શું કહેવું ?”

“તારે સુસ્તાનને કંઈ કહેવાની જરૂર નથી, એ માફ કામ છે.”

કુતૂબના આર વાગી ગયા ! સુસ્તાનને મરેલી અથવા દેશપાર થયેલી જેવાની તેની ખાસ ઇચ્છા હતી. પરંતુ આજી બગડી ગઇ, પાસા પલટાઇ ગયા, તેનો દાવ અવજો પડ્યો.

ઉત્સાહભંગ અનેલો કુતૂબ આદશાહિ ફરમાનનો અમલ કરવા ત્યાંથી જતો હતો તેવામાં તેને પાછો બોલાવવામાં આવ્યો.”

આદશાહે કહ્યું, “જો સુસ્તાનાએ અંદીખાનાનો હજી ત્યાગ ન કર્યો હોય તો અંદીવાનને હમણાંજ કતલ કરવાનો નથી સમજ્યો કે ?”

“જેવું આપ આદશાહ સલામતનું ફરમાન.” નરમ ઘેંસ જેવો બનીને હાથ અફસોસ કરતો કુતૂબ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

પ્રકરણ ૪૩ મું.

કારાગૃહનો ત્યાગ.

‘ ભૂલે ભલભલા ભૂલે રે
ભાવિનો ભરમ કોથી નવ ખુલે. ’

ગણેશના વર્તનથી શક્તિ વિસ્મય પામી. તેના મનની ઉમેદો ભાંગી પડી. તેનું આશામંદિર તુટી પડ્યું. આજે ગણેશદેવે કરેલા અનાદરથી તેના દુઃખનો પાર રહ્યો નહિ. પોતાના દુઃખમય જીવનમાં તેણે અનેકવાર નિરાશાઓ અનુભવી હતી, પરંતુ આજની નિરાશા તો સર્વને વિસરાવી દે તેવી હતી. આજનો મંતાપ અગાઉના જેવો નહોતો, કારણ આગળનો કોપ અને ધર્પાવૃત્તિ આજે શક્તિમાં નહોતાં. આજે રાત્રે શક્તિના હૃદયમાં સ્વાર્થને સ્થાન નહોતું. દુઃખના કુંગરથી તે કચરાઈ મરતી હોય એમ તે માનવા લાગી. જગતમાં પોતાનું કોઈ નથી એમ તેને લાગ્યું. નિરાશા અમાપ જણાઈ. સૂર્યમંડળથી જુદા રહેલા ધુમકેતુની માફક પોતે પણ જગતની સાથેના સંબંધ ગુમાવ્યો હોય તેવો વિચાર આવ્યો. પોતે જે સાંભળ્યું તે સત્ય હતું કે કેમ તેની પણ ખાત્રી ન થઈ.

કોટડીનો ત્યાગ કરીને તે બહાર આવી. આકાશ વાદળાંઓથી ઘેરાયેલું હતું. એકપણ તારલીયો અંધકારને ભેદવા ચમકતો નહોતો. મૂર્છાવશ બની હોય તેમ તે ઉભી રહી. સર્વ કંઈ અંધકાર અને નિરાશામય જણાયું. પોતે ક્યાં કેવી સ્થિતિમાં છે તેનું પણ ભાન ન રહ્યું.

દ્વારપાળે આ જોયું. તે ડરતી હશે એમ ધારી તેણે બત્તી લાવવાની વિનંતી કરી. તેના અવાજથી તે ચોંકી. અતિ મંદસ્વરે તેણે ઉત્તર આપ્યો, “ ના...નહિં.....કંઈ નહિં, ચાલો આપણે જઈયે.”

જમાદાર ગુલામઅલીખાં બહારના દરવાજા પાસે લાકડાની બેઠક ઉપર બેઠો હતો. ત્યાંથી શક્તિ પસાર થઈ ત્યારે પહેરેગીરોએ તેને ટોકી, “કોન ?” જમાદારે તેઓને બોલતાં બંધ કર્યાં. શક્તિ આગળ વધી. પરંતુ તરતજ જમાદાર તેની પાછળ દોડ્યો, “પેલી વીંટી ?”

કારાગૃહમાં પ્રવેશ કરવા માટે કુતૂબે શક્તિને એક વીંટી આપી હતી. કુતૂબ અને શક્તિ વચ્ચે એવી મસલત થઈ હતી કે કારાગૃહથી થોડે દૂર આવેલા થાણામાં કુતૂબે રાહ બેસવું, અને કારાગૃહ છોડતી વખતે શક્તિએ જમાદાર સાથે તે વીંટી કુતૂબને મોકલાવી આપવી, જેથી તે ત્યાં આવે અને સુલ્તાના નિર્વિદ્ધ મહેલમાં પહોંચી જાય તે જુએ.

આટલા વખત સુધી રાજા કર્મનો કરનાર કુતૂબ થાણામાં બેસી સમય વ્યર્થ વિતાડતો નહોતો, પરંતુ એ તો પોતાની કપટજાળ બીજાવવા ક્યારનો સુલ્તાન પાસે પહોંચી ગયો હતો. પરંતુ જતાં જતાં શક્તિ કારાગૃહનો ત્યાગ ક્યારે કરે છે તે જાણવાની ગોઠવણ કરવાનું તે ચૂકી ગયો નહોતો. પોતાના એક માણસને ગુલામઅલીખાં પાસે રાખીને જો સુલ્તાના કારાગૃહમાંથી પાછાં ફરે તે દરમ્યાન પોતે ત્યાં ન આવી પહોંચે તો તે માણસ સાથે વીંટી તરત મોકલાવી આપવાની તેને સૂચના આપી રાખી હતી. સુલ્તાના પાછી ફરે તે પહેલાંજ ત્યાં હાજર થઈ જવાનો તેણે નિર્ણય કર્યો હતો, પરંતુ સુલ્તાનને બખ્તર આપવા માટે તેને નિંદ્રામાંથી જાગ્રત કરવો પડે તેમ હોવાથી વખત છે ને કદાચ વધારે સમય વીતી જાય ! આમ હોવાથી પૂખ્ત વિચાર કરીને કુતૂબે સમયસૂચકતા વાપરી હતી. કારાગૃહમાં પ્રવેશ કરનાર સુલ્તાના છે એ વાત છુપી રાખવાનું તે ભૂલી ગયો નહોતો !

જમાદારની માગણી થતાં શક્તિએ બેદરકારીથી ઉત્તર આપ્યો, “વીંટી ? શાની વીંટી ? અહિં તો વીંટી બીંટી કંઈ નથી !”

“પણ.....કુતૂબશાહનો હુકમ.....”

પ્રેમ-પ્રલાવ

ગરીબ વિચારો જમાદાર કુતૂબની આસાને વશ બની આગ્રહ કરવા ગયો.

શક્તિએ તેની જીભ બંધ કરી, “બસ, બાળુએ ખસી જ, તારી સુસ્તાના તને આસા કરે છે !”

આભો બનેલો, મનમાં હેબક ખાઇ ડરી ગયેલો જમાદાર બાળુ ઉપર ખસી ગયો. સુસ્તાના નિર્વિધને ત્યાંથી ચાલી ગઇ. જમાદાર વિચારો ઢીલો બનીને પોતાના સ્થાન ઉપર આવ્યો.

મનમાંજ તે બબડવા લાગ્યો, “કોણ સુસ્તાના સાહેબ ! યા અલ્લાહ ! હુંતો એમજ ધારતો હતો કે બંદીવાનની ઓરત પોતાના ખાવિંદને મળવા આવી હશે, અને આપણને કંઈ બક્ષીસ મળશે. પરંતુ કમબખ્ત તકદીરજ એવાં ! અહા કુતૂબશાહ કેવા નશીબદાર કે સુસ્તાન અને સુસ્તાના બંનેને મનમાં આવે તેમ નચાવે ! હશે ચાર, ચાલો, પેલા ઉંઘણસીને જગાડીને મોકલી દઈએ.”

કુતૂબનો માણસ ફૂતેહખાં ભર ઉંઘમાં ધોરતો પડ્યો હતો તેને મહા મહેનતે તેણે જગાડ્યો, અને વીંટી નથી મળી એમ જણાવ્યું.

ફૂતેહખાંની આંખો ઘેરાતી હતી. એ ઉંઘણસીએ ધાર્યું કે વીંટી મળી નથી એટલે જવાની-જગવાની શી જરૂર છે ? પુનઃ તે ધસધસાટ ઉંઘવા માંડ્યો.

ગુલામઅલીખાં બંધાણી હતો તેણે મનમાં વિચાર કર્યો કે વીંટી મોકલવાની નથી ત્યાંસુધી શી ચિંતા છે ! તે નિરાંતે ચક્રમના દમ ફાંકવા લાગ્યો.

પ્રકરણ ૪૪ મું.

પ્રેમ માટે પ્રાણ !

When slight has followed slight,
And insult has been added to insult,
The love which is determined still to love on,
Assumes a character at once fearless and divine.

—Davies.

ન્યારે અપમાન ઉપર અપમાન થયા કરે છે, તિરસ્કાર ઉપર તિરસ્કાર થયા કરે છે, ત્યારે પ્રેમીજન જાણે પ્રેમ ન છોડવાનો નિશ્ચય કર્યો છે તે એકદમ દિવ્ય અને નિર્ભય વર્તન કરે છે.

રજનીએ અંધકારમય સાડી પરિધાન કરી હતી. મધ્ય રાત્રીએ કૃષ્ણ પક્ષની ગાઠ શ્યામતા છવરાઈ હતી. આ સમયે શક્તિ બેઘડકે અરણ્યમાં રખડતી હતી. અંધારી રજનીમાં ફરવાને તે ટેવાઈ ગઈ હતી, કારણ યાત્રાનાં છ વરસોમાં તેને અનેક વખત રાત્રીએ મુસાફરી કરતી પડતી હતી ! પોતાને પરિચિત અરણ્ય તે વીંધવા લાગી. વૃક્ષો આવકાર આપતાં હોય તેમ જુગ્મ સમાન પોતાની ડાળીઓને તેના તરફ પ્રસરાવતાં જણાવતાં હતાં. જુના મિત્રની માફક સૌ તેનો સત્કાર કરતું. સત્વર તે સરિતા તીરે આવી પહોંચી. પેલું આમલીનું વૃક્ષ જેના ઉપર થોડાંક વર્ષો ઉપર સંખ્યા સમયે બેસીને શક્તિએ ગણેશ પાસે પ્રેમયાચના કરી હતી તે ત્યાંનું ત્યાંજ હતું, પરંતુ તેની ડાળીઓ તુટી ગઈ હતી, માત્ર થડ બાકી રહ્યું હતું. શક્તિના જીવનને પણ તેમજ બન્યું નહોતું ? સર્વ જીવનસૌન્દર્ય નષ્ટ બન્યું હતું, માત્ર દુઃખમય દેહ ટકી રહ્યો હતો !

પ્રેમ-પ્રભાવ

આમલી વૃક્ષ જોતાં તે સંધ્યા સમયનો પ્રસંગ યાદ આવ્યો. ગણેશ પોતાની પ્રેમયાત્રના સ્વીકારી હોત તો જીવન કેવું સુખી નિવડત તેના વિચારો આવવા લાગ્યા. નીચેના કાવ્યનો ધ્વનિ જાણે તેના વિચાર તરંગોમાં ન ઉઠતો હોય ? :—

If you loved me, as I love you,
How happy this little world would be
The light of the day, the dancing hour
The skies, the trees, the birds and flowers
Would all be part of perfect gladness.
And never a note of pain or sadness
Would jar life's beautiful melody
If you loved me as I loved you.

—Marie Corelli.

અર્થાત:—હું જેમ તને ચાહું છું તેમ તું મને ચહાતો હોત તો આ નાની દુનિયા કેટલી સુખમય બનત ! સુર્યનો પ્રકાશ, પ્રાતઃકાળનો સમય, આકાશ, વૃક્ષ, પક્ષિ, પુષ્પ એ સઘળાં આપણા સંપૂર્ણ આનંદરૂપ થાત. અને હું તને જેમ ચાહું છું તે પ્રમાણે તું મને ચહાતો હોત તો જીવનના સુંદર ગાયનમાં દુઃખ અથવા દિલગીરીનો સર નિકળીને કદી મઝા બગાડત નહિ.

જુનાં રમરણો તાજાં થતાં ગયાં. “ ગણેશ પ્રેમનો સ્વીકાર કર્યો હોત તો આવો સમય આવત ? એ પ્રશ્ન ! મને તો પ્રેમવંચિત રાખી દુઃખી બનાવી, પરંતુ બીજી સ્ત્રીઓને આમ પ્રેમનિરાશા આપતો નહિ, અરે એમ કરવું હોય તો પ્રેમ જામવા દેતો નહિ.”

‘ અરેરે ! યોગ થાશે માં ! થયો તો સ્નેહ જામો ના !

મૃદુથી બેપરવા યા બેદરકાર પ્રેમી જડાશે માં ! ’

પરંતુ હું ભૂલું છું. દુઃખ એ પ્રેમની કસોટી છે. પ્રેમ ખાંડાની ધાર જેવો છે. પ્રેમ માટે તપાવું-તવાવું જોઈયે. કસોટીમાં પાર

પ્રેમ માટે પ્રાણ !

‘હિતરત્ન’ જોઈએ. પ્રિતની રીત ન્યારી છે. પ્રેમનો પંથ અજ્ઞ છે !

‘અજ્ઞયમ રત્નતા રસ્તા ! અજ્ઞયમ ગાંઠ પ્રેમીની

ખુમારીને ખુવારી છે ! અજ્ઞયમ પ્રેમની મસ્તી !’

વિચારની ધુનમાં તે આગળ ચાલી. તેજ સ્મરણીય સ્થાન જ્યાં જીવનની અકારી પળો તેણે વિતાડી હતી, જ્યાં પોતાની જીવનસખી રૂપ પ્રાણથી અધિક પ્યારી પુષ્પમાળાને તેણે છેવટના પ્રણામ કર્યા હતા તે પીપળનું, વૃક્ષ હજી ત્યાં ખડું હતું. ક્ષણભર એ વૃક્ષ તરફ-નીચેની ભૂમિ તરફ જોઈને તે આમતેમ ફરવા લાગી. ભૂમિનાં રજ-કણો-વૃક્ષ પાસેની ધુળ પવિત્ર બનેલી જણાઈ. કારણ જીવનની આશારૂપ માળામાંથી પોતે તોડી નાંખેલાં-પગતળે ચગદી છુંદી નાંખેલાં કરમાયેલાં પુષ્પો એ ધુળમાં લળી ગયાં હતાં !

તે પ્રસંગ તેની નજરે ચડ્યો. વૈરની ધુનમાં પોતે કરેલી મૂર્ખતા માટે પશ્ચાતાપ થયો. પ્રશ્નાતપથી તેનું હૃદય ડંખાયું.

“તણાઈ વૈરની ધુનમાં, કર્યું મેં મુર્ખતાનું કામ

કટુદ્ધન ચાખવા તેનાં, લલાટે એ લખાયું છે !

હા, એમજ, હવે તો કટુદ્ધન ચાખવાનાં. ઘણું ભોગવ્યું, અને હજી ભોગવવું પડે છે. જીન્દગી હવે તો મને અકારી થઈ પડી છે. જોને માટે આ સર્વ કર્યું તે દુઃખમાં રીખાય એ મારાથી કેમ સાંખી શકાય ? ખરેખર હવે તો જીવન વ્યર્થ છે, દુઃખમય છે. ત્યારે શું કરું ?

‘જીવન આ થયું છે મને કટુ’

મરણની ન કાં ઔપધી લઉં ?’

હા, હા, હવે તો એજ ઔપધિ ! પ્રેમીને માટે પ્રાણવિસર્જન ! ગણેશ, તમે મારો ત્યાગ કર્યો, તરછોડી, પરંતુ મારો પ્રેમ તો અખંડ રહ્યો છે. તમે ગમે તેમ કરો, પરંતુ તમારે માટે, ગણેશ, માત્ર તમારે માટે આ દેહ અર્પણ કરવા પણ આ દુભાગી શક્તિ તત્પર છે. મને તો—

પ્રેમ-પ્રભાવ

‘ચીરાવું, રે’સાવું, તડકડી રીખાઇ સળગવું,
શળીના કાંટાની અણીપર પરોવાઇ મરવું;
દિસે દહાણું એ તો અગર રસનાં પાત્ર મધુરાં,
ચહું એ ચહેરાની સુખથી કુરખાની થઇ જવા.’ ”

અચાનક કંઈ વિચાર સુઝ્યો. તે ભૂમિ તરફ વળી, પુષ્પોની પ્રસાદી ધરાવનાર ધુળની મુઠી ભરી અને સાડીના છેડે તે ખાંધી લીધી. એ ધુળને ચક્ષુઓ સાથે ચાંપતી તે અરણ્યમાં આગળ વધી.

અદ્વિપસમયમાં જીર્ણ અવસ્થામાં ટકી રહેલા દેવાલય પાસે તે આવી પહોંચી. તેની ફેાઇ-પવિત્ર માતાજી અહિંજ વિરાજતાં હતાં. બારણામાં પડેલી ફાટમાંથી દીવાનો પ્રકાશ ડોકીઉં કર્યા કરતો હતો. શક્તિનાં અંતરચક્ષુઓએ દીપક પાસે બેસી મંત્રો ઉચ્ચારતી-પ્રભુસ્મરણ કરતી યોગિનીને જોઇ લીધી, કલ્પનામાં તે ચિત્ર ખડું થયું.

દ્વાર પાસે આવી લાગતાં તેણે ધીરેથી તે ઉઘાડ્યું. હા, હા, ચક્ષુઓ બંધ કરીને યોગિની સમાધિમાં બેઠાં હતાં !

એ દેવાલયમાંનો પ્રકાશ દીપકનો નહોતો. તેલના દીવાને બદલે હોમનો અગ્નિ પોતાની જ્વાળા ઉંચે ઉડાડી રહ્યો હતો. એ ખંડની વચ્ચે આવેલું દ્વાર ઉઘાડું હતું. હોમનો અગ્નિ કાળી માતાની મૂર્તિ આગળ ઉગ્રતાથી ઝળકી દેવીનું યજન કરતો હતો.

શક્તિ શાંત ઉભી રહી, યોગિનીનું લક્ષ તેના તરફ નહોતું. મંત્રોચ્ચારથી દેવાલયના વાતાવરણને પવિત્ર બનાવતી તે યજન આહુતિ આપવા ધૂત હોમ્યા કરતી હતી. અગ્નિમાં ઘી હોમાતાં તેની ઝળહળતી જ્વાળાઓ ઉગ્ર બની અને છેક છાપરા સુધી જવા લાગી. આ જ્વાળાઓ રકતના ધ્રુવારોએ સમાન હોય-એ ધ્રુવારો ધરીમાં ઉંચે ચડતો અને ધરીમાં મનુષ્યના જુદા કરેલાં મસ્તકની માફક નીચે પછડાતો હોય એવી શક્તિને પ્રાંતિ થઈ પછી જ્વાળાઓ શાંત થતી ગઇ અને હવે જાણે સઘળાં માથાઓ ચોરસ

આકારે ગોઠવાઈ જતાં હોય, અને તેના ઉપર પ્રકાશનું એક રાજ્યાસન નિકળી આવતું હોય એવું જણાયું. આ રાજ્યાસન ઉપર કઈ મૂર્તિ આરૂઢ બની હતી ? સુસ્તાનાએ એ ચહેરા ઓળખવાનો યત્ન કર્યો. તેવામાં યોગિની પુનઃ બોલવા લાગી.

“ હે સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ ! હે શ્રવનદાતા ! તું અમારા ઉપર અનુગ્રહ કર. સકળ વિશ્વનો સૃજનદાર તું છે, તારી દયાથી તું સર્વનું રક્ષણ કરે છે, તારા ક્રોધથી સર્વનો નાશ થાય છે. તું રૂઢ્યો છે તેથીજ અમારી આ માતૃભૂમિ ઉપર સંકટના વાદળો ઘેરાયાં છે. પરંતુ હે કૃપાસિંધુ ! હવે તો કંઈક કૃપા કર, અમારા માથે ઝઝૂમી રહેલું દુઃખવાદળ વિખેરી નાંખ, અને અમારી માતૃભૂમિના પ્રાચીન શરવીરોનો એક પુત્ર જે અત્યારે કારાગ્રહમાં દુઃખી દિવસો ગાળે છે તેને મુક્ત બનાવ. હે દિનંધુ ! તેના શરવીર આત્માને તારી શક્તિ રૂપી પ્રસાદી આપ, તેનું મનોબળ દ્રઢ બનાવ કે જેથી તે ઉત્તેજિત બનીને પોતાના અંધુઓ ઉપર ગુજરતા જીવંતનું છેદન કરે ! ”

દાર પાસે ઉભેલી સ્ત્રીનો આત્મા આ વચનોથી ઉન્નત બન્યો, સ્વર્ગમાંથી કોઈ દૈવી વાણી પોતાને પ્રેરણા કરતી હોય એવા વિચારથી ઉત્તેજિત બનીને તે બોલી ઉઠી, “ તથાસ્તુ, તેમજ થશે, મહાન શક્તિમાન પરમાત્માએ આ કાર્ય પાર પાડવા માટેજ મને અહિં મોકલી છે. ”

યોગિનીએ ઉંચું નેચું. કોણ શક્તિ ? તે ગણેશદેવને મુક્ત કરે ? કેવળ અશક્ય ! જે શક્તિ વૈરનો સંકલ્પ કરી દેવાલયનો ત્યાગ કરી ગઈ હતી તે અત્યારે તેને મુક્ત કરવાની ઇચ્છાથી આમ વનમાં ભટક્યાં કરે ? યોગિનીને કુતહલ થયું. ભક્તિપરાયણ યોગિની પ્રેમના પ્રભાવને-પ્રેમની જ્વલંભી શક્તિને ભૂલી ગઈ. તેના સ્મરણમાં ક્યાંથી આવે કે પ્રેમને માટે અનેક પ્રણયીજનો વનવન ભટક્યાં છે, રઝળ્યાં છે, રખડ્યાં છે અને એક બીજા માટે મરણશરણ બન્યા

પ્રેમ-પ્રભાવ

છે ! લયલી અને મજનું, શીરીન અને ફરહાદ, કામકુંડલા અને માધવાનલ આ સર્વ પ્રેમયજ્ઞની આહુતિજ બન્યાં હતાં ને ! પ્રેમને માટેજ લાલન વેરાગણુ ખીન બળવતી, ભિક્ષા માંગતી, લોહીની નીકા નજરે જોતી, પાણીપતના મેદાનમાં આવી હતી. પ્રેમને માટેજ ધરાવતી દુશ્મનોની ગોળીઓના વરસાદ વચ્ચે સિદ્ધરામનું નામ જપતી પ્રેમ યાત્રાએ નિકળી પડી હતી. એજ પ્રેમને માટે આજે શક્તિ ગણેશને બંધનમુક્ત કરવા મથી રહી હતી, જીવ આપવાને પણ તત્પર થઇ હતી !

ધ્યાન ધરતાં યોગિની સત્ય રહસ્ય સમજી શકી. પ્રસન્નવદને તે બોલી, “શક્તિ ! શું તું તેને મુક્ત કરશે ?”

“માતાજી ! મેં તેમને ક્યારના મુક્ત કર્યા હોત, પરંતુ મારે હાથે મળેલી મુક્તિ તે સ્વીકારતા નથી. પવિત્ર માતાજી, કૃપા કરી આપ મારી સાથે પધારવા કૃપા કરો. તમે કહેશો તેમ તે અચ્ચ કરશે, આપને હાથે મુક્ત થવામાં તે વાંધો નહિ લે. આ મુદ્રિકાને લીધે આપણે કારાગૃહમાં જઈશું. આપ તેને સાથે લઇ ત્યાંથી નહાસી છુટજો.”

માતાજી ઉભાં થયાં અને ચાલવા-લાગ્યાં, પરંતુ શક્તિ તેને અટકાવીને બોલી, “જરા ઉભાં રહો, માતાજી, મને ખીજાં વસ્ત્રો આપો.”

સંન્યાસિની એક લગવા રંગનું વસ્ત્ર લાવ્યાં, શક્તિએ તે લીધું અને પહેર્યું. અરણ્યમાંથી પોતાની સાડીને છેડે બાંધેલી પ્રેમ-પ્રસાદી-ધુળની લખ્મ શરીરે ચોળી અને મનમાં ગણગણવા લાગી:-

‘પ્યારાની પાછળ હું જોગણુ બની

જોગણુ બની હું વિજોગણુ બની-’

લગવી કંથા ઉપર પોતાની સાડીનો અડધો ભાગ શક્તિએ પહેરી લીધો, લાંબી શાલના બરાબર બે કટકા કરીને એક ભાગ પોતાના દેહની આસપાસ વિટાળ્યો અને બીજો ભાગ સંન્યાસિનીને

પ્રેમ માટે પ્રાણ !

છુપા વસ્ત્ર તરીકે આપ્યો. કારાગ્રહમાં પોતે સાડીમાંથી જે કટકો ફાડી લીધો હતો તે પણ યોગિનીને આપવાનું શક્તિ બૂઝી ન ગઈ.

શક્તિએ સુચના આપી, “માતાજી, આ સાડી પરીધાન કરો અને આપના શીરોભાગે આ શાલ વિંટાળી લ્યો. કારાગ્રહમાં પ્રવેશ કર્યા પછી મેં જે શાલ તથા સાડી પહેરી છે તે હું આપને આપીશ. જેવી રીતે મેં તે પહેરી છે તેવીજ રીતે પહેરવાની ગણેશદેવને સુચના આપજો અને તેમને શીરોભાગ બરાબર ઢંકાઈ જાય એ ખાસ લક્ષ-પૂર્વક જોજો. આમ કરવાથી પ્રવેશ કરતી વખતે આપણે જેવાં જાણાઈએ છીએ તેવાંજ તમે કારાગૃહનો ત્યાગ કરતી વખતે દેખાશો એટલે પહેરેગીરોને આ બાબતમાં કંઈ પણ શંકા આવશે નહિ.”

યોગિનીએ શાંત ચિત્તે પ્રશ્ન કર્યો, ‘અને બેટા ! તું શું કરશે ?’

“હું ? હું પાછળ રહીશ. પાછળથી કૃત્ય બારી મદદે આવશે.”

શક્તિમૈયા જે જોખમ બેડતી હતી તે સંન્યાસિનીના લક્ષમાં આવ્યું. પ્રેમધેન્વી શક્તિ પ્રેમ માટે પ્રાણાર્પણ કરવાનો વિચાર કરે છે, પ્રેમયજ્ઞમાં પોતાના દેહની આદૃતિ આપવા તત્પર બની છે, ગણેશને માટે પોતાનો જીવન કુરબાન કરવા મથે છે એ જોઈ યોગિનીનું હૃદય પ્રકુલ્લ બન્યું. તેના મનમાંથી ઉદ્દગાર નિકળી પડ્યા:—

‘જાદુગર પ્રેમ !

જાપરી દીસે ત્હારી જાદુગરી

અદ્ભુત શક્તિ શી તારામાં ભરી—જાદુગર’

શક્તિને સમજાવવાની કે આ કાર્યથી પાછા હઠવાનો ઉપદેશ આપવાની યોગિનીને આવશ્યકતા જણાઈ નહિ. તેણે સ્મીત હાસ્ય કર્યું. જેણે નિરંજનનિરાકારનો આશ્રય શોધ્યો, જે પ્રભુની ભક્તિમાં તન્મય બની, તેને મૃત્યુની દરકાર ક્યાંથી હોય ?

આ ક્ષણભંગુર દેહ અમર નથી તો પછી આવા ઉત્તમ કાર્યને

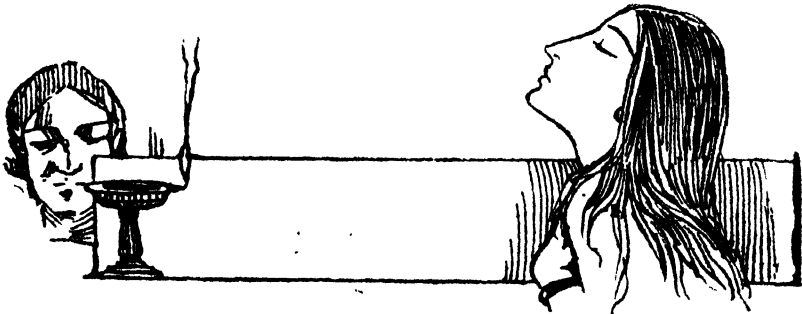
પ્રેમ-પ્રભાવ

માટે એ દેહનો ભોગ આપવો પડે તો જીવનની સાર્થકતા ગણાય ! શક્તિ જીવનસાક્ષ્ય કરતી હતી !

તેના વિચારો શક્તિએ અંધ પાડ્યા, “ માતાજી, એક કામ બાકી છે. મારા વાળ કાપી નાંખો. ”

યોગિનીએ તેની વિનંતિનો સ્વીકાર કર્યો. શક્તિએ તે કાંઠા, કાળા, સુંવાળા; રેશમ જેવા નરમ વાળ યોગિનીને આપ્યા અને કહ્યું, “ જો શુભબહાર માતાવિહોણી થાય તો તેને આ વાળ મારા પ્રેમના છેવટના સ્મારક તરીકે આપજો ! અને માતાજી ! ખાસ લક્ષમાં રાખજો કે આજથી તે બાળા આપની છે, હું તેને આપને ચરણે ધરું છું, આપના શરણે છોડી જઈ છું. તેને સંભાળજો, આપની પવિત્ર છાયા આપજો ! ”

યોગિનીએ તે વાળ કાળીકામાનાનાં ચરણે ધર્યાં અને પ્રાર્થના કરી લીધી. પ્રેમ માટે પ્રાણ અર્પણ કરવાના નિશ્ચયવાળી શક્તિ અને જગતનું ભલું ઇચ્છનાર યોગિની અને અંધકારમય રજનીમાં બદાર નિકળી પડ્યાં.

પ્રકરણ ૪૫ મું.

પ્રેમનો અલૌકિક પ્રભાવ ! સ્વર્ગવિહાર !

Love rules the court, the camp, the grove,
And men below, and saints above,
For love is heaven and heaven is love !

—Sir W. Scott.

“મહારાજ, મહારાજ,” સન્યાસિનીએ ધીરે સ્વરે--ખીજ કાને એ સ્વર ન પહોંચે એવી સાવધતાથી ગણેશને જાગ્રત કરવાનો યત્ન કર્યો.

ગણેશ ચમક્યો, નિદ્રામાંથી જાગૃત બન્યો અને એકદમ બેલી ઉઠ્યો, “નહિં શક્તિ, નહિં ! હું કારાગૃહનો ત્યાગ નહિં કરું. મને વધારે ક્ષત્ર્યાવતી નહિ, સમજાવવાનો યત્ન કરતી નહિ !”

“વત્સ ! શાંત ! એ તો હું છું. હું તને મુક્ત કરવા માટે અહિં આવી છું.”

રાજકુમારે યોગિનીને ઓળખી. હા ! યોગિનીને હાથે મુક્તિ મેળવવામાં તેને કંઈ વાંધો નહોતો ! મૌન ધારણ કરીને ધીરજ ધરીને તે તેનીજ રાહ જોઈ રહ્યો હતો. માતાજીની સૂચના અનુસાર તેણે વસ્ત્રો ધારણ કર્યા.

વેપપલટો સંપૂર્ણ થતાં માતાજીએ દ્વાર ખખડાવ્યું. તરતજ દ્વાર ઉઘાડવામાં આવ્યું. ગણેશ અને માતાજી બંને બહાર નીકળી પડ્યાં, અને તે વજ્ર છાતીનો વજ્રનદાર ક્ષોભંડી દરવાજો પુનઃ બંધ કરવામાં આવ્યો. મુદ્રિકાના પ્રતાપે રાજકુમાર અને યોગિની બંને નિર્વિધે કારાગૃહમાંથી છટકી ગયા અને મુક્ત બન્યાં.

અને જીવનું જોખમ ખેડીને એ મુક્તિ અપાવનાર શક્તિ ? તે

પ્રેમ-પ્રભાવ

તો કારાગૃહની કોટડીમાં એકલી પડી હતી. યોગિની સાથે દાખલ થઇને કોટડીના એક ખુણામાં તે લપાઇ છુપાઈને ઉભી રહી હતી. રંગે ગણેશ તેને જોઇ જાય અને કરેલી મહેનત ધુળધાણી થાય એવી તેને ભીતિ હતી અને એ શંકાને લીધેજ તે શું અને છે તે આતુરતાથી સાંભળતી, જોતી, શરીરે કંપતી ઉભી હતી !

પ્રથમ જ્યારે ગણેશે ના પાડી ત્યારે તેના પેટમાં ફાળ પડી, પરંતુ માતાશ્રુતું નામ સાંભળનાં તેની આત્માનો સ્વીકાર કરી ગણેશ જવાને તત્પર અન્યો ત્યારે તેના હૃદયનો પાર રહ્યો નહિ. તે જન્ય ત્યાંસુધી જરા પણ અવાજ કર્યા વગર તે સ્થિર ઉભી હતી. તેની પાછળ જ્યારે કોટડીનાં દ્વાર બંધ થયાં ત્યારે પોતાનું કાર્ય પાર પડેલું જોઇ તેણે છુટકારાનો દમ ખેંચ્યો.

તેનો આત્મા સંતુષ્ટ થયો. પોતાની ઉમેદ પાર પડી હતી, ગણેશ મુક્ત અન્યો હતો ! ઉન્નતહૃદયી શક્તિનું આવુંજ વેર કે ? પ્રેમને માટે પ્રાણ વિસર્જન કરવા એનું નામ તે આ પવિત્ર અર્થ-આગાના મનથી વેર ! ધન્ય છે શક્તિ તારા ઉદાર ચિત્તને ! ધન્ય છે તારી પ્રેમશક્તિને !

વારંવાર તેને એમ લાગતું કે પોતાના જીવનમાં, હૃદયમાં ઉદભવેલી એક પણ ઇચ્છા કદી પણ પરિપૂર્ણ થઇ નથી. પરંતુ છેવટે પ્રભુએ તેના ઉપર કૃપાદ્રષ્ટિ કરી હતી, અને અંતમાં તેની સર્વોત્તમ ઇચ્છા સફળ નિવડી હતી. આ ઇચ્છાની સફળતા તેને એટલી અંધ પ્રિય લાગી કે તેથી ભુતકાળમાં ભગ્ન અનેલી તમામ આશાઓનો વ્યાજ સહિત બદલો વળી ગયો. તેનું હૃદય નિઃસીમ સુખશાંતી અને હૃદયથી ઇલરાઇ જવા લાગ્યું. તેણે સમર્થ જગત્કર્તાનો અંતઃકરણ-પૂર્વક આભાર માન્યો, પ્રભુની અહભુત લીલાનું હવે તેને જાન થયું, પોતાના જીવનમાં ભોગવેલાં કષ્ટો તદ્દન નશ્વર જણાયા. એ દુઃખો તો સર્વોત્તમ સુખપ્રાપ્તિનાં માર્ગદર્શક હતાં !

પ્રેમનો અલૌકિક પ્રભાવ ! સ્વર્ગવિહાર !

પવિત્ર ભાવનાથી પ્રેરાયલી પ્રેમમૂર્તિ ન્યાં ગણેશદેવ બંદીવાન તરીકે સુતો હતો ત્યાં આવી. કારાગૃહની કેટડીની કઠોર પાષાણની ઠંડીગાર બનેલી જમીન ઉપર સુદતાનાના સુંદર શરીરને અંતે વિશ્રાંતી મળી. ક્યાં શક્તિનો અંપકકળી સમાન સુકોમળ દેહ અને ક્યાં આ પથ્થરની ખુલ્લી જમીન ? ક્યાં બાદશાહી મહેલમાંની મશરૂની પુષ્પોથી મધમધતી સુંદર સુખશય્યા અને ક્યાં આ કુમળા કાયાને ખુંચે એવી કઠોર કઠણ ઠંડી હીમ જેવી પાષાણશય્યા ? છતાં પણ આ સ્થળે પોતાનો પ્રિયતમ સુતો હતો ! એ સ્થળ—એ પાષાણ બાદશાહની સુખ-શય્યા કરતાં વિશેષ પ્રિયકર જણાયાં. કારાગૃહમાં કકડતી ઠંડીમાં રાત્રીને સમયે જે જર્જરીત ધાબળી ગણેશ ઓઢતો હતો તે ધાબળી ત્યાં પડી હતી. પોતાનો પ્રેમી પોતાને માટે આ એક સ્મારક મુકી ગયો હોય તેમ તે ધાબળી પોતાના શરીરની આસપાસ શક્તિએ વીંટાળી. બાદ-શાહી સુખશય્યા ઉપર જે શાંતિ તેણે કદી પણ અનુભવી નહોતી તે શાંતિનો સાચો અનુભવ અત્યારે થયો. તેનો આત્મા એટલો બધો શાંત બન્યો કે તેને સર્વવ્યાપક પ્રભુ તરફ ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થયો. એકા-ગ્ર ચિત્તે તે તેના ગુણગાન કરવા લાગી.

“હે કરુણાસિંધુ ! તું જગત ઉપર દયા વરસાવે છે, જેઓ તને ભજતા નથી તેમને પણ શુભાશિષ અર્પે છે ! હું તારી વિરદ બહુ બોલતી, તારી નિંદા કરતી, પરંતુ તું દયાળુ હોવાથી તેં તો મારા ઉપર કૃપાદ્રષ્ટિ રાખી છે ! મેં જે જે દુઃખો સહન કર્યા—જે અશ્રુઓ મેં સાર્યા તે ટીપેટીપે એકત્ર થયાં, અને તારી દયાથી હે સૃજનહાર ! તે સઘળાં સુખસાગરના સ્વરૂપમાં ફેરવાઈ ગયાં. હે કૃપાનિધાન ! આ અપરાધી પામર પ્રાણી ઉપર તું કૃપા અને આશીર્વાદના વરસાદ વર્ષાવે છે તો મારી એક વિશેષ વિનંતી ઉરે ધર, એક ખાસ ઇચ્છા પરિપૂર્ણ કર ! આ મધુર શાંતિનો ભંગ થાય તે પહેલાં આ જીવને જવા દે, હું આ તન્મય-તલ્લીન અવસ્થામાં છું ત્યાં સુધીમાં મૃત્યુને

પ્રેમ-પ્રભાવ

અહિં મોકલી આપી આ દીન બાળાને તારે શરણે લે ! ”

એકાએક તેને ગણેશનો વિચાર આવ્યો. હવે એ વેરની ધુન નહોતી, એ ઉચ્છ્વલતા નહોતી, એ ઉન્માદ નહોતો ! હવે તો સાત્ત્વિક પ્રેમભક્તિની જ્યોત ઝળહળતી હતી. તેનાં અંતરચક્ષુ ગણેશનાં દર્શન કરી રહ્યાં હતાં. “ ગણેશ ! બહાલા ગણેશ ! દોષ કેને દઉં ? દોષ આપણા કર્મનો ! આ ભવમાં આપનો પ્રેમ સંપાદન કરવા ભાગ્યશાળી નથી થઈ, પરંતુ આવતા ભવમાં તો જરૂર એ પ્રેમ મળવાનો. આપ મુક્ત બન્યા એ નજરે જોઈ હવે હું પ્રેમયજ્ઞમાં મારા દેહની આહુતિ અત્યંત હર્ષથી આપું છું. ગણેશ ! ઓ વહાલા ગણેશ ! તમારા પ્રેમ માટે પ્રાણ વિસર્જન કરું છું ! * સુખી રહેજો રાજકુમાર, પ્રભુ આપને સુખશાંતિ બક્ષે ! પ્રભુ, ઓ જગદાધાર ! એમને સુખી કરજો, સકળ સૃષ્ટિમાં સુખ શાંતિ ભરજો. ”

પ્રેમનો કેવો અસૌકિક પ્રભાવ !

ધીરે ધીરે તેની તેજવંત પ્રતાપશાળી આંખો મિચાતી ગઈ, અને આંધી નિદ્રાએ તેને ઘેરી લીધી. સ્વપ્નાવસ્થામાં દિવ્ય આનંદ, ઉત્કૃષ્ટ સુખ અને અગાધ શાંતિનો તેને અનુભવ થયો. દૂરથી વાંસળીનો મધુર નાદ તેના કાને પડ્યો, પોતાની બાહ્યાવસ્થાની ઝંખના કર્ણપ્રિય સ્વરથી સંભળાવા લાગી:—

(કંવાડીના રાહે સંઘેયા.)

મારે તે શું જોઈયે, જ્યાં દિલ-
ઝલે મુજ પ્રિય મનહરણી !
મોજ ભર્યા સાગર પર, વેગે,
સરતી અમ વિહારતરણી !

એકવાર પુનઃ તે મદિપાળ સરોવરના તીરે આવેલી વૃક્ષવાટિકામાં વિહાર કરવા લાગી. રૂપેરી જળતરંગો ઉપર એક જળતરણી નૃત્ય કરી રહી હતી, અલ્પ સમયમાં પોતાનો બાહ્યાવસ્થાનો સખા

‘અણેશ! ઝા બ્લાલા અણેશ’ તમારા પ્રેમ માટે પ્રાણ વિસર્જન કરું છું !’

[ચિ.—શ્રી કલાનિધિ]

પ્રેમ પ્રભાવ.

[પૃ. ૩૦૭]

પ્રેમનો અલૌકિક પ્રભાવ ! સ્વર્ગવિહાર !

અને પોતાના મનમંદિરની પ્રેમમૂર્તિ-રાજકુમાર ત્યાં આવી લાગ્યો, તેના કંઠમાં તાળાં અકુલ પુષ્પોની માળા લટકતી તેણે જોઈ, અને કર્ણુપ્રિય મધુર અંસીનાદ વધારે અને વધારે નજદીક આવી વાતાવરણને ઘેરવા લાગ્યો, અંસીના દિવ્ય સ્વર સિવાય ખીજું કંઈ સંભળાતું નહોતું:—

ધારે ધારે અમે વિહરિયે,
હાસ્યભરી રસતરંગિણી:
આમ તેમ હિંચકતે હૈયે,
ઉછળે ભરતી અમીસરણી !

(સાખી)

નભ ધ્રુમટ ચળકે શશી, ધીમેજ તરિયે જ્યાં—
નાની નૌકામાં ભરી, જગલક્ષ્મી મુજ ત્યાં:

આકાશમાં ચંદ્રિકા ખીલી રહી હતી, ધવલ ચંદ્ર પોતાની શીતળ તેજસ્વીથી જગતને ચળકાવી રહ્યો હતો, દક્ષિણ દિશાનો પવન ચમ્પક પુષ્પોનો મધુર પમરાટ ફેલાવી રહ્યો હતો, ખુલખુલના સુકંઠી ગાન વાતાવરણને ભેદતા હતા, તેવામાં પુનઃ અંસીનાદની ધુન મચી:—

ફૂર ફૂરના પેલે તીરે,
લોક, શીકર, દિલસોજ કરે:—

“નાવિક. મોડી વેળ, આમ ક્યાં—

આ તોફાન મહીં વિચરે ? ”

(સાખી)

એવે એને લય, હસે—મુજદિલ, પુલકિત આંખ:

નાની મુજ નૌકા, વહે—સમય રૂપેરી પાંખ !

મારે તે શું જોઈયે, જ્યાં દિલ—

ઝૂલે મુજ પ્રિય મનહરણી !

મોજભર્યા સાગરપર વેગે,

સરતી અમ વિહારતરણી !

પ્રેમ-પ્રભાવ

પોતાના સુખમાં વિધ્ન નાંખનાર અહિં કોઇ નહોતું. માત્ર રાજકુમાર તેની સાથે હતો, અને તેઓના-આ પ્રેમમૂર્તિઓનાં દ્રઢ આત્મા ઉન્નત પ્રદેશ-જ્યાં મોહનું નામનિશાન નથી, જ્યાં જીવ પરમાત્મ સ્વરૂપમાં તન્મય બની જાય છે અને જ્યાં અનંત અખંડ-અમર શાંતિનું સામ્રાજ્ય ચાલે છે તેવી ઉચ્ચ ભૂમિકામાં વિચરવા લાગ્યા—સ્વર્ગવિહાર કરવા લાગ્યા. દૂરથી સ્વર્ગની અપ્સરાઓ કિંવા કિન્નરીઓ કોકિલ કંઠે પોતાને અતિ પ્રિય થઈ પડેલું ગાન ગાતી સંભળાઇ:—

અમે વિચરિયે આગળ ત્યમ,
જીવન સુખ માનું મુજ સદ્ભાગ્ય :
અને લલિત તરણીમાં તરિયે,
ત્યમ પ્રિય તારા કરેજ હાસ્ય !
પુણ્ય મનોરથ મુજ સહ પહોંચ્યા :
શૃંગ ગુફા ગજવે મુજ ગીત;
તરંગ નાચે ત્યમ, નાચે મુજ—
સુંદરતાનું નાવજ નિત્ય !
મારે તે થું જોઇયે, જ્યાં દિલ—
જુલે મુજ પ્રિય મનહરણી !
મોજ ભર્યો સાગર પર, વેગે,
સરતી અમ વિહારતરણી !

તેનો આત્મા નિરંજન નિરાકારમાં મળી ગયો. પ્રેમીની હૃદયમાં વિહાર કરતી, સ્વર્ગ સુખનો દ્વારો લેતી, સ્વપ્નને અંતે તે અગાધ નિદ્રામાં પડી, નિદ્રા દેવીને શરણે ગઈ.

+ + + +

પરંતુ આ શું ? સંભળો ! આ કારાગૃહના દારની બહાર અમા-
નુષી સ્વર શાનો સંભળાય છે ? બે કાળી આકૃતિઓ કારાગૃહની
કોટડીમાં પ્રવેશ કરે છે. તેમાંનો એક ધીમેથી બબડે છે, “બંદીવાન
નિરાંતે ધસધસાટ ઉઘે છે.”

‘આ નીચ. શયતાન! તે આ શો જીલમ કર્યો?’ આહ!

આ કોનું મરતક છે?’

પ્રેમ પ્રભાવ.

૫. ૩૧૧

ચિ.-શ્રી. કલાગિધ.

પ્રેમનો અલૌકિક પ્રભાવ ! સ્વર્ગવિહાર !

“ એ તો વળી ઘણું જ સાહે ! ” બીજો માણસ ઉત્તર આપે છે, “ માણસમાં તાકાત હોય છે. જે આપણે તેને ઉદ્યમાં જ પુરો કરી નાંખીએ તો તેની સાથે રકઝક કરવાની જરૂર નહિ રહે. ”

પ્રથમ બોલનારો ધોર નાદ સંભળાયો, “ આપ નામદાર અત્તી બહાર મુકીને દ્વાર આગળ ઉભા રહો. હું અંધકારમાં જ એ કામ પતાવી દઈશ. ”

આ શબ્દો જેને સંબોધીને કહેવાયા હતા તે શખ્સ બીજો કોઈ નહિ પણ કાળા કર્મનો કરનાર કુતૂબજ હતો ! જ્યાં સુધી એ ધોર કૃત્ય પૂરું થયું ત્યાં સુધી તે બહાર રાહ જોઈ ઉભો રહ્યો.

તરતજ ત્યાં સુસ્તાન દ્રશ્યમાન થયો. તેનું વર્તન દીવાના આદમી જેવું હતું. એ કુતૂબની રાહ જોઈ રહ્યો હતો, પરંતુ તેનાથી મનનો સંદેહ વધારે વાર સહન થઈ શક્યો નહિ. છેવટે પોતાનો માન મતભો બૂલી જઈને તે આ ભયંકર દૂતની પાછળ પાછળ કારાગૃહના દ્વાર પાસે આવી લાગ્યો. તેણે ત્રાડ મારી, “ કુતૂબ, કુતૂબ, હજી મારા ફરમાનનો તેં અમલ કર્યો હોય એમ જણાતું નથી. ક્યાં છે તે કાફરનું માથું ? ક્યાં છે સુસ્તાના ! ”

ભયંકર-અધોર કાર્ય થઈ ચૂક્યું હતું. કારાગૃહની કાળી કોટડીમાંથી એક માણસ કપડાથી ઢાંકેલી એક વસ્તુ લઈને બહાર આવ્યો. કુતૂબે તે વસ્તુ પોતાના હાથમાં લીધી, ઉપરનું વસ્ત્ર કાઢી નાંખ્યું અને લોહીથી ખરડાયેલું તે જયચિહ્ન-ફતેહની નિશાની સુસ્તાનના હાથમાં આપતાં અધમ મનોવૃત્તિથી તે બોલ્યો, “ આપ ગરીબપરવરે મંગાવેલું મસ્તક આ રહ્યું ! ”

ટપકતાં લોહીવાળા ચહેરા ઉપર અત્તીનો પ્રકાશ પડ્યો. સુસ્તાન ગાંઝા માણસની માફક ખૂંસ પાડી ઉઠ્યો, “ ઓ નીચ, શયતાન ! તેં આ શો જુલમ કર્યો ? ઓહ ! આ કોનું મસ્તક છે ? ”*

સુસ્તાનનું મગજ ચસક્યું, તેને તમ્મર આવવા લાગ્યાં, મુઠ્ઠાગત બની તે ધરતી ઉપર ઢળી પડ્યો.

ઉપસંહાર.

સુસ્તાન ગ્યાસુદીનને શક્તિના મૃત્યુથી ચિત્તભ્રમ થયો, તેને ઉન્માદાવરથા લાગુ પડી, એ ઘેલછામાં તે કંઈ કંઈ અવિચારી કૃત્યો કરવા લાગ્યો.

કાળા કર્મના કરનાર કુતૂબને ‘લેને ગઇ પુત ઓર ખો આઈ ખસમ’ જેવું થયું. તેને ‘હાથનાં કર્યો હૈયે વાગ્યાં.’ આ કળબુગ નહિ પણ કરબુગ છે—કરો તેવું પામો—આ સિદ્ધાંતોનો તેને સાક્ષાત્કાર થયો. જે સુસ્તાન તેના પગને પૂજતો હતો તેજ સુસ્તાનના કોપનો તે ભોગ થઈ પડ્યો.

કપરી કુતૂબ, નિર્દોષ શાહઝાદો સાહેબુદીન, કારાગૃહના રક્ષકોઃ એ સર્વને સુસ્તાનના હુકમથી મારી નાંખવામાં આવ્યા, કંઈ પણ ભેદ રાખ્યા વિના અવિચારીપણે પ્રજાજનોની કતલ શરૂ થઈ, સર્વ કોઈ પોતાનો છવ બચાવવાની શીકરમાં પડ્યા.

પુષ્કળ લોકો દિનાજપુરના મહારાજાના પક્ષમાં ભળી ગયા. કેટલાક છુપી રીતે અને કેટલાક હિંમતથી જાહેર રીતે બહાર પડ્યા હતા. સુસ્તાન ગ્યાસુદીન ગણેશદેવની સાથે યુદ્ધમાં ઉતર્યો. કેટલીક મારામારી અને કાપાકાપી થયા પછી, યુદ્ધભૂમિને રક્તથી સંતોળ્યા પછી, ગણેશદેવ રણસંગ્રામમાં વિજેતા બન્યો. સુસ્તાન પરાજય પામ્યો. તેનો સંહાર થયો.

હિન્દુ અને મુસલમાનોએ એકત્ર થઇ ગણેશદેવને રાજ્યાસને બંસાડ્યો. બંગાળના ઇતિહાસમાં એક અપૂર્વ બનાવ બનવા પામ્યો. એક હિન્દુ રાજા મુસલમાન તખ્તનો અધિકારી બન્યો.

શક્તિના મૃત્યુથી જેનું જીવન સદાને માટે સુખમય બન્યું હતું તે નિરૂપમા હવે શક્તિના મૃત્યુથી ખાલી પડેલા રાજ્યાસન ઉપર

વિરાજતી હતી. તે અંગદેશની અધિષ્ઠાત્રી-મહારાણી બની હતી. શક્તિના ઉદ્ધાનમાં એજ પુષ્પો ખીલી રહ્યાં હતાં, એજ પક્ષિઓ મધુર ગાન ગાઇ રહ્યાં હતાં અને એજ સંધ્યા સમયની સમીર લહરીઓ ભેદી નાદ ઉપજતી રહી હતી, પરંતુ શક્તિમૈયા-દમામદાર સુસ્તાના આ સૌંદર્યભુવનને હવે શોભાવતી નહોતી ! નાનુક મહારાણી નિરૂપમા પોતાના પતિ જેને તે આધ્યાવસ્થાની કામળતાથી અહોનીશ વળગી રહેતી તેની સાથે પૂર્ણાંભાતી ઉજવળ ચંદ્રિકામાં આ ઉદ્ધાનમાં ઐમકેલી કરતી બેસતી હતી.

બાળ રાજકુમાર જાદવદેવ પોતાની માતા પાસે આવ્યો. તેણે એક નાની બાળાનો હાથ ઝાલ્યો હતો. બાળા રીસાળ અને વ્યથા હતી. કુમાર બોલ્યો, “ માતા, હું જ્યારે મોટો થઇશને, ત્યારે આ શાહજાદી ગુલબદારને પરણીશ ! ” તે શાહજાદીને લાડ લડાવવા લાગ્યો અને તેને ફેસલાવતો પટાવતો હોય તેમ ધીમેથી તેના કાનમાં કહ્યું, “ ૨૩ નહિ, ગુલબદાર, ૨૩ નહિ, તું તો મારી રાણી છે ! જે હું તારે માટે થોડાંક ફૂલ લઇ આવીશ. ”

પોતાના પુત્રના વચનથી નિરૂપમા ગુસ્સે થઇ અને બોલી, “ બેટા, એમ ન બોલાય હો ! તને ખબર નથી કે એ તો મુસલમાન છે ? ”

સંન્યાસિની તે વખતે ત્યાંજ ઉભાં હતાં. તેમણે કહ્યું. “ એ બાળાનો એવી રીતે તીરસ્કાર ન કર, નિરૂપમા ! તમારે ખ્યાલમાં રાખવાનું છે કે તેની માતાએ તમારા સર્વના જીવ બચાવવા માટે પોતાનો પ્રાણ અર્પણ કર્યો છે ! ”

ગણેશદેવે દીર્ઘ નિશ્વાસ મૂક્યો, તે બાળાને ઉપાડી લઇને પોતાના બેગમાં બેસાડી, અને હેતથી તેને ચુંબન કર્યું. બાળકોની રમતના આ નિર્દોષ પ્રસંગને નિરૂપમા શંકા અને ભયની નજરે નિહાળવા લાગી. માળા પાસેથી જાદવદેવને એક પુષ્પહાર મળ્યો

પ્રેમ-પ્રભાવ

હતો, તે તેણે આ નાની બાળાના કંઠમાં પહેરાવ્યો અને કહ્યું,
“ શાહબદી, તું મારી રાણી છે. હું તારી સાથે લગ્ન કરીશ. ”

એવો પણ સમય આવી લાગ્યો કે બ્યારે નિરૂપમાની શંકા અને લય સભ્ય નિવડ્યાં. કુમારે પોતાની બાળવયની પ્રતિભા પાળી-શક્તિનો શ્રાપ ફળીભૂત થયો. જાદવદેવ યુવાસ્થાએ પહોંચતાં મુસલમાન બન્યો, અને ગુલબહારને-એનોવરીલાલના વંશજને પોતાની પત્ની બનાવી. પ્રેમી પાત્રોના સંતાનો એક બીજાની સાથે પ્રેમથી જોડાયાં. જાદવદેવનું નામ બંગાળાના સુસ્તાન જલાલુદ્દીન તરીકે ઇતિહાસ પૃષ્ઠ પર અંકિત થયું છે.

પ્રેમનો કેવો અલૌકિક પ્રભાવ !

છપાય છે !

છપાય છે !!

‘વીરની વાતો’ના લેખક શ્રી. અડાલજની લખેલી

વીરંગનાની વાતો

‘વીરની વાતો’
જેવીજ

‘વીરની વાતો’ને પણ ભૂલાવી દે તેવી

વીરસથી ભરપૂર વાતો :

ત્રીરંગી અને રંગબેરંગી ભાવભર્યા

ચિત્તાકર્ષક સંખ્યાબંધ ચિત્રો :

પાકું પુકું અને અનુપમ રૂપરંગ સાથે

થોડાજ સમયમાં પ્રગટ થશે !

કિં. રૂ. ૩ : પો. જીદું.

પાછળથી નિરાશ ન થવું પડે માટે હમણાંજ નામ નોંધાવો.
લખો:—ટી. પી. અડાલજ, કોઠી પાસે, વડોદરા

[મુંબઈમાં—આર. આર. શેઠની કું. પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ.]

તન-મનની મહેનત કરનારાં !

તાકત-તાઝગીથી ભરપૂર

‘ઝંડુ’ દ્રાક્ષાસ

(મુદ્રિકારિષ્ટ: શારંગધર મ. અ. ૧

ઘરમાં હંમેશાં તૈયાર :

તાકીદે તાકત-તાઝગી

શરદી મ

થાક ઉ

ઉંઘ લા

દસ્ત સાફ

ભુખ લ

તાકત ૨

તાઝગી

લજ્જતદાર દવા

‘ઝંડુ’ દ્રાક્ષાસ

સવાર-સાંજ જમ્યા પછી

ઝંડુ ફાર્માસ્યુટીકલ વર્કસ લી. મુંબાઈ

વડોદરાના એજન્ટ:-વૈદ્ય ભવાનીશંકર હરિશંકરની કું., ૬

રતલ અર્ધાના તેર આના, રતલ એકનો ૩. દોઢ, રતલ દોઢના

તન્દુરસ્તી ટકાવવા અને બિમારી દૂર કરવાની એક
છેલ્લામાં છેલ્લી શોધ.

નવાઈ જેવા ગુણો ધરાવતી એક અપૂર્વ ચીજ

ડૉ. કેઠારીની જીવનશક્તિ રજીસ્ટર્ડ.

ક્રિયાશુદ્ધ સુવર્ણ અને મકરધ્વજ નં. ૧ નાં નવીજ શોધ
મુજબનાં તત્વોથી બરપુર, પુરપો, સ્ત્રીઓ અને બાળકોની હરેક
પ્રકારની વ્યાધિઓ અને નબળાઈઓ મટાડનાર એ સ્વાદિષ્ટ, સચોટ,
નિર્દોષ તેમજ અનુપાન કે પરેજીની ખટપટ વિનાની દવાની નવાઈ
જેવી અસરો જાણુવા વાપરનારાઓના અભિપ્રાયો મંગાવો.

૩૨ ડોઝની ખાટલીના રૂ. ૧૦, પોસ્ટેજ જીલ્ડું. પૈસા પ્રથમથી
મોકલનારને હિંદમાં પોસ્ટેજ રૂ. ૧ એડવાન્સ મળ્યા વિના વી. પી.
મોકલાતું નથી. લખો:—

જીવનશક્તિ કાર્યાલય, કોટડા, (વાયા જીજી) કચ્છ.

મુંબાઈમાં. ૧ ગોપાલદાસ વિશરામની કું. ફિદાબિલ્ડિંગ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ.

” ૨ પ્રીમીઅર કેમીસ્ટસ. પીરભાઈ બિલ્ડિંગ ” ”

” ૩ સી. પી. ઠક્કરની કું. ” ”

” ૪ એલ. વસનજીની કું. ૭૧-૭૩, એપોલો સ્ટ્રીટ કોટ.

અને બીજા જાણીતા દવાના વેપારીઓ પાસેથી મળશે.

વડોદરાના એજન્ટ:—‘જીવન શક્તિ’ની એજન્સી

કોઠી પાસે, વડોદરા.

વીસમી સદીની નવી શોધ.

સંગ્રહણી (ગળતી) માટે

અમૃતમય ઉપાય.

પ્રતિષ્ઠિત અને વિદ્વાન વૈદ્ય દાકતરોની દવા ખાઈ કંટાળેલા સંગ્રહણી (ગળતી), મુંઝવણના ઝાડા, અતીસાર અને આંતરડાના ક્ષયથી પીડાતા નીરાશાજનક દરદીને આશીર્વાદ રૂપ થઈ પડેલી પાંત્રીસ વરસના અનુભવની રામબાણુ દવા માટે રૂબરૂ મળેા યા સવાલ પત્ર મંગાવો.

પત્ર વ્યવહાર નીચેના સરનામે કરવો:—

માણુસાવાળા

માસ્તર. કે. જે. પટેલ એન્ડ સન્સ;

સ્મુ સ્પેશીઆલીસ્ટસ.

કાલુપુર, દાંડીગરાની પોળ, તંબુરાગરાની ખડકીમાં,

અમદાવાદ.

અમારું બાલાનંદ બચ્ચાંઆને રૂઢપુષ્ટ, આનંદી અને સુંદર બનાવે છે.

શ્રીઓના તમામ રોગની એકજ દવા.

સુંદરી સંજીવની.

હાથી છાપ

(૨૭૨૮૬)

સુંદરી સંજીવની—શ્રીઓના દરેક રોગો મટાડી શરીર તંદુરસ્ત બનાવે છે.

સુંદરી સંજીવની—શ્રીઓને થતા રોગો જેવા કે પ્રદર કે જેમાં લાલ, સફેદ, ચીકણી, ધાતુ જવી, પેશાબ અગન બળવી, કમ્મર, પેટ, હાથ પગ તથા માથામાં દુઃખાવો રહેવો, અટકાવ સાફ ન આવવો, અનિયમીત આવવો, ગર્ભાશયના રોગો, સુવારોગ, વંધ્યત્વ દોષ, અશક્તિ, ખાંસી, જીર્ણ-જ્વર, ભુખ ન લાગવી, અરચી રહેતી, વિગેરે શ્રીઓના તમામ રોગોનો સુંદરી સંજીવની નાશ કરે છે.

સુંદરી સંજીવની—નાની બાળાઓને આપવાથી શરીર તંદુરસ્ત રાખી ભવિષ્યમાં પ્રદર જેવા વ્યાધિ થવાનો સંભવ રહેતો નથી.

સુંદરી સંજીવની—સગર્ભા સ્ત્રીને આપવાથી અધુરે માસે ગર્ભાવ થતો નથી, અને ગર્ભને પોષણ આપે છે અને પ્રસવની વેદના ઓછી કરે છે.

સુચના—હાથી છાપનો ટ્રેડમાર્ક જોઈને લેવી.

બા. ૧ ની કીંમત માત્ર રૂ. ૧-૦-૦

તમામ જાતના તાવને છ કલાકમાં નાબુદ કરનાર:-

મલેરીયા મીક્ષર.

હાથી છાપ

(૨૭૨૮૬)

મેલેરીયા, એકાંતરીયા, ચોથીયા, વિગેરે તમામ જાતના ભયંકર તાવને છ કલાકમાં નાબુદ કરી શક્તિ આપે છે.

કીંમત બા. ૧ ના ૦-૮-૦ આઠ આના.

ડૉ. આયુર્વેદિક ફાર્મસી કાલબાદેવી વિઠ્ઠલવાડી-મુમર્ષી

ડૉ. આયુર્વેદિક ફાર્મસી રીચીરોડ-અમદાવાદ.

નકલી માલથી સાવચેત !

આરતરનું અમૃતખિંદુ રજીસ્ટર્ડ નં. ૮૪૧-૧૦

અજીર્ણ, બાદી, ઝાડો, મરડો, ઉલટી, ચુંક, શુળ, કાલેરા, શરદી, સળેખમ, હાડકાંનું કળતર, માથાનો દુઃખાવો, દાંતમાં પીડા, સંધીવા, વીંછીનો ડંખ વિગેરે અનેક રોગોપર અમ-ત્કારી દવા છે. કોંમન ૧ બાટલીનો રૂ. ૧૫, વી. પી. થી રૂ. ૧૫૫, ૩ શીશીના વી. પી. સહીત રૂ. ૪૫.

આજે એક પણ ગામ એવું નહિ મળે કે જ્યાં આરતરનું અમૃતખિંદુ વપરાતું ન હોય ! ઘણીએ નકલો નીકળી છે, પણ અસલ આરતરના અમૃતખિંદુને કોઈ પહોંચીજ નથી શક્યું. એકજ વાર અજમાવશો કે તમે તેના વખાણનારા થઈ પડશો. દરેક ઘરમાં એક બાટલી તો અવશ્ય હોવી જોઈએ.

વિગતવાર ઢેઢલોગ મફત

લખો:—અમૃતખિંદુ ઓફિસ.

મુ. પો. નડીઆદ, (ગુજરાત).

અનેક રોગની એકજ દવા.

જીવનધારા

ચૂંક, ઉલ્ટી, ઝાડો, મરડો, કેલેરા, અજીર્ણ, બાદી, દરેક જાતના તાવ, સંધીવા, હાથ, પગ, કમર, તથા માથાનો દુખાવો દાંત, દાઢનું કળતર, હીસ્ટીરિઆ, દમ, હાંફણુ, આદાશીશી, શરદી, પ્રમેહ, પ્રદર, વીંછીનો ડાંખ દત્તાદી હળવો દરદો માટે સચોટ ધલાજ છે. કિંમત મોટી બાટલી રૂ. ૧૧. અડધી બાટલી રૂ. ૫. નાની બાટલી રૂ. ૦-૮-૦ ટપાલ ખર્ચ જુદું.

—: અશક્ત સ્ત્રી પુરૂષો માટે :

અમૃત ગુટીકા

ભુખ લગાડે છે	પાણીવીકાર મટાડે છે
ખોરાક પચાવે છે	મગજને આરામ આપે છે
ઉંઘ લાવે છે	થાક ઉતારે છે
શક્તિ આપે છે	ધાતુની નબળાઈ કાઢે છે
વીર્ય વધારી ધટ બનાવે છે	તંદુરસ્તી બક્ષે છે
ધાતુપાત બંધ કરે છે	કિંમત રૂ. ૨-૦-૦

“જેનસ”

મહીલા જીવન !!

શ્વેત યા રક્ત પ્રદરને જડમુળથી દુર કરી ગર્ભાશયને સુધારે છે. દરેક પ્રકારની કમજોરી-અશક્તી દુર કરી બદન યૌવનથી પ્રકુલીત અને ભરાવદાર થાય છે. કીં. રૂ. ૨ ટ. ખ. જુદું.

લખો—જે. એન. શેઠના

પો૦ મુ૦ નડીઆદ (ગુજરાત)

૨૧. રાયચુરાકૃત લોકપ્રિય પુસ્તકો.

સ્નેહપૂર્ણા: (સચિત્ર નવલકથા)	રૂ. ૩-૦-૦
રાયચુરાની રસીલી વાર્તાઓ: (સચિત્ર આવૃત્તિ ખીજી) ,,	૧-૮-૦
કાઠિયાવાડની લોકવાર્તાઓ: (સચિત્ર આવૃત્તિ ખીજી) ,,	૧-૮-૦
સોરઠી વીરાંગનાની વાર્તાઓ: (સચિત્ર) ,,	૨-૦-૦
વ્યાસજીની વાર્તાઓ: (સચિત્ર) ,,	૧-૮-૦
દાલચીવડાની દસ વાર્તાઓ: (સચિત્ર) ,,	૧-૦-૦
રાસમંદિર: (સચિત્ર ખીજી આવૃત્તિ) ,,	૧-૦-૦
રસિયાના રાસ: (સચિત્ર લોકગીતોનો સંગ્રહ) ,,	૧-૦-૦
કાઠિયાવાડી દુહા: (સચિત્ર) ,,	૧-૦-૦

—તમારે ખરીદવાં જ જોઈએ—

મળવાનાં ઠેકાણાં:—

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લી. વડોદરા.

આર. આર. શેઠની કું.

બુકસેલર્સ, પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ.

બેચર મેઘજી એન્ડ સન્સ, રાજકોટ.

ગરવી ગુજરાતનું ગૌરવ વધારનાર માસિક

“નવચેતન”

જેમાં

દર માસે કાવ્યો, ભાવનાઓ, શુદ્ધ સાહિત્ય,
મૌલિક વાર્તાઓ, હાસ્યરસના આનંદદાયક લેખો,
વિજ્ઞાન અને ઉદ્યોગના ઉપયોગી લેખો, પ્રવાસનાં
વર્ણનો, બોધજનક જીવનચરિત્રો, શારીરિક વિકાસ
વિનંતે સગતા લેખો આવે છે.

દર માસે સગલગ ૯૦ પાનાં અને ૨૦-૨૫
ચિત્રો સાથે પ્રકટ થાય છે.

સુન્દર ત્રિરંગી મુખપૃષ્ઠ એ આ માસિકની
વિશિષ્ટતા છે.

વાર્ષિક ફા= હિંદબહાર રૂ. ૭૫ છુટક રૂ. ૦૫૫

લખો:—“નવચેતન” ઑશીસ

૩, માનુકસ લેધન

કલકત્તા.

સ્વ. કવિ બોટાદકરે રચેલાં
સુંદર કાવ્યસંગ્રહો

રાસતરંગિણી મૂલ્ય: દસ આના, પોષ્ટેજ: એક આના

સ્રોતસ્વિની મૂલ્ય: બાર આના, પોષ્ટેજ: દોઢ આના

કલ્લોલિની મૂલ્ય: બાર આના, પોષ્ટેજ: „

નિર્ઝરિણી મૂલ્ય: બાર આના, પોષ્ટેજ: „

શૈવલિની મૂલ્ય: એક રૂપીઆ, પોષ્ટેજ: બે આના

—પોષ્ટથી મંગાવનારે તેટલી રકમની ટીકીટો મોકલવી—

ખાસ લાભ પાંચે પુસ્તકો સાથે લેનારને ઘેર બેઠાં
રૂ. ૪-૦-૦ માં મોકલી અપાશે.

લખો:

વ્યવસ્થાપક “ **ગુણસુંદરી** ”

૧૧૪, ગીરગામ બેક રોડ, મુંબાઈ ૪.

ગુણસુંદરી નિયમિતતા, ઉપયોગિતા, અને આકર્ષકતા

એટલે ?

ગરવી ગુજરાતજીનું એ સર્વોચ્ચ સર્વોત્તમ માસિક
શું આપે છે ?

અત્યારની સ્વતંત્રતાની લડતમાં આખા દેશની અને ખાસ
કરીને ગુજરાતની બહેનો જે કાળો આપી રહી છે તેના
સચિત્ર અહેવાલો, સ્ત્રી-ઉપયોગી વિષયોના ખાસ મનનીય
લેખો, જાણીતા કવિઓના રસભર્યા રાસ, જાણીતા લેખકોની
સુંદર ટુંકી વાર્તાઓ, ચાલુ નવલકથા વગેરે ઉપયોગી
સામગ્રી સાથે દર વર્ષે ૯૦૦ પાનાનું વાચન, ૧૫૦ ઉપર
ચિત્રો સાથે : વર્ષમાં ચાર વિશિષ્ટ અંકો : વાર્તાઅંક; દીવાળી
અંક; બાળક અંક અને મહિલા અંક

ઉપરાંત ભેટનું સુંદર પુસ્તક

—સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૦ થી ૮ મું વર્ષ શરૂ થાય છે—

નવા વર્ષનું ભેટનું પુસ્તક

બાલ ઉછેર લેખક ડૉ. અમૃતલાલ હ. પટેલ,
હેલ્થ ઓફીસર, સુરત.

યુવાન માતાઓ માટે ખાસ ઉપયોગી પુસ્તક

વાર્ષિક લવાજમ: ફક્ત રૂ. ૪-૪-૦

લખો : વ્યવસ્થાપક “ગુણસુંદરી”

મુંબાઈ, ૪.

જેટલી તમને નિર્દોષ વાચનની જરૂર છે, તેથી અનેકધણી તમારાં
આળકોને છે; કારણ તેમને તો જીવનના ભીષણ સંગ્રામમાં
અંપલાવવાની તૈયારીઓ કરવાની છે.

તેમને પ્રાણવાન ને ચેતનવંતાં બનાવે-મીડી મધુરી વાતોથી તેમનાં
દિલ બહેલાવે, એવું આલજીવન કાર્યાલયનું આલસાહિત્ય

તેમના હાથમાં મૂકે.

આલજીવન પુસ્તકમાળાનાં સુંદર આલોપયોગી પુસ્તકો

વસંત...	...	૦-૧-૦	અમારી ત્રીજી વાર્તાઓ	૦-૧૨-૦
સ્વામિભક્ત સુરપાળ		૦-૨-૦	આનંદકુંજ ભાગ ૧	૦-૮-૦
આલગીત મંજરી		૦-૪-૦	કુલમાળા ભાગ ૧	૦-૧૨-૦
અમારી વાર્તાઓ		૦-૮-૦	કુલમાળા ભાગ ૨	૦-૧૨-૦
આનંદધારા ભાગ ૧		૦-૬-૦	સારી સારી વાતો	૦-૮-૦
અમારી બીજી વાર્તાઓ		૦-૮-૦	અનિત	૦-૧-૦
આનંદધારા ભાગ ૨		૦-૭-૦	આવલાનાં પરાક્રમો	૧-૦-૦
આનંદધારા ભાગ ૩		૦-૮-૦	રણચંડી (તૈયાર થાય છે)	
આનંદધારા ભાગ ૪		૦-૮-૦	આનંદકુંજ ભાગ ૨ (,)	
સરોવરની સુંદરી		૦-૨-૦	વનરાજ (,)	

એ ઉપરાંત આલજીવનના તંત્રીનાં નીચેનાં પુસ્તકો મંગાવો.

ખિત્તેરી પહાડ	૦-૩-૦	મીની માશી	૦-૬-૦
પા-પા પગલી	૦-૬-૦	વાર્તાગાડી	૦-૪-૦
હંસરાણી	૦-૮-૦	સાચો સિપાઈ	૦-૩-૬
ખાલહાસ્ય	૦-૬-૦	અરબસ્તાની આનંદ-	
દેશ દેશની દંતકથાઓ	૦-૮-૦	રજની	૧-૪-૦
પ્રધાન પુત્રીનાં પરાક્રમો	૦-૧૦-૦	જય સ્વદેશ !	૦-૮-૦

આલજીવન કાર્યાલય.....ખાજવાડા-વડોદરા.

મુંબઈ, સુરત, અમદાવાદ, ભાવનગર, બધેથી મળશે

તમારાં બાળગોપાળનાં જ્ઞાન, આનંદ, વિનોદ, સંસ્કાર
ને ત્રેરણાનું સખળ સુંદર સર્વમાન્ય સાધન

બાલજીવન

ખાસ બાળકોને માટે છેલ્લાં ૧૦ વર્ષથી નીકળતું સુંદર,
સચિત્ર, નિયમિત અને સસ્તામાં સસ્તું માસિક

તંત્રી: રમણલાલ નાનાલાલ શાહ

લવાજમ માત્ર રૂ. ૩) છુટક રૂ. ૦-૫-૦

(પરદેશમાં રૂ. ૪ અથવા શીર્ડીંગ ફા.)

ગુજરાતનાં લગભગ તમામ બાલસાહિત્ય રચનામાં પ્રસિદ્ધ
થયેલાં નરનારીઓ એમાં લેખો લખે છે.

દરમિદિને સુંદર સુશોભિત ચિત્રોના શણગારથી તેને બાળકો
માટે વિશેષ આકર્ષક બનાવવામાં આવે છે.

હજારો બાળકોનું તે માનીતું છે

તમારાં બાળકો માટે આજે જ મંગાવો

બાલજીવન કાર્યાલય બાજવાડા, વડોદરા

સુરત, ભાવનગર, અમદાવાદ કે મુંબઈમાં કોઈપણ જાણીતા
બુકસેલર મારફત ગ્રાહક થવાશે.

થોડાજ સમયમાં

જેની આવૃત્તિ ખલાસ થવા આવી છે,
વાંચકોમાં જે અતિ પ્રિય થઈ પડી છે,
વર્તમાનપત્રોએ જેના વખાણ કર્યા છે,
વાર્તાના પુસ્તકોમાં જેણે અનોખી ભાત પાડી છે,
એવું અનુપમ પુસ્તક

કાઠિયાવાડની દંતકથાઓ

૨૭ રસમય વાતો : ૨૨ સુંદર ચિત્રો :
કાપડનું પાકું પુઠું : અનુપમ રૂપરંગ : છતાં
કિં. રૂ. બે. પો. પાંચ આના.

થોડીજ નકલો બાકી છે

તરત મંગાવી લ્યો:—

ટી. પી. અડાલજ, કેડી પાસે, વડોદરા
[મુંબઈમાં—આર. પી. શેઠની કું. પ્રીન્સસે સ્ટ્રીટ]

‘કાઠો દંડો નું ગેટઅપ વગેરે જોઈને આનંદ થયો. ગુજરાતની
રૂચિને તમે અહીં સરસ રીતે પરખી ગયા છો તે બદલ અભિનંદન’

ધશ્વરલાલ વીમાવાળા.

ગાંડિવ સાહિત્યમંદિર, સુરત

વીરની વાતો વિષે વાંચકો શું કહે છે ?

‘ પુસ્તકો ઘણી રસિક દ્રશ્યમાં લખાયેલ છે, તેમજ ભાષા અને વસ્તુસંગ્રહ પણ ઉત્તમ પ્રતિના છે. ’

—રતીલાલ જી. મહેતા.

હેડમાસ્ટર, આલફ્રેડ હાઇસ્કુલ, રાજકોટ.

‘ આપની વીરની વાતોના ત્રણે પુસ્તકો મનરંજન કરે તેવાં છે. તે જેના ધરમાં અગર લાયબ્રેરીઓમાં હશે ત્યાં તે પુસ્તકોએ અજવાળું કર્યું હશે એવી મારી માન્યતા છે. તેથી સર્વ કોઈને આપનાં પુસ્તકો ખાસ ખરીદવા હું સૂચવું છું. ’

—રાણાશ્રી ભાવસિંહજી ધીરસિંહજી
કડુ (કાઠિયાવાડ).

‘ વીરની વાતોના ત્રણે પુસ્તકો મેં વાંચ્યા છે તે મને ઘણાજ પસંદ પડ્યા છે. એથી પુસ્તકની રાહ જોઉં છું. ’

નાથાલાલ સો. શાહ

આનંદસાગર પ્રી. પ્રેસ, નવસારી.

‘ મેં ઘણી નોંધેલો વાંચી છે ને તેવાં પુસ્તકો મારી પાસે ૧૦૦૦-૧૨૦૦ છે તે બધાં પુસ્તકો કરતાં આપનાં વીરની વાતો ભાગ ૧ તથા ૨ વધારે સારાં અને વાંચવાલાયક બોધ લેવા જેવાં છે. ’

—વલ્લભદાસ પુરુષોત્તમ
શંકરપદ્મી (નીઝામ રેલ્વે).

‘ વાંચવાનું શરૂ કર્યું એટલે તે પુરું કરી લીધા પછીજ ફરવા જવાનું મન થતું. ’

રામજી પાંચા કન્ટ્રાક્ટર.
કીદર પોર, કલકત્તા.

તૈયાર છે !

અતિ લોકપ્રિય

❧ એ માટે વાંચકો અને વર્તમાનપત્રોએ ઉત્તમ અભિપ્રાયો આપ્યા છે, જેમાંના થોડાક માટે જુઓ પાછળનું પૃષ્ઠ.

